

Јужнословенски филолог
ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС
ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

ИЗДАЈЕ

А. БЕЛИЋ

УРЕЂУЈУ:

А. БЕЛИЋ, СТ. М. КУЉБАКИН, СТ. ИВШИЋ и ФР. РАМОВШ

11-13

17-1-31

КЊИГА XI

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
БЕОГРАД, 1931

PRESERVATION
COPY ADDED
ORIGINAL TO BE
RETAINED

JUN. 28 1994

70 1000
ANNOUNCING

PG 1
J8
v. 11-13
MAINT

САДРЖАЈ ХИ КЊИГЕ

Расправе.

	СТРАНА
1. М. Реџетар: Još o 1. sing. imperativa	1— 7
2. Гл. Елезовић: Турско-српски споменици Дубровачког архива	7— 89
3. П. Ђорђевић: О старословенским трпним придевима	89—173
4. Мусић А.: Будући да	173—179
5. Р. Бошковић: О природи, развитуку и заменицима гласа х у говорима Црне Горе	179—197
6. Д-р Алекса Ивић: Теодор Јанковић-Миријевски у одбрану ћирилице	197—216

Прилози.

1. Mięczysław Małeckі: Još o razvoju ě > a u srpskohrvatskom jeziku	216—219
2. П. Ђорђевић: Самогласничко л	219—222

Критика.

1. Ст. Куљбакин: <i>Diels Paul</i> , Altkirchenslavische Grammatik mit einer Auswahl von Texten und einem Wörterbuch. I. Teil: Grammatik. Heidelberg 1932, 307+XVI.	223—233
2. Ст. Куљбакин: Нова палеографска грађа из Преслава. Кр. Мијатев, Эпиграфическіе матеріалы изъ Преслава. <i>Byzantinoslavica</i> III 2, 382—403 (1931)	233—241
3. Отакар Колман: <i>Milan Rešetar</i> , Djela Marina Držića. Drugo izdanje (sa dvije table). Stari pisci hrvatski VII ² . Zagreb 1930	241—273.

951335

	СТРАНА
4. Отакар Колман: <i>Frank Wollman</i> , Njegošuv deseterec (Засебан отисак из часоп. <i>Slavia</i> IX, 1931; 55 страна)	273—279
5. П. Ђорђевић: <i>Д-р Дим. Буровић</i> , Руски књижевни језик, Београд 1931 (Српска манастирска штампарија, Ср. Карловци 1931) с. 1—137 . . .	279—286

Библиографија.

Скраћенице	287—288
I Филозофија и језик	288
II О прасловенском и словенским језицима . . .	288—290
III Етимологије, историја речи, тумачење речи, збирке речи	290—293
IV Несловенски језици	293—294
V Старословенски језик и црквенословенски . .	294—295
VI Српскохрватски језик	295
а) Граматика и граматичка питања	295—297
б) Савремени књижевни језик и правопис . .	297—301
в) Дијалекти	301—302
г) Текстови стари и нови, издања; њихова критика, порекло итд.	302—303
д) Историја српскохрватског језика	305—308
ђ) Метрика	308
VII Речници стари и нови српскохрватског језика (српскохрв. и ког страног језика)	309—310
VIII Биографије, аутобиографије и сл. грађа	310—312
IX Библиографија	312
X О становништву, насељима, њихову пореклу . .	312—314
XI Различно	314—315
XII Словеначки језик	315—320

Регистар.

I Предметни регистар	321—323
II Регистар речи	324
III Регистар писаца	325—327

Još o 1. sing. imperativa.

S tim tako rijetkim glagolskim oblikom pozabavili su se u najnovije vrijeme Ivšić i Vaillant: prvi je u zasebnom članku iznio primjere koji su bili poznati iz crkvenoslavenskih spomenika i naših starijih pisaca, i naveo ih još nekoliko iz nekih naših glagolskih rukopisa¹⁾, a drugi je u svojem članku o slavenskom imperativu optativu²⁾ k tomu materijalu dodao jedan primjer; obojica su pak, dabome, i nastojali da taj oblik protumače. Ja mogu iznijeti još nekoliko primjera, a mislim da mogu i nešto kazati što će pomoći da se taj oblik tačnije shvati, pa zato i boje protumači.

Iz crkvenoslavenskih tekstova imamo samo dva primjera: *otpaděmb* (iz Sinaj. psaltira) i *bođěmb* (iz Boloñ. i Tolstoj. psaltira), koje je Ivšić našao na istim mjestima i u nekim našim glagolskim rukopisima; od ostalih slavenskih jezika potvrđen nam je pak taj oblik samo u našem. Najprije je konstatovao Daničić oblik *budijem* u Čubranovića, ali to tek u Akad. rječniku I, 366^b; u *Istoriji oblikâ* još ga ne spominje, premda je za to djelo upotrijebio i Čubranovićeve *Jeđupku*. Ja sam pak (*Rad* 136, 165) naveo iz Rañinina lekcionara opet *budijem*, možda i *ne bojim se* (lat. *non paveam*), a iz Bernardinova *ne ovašćinijam se* (lat. *non confundar*) i *ne strašijam se* (lat. *non paveam*). Ivšić je nadaje našao u poznatom glagolskom Ivančičevu zborniku (koliko ga je Milčetić izdao) tri primjera za taj oblik od glagola *moći*, i to jedanput *mozěm* a dvaput *mozimь*, koje on sasvim tačno shvaća kao oblike *našega* jezika, premda je u tome spomeniku mnogo tragova od crkvenoga jezika. Naprotiv neće imati pravo Ivšić što misli (str. 84) da bi mogao taki oblik biti i *da ne vidjem* u Rañin. lekcionaru (str. 161), to jest da je

¹⁾ „Uz 1. lice sing. staroslovenskog optativa na *-ěmb*“ u Zborniku Rozwadowskoga II, 77—84.

²⁾ „L'impératif-optatif du slave“ *Slavia* IX, 241—256.

to griješkom mesto: *da ne vidijem* ili *vidim*, te da su tako prevedene latinske riječi *etiamne viduam*, gdje je *viduam* shvaćeno kao *videam*; cijela je rečenica u Rašine doista vrlo slabo prevedena ili prepisana, ali te pogreške sa *viduam-videam* ne može da bude, jer je *viduam* tačno shvaćeno i prevedeno u onome što za tim ide: *ni prid kojom udovicom*; tu je dakle *vidjem*, kako sam ga ja i shvatio, prilog (od praslav. glagolskog oblika *vědě*), koji se u obliku *vidje-vid'* nalazi više puta kod starih dubrovačkih pjesnika. Napokon Vaillant je (str. 242) iznio iz Marulića (*Stari pisci hrv.* I, 263) primjer *ne zgrišijam božju sinu* sa značenem (govori ženska) „tako ne zgriješila Božjemu sinu“, gdje je Jagić „*zgrišijam*“ rukopisa okrenuo na *zgrišivši*, jer se tada (g. 1869) za ovake oblike 1. sing. imperativa nije ništa znalo.

Ja mogu dodati sada još ove primjere: *i tako budijem živ i Bog me veseli* (*Stari pisci hrv.* II, 499), gdje je opet Jagić, s istoga razloga kao kod Marulića, promijenio „*budiem*“ rukopisa na *budem*, i to u pjesmi koja nije ni Menčetićeva ni Držićeva. Taj je primjer sasvim siguran, ali ja mislim da je prilično siguran i ovaj drugi u Menčetića: *Ako li životom more se zaklonit, ne umrim sirotom, neću se ja ponit* (o.c. 305); Jagić je doista „*umrjm*“ jednoga rukopisa a „*umrim*“ drugoga prepisao sa *umri m'*, što bi moglo biti, jer kad ovi rukopisi imaju taki osakaćeni oblik *m'* za *mi*, oni ga uvijek pišu zajedno s riječju što je pred ním a ne meću apostrofa uza n; ali ovdje, čini mi se, smisao zahtijeva „tako ne umro *ja* sirotom“, a nikako „ne umri mi *ti*“. Pa ako je tako, onda i to je 1. sing. imperativa, to jest upravo optativa, a nikako indiktativa, koji u našem jeziku glasi uvijek *umrem* (u starije vrijeme *umru*) a nikada *umrim*. A onda bi i to išlo u prilog misli da je i ono *ne bojim se* u Rašininu lekcionaru uzeto u značenju 1. sing. imperativa. A može se i to spomenuti da u Rašininom lekcionaru u 1. sing. indiktativa redovno je stari završetak 'u; sa *-im* ja sam našao samo 4 primjera (*Rad* 136, 161). Fancev mi je pak saopćio odlomke nekih molitava što su pisane za neki ženski manastir u Dubrovniku, kako on misli, krajem XIV vijeka ili početkom XVoga, tako da bi te molitve išle među najstarije naše stvari pisane latinicom; u nima nalazimo tri puta kao 1. sing. imperativa od glagola *hotjeti* oblik *hotijem*: *Tebije bo gospodinu Bogu momu hotijem* [,hotiem'] *ugoditi se. . . da za tebe vazda naučena hotijem* [,hotiem'] *biti slobodna. . . da po nem hotijem* [,hodiem'!] *u svijeh mojih neprijateleh vazda zblusti i veseliti se*. Naravski, sasvim je isključeno da bi to *hotijem* moglo biti 1. sing. indiktativa.

Imamo dakle ove srpskohrvatske oblike za 1. sing. imperativa: po 3 primjera *mozem-mozim, budijem, hotijem*, po svoj prilici 1 primjer *umrim* i možebit 1 primjer *bojim se*, a onda sve po 1 put *ovašćinijam se, strašijam se, zgrišijam*; pa kako se imaju te formacije tumačiti? Uzmimo najprije oblike na *-ěm* (koje se može čitati *-em* i *-im*), *-im, -ijem*. Daničić Čubranovićeve *budijem* nije tumačio, a ja sam uzimao (*Rad* 136, 165) da je sasvim isto što crkveno *bođěmь*. Da je ta ista formacija i kod *mozim (mozem)*, uzimlje i Ivšić, izrijekom kažući da je *mozim* „ikavski oblik“ (str. 80), a s time regbi da se i Vaillant slaže, — bar se nigdje ne protivi. Ostajući pri momemu shvaćanju oblika *budijem*, ja i za *umrim* mislim da je isto tako ikavski oblik kao što je *mozim*; razumiye se pak da je i u *hotijem* isti završetak-*ijem* kao u *budijem*, a osnova je *hot-* dabome ista koja je i u ostalim licima imperativa.

Nego Ivšić (str. 83), kojemu se pridružuje Vaillant (str. 251), ne vjeruje da je *budijem* isto što *bođěmь* u našem jekavskom obliku, i to s ova dva razloga: „1. Iz metra se vidi, da se *ije* u Čubranovićeve *budijem* mora čitati dvosložno... 2. Kad bi *budijem* u Čubranovića odgovaralo nekadašnjemu *bođěmь*, onda bi za *-ě-* u *bođěmь* valjalo kazati da je imalo razvučenu intonaciju...“ Ali ja bih rekao da ni jedan ni drugi razlog ne stoji. Onaj prvi ne stoji, jer ako ono *-ije-* od *budijem* u Čubranovića vrijedi kao dva sloga, u onoga drugoga nepoznatoga pjesnika vrijedi kao jedan; pa, iako u Čubranovića ima malo jekavskih oblika, a naročito malo s dugim *ě* (Č. je „najikavskiji“ od starih dubrovačkih pjesnika!), nije to *budijem* jedini njegov primjer s dvosložnim *-ije-*, ima i *prije* 343, *nije* 569. 616, i *umiješ* 469, i *zadiješ* 472. Nije mi pak jasno zašto bi, u drugome redu, intonacija smetala da izjednačimo *budijem* sa *bođěmь*, kad kod samoga *bođěmь*, pa kod *možem-mozim* nije smetala? Jer za ove posljednje oblike i Ivšić i Vaillant uzimlju da je tu na kraju osnove *-ě-*; ako je dakle *mozim* ikavski oblik, zašto ne bi *budijem* bio jekavski? Jedino bi se moglo reći da se je *bođěmь* moglo lako udesiti prema *bođěmь-bođěte*, dok *budijem* nije nalazio dovoljna oslonu u *budimo-budite*; ali to se može kazati samo ako se misli da su ova dva posljednja oblika starija od prvoga, dok ja naprotiv držim da je *budijem* ili, da bolje rečemo, *buděm* postalo još u doba kad se govorilo **buděmo-*buděte*, a da se je sačuvalo sa svojim *ě* i pošto se je **buděmo-*buděte* prema *budi-budi*, pa i prema *čini-činimo, gledaj-gledajmo*, pretvorilo u *budimo-budite*, a da se nije tako pretvorilo zbog promjene intonacije u slogu sa *ě*. *Umrin* je, dabome, prema *budijem*, ikavski oblik, kao što je i *mozim* prema

mozëm (mozem); za *hotijem* pak uzimjem da je *ě* dugo, jer je dugo i u *budijem*, premda je u drugijem licima (*hotjej, hotjejno, hotjejte*) nekad bilo kratko a tek kasnije pozicijom postalo dugo. A što se tiče oblika *bojim se* u Rašininu lekcionaru, ne bismo mogli što drugo ni očekivati, i ako je imperativni oblik.

Velika je nevoja s ona tri primjera na *-ijam*; svi su od glagola na *-iti* i završetak im je dvosložan, to jest baš *-ijam*, bar je tako u onom primjeru iz Marulića *zgrišijam*, koji metrički vrijedi za 3 sloga. Ja sam za oba primjera u Bernardinovu lekcionaru *ovašćinijam* i *strašijam* od nevoje mislio (*Rad* 136, 166) da je možda u *ńegovoj*, posrednoj ili neposrednoj, glagoljskoj matici bilo napisano na kraju *ěm* (kao što sada znamo da je u Ivančićevu zborniku jedanput napisano *mozëm*), pa da je to *ě* pročitano — kao što inače u glagoljskim spomenicima treba često čitati — kao *ja*. Ivšić (str. 84) ne pristaje uz to tumačenje, ali priznaje da ne može kazati kako su ti oblici postali. Umije to kazati Vaillant (str. 251) koji uzimlje da se je to *-jam* razvilo od prajezičnoga *yěmi*; fonetski je to sasvim tačno, ali je teško vjerovati da se je u ta dva čakavska spomenika iz kraja XV^{oga} i početka XVI vijeka sačuvao tako stari oblik kojemu ni u crkvenoslavenskom ni u kojem drugom slavenskom jeziku nema traga. Istina, i moje je tumačenje sumńivo, naročito otkada se je našao još jedan taki primjer, pa zato ja pitam, ne bi li to mogle biti naprosto pogreške? I u Bernardinovu lekcionaru ima dosta krupnih štamparskih pogrešaka, a ima i prepisivačkih u rukopisu, u kojemu je onaj treći primjer: Marulićev stih treba možda čitati *ne zgrišila Božjem sinu*, a u Bernardina, gdje imamo *ne ovašćinijam* i *ne strašijam se ja*, možda je slagar ono *ja* umetnuo u *ne ovašćinim se ja* i *ne strašim se ja*, kako je promijeńeno (ili ispravljeno?) u trećemu izdanju. Ja znam da ni to drugo moje tumačenje nije nimalo učeno, ali je baš zato možda vjerovatnije od Vaillant-ova koje je i previše učeno. Svakako ja mogu navesti za taku dvostruku pogrešku interesantnu paralelu iz Gundulića: u 31. stihu *Arijadne* (koju je on sam izdao g. 1633) naštampano je *skopos*, a tako je i napisano u dva rukopisa *Prozerpine* u st. 248; pa bi se moglo i za to *skopos*, što se inače nigdje ne nalazi, tražiti nekakvo više ili mańe učeno tumačenje, ali u prvome slučaju smisao i rukopisi jasno kažu da je ta čudna riječ štamparska pogreška mjesto *krepos*, a u drugome, opet smisao i drugi rukopisi, da je prepisivačka pogreška mjesto *skup se*. A da se kadgod prostijim tumačenjem izlazi bolje na kraj, vidi se i po ovome što ću još kazati. Ivšić, vraćajući se na oblik *mozim* (str. 81), nalazi da bi se moglo

uzeti da je postao „tako, što je na oblik *mozi*, koji se mogao u zavisnoj rečenici upotrebiti i za 1. l. sg., prionulo *-m*“; a za to da bi se oblik *mozi* mogao uzeti i za 1. sing. imperativa, u napomeni se pozivlje na čakavski primjer: „otac mi piše da vam *reci*“; malo dalje pak (str. 82) kaže: „kako su potvrde za upotrebu imperativa kao *mozi* za 1. lice u nezavisnim rečenicama tako rijetki, da se može reći, da ih i nema...“, ali ne navodi ni jednog primjera za taku upotrebu, pa ja ne znam na koje potvrde on misli za *ću* u *nezavisnim* rečenicama. Ali ako Ivšić i za taku upotrebu u *zavisnim* rečenicama nema drugih potvrda negoli su one što je naveo Geitler u članku iz kojega je on uzeo taj jedan primjer „otac mi piše da vam *reci*“ (Rad 58, 391—192), onda bih ja rekao da to *reci*, i svi njegovi drugovi u Geitler-a, nije nikakva *morfološka* pojava nego čisto *sintaktička*, to jest nije tu *reci* oblik za *prvo* lice sing. nego je to naprosto *drugo* lice koje je zadržano i kada je odnosna rečenica iz direktnog govora prešla u indirektni, naime: otac je pisao sinu: „reci itd.“ a sin je ponovio riječ očevu: „otac mi piše da *reci*“ mjesto „da *rečem*“. Vaillant pak (str. 243) u primjeru „ti jesi za mene, a ja *budi* za tebe“, — što ga Daničić navodi (Ak. rječn. I, 336^b) iz dubrovačkog pisca I. Držića (od g. 1637), a gdje je već Daničić rekao da tu 2. i 3. sing. stoji za 1. sing., — nalazi da bi to doista mogla biti samo sintaktička stvar („ja, *da to bude* za tebe“), ali da bi isto tako dobro to *budi* mogla biti „uspomena još starijega *budijem*“; dakle — ako ga dobro razumijem — baš pravi oblik 1. sing. imperativa. A mislim da sam ga dobro razumio, jer Vaillant i u istome obliku *budi* u Čubranovićevoj *Jeđupci* 600: „i sva dobra ka su... igda bila, sva ti *budi* svršno cila“ nalazi (str. 245) da se je sačuvao za 3. plur. još stariji oblik negoli je *budite* što se inače može naći i za 3. plur.; on naime za to Čubranovićevo *budi* uzimlje (str. 249) da stoji prema crkvenoslav. potencijalnom 3. plur. *bŭdŭ*, gdje se je po svoj prilici ukinuo anormalni završetak *-ŭ* a uzela čista osnova 3. lica sing.; on čak i u oblicima *budite* itd. za 3 plur. vidi to isto (Čubranovićevo) *budi*, uz koje je pristala karakteristika pluralnoga oblika (tj. 2. lica) *budite*. Za *budite* kao *treće* lice plurala ja mislim da je mnogo vjerovatnije da je to naprosto *drugo* lice koje je uzeto i za *treće* lice po analogiji oblika *budi* u sing. koji je od starine u slavenskim jezicima dobio isti završetak, i ako su ta dva lica u singularu sasvim drukčijeg porijekla. Ne mogu pak nikako pristati uz Vaillant-a da bi *budi* jedanput u I. Držića bio nekakav prastari, iako okrnjeni oblik 1. lica sing., a drugi put u Čubranovića opet jako prekrojeni

oblik 3. lica plur.; i za taj oblik ja mislim da će biti opet nešto drugo: oblik *budi* u srphrv. jeziku rano je počeo katkada gubiti svoje čisto glagolsko značenje te postajati (u oblicima *budi*, *bud'*, *daj-budi*) prilog koji se je mogao na razne načine upotrebljavati u vezama i rečenicama (isp. Akad. rječnik I, 367), pa je tako taj oblik došao jedanput u I. Držića a jedanput u Čubranovića gdje bi paragrafi ortodoksne gramatike zahtijevali 1. sing., odnosno 3 plur.

M. Rešetar

Турско-српски споменици Дубровачког архива

У Дубровачком архиву сачувано је поред осталог и обиље турских докумената званичног и приватног карактера, фермана, писама и др. Писани су у огромној већини арапским писмом и турским језиком. Неколико их је само писаних на арапском језику, који потичу из односа Дубровачке републике са исламским земљама из северне Африке: Марока, Алжира, Туниса, Триполиса и Египта. Известан број међу овим турским документима написан је ћирилицом, на језику који је дубровачка администрација звала српским.

Научници наши најпре су приступили проучавању и објављивању ових последњих, јер су им по језику били приступачнији. Тако су многи турски документи, писани нашим језиком и ћирилским писменима, објављени заједно са осталим нашим старим писаним споменицима. Више таквих докумената објавио је Фр. Миклошић у својој знаменитој збирци: *Monumenta Serbica*. Препис једног таквог фермана из Дубровачког архива објавио је К. Јиречек у збирци *Споменици српски*, који су изашли у XI књ. *Споменика* С. к. академије, стр. 89—90, бр. 95. Неке од њих објавио је и пок. проф. Ант. Вучетић у разним годинама и бројевима дубровачког часописа „*Srd*“. Али је највећи број турских докумената, писаних ћирилицом — њих 120 на броју — објавио г. Д-р Ђиро Трухелка у *Гласн. Земаљ. музеја* за 1911 год., у књ. XXIII, св. 1 и 2, стр. 1—162.

Целине ради, да би збирка била потпуна, г. Трухелка је том приликом објавио и оне раније већ објављене. Уз документа додао је и 19 табела факсимилских репродукција, најкарактеристичнијих примерака међу њима.

Овој збирци, углавном, мало би се што имало с разлогом приговорити, да њен састављач није испољио при том извесну

тенденциозност. Он доследно избегава име Србин. Где год се у вези са тим документима спомињала реч *српски*, односно језика оригинала ових докумената, он је та места просто изостављао. Од 180 докумената, колико их укупно има у овој његовој збирци, нашао сам да је дубровачка канцеларија само три царска фермана означила као „scrita in schiauo“¹⁾. На коме су језику писане остале исправе, како је њихов језик обележила дубровачка администрација, г. Трухелка је доследно прећутао.

* * *

Оригинале четири документа, који се овде први пут саопштавају, нашао сам приликом сређивања турских докумената из Дубровачког архива, пренесених из бечких *Haus-, Hof- und Staats Archiv-a* у Срп. краљ. академију у Београду.

I

На жалбу дубровачких поклесара султан Бајазит II зајоведа херцеговачком санџаку да забрани: субашама, сјахијама, шимарницима и осталим својим службеницима одлазак у Дубровник без одобрења Високе порше.

У врху турски написано: *Превод прејиса царске зајовесши.*

Милостию Божию ња велики господар и силни ц(а)рљ, и велики амира свџтан Бајазит хань, источним и западним, и нимм мнозем землям господин, пишет висота ц(а)рс(т)вени ми херцегомь санџакь и поморском. Давам ти на знани како съдаа дубровачки поклесара доша-д-ва на честитъ портъ ц(а)рс(т)ва ми, такон се тѣжише: како събаше и кадни новски и склавови често ѝ градъ дубровникъ доходив, терѣ дубровачкием людем досадъ и задевъ чинет. Да тоган ради заповедат ц(а)рс(т)во ми: како шдъ сеган дока събашам, и ннем спашним, и тимарником, и кон тамо на тѣи странъ ходет ц(а)рс(т)ва ми склавовом веле ѡко твѣрдо да им нарѣчиш и страшно да имъ запрѣтиш, како докле годѣ ц(а)рс(т)ва ми потребна некои работа згодит се и шдъ ц(а)рс(т)ва ми порте заповест и хѣкъом докле не поидет и не пошет се, ѝ дубровникъ (тако!) да не ходет и дубровчаном закарѣ и досадѣ да не чинет. И такогерѣ и кадни пакн твѣрдо да нарѣчиш и запрѣтиш, како и кадни докле ц(а)рс(т)ва ми потребе ни посла не бѣдет и шдъ ц(а)рс(т)ва ми велике порте некои хѣкъом и заповест и писани ц(а)рс(т)ва

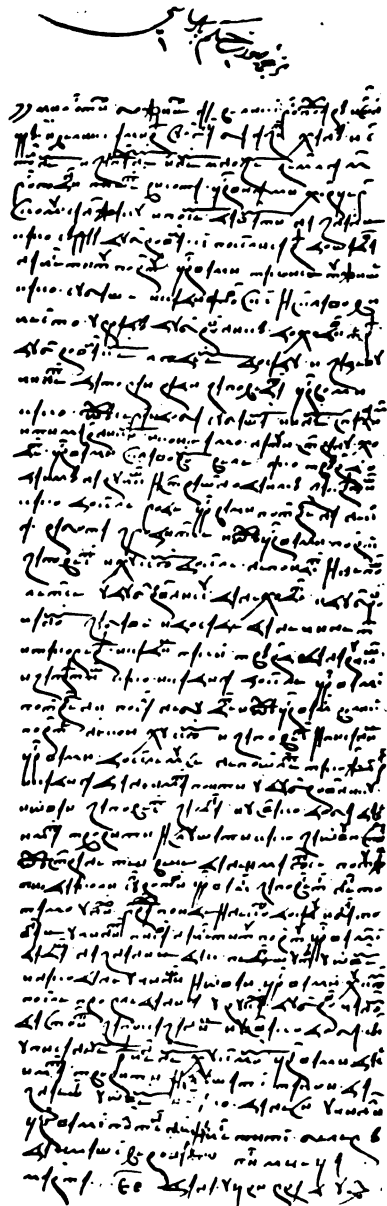
¹⁾ Гл. сн. Зем. музеја, наведена расправа: бр. 2, стр. 6; бр. 14, стр. 18 и бр. 118, стр. 106.

ан докле мѣ се не пошлет такождѣ и кадни да не имат понти
 з Дубровникѣ (тако!). И ѡван заповѣст заман и з свако доба да се
 имат теорити и слышати како за ѡвнѣ
 ствар ѡдѣ стране тен више да не имаот
 се потужити с. Да аколи сѡпротиве
 ц(а)рс(т)ва ми заповѣсти некто тамо
 з ннх град понде и никою досадѣ или
 что ва ни зчинит, писав на честитѣ
 портѣ ц(а)рс(т)ва ми да даш на зна-
 нии, да се педешствѣ з ѡвем. Инако да
 не зчинии и ѡван ц(а)рс(т)ва ми хѣком
 после прогледаниѣ з рѣках Дубровчаном
 да стоит за показаниѣ и з свако доба
 см зписаниѣм рѣченѣм хѣкомом ц(а)р-
 с(т)ва ми да се имат теорити и слы-
 шати. Такѣи да знаши. З ѡвем инако
 да не си зчинил. Ц(а)рс(т)ва ми почтениѣ
 и честитѣ белега да имашѣ веровати.
 Пис(ано) месеца марта ѡ дана, з Цари
 градѣ.

Овај превод преписа царског
 фермана написан је, као што се види,
 српским језиком, ћирилским словима,
 на хартији величине 41 × 15,3 см.
 Хартија је само с лица углачана.
 Укупно има 42 ретка, дужине 12,5 см.
 Између редова размак од 1 см. На
 десној страни је 3 см. широка пра-
 зна маргина. У хартији се види само
 једна шестокрака звезда као део
 некаквог воденог жига.

Докуменат се чувао у Дубро-
 вачком архиву у нарочитом завоју.
 На омоту његову у врху пише
 № 31. Затим долази белешка на
 талијанском језику:

*Comandam^{to} del sulⁿ Bajazette
 II in copia semplice scritto in serviano
 diretto al sangiacco di Herzegh^a per le insolenze fatte da quelli di
 C. Novo. — Egira 904. — Era v. 1506.*

Handwritten manuscript in Cyrillic script, likely a translation of a Turkish decree. The text is written in a cursive hand and includes a signature at the top right.

мнозѣм земљама гос(по)д(н)на, пишѣт висота ц(а)р(ст)ва мї ѡ вѣсема почтенномѣ избранномѣ кнезѣ дубравачкомѣ и вѣластѣлем поздравѣнне. И вѣсема видомѣ да би е сегашнне време по романскихѣ соаднихѣ заповѣст послахѣ ѡд Добровника града шо трговецѣ излазиешї ѡ царства мї землї тргою ѡт трговине по закону ѡт сто аспрї двѣ аспрї да озмѣ ѡмрк и трговцем тезѣрѣ да дадѣ. И те тезѣре каше племенствѣ сѣкопнѣши и запечативѣши свако годинѣ харачема кад поклицари пошлѣте, реченнне тезѣре заедно да пошлѣте, тере тнѣ тезѣре сас каднѣх кати-стнѣ сѣвчннмѣ. Такон да знаѣте. Пис(ано) мнѣвца апрѣла 1ѣ дан, ѡ мнѣсто кон Цари града.

На полеђини при врху овога фермана написано је турски: *Ово је зайовестї дубровачкој вла-стїели односно ђумрука.*

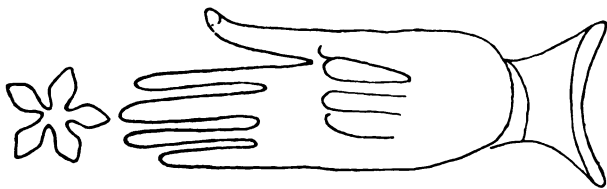
При дну, на полеђини, има ова два турска потписа у облику парафа:

У оном с десне стране чита се: *убошї ѡир Мехмед*, а онај други није се могао прочитати, мада се назире нешто као: *убошї Ахмед*, али није поуздано.

Ферман је писан на хартији, углачаној само с лица, величине 15·5 × 42·8 см. Текст запрема простор у дужини 27 см., у 20 редака, између којих је размак по 1 см. Око средине, с десне стране, види се према светлости део воденог жига: шака у рукавици, са отсеченим врховима прстију. Кад се овај ферман састави са

једним, написаним тур. језиком, а оба се налазе у истом омоту, добија се цео водени жиг оваквог изгледа:

Изнад текста нацртан је знак царске тугре у којој вешти читачи читају: *Селим, син Ба'азиша хана — нека би вазда победоносан био!*

Готово о истом предмету говори поменути ферман султана Селима I, нађен у истом омоту као и овај на српском језику, писан ћирилицом¹⁾. На омоту стоји № 5. Кратки садржај тамо дат на тал. језику не односи се на овај ферман ћирилицом писан, него на онај други који је турски писан.

¹⁾ Овај турски писани ферман издат је у Скутарију код Цариграда и носи датум 26 сефера 920 год., т. ј. 22 априла 1514.

У препису гласи:

Милостию божію ѿ, великіе господарь, и силние ц(а)р, и великіе амир солтанъ Селимъ хан, и въснемъ земламаъ приморскимъ, и рѣмскимъ, и караманскимъ, и натолискимъ, и романскимъ, и ѿнимъ мноземъ земламаъ господинь, пишеть висота ц(а)р(с)т)ва ми ѿ въснемъ почтенномъ избранномъ князѣ и властеломъ дубровачциемъ. И всемъ видомъ да ви в сѣгашниѣ време до порте ц(а)р(с)т)ва ми за гласове що сте послали за гласове чло(в)ка и книгѣ ц(а)р(с)т)вѣ мѣ, све ви на знаніе. И по сѣмъ сѣга трѣбо е коні гласове ѿдъ съвакаѣ странаѣ разбирата и изнаходите, до Порте ц(а)р(с)т)вѣ мѣ на знаніе пошилате. Инако не учините. Пис(ано) мисеца марта ̄ дан, ѿ мист(е) Бросі.

У Дубров. архиву на омоту овог фермана означена је № 82. Испод нумере на талијанском пише:

Comandam^{to} del sulⁿ Solimano II in forma di lettera diretta agl' ecc^{mi} SS^e ringraziandoli per le partecipateli nuove, e pregandoli p. la continuazione delle dette. — Egira 953. — Era v. 1540.

Као што се из текста види, погрешно је означена година 1540, па према томе и име издаваоца фермана. Из текста се види да је ово заповест султана Селима I. На полеђини истога фермана дубровачка је канцеларија раније записала на талијанском језику тачно име султана Селима, али годину погрешно:

Comand^{to} de sulⁿ Selimo all cel^{mi} per gl' accessi dati. — 1506.

Ова година није могућа, пошто је Селим I дошао на престо тек 1512 г. Изнад ове друге белешке неко је турски забележио:

Ферман, одговор на присиеле весиши од дубровачке власиеле.

И овај ферман написан је на хартији углачаној само с лица.

Према светлости види се с леве стране део истога воденог жига као у претходном ферману.

Докуменат је величине 15·2 см. × 43·9 см. Текст запрема простор у дужини 22·5 см., у 15 редака, са раздаљином између редова око 2·5 см. С леве стране маргина од 3·8 см. ширине. И на овоме ферману, као и на оба претходна, година није означена. Пошто је издат од Селима I, година његова издања мора падати негде у времену од 1512—1520.

номѣ кнезѣ и дѣбровачцим властелом много поздравленне да примите. И всемъ видомъ да ви в сегашниѣ време ц(а)рс(т)ва законни харач до Порте ц(а)рс(т)ва на име Димком и Антолом що сте послани више реченим поклицари ц(а)рс(т)ва харачъ придавши четири башеларом и два дѣфтердаром що ес вам закон подпано. И тои придадоше и, како подпано сложебъ вам учинише, то ѣ вам се сас книгом шповиди. Такои да знасте. И Б(ог)ъ вас весели. Пис(ано) мисеца априла . Ке . дан, в мисто Цари градо.

У Дубровачком архиву овај докуменат на омоту обележен је бројем 14. Испод тога на талијанском пише:

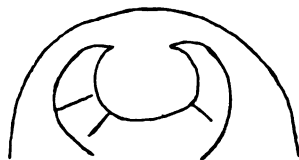
Com^o di sultan Selimo I in tt' e p. tt^o simile à quello del № 16 con la stessa data.

Међутим ферман № 16 ни у колико није по садржини сличан овоме писму. Онај под № 16 говори о неком дубровачком броду који је у Валони запленио некакав реис Мустафа.

На маргини с леве стране нацртан је потпис у облику тугре, у којој вероватно пише: *Синани* и још нешто, што нисам могао прочитати.

Докуменат је написан на хартији углачаној с лица, величине 14.2 × 35 см. Текст је сложен у 15 реди, у размацама од по 1 см.

На празном простору изнад текста с десне стране, према светлости, види се само овај део воденог жига, те се не може знати какав је био у целини.

И овај је акт без означене године. Она би се могла утврдити једино, ако би се међу одлукама дубровачког већа могло пронаћи које су године као поклицари у Цариград носили харач Димко и Антол.

Међу турским документима Дубровачког архива који се сада налазе у Српској к. академији нашао сам још само два фермана са забелешкама писаним ћирилским писменима. На ферману који носи датум: почетак месеца реџеба, хиџр. 1059 (11-VII-1649) године има на полеђини забележено: *Босанскомъ ваши*, истом оном ћирилицом којом су и претходни фермани написани. Ферман је упућен босанском беглер-бегу са одобрењем да Дубровчани могу купити у подручју му области потребну количину хране. На омоту овог фермана стоји на талијанском забележено:

№ 79. — Comandam^{to} di suln Maometto IV concesso ad istanza dei ssⁱ ambri e diretto alli cadì ed altri officiali delle scale del Mar Bianco per l'estrazione di grano. — Egira 1059. — Ero v. 1663.

Међутим погрешно је ту назначено да је ферман упућен кадијама и осталим службеним лицима пристаништа на Белом Мору. Како оригинал гласи, ферман је, као што је речено, упућен босанском беглер-бегу, санџак-беговима у његову вилајету, кадијама у истим санџацима, еминима пристаништа, диздарима градова и паланака, агама војске и осталим „officiali“ у поменутиим кадилуцима санџака у босанском вилајету. О скалама „del mar Bianco“ нема ни помена.

На другом опет једном ферману издатом неком Стјепану Иплићу у почетку зилхице, године 1151 (10-II-1739), на полеђини има записана белешка оваквом ћирилицом:

Ферман од (поједне) иплићу

* * *

У августу 1924 год. пробавио сам кратко време у Дубровнику ради прикупљања грађе за историју Скопља и Јужне Србије. Том приликом преписао сам у Дубровачком архиву, између осталог, и осам преписа турских фермана од којих су четири у оригиналу морали бити писани нашим језиком и ћирилским писменима. Зато и њих овде доносим хронолошким редом.

Остала четири преписа, чији су оригинали првобитно морали бити написани турски, објављујем такође овде више језика ради у њиховим преводима, него њихове садржине ради, која уосталом тако исто није без интереса.

V

21-V-1477 год. султан Мехмед II из Цариграда наређује кнезу и властели дубровачкој да по његову слози Ајасу пошаљу 18000 дукаша, колико је остало у Дубровнику у покладу после смрти херцегове, а који припадају херцегову сину, да их донесе на В. поршу.

a.

Od uelikoga gospodara i suiem semgliam istocniem i sapadniem zara uelikoga amir sultana Mehmeda knesu i vlastelom dubrouackiem mnogho sdraui da primi plemenstuo. Potomu da snate kakko uierni i poscteni sluga zar... (нечућко) Aias tusgi se i gouori: „Po sakonu scto m-i-e ostauio otaz osamnes higliada ducata slatnieh u Dubrouniku, te ducate nechie da mi uurate“. — „Podali smo sa dusciu herzegouu deuet tisuchia, a deuet tisuchia podalismo kragliu vngarskomu“. — „Recene uisce pisane ducate ne hochie da m-i-h plate“, gouori zarstu mi. Sato da snate kakko sapouieda zarstuo mi: da uidite i da isnaghiete, ako ie tako kako ueli on, visce recene ducate suue podpunno da predate u ruke uiernomu slusi i sclauu zarstua mi Aiasu da donese na Portu zarstua mi. Takoi da snate, inako da ne ucinite.

Pisana na 21 maia u Zarigradu, 1477.

На полеђини:

*№ 1. Comanda(mento) imp(eriale) in forma di lettera scritta agli ecc(elen-
issimi) ss(signori) da sul(tan) Mehmed 2º in seruiano per le pretensioni del*

figlio di herzech di 18000 zech(ini) veniziani rimastigli del suo padre à Ragusa an^o 1477.

Овај препис узет је са једног листа из фасцикле: Фермани, А. одио, бр. 1—232, обележени: *Interpretⁿ dall' seruiano d'una lettera di sulⁿ Mehmed all' ecc(ellentissimi) srⁱ(signori).*

6.

У књизи: *Traduzione degli comm^{ti} di sultan Mehmed 2° dal 1451 in 1481*, на 3 страни, под № А., налази се овај препис фермана који је готово истоветан са претходним.

У заглављу пише на талијанском:

Traduzione dal serviano d'una lettera, siasi com^{to} di sultan Mehmed 2° spedito all' ecc^{mi} ssigrⁱ per 18000 zechini ven^zi di herzech.

Od velikoga gospodara i sviem semgliam istocniem i sapaaniem zara velikoga sultan Mehmeda knezu i vlastelom dubrovackiem mnogo sdravi da primi plemenstvo. Po tomu da znate kako vierni i posteni sluga zarstva Ajas tusgi se i govori: „Po sakonu scto m-i-e ostavio otaz osannes higliada ducata slatnieh u Dubrovniku, te ducate nechie da mi uvrate“. — „Podalismo sa dusciu herzegovu devet tisuchia, a devet tisuchia podali smo kragliu ungarskomu“. — „Recene visce pisane ducate nechie da m-i-jh plate“ — govori zarstvu mi. Sato da snate kako sapovieda zarstvo mi: da vidite i da isnaghiete. Ako ie tako kako velli on, visce recene ducate suve podpunno da predate u ruke vernomu slusi i sclavu zarstua mi Ajasu, da donese na Vrata zarstva mi. Takoi da znate, i inako da ne ucinite.

Pisana u Zarigradu na 21 maia 1477¹⁾.

VI

3-X-14?? год. султан Мехмед II извештава кнезове и власиелу дубровачку да су инокласари Налкасар Ковић и Живко Расишић донели законити харач 12500 млејачких дукаћа за прошеклу и 2500 злајшних млејачких дукаћа за идућу годину.

Od velikago gospodara i sina gospodara i velikago amire sult^a Mohameda knesobranom i vlastelom dubrovackiem mnogo sdravo da vam plemenstvo. Davam ove na snagne i da snate kako ste poslali

¹⁾ Препис овога писма објавио је К. Јиречек у *Споменици српски, у Споменику СКА.*, књ. XI, бр. 95, стр. 89—90. После њега објавио га је, али непотпуније, и Д-р Ђиро Трухелка у напред поменутој својој расправи, бр. 53, стр. 47., али је изоставио ону белешку на талијанском писану истом руком као и текст преписа, вероватно зато што стоји у противречности са насловом поменуто његове расправе.

voivone poklisare na putie s vami Nalkasara Kovichia i Sciuka Rastichia s' harace sakona.... Donesosce i predadosce..... aese-t-isuchia ducata slate benettusce. Paka suvasce dvie tisuchie i pestotin ducata slate benettusce. Da i popuno dvanadeset tisuchia pestotin ducata slate benettusce. Joscte tisuchiu i dvae stotin i pedeset ducata slate benettusce ..... sa godinu congrede a(?)onuve trista deset tisuch sedam stotim (šako!) pedeset ducata slati benettusce koi primi na stvom denoivrin meseda (šako!) sa leto roh nat. Hristove tisuchiu i ceturstano sa deset kitno. Primimo sve popuno (šako!), uu hasnu zastva (šako!) mi postavimo (šako!). Neka da se sna. Sa godinu congrede a vasce dade svo sa visce pisanie i sapovesti zastva (šako!) mi kako da vi budete.....

Va leto godiscta Hristova tisuchia i cetursta, ottumbra 3 dana.

Препис овај налази се написан на посебном листу у истој фасцикли где и препис претходног фермана, у коме се говори о 18000 дуката наслеђа сина херцегова.

На полеђини нема никакве белешке. У напред поменутој књизи преведених тур. фермана нисам могао наћи његов препис. Иако је врло невешто преписан, изгледа да је ово препис фермана који је првобитно био писан ћирилицом. Година је лоше написана. По години написаној у тексту, ферман је из доба после 1460. Колико је мени познато, овај превод досада није нигде објављен.

VII

5-XII-1510 год. с. Бајазит II одговара кнезу и властели дубровачкој поводом њихове шужбе да им је неки човек босњанци-баше Салман-реиса у шурској присјаништу зайленио брод са робом и људима на њему.

У истој фасцикли налази се превод, или боље да речемо, са српске ћирилице препис латиницом и овога царског фермана:

S' milostiuu Bosgioi ja veliki zar i silni gospodar, veliki aemnar, sultan Baiazit han uasem semlam primorskim, i karamanskim, i rum-skim, i natoliskim, i romaniskim, i jinem mnosem semlijam, zarrem zar, piscete visiota zareuiska mi pozdraulenee knesouem i vlastelom dubrou-nickim. Pake takoi da u-i-e vedomo kako ste u sie vreme poslali knighu i cloueka na cestite Porte zarstuijeme i tulgili ste se od Saimana i reisa bostangi bascina clouieka kako u-i-e ucinil gniekouu dosadu scto e bilo po morru na vascie imme i targouinom rabotom dosclo a dreuo u nascem limanu stoiausci, tere uu-i-e tubar da mi od uasce strane uesom marhom uset i lude porobil. Sue mi ui podpunno

na vidich visote zarsuia mi i tiza(?) posal nie dobre uciniem. Togai radi to poslach zareuski mi poscteni huchium do bostangi bascie i do Salman i reisa i takoa im zarsuo mi sapouedah i sapretih kakko uechie takuaia posla da se ne uposluie. Da si dohodat dreua slobodno targouinom rabotom i da si pohodat, da ne imaiut quari ni od kogha. Sa toia dreuo scto e useo, kada doghie oudeia i zarstuo mi o tome prausciati i rasumeusci pake chiamo uammi datti odgouor. Inako nechie bitti. Takoi da ui e u snanie od cestite Porte zarstua mi. Pis. miseza dechtemuria dana 5 va roscdenia Hristoua, leta 1510, va mesto Drenopole, stolnina zareuia¹).

*

Следећи фермани преведени су, сумње нема, непосредно са тур. језика, а њихове преписе нашао сам у напред поменутој фасцикли. Фермане су Дубровчани преводили најчешће без оног уводног дела, где се ређају титуле и изрази дипломатске љубазности.

У заглављу су укратко означавали садржину преведеног акта.

VIII

9-XII-1604 год. зайовесѣ с. Ахмеда I удућена босанском везиру и дефшердару да Дубровчани могу повисиѣи продајку цену соли. Убудуће со ће се продаваѣи по 55 асару сјуд.

Comandamenat zara sultan Ahmata scto pisce pasci bosanskomu, teftedaru. Ouako gouori:

Chada uam oua moia slauna zarstua mi sapouied prigie, imate snati da u Bosni i na strani od mora so po obicaiuu kako se ie prodauata, zarstu mi se uellika coris cinilla, i sa siromascke potrebe corisno ie bilo. Paka od tolora i od zechina ziena na scire isagie, i jer u semgli se naghie necesita ziena od soli, i spenza na uekie isagie, i sa argate pouekie o-d-vadesti aspri pitaiuchij. Onako cako ie obicaj ne biusci na skati sadouogлно solli, zarstuu mi se velika scteta cini, i osuen togai ima semgлия veliku potrebu od solli. I sa biusci scteta targouzom is nepriateglscogha miesta u Dubrounik so ne dohodi, i tiem nacinom suaka se scteta cini. Alli chada se sapouie-d-a se dostoino prezio od soli ucini, dochie kie sadouogлно solli i zarstu mi i siromahom coris i uech inako biti chie. Sa to suaki spud po aspri 55 da se prodaua, i da se usima treki dio zarstu mi, a gosparu od solli dua diela. Oui

¹) Ни овај препис, који није без замерке, нисам нашао у поменутој расправи Д-р Ћ. Трухелке.

siromasi i ostalli koi su u semgliah chontenti su, i chadie, choie su u semgli arse i sigilate na isti nacin dali su, da chada dubrouacki targouzi u Bosnu i na skalu dubrouacku sadouogлно solli usdonose, onako chako ie od stara odluceno da se so prodaua. Pita slauna sapouied s arsom minuto brieme cho-i-e bio Bosne pascia i teftedar na tisukiu cietiri¹⁾ biusci opouijelli sa tto da onako ko ie od sgara bude. Bi moia slauna sapouied ucignena da chada od recenogha grada gospoda chako ie obicai na recene scalle sadouogлно solli uscine donositti i od donesene suaki spud po peset i pet asprij cad cine prodauati, treki dio zarstuumi, a dua diela gospar od soli usekie. I na suaki nacin blaghu zarstuumi i u semgli siromachom na coris nastoite. I na tisukiu i cetiri glieta bila ie data ouaka slauna sapouied na 10 dana lune re(бу-ул-) euella. A sada biusci se sgodillo promieniti slauno zarstuo, recenu sapouied doniesce moleki da b-ij-m se ponouilla. Satto sapouiedam da onako chako im ie bila dopusctena sapouied da po gnoi oblstuscite i suprotiua gnoj da ne cinite. Tako da se poklonite, tomu biglieghu da uieru date.

Pisana na XVII regepa, tieta M. X. III²⁾.

На полеђини означена је на талијанском језику садржина фермана: *Comd. del 1013 di sultan Ahmet che il sale si uenda ad aspri 55. -- № 2.*

IX

3-II-1606 год. зайовесѣ с. Ахмеда I, сина с. Мехмеда III Хусрев-ѣаши, босанском баглер бегу, херцеговачком санџаку и подручним њм кадијама да нико не узнемирава Дубровчане због ујада сењских ускока у шурске пограничне крајеве и да се не сме вршиши шефшиш на територији дубровачке власшеле.

Comand^t uziieru Husref pasci i begler-begu od Bosne, i sangiaku od Herz^{ne}, i kadiam koie se nahode u miestieh rccenieh.

A potom, kada uat ouai moia uika (место велика) slauna zarstuumi sapouied prigie, imatte snatti da dubro^{ci} poklisari na moiu slaunu Porttu da su na snagnie: er su od starina slaunoi i nepredobitnoi Portti prauu sluscbu cinilli, i er su gnih fidelitta ucasalli da receniema semgliami ni gradouom ni gnima od sangiaka, i od subascia, i od saima, timarnika, i takogier od suieh koi su od moie slaune Portte, nikako da im ni edna scttetta ne bude ucign:ena. I dosada kako su gnihovi gradoui i darsciaue u miru stalle, da i u napried stoie i gnihoviem semgliah koie su blisu graniza turskiah illi u brieme od guere, illi cada nie guere, i cada bi

¹⁾ т. ј. 13-XI-1595 год. по грегор. календару.

²⁾ т. ј. 9-XII-1604 год. по грегор. календару.

billa guera illi po suhu illi po moru, ter bi dosclli u gnih grad, nitko da im ni edne dosade, ni sapreke, ni sctete ne ucini, kako no ie i u ahnami upisano. Er oni suakom pomgniom slaunoi Portti podloscni su i momu priategliu priategli su, a nepriategliu nepriategli biusci. Od gniekoliko godiscctta ouamo uskotzi lupesci isidosce, u gnihove semglie dohode i no granizah scto nahode robbe i plienne kako se uigiello nie. Koliko putta ispred gnihove gradoue prohode da pliene u Herzegovini Giabellu i Glubinske skalle. I oni onako kako je po ahnami i po staromu saconu glasoue u semgliu dauaiu. Sadda: „ui ste saiedno dogouor s uskotzi ucinnilli“ i bes niedne gnih kriiue cine sapouiedi i parbu hochie cinitti. I biusci toi suprotiua ahnami da im u semgle dohode, opouigie sse sa tto da ne idu u dubrouaccoi darsciaui teftiscia ciniti, nitti ui suprotiua ahnami im dosadu dauatti. Bi moia sapouied ucigniena, sapouiedam: kada prigie, da ueoma pomgniu stauitte da se ne bi u dubrouaccoi darsciaui teftisc cinio, ni suprotiua ahnami, koia im ie u rutzi, nicaco da ni edne dosade ne ucinitte. Ij ako bi se od togai ne ustauilli, ter bi opetta suprotiua ahnami ini cogodi dosaddu dauali, daite na snagnie s arsom da se da slauna supouied, da im se do uarha dogie. I cuvajte se da suprotiua ahnami ne ucinitte. I ako imaiu coiu stvar uigietti, na slaunu Porttu daitte na snagnie, da se na Portti uidi. Tako da snatte.

Pisano u Biogradu na XXV ramasana 1014¹⁾.

На полеђини исписана је укратко садржина овог фермана на талијанском језику: *Comandto de la Porta delli danni che fanno gli skochi non si facia teftisc nel ter(itorio) di Ragusa. — № 27.*

X

Друга десетина месеца новембра 1634 год. зайовесѝ с. Мураша IV, сина с. Ахмеда I везиру од Будима, Џафер паши којом наређује да се забрани вацком назире и његовим људима да самовласно најлажу од дубровачких шриваца ђумрук на коже говеђе и биволске, пошто дубровачки шриваци ђумрук љаћају ошсеком.

Из исте збирке превод фермана обележеног бр. 14.:

Esplicatione del fermano regio di sultan Murat, figliolo di sultan Ahmet diretto à Giafer passa (šako!), vesiro di Buda:

Logotenentu ciasnomu, vesieru slaunomu, naredbi od suieta, vpra uitegliu od possala publikieh, s' visokom mudrosti napunitegliu od potreba gliuzkieh, sas suiettom praiem vtuarditegliu od temeglia gos-

¹⁾ 3-II-1606 по грегор. календару.

postua i velicianstua, vtuarditegliu od kol'ouana slaue i velicianstua, nadarenomu s'razlikastiem milostima od kraglia priuiscgnega Bogga, na straxi od Budima koi iesi moi vesler Giafer pascia, da mu Bogh viscgni ucini sa uasda gospostuo! Kada ti prighie oua moia slauna i vsuiscena sapouied ima se snatti kako dubrouacki poklisari na moia moguchia Vrata doghiosce i supplicu dadosce, kako od nasad 400 godiscta moijem-moguchiem Vratima s' ispunom obedienzom ossequio i sluxbu cine, i od cestitieh bremena moijeh slaunieh diedaa (koiieh da Bogh viscgni ucini suietle -u raiu!). U gnihouiem rukama scto imaiu ahname, u gnima ie upisano da targouzi recenoga naroda u Zarrigradu i u Drenopogliu i u Brussi scto bi useli i prodali od targovinaa po obiciaij i sakonu gnihou ghiumruk da imaiu dati. A u ostaliem vilaietima i u Rumelij scto usmu i prodadu gnihoue targouine, sa gne po duie aspre od sto. Sa gnihou ghiumruk na godiscte iedan touar aspri datti oblegasce se i accettasce, i suako godiscte po iedan touar aspri i s' ostaliem gnihouiem verghiam gnihoui poklisari na moia moguchia vrata donose i pridauaiu, i drit od gnihouieh rendita oduisce i oa magne da neima bitti. Od nasad mnogo bremena u gnihouiem rukama scto imaiu ahname i hattii humaiun moi slauni s'koijem obsluxiuato se jemini, i dazieri, i apaltaturi, i nasiri s'pretensionim od ghiumruka niesu se miesciali ni impancialli u gnihoue targouine scto bi oni kupouali i prodauali. Alli na 1038¹⁾ godiscte od strane vackoga nasira koxe goueghie i biuolize: „u moi apalt ulase recce i miedi koiie od ouega fruttaiu dauaiu se sa paghe sodatima od Budima“, bi lit ucignena. I od strane recenoga nasira scto ies procuratur seid Faslulah s'koijem na diuanu momu slaunomu prid moijem slauniem vesierima i kasaskerima kada praudagne ucinisce, koxe goueghie i biuolize u apaltu nasira recenoga nie se nasclo u registrima na moijem zarskiem vratima. I od starina po gnihouiem ahnamami scto bi oni kupoualli i prodauali prema drittima od tieh koxa mirij na godiscte po iedan touar aspri da su dauali, istina ie. Sa to se prisudilo gnima, i od strane moiech kasiaskera hoget od suda aade im se. Gnihoui posli kad se prikasasce na skaln od moga priuisokoga pristoglia od starina kako ie bilo upisano u gnihouiem ahnamami da se ima obsluxit s'moijem moguchiem hattiscerifom, sapouidio sam. Sa to u gnihoue ruke s'moijem hattiscerifom is noua moi slauni biglegh i moia moguchia sapouied dade im se. Sa to nasiri od Vacia, i jemini, i dazieri, i mubasciri, i nasiri ustruciani biusci se ucinilli. Ali ti od tuoie strane s'falsom rappre-

¹⁾ тј. 1628.

sentationim ferman uso si, i uisce gnegha s' gnekiem nacinom moi hattiscerif cinio si upisat. Sa to suprotiua ahname slaune opeta od strane nasira od Vacia scto bi oni kupili i prodali koxe goueghie i biuolitze u gnih se impacia. I ne samo da im na toi strani usingliu, nego u strane Biograda, i Rumelie, i u strane od Bosne, i od Nouoga Pazara gliudi posila i uaskolik narod receni scto kupuie i prodaua koxe goueghie, u gnih se miescia, i gnima istiem veliku sctettu da su ucinill, auisasse me. Sato u ti razlogh scto imadu u gnihouiem rukami ahname i berate i poslie s'moijem moguchiem hattiscerifom scto im se dadosce temesuchi po gnima da se ima obsluxiti i moi slauni ferman da im se da, molisce me i moiu milos prosisce. Sato sue gnihoue temesuchie i ahname momu vsuiscenomu zarstuu poslasce i gnihoui posli po prauoi istini kad se prikasasce na moie stauno pristogtie, gnihoue temesuchie poghledah i uidiech i gnihoue istinite riedi posnah. Sato u gnihouiem rukami scto imaiu ahnamu i ostale temesuchie po gnima da im se ne ima impaciat. Opeta s'moijem moguchiem hattischerifom moia visoka sapouied iside i sapouidich da u oui raslogh prie i sada s'moiiem moguchiem hattischerifom scto iside moia slauna sapouied, po gnoi da ima se dielouati. Josctera od starina scto u gnihoviem rukami imaiu ahnamu staunu i moie moguchie fermane, po gnima da ima se obsluxiti na strani od Budima, i Bosne, i Rumetie. Naroa receni scto kupi i proda koxe goueghie, i biuolize, i ostate targouine, u koie da se ne imasc dat inpanciat nasirima od Vacia, ni jeminima, ni apaltaturima, ni nasirima s'drittom od ghiumruka, ni s'ostaiem obiciainiem drittima. Da dubrouacke targouze ni po iedan nacin ne ima se datti molestati, ni sadiuati. V oui raslogh sada scto ies isiscio moi moguchi hattiscerif i oua moia zarska zapouied, po gnima da imasc aiellouati i obstuxiti. Tako da snasc i pieminitomu slamegniu da imasc vierouati.

E' scritto nella custodita residenza di Costantinopoli nel fine della luna gemasil euel, l'anno 1044¹⁾, cio e l'anno dei Turchi.

XI

18-III-1713 год. заповесѣ с. Ахмеда III, сина с. Мехмеда IV уѣрављена херцеговачком санџаку и подручним му кадијама у којој је изложена шариѫа и побројани шрговачки аршикли на које се има најлаћиваши шакса у корисѣ војника из Жувањ-Пошока, ш. ј. Думна. Ову шаксу обавезни су да илаћају и дубровачки шрговци кад пролазе кроз Херцеговину.

¹⁾ У другој десетини месеца новембра 1634 године по грегоријанском календару.

У истој фасцикли турских фермана преведених на талијански и наш језик налази се и овај:

Comandamto di sultan Ahmet diretto al pascia di Herzegouina et alli cadi di N. N. dandoli li douuti titoli comincia.

Kad uam prigh'e oua moia slauna i vsuiscena sapouied imate snatti kako tefteri od Xupagn Potok, to ies Dumna, koi se u recenom u sangiaqu, ucinisce arsohi u moiu staunu ordiu, kako buduchi gnihou ogiakluk sa kuppit dritte: od kognaa, i voloua, i ouazta, i kosaa, i praszta, i guosdia, i od vune, i od masla, i od drusieh stuari ouesiem prilicniem, koi prohodu u sangiaqu od Herzegouine. I cinisce snatti kako gneki sa to plachiti suprotiue se. Sato sa kuppiti te dritte buduchi molilli moi vsuisceni ferman, sa to kad se prighledasce defteri koi su saciuuani u moioi moguchioi hasni, naghie se derechenar kako ie solito, da se usimalo od vola i od kognia koi prohodu u recenom u sangiaqu sto penesa, koi suaki penes po iednu iaspru sa biti, a od koxe goueghie i geleppa duanes penesa sa biti suaki penes po iednu iaspru, a od suakoga touarra od koxiza od jagagniaza i koslichia po ossam iaspri, a od suakoga touara od koxe od ouze i od kose po 12 iaspri, a od suakoga touarra ghuosdia, pastrme i duhana po 40 iaspri, i od suakoga touarra od ribbe i od drusie'r takieh stuari po 60 iaspri, i od suakoga touarra opanaka i od drusieh takieh stuari po 32 iaspri, i od suakoga praszta po pet dinara, naghie se registrano kako je solito da se drit usima. Sa to buduchi ucinio ars i telhis rappresento moi vsuisceni in atto velik defterdar Mehmed (da mu Bogh da velik rasum) sa upisati po derchienaru i registru (kako ie dichiarano) vsuisceni ferman sato po telhisu da se ima eseguisckatti. Isiscla ie moia vsuiscena sapouied, i sapouidich da kad uam prighie oua moia vsuiscena sapouied, da imate po moioi sapouiedi eseguisckatti koia ie sa oui raslogh isiscla, i iosctera da po kreposti od suda imate cinit kuppit dritte scto usapadaiu po defteru i kanonu i po beratu od ogiakluka koga imadu u gnihouiem rukam, buduchi receniem nefferima ogiakluk dritti od recenich stuari, koi prohodu po recenom u sangiaqu. I nemojte se cinit suprotiuit ni inadit protiua capitulaa plemenitoga berata i protiua canona i deftera. I sa recenu stuar nemoite cinitti da bude potreba sa poslatti drugu moiu sapouied. Tako da snate i da imate vsuiscenom u slamegniu uierrouati.

Pisano u Drenopogliu na 20 mieseza seffera 1125, to ies na marcia 1713¹⁾.

¹⁾ Још тачније 18 марта 1713 год. по грегор. календару.

* * *

Разврставајући турска документа из Дубровачког архива у С. к. академији, нашао сам поред она четири, писана ћирилским писменима на српском језику, још и ових петнаест комада старих дубровачких превода турских фермана и бујурулдија у истом завоју поред својих оригинала. Само последњи дошао је неким случајем поред једног турског документа с којим нема никакве везе. Судећи по ортографији, језику, па и по хартији на којој су писани ови преводи, иако свакојако нису из истог времена из кога потичу турски оригинали, поуздано су доста стари. Како је наш језик у њима чист говорни језик Дубровчана онога времена, ти преводи, без обзира на њихову садржину, пружају материјал од првокласне важности за историју развитка нашег језика онога времена. Преводиоци су употребили свакодневни, обични говор, не поводећи се за књижевним језиком и не трпећи никакав утицај нити књижевника, нити језика оригинала са кога су преводили. И због тога налазим да ту грађу треба овде објавити. Ни сам предмет о коме се у овим преводима говори није без научног значаја, стога их објављујем у преводу, упоредо са њиховим оригиналима.

Што се тиче самих дубровачких превода, може се рећи да не одговарају у свему оригиналима са којих су превођени. Дубровачки преводиоци, колико се може судити према овим преводима, нису били бог-зна-како добри познаваоци ондашњег званичног турског језика, нити су турска акта преводили од речи до речи, него најчешће, по њихову старом обичају, само по смислу. Али се на томе овде нећу дуже задржавати. О томе ће опширније бити говора на другој месту.

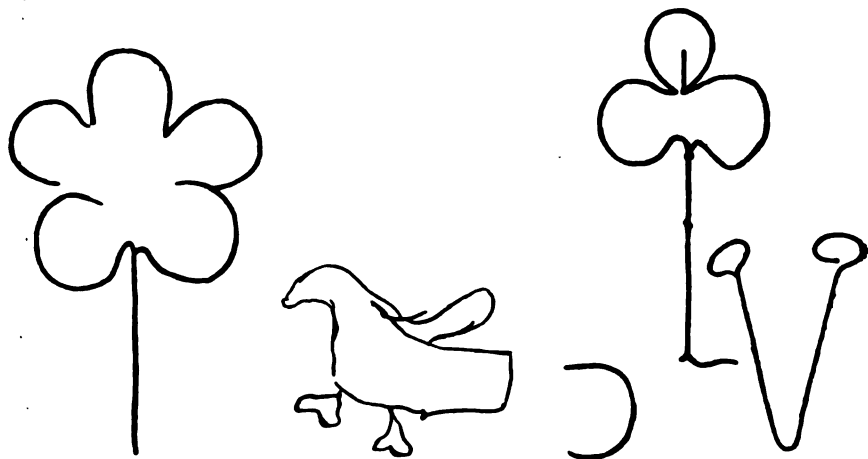
Материјал који се овде први пут објављује долази у обзир у првом реду као језичка грађа, а одмах за тим и као важна грађа за историју односа Дубровачке републике према некадашњој моћној Отоманској империји.

XII

22-VI-1563 год. зайовеси с. Сулејмана I санџк-бегу херцеговачком и кадији од Новог да Дубровчани могу кажњавати кривце, шурске њоданике, у својим градовима по свом закону на основу судских пресуда.

Уз ферман датиран почетком зилкаде хиџр. године 970 (22-VII-1563) нађен је овај стари дубровачки превод написан калиграфски на хартији, кроз

коју, кад се према светлости погледа, види се на једној и другој страни овакви водени жигови:

Поменути ферман заједно са овим старим преводом налазе се у омоту на коме има ова забелешка на талијанском:

N.º 22. — Comado di s. Solimano II adinstanza de ssigni ambrt diretto al passa di Herzegovina commanda che i Ragusei possino secondo le leggi loro castigare i delingventi sudditi del G. S. ogni qval volta saranno di permanenza a Ragusa. — Egtra 970, era v. 1563.

Водени жиги у харџији на омоту је ш. з. „trei luni“:

Превод тај гласи задржавајући му правопис:

Comandamento di sultan Solimano diretto al sangiakbego di Herzegovina et al cadi di Castel Nouo.

Isabranomu meghiu begouima suietliem, velikomu meghiu principa vsuisцением, gosparu od gospostua i posctegna, isabranomu s' velikom milosti od kraglia prirasumnoga Bogga, sangiak-begu od Herzegovine, da ti bude sa uasda gospostuo! I slaunomu meghiu cadiam, i sapouiednizima, minieri od kreposti i eloquenze, posctouanomu cadij od Nouoga, da ti bude uechia krepos!

Kada uam ariua visoka i slauna sapouied, da imate snatti kako dubrouackich begoua poklisari na moia Visoka Vrata doghiosce i

ouako prikasasce: kako oni buduchi haraciari po gnihouu sakonu, u gnihouiem kraglieuinam, begoui gnihouu sapouied ispugniuaiuchi, sada od sudita conseruanoga imperia gneki sudditi u gnihouu gradoue otisciausci pribiuaiu. Gneki od gnih, kad bi ucinio koie slo i opacinu, sapouiednik od onega grada uhitio bi ga i po gnihouu sakonu kad ga ie hotio kastigat: „Od uascieh gliudi mi niesmo“, rekuchi inad da su ucinilli. I sa oui posso, u gnihouiem rukami da imadu fetue od suda, auisasce. I biusci molili moiu plemenitu sapouied, sato sapouidieh da kad uam ariua moia plemenita sapouied, da imate uidiet, ako ie kako ie stuar prikasana, u oui posso ono scto prossi sud sueti po gnemu da imate diellouat, po sudu ono scto ie od potrebe da imate ispunit i da imate na miesto stauit. I da ne date nikomu uciniti diello suprotiua suda i fetue. Onega koi ne bi sluscio da ga imate rafrenat. Onega koga ie od potrebe sa ars ucinit, da ga imate upisat i auisati.

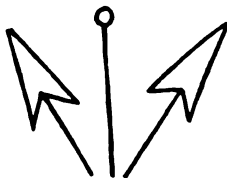
Tako da snate. I poslie kako uidite ouu moiu sapouied, da ie imate potuardit u rukami od Dubrouciana i plemenitomu slamegnu da imate uierouat.

Scritto nella residenza di Constantinopoli su li primi di silkade, l'anno dei Turchi 970^a).

Оригинал овога превода написан је на танкој хартији која је ради бољег чувања позади подлепљена на сасвим танком свиленом платну зелене боје величине 51 × 21 cm. Изнад текста на средини у простору од 10 до 18 cm. нацртан је знак тугре султана Селима II, сина с. Сулејмина I и у њој се назиру речи: *Selim, bin Suleiman han, daima muzafer.*

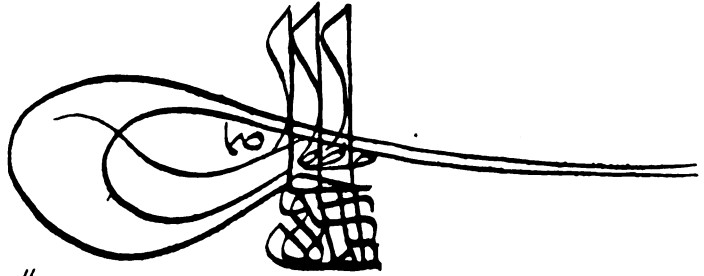
Текст фермана сложен је у 13 реди, дугих, осим последњег, по 15 cm., са размаком међу њима по 2 cm.

Кад се кроз хартију фермана према светлости погледа, с леве стране, види се део воденог жига овакве слике:

На полеђини његовој, при врху с десне стране талијански пише: *Scritto nella residenza di Constantinopoli alli primi di silkade l'anno 970.*

¹⁾ 22-VI-1563 год.

قدوة مودراء الاكلام عند التكبر والخيال، وقد لفتت به صفة الطبع في هذا الكلام
 قدوة الصفة والجمال مع الفاضل والكلام مولانا نوح ضيف من فضل في شرح
 قوب دنيا بكلمة الجباري ورى معقده كلوب سوبيا ونس ايليد كوراج كزاد
 لوبوب اينجا كند وملكناوت بكلمة حكيم او اريد من حالبا مال كوردا
 رعيا سنده بعض وقتك تعلم ريت وار من ساكن اولوب بعض من حق وق ووي ظهور
 ايد بكلم اوله قطع حاكي وقتوب اينجا ني سياست لكان استه كره سزه طائفة كورده
 وکلوز وي عن ايد كارس ووبابج اولفند سرب فند لوب اولو عن بلد ميس
 كل سربغ طلب ايلد كلاري اعلبه بوروم كه كل سربغ وار جاب كوره
 قضيه عرض اولفند وي كيمي ايد بوبابج سوك تعصفا سربغ سزيفد رانوكه ايد ميس
 سوعم لازم كلونه او اريد ميس يدنه قوب سن كنده سز سز سز سز سز سز سز سز
 اسلمية سكبدمر محتاج عرض اولوا يا زيس بلور سس سوي بلوس وبعد لوف
 بو حكي لوب ونيكلو لافض ابعا ايد ميس علوف سز سز سز سز سز سز سز سز
 كز ي ليه لور ايس وني لافض ميس سز سز سز سز سز سز سز سز

Ферман у мом преводу гласи :

Прваку међу њлемениџим заповедницима, славној узданици великаша, моћном и поштованом миљенику свезналога Господара, херцеговачком беглер-бегу — нека би му слава шрајна била !

Прваку међу кадијама и судијама, мајдану врлина и речишосџи, кадији од Новог — нека би му се врлине умножиле !

Кад присје високи царски ферман, нека буде знано :

Поклисари дубровачке властеле дођоше на моју Високу њорш, ња овако извесџише : „као харачари у њиховој земљи, њо својим законима, судску и ујравну власт врше њихова властела. Сада у њихов град долазе и шју се настџањују неки њоданици, раја исламског царсџва. Кад неко од њих учини какво злочино дело, судија шџога града ухваџи га и кад хође да га за шџо казни, они се њрошџиве говорећи : „Ми нисмо ваши грађани“¹⁾, иако је о шџоме донесена и шеријаџска феџџва.

На њихов захџев да им се изда моја свеџа одлука, заповедам :

Кад сџишне моја свеџа зајовесџ, да извидиџе. Ако ово њишџање у истџини сџџоји, као шџџо су они извесџили, за случајеве где је њошребно, нека се њосџуџи како свеџи шеријаџ њројисује. Кога шџреба њо шеријаџу казниџи, да се казни. Никоме да не дојусџише да чини њосџуџе њрошџивне шеријаџу и феџџвама његовим.

Оне који не слушају, да наџераџе на њослушносџ. Ако су од врсџе за које ваља извесџиџи, јавиџеџе. Тако да знаџе. По увиџјају ову џеџе им царску зајовесџ у руке њредаџи. Пошџуџе мој свеџи царски белеџ.

Најисано у њресџоном граду Косџанџинову, у њочџџку зил каде, године 970²⁾.

XIII

14-X-1586 год. зајовесџ сулџана Мураџа III санџаку од Валоне и Валоша да левенџама не дојусџе излазак из њрџисџаниџиџа на наоружаним бродовима, док од мешџана, њошџених џуди, код суда на њрошџоколу за њих не узму џемсџџво. Иџџџо шџако да им издају наредбу да не смеју злосџавлаџи ни мучиџи, ни робџиџи Дубровчане. Ако шџако буду радили, на вешџи и зџодан ничин да се ухваџе и казне њо закону.

Уз оверени препис једног фермана датираног почетком зилкаде 994 год. додат је овај стари превод његов. На полеђини овога превода има кратак извод на талијанском језику који гласи :

1) Употребљен је израз *taife*.

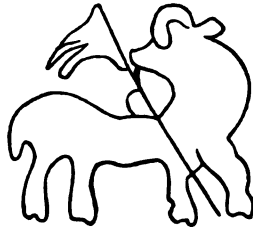
2) 22-VI-1563 год.

№ 121. — *Comandto al sangiacho di Valona et kadlj di Durazo e Valona che non permeteno che le leuente di detti loghi non posono andare con le barche armate per mare prima che non diano la piegiaria che non siano danigiato Ragusei.*

При дну има још и ова напомена :

Comto per Valona, Durazo et altri lochi p..... del armar.... № 33.

Превод је овај стар. То се види и по хартији у којој има, кад се кроз њу погледа према светлости, овај водени жиг :

Тај стари превод дубровачке канцеларије гласи :

Sangiachu od Ualone ij kadijij od Dracia ij od Valos.

Kada primite ouoi moiu zarschu sapouied, imate snati kako pochlisari dubrouacchi dasce na snaie aa na scali od Valone, Dracia ij Valosca niekoi leuente lupesci armaiu fregate, ij fuste, ij brodoue armane, ij takoi armani hode po moru ij, suproh milosti od akname, dana receniem Dubroucanom, pohode puttnih miesta i sela, robehi ij grabehi nih liudi ij imanie nih, takoi da uelika sctetta vcineli im se, tako da vele nih gliudi porobili su, ij takoi ponosili su prodauati recene nih kmete gdie bilo drago leuentami, takoi da velike sctette ij sramote cinili su bes pristanca. Sa toi hotiesce da b-i-m se dopustila moia velika sapouied. Ouakoi da na suieh scalah gdi godier vstie bude armati koi mu drago leuenta fregatu, fustu, brod oruscan da ne imaiu se pustiti na more, donle dokle dadu dobre ij vierne iamze sa sebe od gliudi miesctana dobrieh.

Sapouiedam kada primite ouvi moiu sapouied zarschu, da sui budete v oui posao saiedno stagliaiuih dobro na pamett. Aco bi se hotio koi brod armati cako odsgora se ie rechlo, ij hotehi pohi po moru, v toi aoba ne daite im porinuti se, ni ispustite takei leuente, donle dochle ne dadu iamze dobre od miesctana dobrieh ij da se ima vpisati v libro od sugilatta. Osven togai da im imate naruciti ij sapouiediti da ni na edan nacin ne imaiu robiti, ij inpaciati, ij dosadu dauati receniem Dubroucanom. Ij ako bi hotieli suproh moioi sapouiedi inako vciniti(?) armati brodoue, fregate, fuste, ij takoi da cine sctetu ij robbe gliudi dubrouacche. V toi doba tei lupesce i slocinze nastoiati hiete da ih

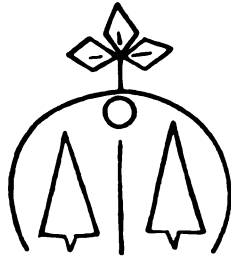
imate v ruche, ij takoi ih hiete castigati da ostali lupesci v nih se ogledaiu. Ij ouomu tomu biliegu vierouausci, pokloniti se.

Pisano na parue dni selcade, godisct. 994¹⁾, u miest. Zarigradi.

У врху оригинала пише арап. писменима ху! Он, Бог, боже помози.

Оверен препис овог фермана, писан је на хартији величине 55·6 × 21·4 см. Текст је сложен у 16 реди, дугих по 15·6 см., са размаком између редова око 2 см. На празној маргини, с десне стране, има белешка у два реда по дужини, и у њој се аутентичност текста тврди. Испод белешке ударен је овалан мухур, коме је већи пречник дуг 2 см., а мањи 1·5 см.

Кад се кроз хартију погледа према светлости, види се овај водени жиг:

На полеђини са стране написано талијански: *P. Valona, Drac, Les p. Jarregerio.*

На супротној страни скорописно турски написано: *Кад сшигне на месџо ойредељења, нека се по њему посшуйи.*

У мом преводу текст овог овереног преписа фермана гласи:

Прваку међу њлемеништим зайоведницима, узданици славних великаша, моћном и пошшованом миљенику свезналога Госџода, валонском санџак-бегу — нека би му часш шрајна била! И славним међу кадијама и судијама, врелу врлина и речитосшти, кадијама: Валоне, Леша и Драча — нека би им се врлине умножиле! Кад вам овај високи царски ферман дође, нека вам знано буде да су дубровачки њоклисари њред мој високи њресшџо њодасшрли следећи извешшјај: неке чеше левенашџа из њрисшанишшџа: Валоне, Драча и Леша излазе на њучину мора на наоружаним фрегаташџама. Прошшивно моме царском уговору, долазе и наџдају на дубровачка села. Не само шшџо шџамо њлене благо, сшварџи и чине шшџешу, него су многу народа заробили, ња робље возе иде хође и њродају га, и не њресшјају да чине свакојаки зулум и да досађују. И њошшџо су ме молили да издам царску зайовесшџ да се не доџусшџи чешџама левенашџа на наоружаним фрегаташџама да из њоменушшџих њрисшанишшџа излазе на море, док им се не узму џемџи од мешшџана, њоседника некрешшџног имања, шџо зайоведам:

¹⁾ тј. 14-X-1586 по грегор. календару.

فودة الرز الكرام غير الرز اللين والرز والرض الخفق من جوار الملك العليم والوفاء والوفاء
 وما واللعنا واللعنا وما واللعنا واللعنا ما واللعنا واللعنا ما واللعنا واللعنا ما واللعنا واللعنا
 واللعنا واللعنا ما واللعنا واللعنا ما واللعنا واللعنا ما واللعنا واللعنا ما واللعنا واللعنا
 لملك الزنة بعين لونه طاب عين فقهنا وما وورين باورين معبر عن غناها ما وورين ما وورين
 وارون فوره وورين فوره ان باعوت اول اول لسان عازن وسار طاب كاتره
 ما وورين رعاية اسي لبروت كون لسنه وكال بران ما وورين فوره طاب فوره
 ما وورين وكلا وورين فوره لملك اوفه فقهنا طاب طوس وورين فوره لسان
 لونه فوره سنه بر لو وورين لعلل انما بخر ما ليو بر كاتره ما وورين ما وورين
 لعهده برور وورين فوره وورين فوره وورين فوره ما وورين فوره وورين فوره
 كثر كثر فوره وورين فوره وورين فوره لسان لونه طاب فوره
 برور وورين لعلل انما بخر ما ليو بر كاتره ما وورين ما وورين
 وارون فوره وورين فوره ما وورين فوره لعلل لونه طاب فوره ما وورين فوره
 فوره وورين وارون فوره ما وورين فوره وورين فوره ما وورين فوره
 اسي لبروت كثر كثر كثر كثر كثر كثر كثر كثر كثر كثر كثر كثر كثر كثر كثر كثر كثر كثر
 كثر
 علفه فوره لعلل فوره وورين فوره لعلل لونه طاب فوره ما وورين فوره
 فوره وورين فوره وورين فوره ما وورين فوره وورين فوره ما وورين فوره

فوهن طاب صلاطه
 لملك الرز الكرام
 ما وورين فوره

Кад стигне моја свешта зајовесити, лично ћеше на ово ишћење обрађивати њажњу и видеити. Левеншким чештама које желе да се ошисну на море на оружаним фрегатама и фусшима, нећеше даћи одобрење за излазак, догод им прошлокарно код суда не узмеше јемце од људи мештана који имају имање. У исто време ћеше издаћи оштре и енергичне наредбе да не иду и дубровачкој раји не досађују. Ако левеншке чеше не буду послушале ојоме, него на наоружаним фрегатама, противно царском уговору, буду уидале у дубровачка села да их њачкају и народ одводе у ројство, смушљивце ше врше на подесан начин ћеше ухваиши и којим било иушем и начином ћеше им дохакаши, шако да послуже за пример осталим смушљивцима. Тако да знаше. Свешти ми белег да пошћујеше.

Написа се у почешку месеца зилкаде, године 994¹⁾, у богом шћићеном ми прешоном граду Косшаниноу.

С десне стране, на празној маргини, по дужини има ова потврда преписа: Верно своје оригиналу коме се ваља покорити у свему од речи до речи; преписао убоги Абд-ул-лах, кадија победоносне војске покрајине Румелије. Опрости му, боже!

Мухур ○ Садржина мухура гласи: „Господе, створишелеу мој! Кад се буду на сирашном суду прегледали рачуни, на мом листу не уиши грехова мојих“. Остало се није могло прочитати.

XIV

20-VII-1588 год. зајовесити с. Мураша III босанском беглер-бегу, санџацима и кадијама у босанском вилајету да се Дубровчани не злостављају и не чине одговорним због ујада сењских ускока у херцеговачки санџак.

Уз један ферман, датиран крајем месеца шабана 996 хиџр. године, налази се његов стари превод. И превод и ферман су завијени у хартију на којој има ова забелешка на талијанском језику:

Comito di sultan Murat diretto al pasca di Bosna et al sangiaccho di cherezgovina che debeno remediare totalmte li gridi che si fano contra li Rag-i per li venuta deli schochi per loro non sono colpevoli del 996. — № 522.

На истом омоту изнутра опет има ова белешка:

1585 Chuchiumo con dua sureti in materia di uschochi che non si debbia creder contra Ragusei cosa aliqua chauato da s. Stefano Dragoie di Zerua et s. Marjno Paulo di Saracha ambassadori, et fu posto in sigilato dal cadì in Saraveo di 1590 ad di 27 di octt(?). Co due copie del registro.

Cavato dello scarselo di № 3.

¹⁾ 14-X-1586 год. по грегор. календару.

Кад се кроз његов омот погледа према светлости, види се водени жиг као слика овде на левој страни.

Дубровачки превод овог фермана писан је на доста танкој и неглачаној хартији. Писан је мастилом које је на више места хартију прогризло. Кад се према светлости погледа кроз хартију у њој се види водени жиг као слика овде на десној страни.

Тај превод гласи:

Istomacegnie od chukuma scto pisce sulltan Murat pasci oa Bosne i sangakatom siuiem koi siu pod Bosnom i kadiami. —

A po tom cherezgouski sangak Mechmet beg, da mu bog usmnosci gospostiuo (wako!), i takoger od Neuesignia kadia, i od Neretue od skalla nasir Sinan causc, da im bog usmnosci gospostiuo (wako!) na moiu sllaunu Portu knige poslasce gouoreki: od Segnia naime nepriatel'skoga grada, koj dochode neuiernizi uskozi u dubrouazkoi darscaui, u Peglescciu naime, u toi scupi knesia ko-i-e Baro naime uilastellina uchitisce i sarobisce, i posllie ga siu na odkupe dalli i minosc od aspri uselli mu siu. I poslie ga pustisce. I takoger polak Stanogia naime gneka sella poscegosce, i sella od Triepna gladima siue scto siu imalli pratesci usesce i ~~porobisce~~, i tako robeki ich dubrouazki kmeti poglauizam od semgle na glas dadosce, da oni dadiu na glas prauouierniech gradouima, dasdarima i kechaima, da dogiu sc gnich sodatima i prispriu. I tu prispiesce i od receniech sella gladima scto im siu uselli billi pratesci receniem uskozima nepriateglima is rucha usesce i sueger scto siu gneka sela robili prie i pritiskouaualli nasciem raietima. I kada bi dosegli robiti, gouorili siu da dubrouazke gospode sc gnich dogouorem siu cinili. Tako siu gneki dalli na snagne bili sa coiu stiuar od uiri-edniech od semgle o-T-uraka, i od gradoua dasdara, i od ostalliech tefti-sc-mo cinili da se informamo. I tako teftisc cineki rekosce da od

mletazke gospode ie. Ta riec iftira ie od gnich isiscgla. A u suaku stiuar prau i siu characari i prauu slusbu cine. Tako siuedoze i siuedocafsi ar-s-iu ucini sa ziek toga da na dubrouazkoi gospodi nigida sa ziek uskoka ne ima se uierouati ko bi pagno ni snagne da im ne ima nitko fastidie uciniti. Sascto oni podpuno prauu slusbu cineki da im nitcho ne ima impacati sapouigech i sapovidam u ouomu momu slaunomu chukumu kada tamo doge: u ouu stiuar siuaki od uas da stauite siuaku pomgniu, kako nam ste dalli na snagne da dubrouazkoij gospodij sa ziek uskoka nepriateglia niedan od gludi nikako ni po iedan nacin da im fastidia ne date uciniti, sascto . . . . . (две речи прецртане, али их мастило тако нагризло да се не могу прочитати) na moiu siuietlu Portu od starina prauu sllusbu cine, i oni tako cineki, i oni si mirom stoieki, tako ui pod uascom sapouiedi i ullasti scto ie od semgle, i od kmeta, i od siromacha da ich ui ugledate i ciuuate. Uskozi kada ustiebudiu i gnich bude mis sa doki i robiti, ui u to doba pomoste, i date siuaku koiu moscete pomok, i ne date robiti, ni slo ciniti, i siuaku pomgniu staui nastoiagne tiuoiem stauifsci pamet si tiuoiе strane da se scteta ne cini. I oui receni poso ies potrebno da siuaku pomgniu i diligenziu stauisc, da ciuуasc pod ullasti tiuoiom siue scto ies, da se ni edna scteta ne ucini. Tako da snate. I ouomu biglegiu momu uieru kete dati.

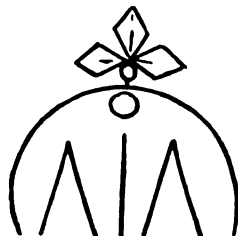
Pisano mieseza 25 scabana, godiscta 996¹).

Мало ниже стоји још написано:

Per materia di skoki.

Оригинал овог „istomasegna“, овај ферман, написан је на хартији, величине 56 × 20,5 cm. Осим знака царске тугре који се налази на средини између 16 и 25 cm. од врха, сам текст фермана исписан је у 27 реди, сваки дуг 14,5 cm. и захвата у дужини 30 cm. простора.

Кад се кроз хартију према светлости погледа, види се само један део воденог жига који је, чини се, исти као онај под бр. XIII.

Сасвим при врху има реч *хуве* „боже помози“. У тугри се може прочитати: *Мурад, син Селима хана, вазда победник. То је белег с. Мурата III, сина с. Селима II.*

¹) 20-VII-1588.

Ферман у мом преводу гласи :

Благородном зајоведнику над зајоведницима, славном великашу над великашима, моћном и поштованом, часном господину, надареном милошћу Господара свезналог, босанском беглер-бегу — нека би му срећа шрајна била !

И племенишим и славним војводама, узданицама славних велможа, велсрећним и поштованим, избраницима надареним од Господа помоћника, санџак-беговима у обласци Босне — нека би им слава шрајна била !

И славним кадијама и судијама, врелима врлинâ и речишости, кадијама у поменушим санџацима — нека им се врлине умноже !

Кад вам ситине високи царски ферман, знано нека вам буде: Херцеговачки санџак-бег Мехмед — нека би му часи шрајна била!

И невесињски кадија — нека му се врлине умноже !

И Синан чауш, назир скале нерешљанске — нека му се вредности увећа ! послали су моме узвишеном престољу писмо.

Невернички ускоци, изашавши из непријатељског града по имену Сењ¹⁾, дошли су, и у жупи Перласич²⁾, која припада Дубровнику, ухватили су кнеза ше жује по имену Бара, властелина, и заробивши га уценили су га. Пустили су га тек пошто су му узели небројене ђаре. У близини села званог Слано³⁾ поћалили су нека села, и пошто су кметове села званог Трејње⁴⁾ оћачкали и узели им све што су имали и нанели голему шћешу. Дубровачко сћановништво извещило је земаљске чуваре јавне безбедности. Диздар града Сед-и-Ислам и његов помоћник на глас сћиглоше са војницима, ше из руку поменућих проклетих ускока оћеше оно што они беху од жићеља поменућог села оћачкали. На извещијај и досћаве неких лица да се сћално нека села наћдају и њихово сћановништво поћажно оћачка и шћешу у сћоразуму са дубровачком власћелом, прибављена су обавещења о шћоме предмету од веродосћојних муслимана, од диздара града Сед-и-Ислама и остћалих поћраничних домобранаца. Тим извићањем се ушћврдило да је шћо сћлешка и клеветија која поћиче од млетћачке

1) Може се читати и *Синь*, пошто је тур. написано без вокала.

2) Пељешац.

3) Тур. написано *Islana*.

4) Може се како је тур. написано читати и *Триње*, а дубровачки преводилац иако је, као што се напред може видети, ово село записао у облику *Триеп*, тиче се без сваке сумње садањег *Триња*.

власћеле. Добивши извештај да су сви посведочили како су они прави и у сваком погледу исправни моји харачари, с тога од сад убудуће нико не сме Дубровчанима да чини досаду под изговором: „дубровачка власћела је у договору са неверничким ускоцима“.

У смислу њихове пошуне верности и исправности наређујем да се они оставе на миру и зајоведам:

Кад ова моја свешта зајовест ситине, сваки од вас ће лично наштаћи да никоме од одметника, као што је изложено, изоварајући се на неверничке ускоке, не допустите ни под каквим изговором да дубровачкој власћели чине непријатности и досаду. Следствено њиховој оданости од ситарина према моме срећном престољу, догод су исправни и прави, нека буду на миру. Рају и нерају¹⁾ у подручним вам земљама и покрајинама да чуваше и пазите. Беду од неверничких ускока и других подлих и злих неверника, њихове смутње и непријатељства да одбијете и отклоните. Ни часа да не часите, да уложите све своје силе и да чините све што можете, да народу у пуном смислу даите заштити и да га чуваше. Предмет о коме је овде реч сада у важне полове. Добро да обратите пажњу. Заштита и безбедност земље јесте важан државни посао. Посарајте се да се на послу покажете. Тако да знате. Моме свештом знаку поклоните веру.

Написа се крајем месеца шабана, године 996²⁾, у престоном, богом штићеном граду Косћаншинову.

На полећини при врху написано :

Босанском белер-беу и беговима и кадијама у провинцији Босне.

XV

16-VIII-1595 год. зајовест с. Мехмеда III херцеговачком санџак-беу и кадијама у његову санџаку да емине и амиле не могу изражити од Дубровчана да плаћају таксе које раја плаћа.

Поред фермана који је датиран почетком месеца зелхиџа хиџр. год. 1003, налази се стари дубровачки превод. И ферман и превод завијени су у хартију на чијој спољној страни има ова забелешка на талијанском језику:

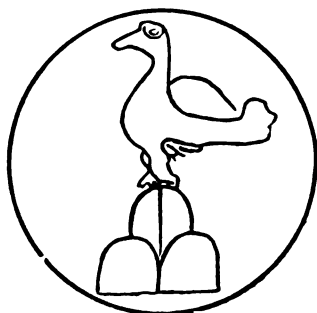
Contato di sultan Mechmet del 1003, e di Osman 1027, e di Murat 1032 che quelli i qualli uengono ad abitar in Rag'a e n. sono rajj scritti in tefter e sono di porta rag. n. si dimanda da tali charac ne altri angaridij. — № 2.

¹⁾ *beraja* слободан, који није потхарачен, који није раја.

²⁾ 25-VII-1588 год. рачунајући по грегор. календару.

На овом омоту према светлости види се водени жиг као лева слика овде.

На хартији на којој је исписан превод најстаријег фермана из ове групе од три фермана такође се види водени жиг као овде десна слика.

На полеђини тог превода има ова кратка забелешка на талијанском:

+ *Comandto che li sudditi del gran sigre uenendo ad habitare a Ragusa non siano pui tenuti all karaggi e altri angaridij.*

Тај дубровачки превод фермана гласи:

Istomacegne od chukuma scto pisce sulltan Mechmet od Chergouine sangak begiu i pod sagakatom koi se nachode kadiami.

A potom na moioi slaunoi Porti koi siu dubrouazke gospode poklisari dogiosce gouoreki: u gradu Dubrounikiu unutra s targouine od targouaza koi dogiu sa stanziati, iemini i amili gouore: „ui ste raie“, koiе suprotiua defteru i sakonu impacaiu im i resim od raieta isctu koiе im sullum cine. Tako dasce na snagne.

Receni targouzi ako od moie semgle od kmeta niesiu, i ako nie upisan sa raiu, i da nie raia, nego ie dubrouzanin, suprotiua defteru, i kanunu, i suprotiua achnamei zarstiua mogia, nitcho da im fastidie ne date uciniti.

Pokoini diedi sulltan Sulliman chan, da mu Bog duscu prosiuiet'i, u gnegouo doba dana im ie sapouied bila. Posllie sa pokoinoga dieč'a sultan Sellima chana, i oza moga, da im Bog prosuietli grobie gnich, renouali im siu bili. Sada opeta iskasce i molisce da im se renoua. Sapouiedam kakono im ie od starina dani bili chukumi, vo gnich da imate uierouati. Da suprotiua achnamei na ti nacin od targouaza resima od raia ko bi isko, da im ne date iskati. I receniem da im ni ednoga fastidia ni sapreke ne date uciniti. Tako da snate, i pro-

legafsci oui moi slauni chukum, opeta ga u ruke im kete dati. I ouomu tomu biglegiu uieru kete dati. Pisano mieseza 10 silchigeta, godiscta 1003¹⁾.

Изворник овога старог превода је ферман написан на хартији с лица углачаној, величине 56,4 × 21,9 см. Текст фермана почиње на 27 см. дужине, а завршава се на 53 см. Сложен је у 15 реди од по 16 см. дужине, осим последњег. Кад се према светлости кроз хартију погледа, види се део воденог жига сличан ономе у ферману под бр. XIII.

Одмах при врху написано је: *hi* боже помози. Изнад текста нацртана је царска тугра у којој се назиру имена: *Mehmed bin Murad han — daima tuzaffer!* Заправо то је белег с. Мехмеда III, сина с. Мурата III.

У мом преводу ферман гласи:

Прваку племенијих зайоведника, узданици гласовијих великаша, моћном и поштованом миљенику, обдареном од свезналог Господара, херцеговачком санџак-бегу — нека би му слава шрајна била!

И славним кадијама и судијама, мајданима врлина и речишосћи, кадијама што су по херцеговачком санџаку — нека би им се врлине умножиле!

Кад вам ситине високи царски ферман, нека вам буде знано, да су поклисари дубровачке властеле, наситанени у срећној ми престојници, долазили и раније ме известили да емини и амали, противно закону и без обзира на књиге, досађују и муче људе шрговачког и привредног реда који су из самог дубровачког града, а који дођу и наситане се говорећи им: „ви сће раја“ и шраже им рајешинску шаксу²⁾.

Споменути људи шрговачког и привредног реда, ако нису раја из исламског царства и ако нико од њих није уписан као раја и рајешински син, ако је Дубровчанин, да забранише свима онима који их, у сујрошности са законом и књигама и противно царском говору, злоситављају. И као што им је за свога времена блаженопокојни мој прадед султан Сулејман хан — Бог нека му гроб осветли! — издао царску зайовест, и као што су је за шим, за владе блаженопокојног ми деда султана Селима хана и мога оца, господара — покој им души и чиста им земља била! — обновили, и што иако су ме они и сад замолили да им шај ферман обновим; стога сам издао наређење да се у шоме иштану поштуја у смислу раније издаших им свейих наређења. Противно шим зайовестима

¹⁾ 16 августа 1595 по грегор. календару.

²⁾ Употребљен израз: *rest-i-reijet*.

врсше. Да не доуспшше да се именовани злостављају због шог и на шај начин.

Тако да знаше. По увиђају, ову кешу им моју свешу зайовест у руке предаши. Свешом ми белегу да верујешу.

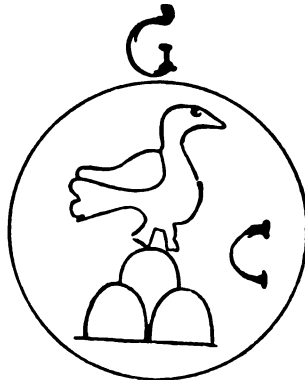
Написано у пресшоном, богом чуваном Косшаншиновом граду, почешком месеца свешу зилхице, године 1003¹⁾ од бекштва најлешменишијег пророка, кога поздрављамо.

На полеђини написано: виђено је.

XVI

29-VI-1604 год. зайовест с. Ахмеда I, сина с. Мехмеда III, управљена на адресу кнеза дубровачког којом се зайоведа да се на скали у Дубровнику кабао соли продаје по 55 асри, од које суме $\frac{1}{3}$ да се узима за државу, а $\frac{2}{3}$ да припадне соисшвенику соли.

У једном омоту уз ферман писан турски, издан у логору Кури Чешме почет. месеца сефера, год. 1013, налази се и његов стари дубровачки превод, писан на хартији, кроз коју кад се погледа, види се овакав водени жиг:

Тај стари превод гласи:

Comant zara sultan Achmeta indrizana nascoi prisvietloi gospodi.

Cada vam prigkie slavna mi zarska sapovied, imate snati er bremena minutiech od slavne mi chasne tetferdar Achmet bivsci od kadia muchurleisan tetfer poslao govoreki da so koia se prodaje na skali dubrovackoi bivsci po bascu zienu i targovzi sctetuiuki pretorlose ie da se ni dochodi ni pochodi i da ie scteta blagu slavnoga zarstoua. Kada mi na privisoku Portu ars ucinisce da ich im slavnu sapovied da na recienoi skali so koia uskuri da se prodava svaki kabo po peset i pet as(pri) od koie treki dio da se usima u slavnu

¹⁾ 7-VIII-1595 год. по грегор. календару.

chasnu a dva diela da usima gospodar od soli. I sada gospoda od recienoga grada bivsci na recienu skalу vele soli dodali, da bude kako ie od prie bilo, bivsci moleki mi dali na snagnie poctovani i svake ciasti dostoini Mehmet aga. Kad bude priki bivsci gospoda od reciene skale u brieme od skorcittie so doneli da se ne bi potesckalo. Sa to na nacin kako ie i prie bilo da se ima treki dio u slavno blago usimati a dva diela da usima gospodar od soli ne uciniivsci nigda ni ednu stvar koia bi usrokova'a da targovzi ne budu dohoditi ni pochoditi kako im ie slavno emre dato bilo sa bremena pokoinoga mi oza. Kad mi dasce na snagnie i molisce sada da im bude renovano, sa to sapoviedach da imate oblusciti slavnu sapovied koia im ie kros ovi poso bremena minutiech data ne uciniivsci nigda gnosi protivno ni iedno stvar.

Tako da snate i slavnomu biglegu imate se dostoino pok'oniti.

Pisana na parvi mieseza sefera, na lieta tisukiu i trinaiesi').

Sapoviedano u Kuri Ciescmi.

Оригинал овог документа написан је на доста грубој хартији и сасвим мало углачаној с лица, величине 55,7 × 15 cm. На средини у врху написана је реч *hive*. У средини, изнад текста фермана, у висини између 17 и 27 cm. нацртана је тугра султана Ахмеда I, сина с. Мехмеда III, у којој се назире речи: *Ahmed bin Mehmed han, daima muzafer*. Текст фермана исписан је у 14 редова дугих по 15 cm. са размаком међу редовима нешто јаче од 1,5 cm. Кад се кроз хартију према светлости погледа с леве стране, у оном празном делу, с краја, назире се помало овај део воденог жига:

У мом преводу овај ферман гласи:

Прваку међу заповедницима народа хришћанског, узданици њлемића хришћанских, дубровачком кнезу — нека би му се живош окончао на добар начин!

Кад стигне високи царски ферман, нека буде знано.

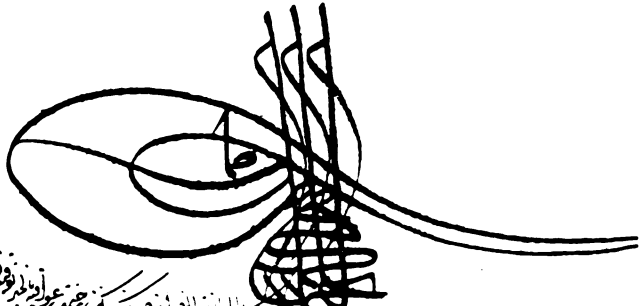
Кад ми је недавно на моја враћа среће дефшердар ценшралне царске благајне Ахмед — нека би му господство било шрајно! — уз зајечаћене сѝискове исказа досѝавио извештај, видело се да шровци шрије шшешу због шота шшо су шрошкови око производње

1) 29-VI-1604 год. по грегор. календару.

2) Употребљена реч: *ʔaifet-il-naʃraniije*.

соли која се на скали града Дубровника продаје, повећани. То је узрок што су они прекинули тамо да долазе и да саобраћају, ше је што стање проузроковало шешу државним приходима.

۲۶

فروندة نذلة لردنلا اسكبه عن اكلو اهل الصانعة لفرز دوي و ستر قري منس عوز اذ اني فرور اهل
و اصلن اروي شي من طوع او نهي من غير اذعان من اهل الصانعة لفرز دوي و ستر قري منس عوز اذ اني فرور اهل
و فري كور و دوي و ستر قري منس عوز اذ اني فرور اهل الصانعة لفرز دوي و ستر قري منس عوز اذ اني فرور اهل
او لوبن لربان بخازن ضرور ككلمه و در و عجز و لربان منتظم او لطيف مال اجيري منس عوز اذ اني فرور اهل
من ساله عرض او لفرز دوي منس عوز اذ اني فرور اهل الصانعة لفرز دوي و ستر قري منس عوز اذ اني فرور اهل
فروختن او لوبن ندي ميري اكونه او لوبن ندي من طوز صبي خص اكين نامن او فرز دوي
و بيلوب و حاله اقله مند كون كهلوي ككلمه موزوب بجا طوز لربن و در و لربان و ستر قري
او زده او لوبن رجاسته اعلم انك ان فرور و مقومين و ككلمه لربان او فرز دوي و ستر قري
او ككلمه موزوب من كهلوي طوزي و فرز و ككلمه لربان او فرز دوي و ستر قري
او لوبن سابق او زده ندين ميري اكونه خص او لوبن ندي من طوز صبي خص اكين نامن او فرز دوي
من بعد اصحاب بخازن موز و در و عجز و لربان نامن او لوبن ندي من طوز صبي خص اكين نامن او فرز دوي
بانام خمد او ستر قري و طاب نون انن او فرز دوي و لربان لربان او فرز دوي و ستر قري
موز و در و عجز و لربان نامن او لوبن ندي من طوز صبي خص اكين نامن او فرز دوي
نوز بيز علامت ترينه او فرز دوي و ستر قري او فرز دوي و ستر قري او فرز دوي و ستر قري

Пошћо је издаша свећа зајовесћ да се на поменушој скали сваки уобичајени кабао соли продаје по 55 асѝри, од које суме $\frac{1}{8}$ да узима држава, а $\frac{2}{8}$ власник соли; сада су на поменушу скалу власћела поменушој града добавили много соли, па су молили да ошћане шако како је пре било.

Кад је сћигао први међу њему равним и његовим друговима. Мехмед ага — нека би му се вредносћ увећала! — власћела поменуше скале довезла су досћа соли и у довољној количини. Више се у шоме не шћрии оскудица. По ранијој пракси $\frac{1}{8}$ иде у корисћ државе, а $\frac{2}{8}$ прима власник соли.

Убудуће нишћа да не предузимаше шћо би могло да омећа шћртовачки промеш. Извешћен да им је у шом смислу издаша свећа зајовесћ од сћране мога блаженоушокојеног оца, сулћана — лака му и чисћа земља била!

Сад су ме молили да шћу наредбу обновим. Сћога зајоведам : у овом пошћању нека се посћуја у смислу раније издашој им свешој фермана. Прошћивно гласу свеће царске зајовесћи убудуће нека се нишћа не чини.

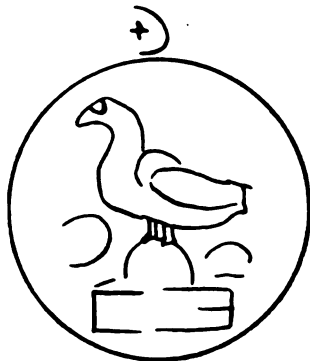
Тако да знаше. Свешћоме белегу поковајше се.

Написано у сћану Кури Чешме, у почешћу месеца победоносног сефера, године 1013¹⁾.

XVII

26-IX-1604 год. наређење с. Ахмеда I, сина с. Мехмеда III управљено кнезу дубровачком да ошћане цена соли на шћру у Дубровнику како је раније одлучено : 55 асѝри мерац, од које суме $\frac{1}{3}$ да иде у државну благајну, а $\frac{2}{3}$ да припадну власницима соли.

Уз један ферман са датумом 2 џемази-ел-ула, године 1013, налази се овај стари превод написан на хартији, кроз коју, кад се погледа према светлости, види се овај водени жиг:

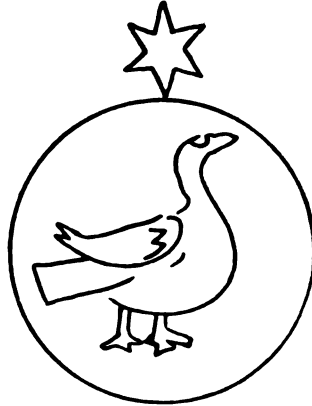

¹⁾ 29-VI-1604 по грегор. календару.

Ферман заједно са овим преводом налази се у омоту на коме талијански пише:

Comto di sultan Achmet che si venda il sale ad asp. 55 il moggio. — № 8.

Кад се кроз омот погледа према светлости, види се овај водени жиг:

Сам превод гласи:

Coman' zara sultan Achmeta indrizan beglerbegu od Bosne i tefteraaruu od Bosne.

Cada vam prigkie slavna mi zarska sapovied, imate snati: U Bosni pokrai mora koia se obiciaila so prodavati bivscioi spenze i bastascia po tri, i po cietiri, i po pet asp., dohodilo ie vele soli scto ie usrokovalo da se prodava po bascu zienu. Po tom toga bivsci grosc i zekin skocio i bivsci u semgli glad sliedio, reciena ie so krescila i bastascia bivsci vekie od 20 asp. ne kontinua so na skalah kako ie od starina bilo, i tako ie scteta b'agu zarevu i skorcitia s'iedi u semgli i targovtzi imavsci sctetu is nepriateglskih semaglia i is Dubrovnika so ne dohodi, s koiom stvari na suaki nacin sliedi scteta. Sa to ako se soli meta stavi kako mosce podnieti i bude isiti slavna sapovied, dok ie soli sadovogлно, i biti kie koris i blagu slavnu i sieromasci, samo da se bude svaki kabo po peset i pet asp. narak oliti meta uciniti, i od tega da se bude treki dio u slavnu hasnu usimati a dva diela da budu onega ciegova ie so. Tako svi kolitzi, mali i velizi, bogati i ubosi, i sva semglia bivsci svoiom dobrom vogliom primili, dali su kadie od semglie arse i surete od sigilata, da kada budu dubrovska gospoda i gnih targovtzi, na nacin kako se od sgora sdarsci na dubrovackieh skalah sadovogлно soli montegniami da se ima prodavati kako se ie meta odredila i da bi slavna sapovied isiscla bivsci minuti bosanski beglerbeg i tefterdar ars uciniti na tisukiu i cieteri rebiu! evela sedmi dan. Kada mi ars ucinisce, ucinih

slavnu sapovied: da im bude kako odsgara, a da budu gospoda od recienoga grada na recienieh skalah na obiciaino dosta i sadovoglnu soli montegniati. I so koia dogkie da ie imaiu svaki spud po peset i pet asp. prodavati, i da se ima treki dio u begluk usimati, a dva diela da usima gospodar od soli. Sato da imate oblusciti ono scto ke biti korisno slavnomu mi blagu i puku od slavnieh mi miesta bivsci im na tisukiu i cietiri rebiul evela na deset slavno emre dato. A sada bivsci mi slavno usvisciegnie sliedielo, donesosce to emre i nastoiasce da im bude renovano. Sato sapoviedah da budete oblusciti scto se sdarsci u recienoi sapoviedi. Tako da snate i slavnoi se sapoviedi imate pokloniti.

Pisana na dva gumasil evela, na lieta tisukiu i trinaies¹⁾. Data u Zarigradu.

Изворник овога превода је ферман написан на хартији простој, мало углачаној, величине 55 × 21 cm. При врху је неко одрезао комад исписане хартије, величине 4·5 × 12·5 cm. У овој групи дубровачких докумената донесених из Беча има много таквих примерака са изреском. Биће да је на том делу документа био ударен печат, нумера или каква друга забелешка бечких архива, па је уклоњена пре но што су ова документа нама повраћена. У висини између 16·5 и 25·5 cm., изнад текста фермана, нашарана је тугра султана Ахмеда I, сина с. Мехмеда III у којој се назиру ове речи: *Ahmed bin Mechmed han, daima tuzafer.*

Текст фермана сложен је у 21 ред у простору 22 × 16 cm. Сваки је ред дуг по прилици 15 cm.

У мом преводу он гласи:

Зайоведнику над зайоведницима, славном великашу над великашима, моћном и поштованом, часном и велелејном, од узвишенога Господара обдареном босанском санџак-бегу — нека би му срећа шрајна била!

И прваку међу срећним и способним, својим добрим шрудом великом скуљачу блага са свих страна и старешини ризница, миљенику Господара свега блага, босанском дефштердару — нека би му висост била шрајна!

Кад вам присје високи царски ферман, нека вам буде знано. Кад је шрошак и надница за сô која се продавала на морској обали у босанском вилајетшу износили по шри, и чешири, и пеш асири, соли је дозвожено в довољној количини, па је с шoга продавана по ниској цени. После су грош и дукаш скочили, а и глад је у земљи настала, ше су због шoга и шрошкови за добијање

¹⁾ т. ј. 27-IX-1604 по грегор. календару

соли повећани. Надница за вађење соли скочила је преко 20 аспри. На прислаништима више нема соли, како је од старина био обичај. Због тога на шргове (скала) со није доношена како је био обичај од старина.

Та околност није причињавала велику штету само државној каси, него је због тога народ из те покрајине шрго оскудицу, а од тога су имали штету и шрговци.

И за то што со није довозена ниш из иностранства¹⁾ ниш из Дубровника, шрела се у сваком погледу штеља. Међуштим увидело се да би со била у довољној мери довозена, ако би се ферманом повећала цена, што би много корисније било и за државну касу а и за сиротињу. За то ми је предложено да се мезура соли продаје по 55 аспри, од које би се суме $\frac{1}{8}$ узимала за државну благајну, а $\frac{2}{8}$ би припадале власнику соли.

Такво би решење задовољило како и мућне шако и сиротињу и остало становништво области.

У том смислу и кадије из покрајине су издале преписе прошокола. И шако су при измењеним приликама и на изложени начин шрговци дубровачке властеле на дубровачке шргове (скала) дошрали довољну количину соли, па су ме молили да у том смислу издам свешу царску зайовеш.

Раније, на предлог босанског беглер-бега и дефтердара, поднесеног 7 реби-ул-евела 1004²⁾ године, у смислу како је изложено, издаш је био ферман, и властеле поменутог града на поменуше шргове (скала) довозила је довољне количине соли. Довожену со продавали су по 55 аспри мезуру. Трећина од тога убирана је у корист државне касе, а $\frac{2}{8}$ су припадале власнику соли.

Послушаћеш уошште како је корисно за моју царску ризницу и за становнике исламског царства.

10 дана месеца реби-ул-евела, године 1004, издаша је свеша зайовеш.

Сада, поводом мога слушања на прешто, шу зайовеш ми поднесе и на њихов захтев да је обновим, зайоведих: послушаћеш у смислу поменутог фермана. Тако да знаше. У свешти белег верујше.

Написано 2 дана месеца цемази-ел-евела, године 1013³⁾, у богом шшићеном ми прештоном граду Косланшинову.

1) Употребљен израз *harb* непријатељска земља.

2) 10-XI-1595 год. по грегор. календару.

3) 26-IX-1604 год. по грегор. календару.

На полеђини, при дну је написан још једанпут дан, месец и година издања овог фермана. Испод тога има три потписа у облику парафа који се нису могли прочитати, а од којих у једном као да се назире: *el fakir Ahmed*.

XVIII

17-I-1627 год. зайовесѝ с. Мураѝа IV уйрављена из Цариграда на белгер-беге од Босне, кадију, диздару, кайѝшанима и осталим агама од Габеле да се убудуће доѝусѝи дубровачким ѝтровцима на скали од Габеле да продају народу со одређеним каблом не мереѝи на канѝзру.

Уз ферман издат 29 дана месеца реби-ула-хара 1036 хиѝр. године налази се стари превод на хартији кроз коју, кад се погледа, види се исти водени жиг као онај под бр. XVI. Превод се овај налази у завоју на коме има ова белешка:

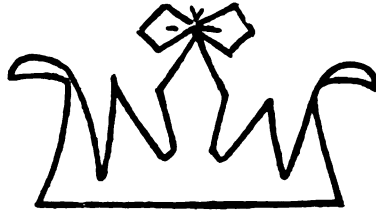
№ 38 — Comand^{to} deli G. S. sultan Murat che li sali a Narente si debbe vendere a misura e non a peso.

Сам превод гласи:

Comand^t zara sultan Murata indrizan begler begu od Bosne, i kadii od Gabele, i disdarom od Gabele, i capetanom, i ostaliem agami. Cada vam prigkie slavna mi zarska sapovied, imate snati er poklisari dubrovacki sada na slavnu mi Portu ciovieka i ars poslasce govoreki: er od kada ie ova semglia primglena dosada dubrovacka gospoda slavnoi Porti temeglitieѝ nacinom priasan sdarsce. Posle, koi nas sapadaiu, cinimo i na niedan nacin ne pomankavsci u nascoi slusbi. I bivsci od starina dosada mierili so s mierom koia ie napose ucigniена na skali od Gabele, koia ie Gabela blisu nasce darscave iedan dan choda. I tako na dan toliko tisukia ~~cabala~~ prodavaiuki se sieromasci so kupuiuki i odchodeki. Koliko se proda, dva diela nami, a treki dio u begluk se usimasce po obiciai. Ali sada, suprok kanunu i obiciai da se ima na cantar u mieriti, na gneki nacin bivsci emre iseli, i od kontovna sieromasi i raia kada pogiu soli cupiti toliko dana stentaiu, i ne mogu soli useti, i tolike spenze trate od gnich kavedala sa sebe i sa kogne gnich. I isvan scto ie sieromachom sulum, blagu slavnomu sliedi scteta. Sato da se ima obslusciti po kanunu staromu i po obiciai, i da se ne ima tvar-doglaviti nigda suprok obiciai i kanunu, i da ne dopustite da suprok tomu niko ne bude se suprotiviti, slavnu sapovied moleki pitasce. Sato da se ima obslusciti kako ie obiciai po staromu adetu i kanunu, ucinih slavnu sapovied s koiom sapoviedach, kada vam prigkie da ie imate obslusciti nastoieki svoiom personom sa vidieti, ako ie stvar sa istiqu kako se odsgora sdarsci, tada suprok kanunu staromu i suprok obiciai, na taki nacin i recieniem Dubrovcianom i ostaloi rai da sliedi nikakov sulum na niedan nacin nie mi slavna liscenzia. Na ti nacin ima im se

sabraniti i saprietiti i kako se odsgora sdarsci na recienoi skali. Kada budu doki sa so useti, raia i ostali, da im se ima so davati i mieriti na obiciaino soniem kablom ko-i-e odregkien. I da nigda ne dopustite suprok staroii obiciai da mogu rieti: „kantarom kiemo mieriti“ ni raiu ni nikoga inoga da taziem stvarmi mogu dodievati, ni dosadievati, ni dosade dati. Sa to kie svaki od vas pogniu (šako!) staviti, ako nie suprok gnoi poslie koie emre isisclo, da se imate unaprledu gniom vladati. Sa to da ne sliedi ni edna stvar suprok obiciai i kanu(nu) staromu i slavnomu emru, tako da ne sliedi ni blagu slavnomu scteta ni magnie. Rai suprok sudu da ne sliedi sulum. Tako da snate. I kada prolegate ovu slavnu sapovied, opeta im ie u ruke vratite i slavnomu se biglegu poklonite. Pisan na dvadesti i devet mieseza rebi-ul-achira, na lieta tisukiu tridesti i scest¹). Data u Zarigradu.

Оригинал овога фермана написан је на хартији величине 55·4 × 20·5 cm. Између 18 и 27 cm. налази се нашаран знак царске тугре, у којој се назиру речи: *Мурад син Ахмеда хана, вазда победоносан!* То је белег султана Мурата IV, сина султана Ахмеда I. Текст фермана сложен је у 24 реда, дуга по 15 cm. Кад се кроз хартију његову погледа према светлости, с леве стране, види се само овај део воденог жига:

У мом преводу ферман гласи:

Племенишом зайоведнику над зайоведницима, славном великашу над великашима, моћном и поштованом, часном господину, миљенику највишега Господара, босанском белер-бегу — нека би му срећа шрајна била!

И прваку међу кадијама и судијама, мајдану врлина и речитости, господину кадији од Габеле — нека би му се врлине умножиле!

И поносима међу себи равнима и друговима, диздару, калешану и осталим агама од шврђаве Габеле — нека би им се вредности увећала!

Кад вам приспе високи, царски ферман, нека вам буде знано да су ми сада дубровачки поклисари послали на моја врати среће човека са преишавком следеће садржине:

Ми смо још од кад су султани први пут почели освајаши земље па све до овога часа, дубровачка власиела, са царством још у колевци, живели у непоколебљивом и највећем пријатељству.

¹) 17-1-1627.

Обавезе које смо на себе примили сваке године смо илаћали. И шако, не огрешивши се о своје дужности ни на који начин, ми смо на скали Габели, која се налази један дан хода далеко од наше земље, од сћарина иа све до овога часа, мерили со одређеном мером. Више хиљада сиротиње се шу за дан снабдевало сољу и враћало се. На поменутој скали од убраних сума два дела узимали су наши, а један део је предаван државној каси. Сад међушим показују неко наређење добијено на неки начин, по коме се со мора мерити кантаром, иако је тај начин противан пракси и сћаринским прописима.

Због тога, кад дође из околине раја, нераја, као и остала сиротиња да кући со, мора данима да чека због немогућности да со добије. Чинив кинтал им није доста за издржавање њихово и њихове стоке. То је голема штета не само за сиротињу, него се шиме наноси велика штета и државној каси, што је за жаљење. Због свега тога молимо одобрење да се ради онако како је од сћарина било и како се досада практиковало. Убудуће да се никоме и ни под којим изговором не допустити да се противно обичају и закону преиуре и инаши, и у шоме смислу молимо да се изда свети царска заповест.

На основу њиховог извештаја издао сам наређење да се у овом пишању и у будуће поштуја онако како је био пропис и обичај од сћарина.

Кад тамо дођу са мојом светиом заповешћу, заповедам да се у овом пишању поштуја у смислу издашиг мог срећног царског фермана. О шоме ћете се лично постарати и видети, иа ако сћвар у истини стоји онако, као што је шо овде изложено, царству ми никако није у вољи да се поменушим Дубровчанима и осталој раји и нераји, противно сћарим прописима и обичајима, на тај начин чини зулум и досада. У шом случају ћете ошкловити узроке за шо и забранити.

На поменутој скали, на горе означени начин, раји и осталима који буду долазили за со, наредићете да се со издаје, како је од сћарина у обичају било, одређеном мером.

Убудуће, противно сћарим прописима и пракси, никоме, ни раји ни нераји, нећете допустити да досађује и да прави шешкоће изговарајући се: „хоћемо да нам се кантаром мери“.

Украјко, сваки ће од вас настојати да се ради у смислу овог наређења, и све донде, док не би другом заповешћу ова била ошозвана, нека се поштуја онако како је од сћарина био обичај и

пропис, и како је мојом царском заповести установљено, али тако да се не чини штета ни државној каси, ништа пак да се, противно прописима шеријата, чини зулум и досада рају.

Тако да знајте. Пошито прочиташте, овај ћете царски ферман њима у руке предаши. Верујте моме светом белегу.

Написано 29 дана месеца реби-ул-ахара, године 1030¹⁾, у престоном и богом шикћеном граду Косћаншинову.

На полеђини има један потпис у облику парафа који се није могао прочитати.

XIX

17-VIII-1640 год. заповест с. Ибрахима, управљена из Будима на кадију од Габеле којом се наређује да Дубровчани у Габели имају продаваши со каблом од 40, а не од 33 оке, као што су они почели у последње време чиниши.

Уз ферман издат крајем месеца реби-ул-ахара, хиџр. године 1050 има његов стари дубровачки превод, писан на хартији, у којој се према светлости види исти онакав водени жиг као што је онај у дубровачком преводу под XX.

Тај превод гласи:

Comen' zara sultana Ibrachima, ucignien u Budimu, indrizan cadij od Gabelle.

Cada vam prigkie slavna mi zarska sapovied, imate snati er jemin od Gabelle, ponosnik od ove slavne sapoviedi, na ime usmno-sciti lusuf govoreki da so koia se prodava na recienoiј skali od strane dubrovacke sdarsci se pod gnegoviem apaltom. I tako spud s koiem se le reciena so prodavala bivsci od starina po 40 ocha, ali sada na recienoiј skali koi siedi vlastelin ucinio ie iedan cabo od tridesti i tri oke s koiem cablom s-karciem davsci so targovzem kojј dochode, usrokuie da se targovzi odbiaiu. I s tiem usrokom sliedi velika scteta blagu slavnoga zarstvua i dochodi namagnie ulafa robiu slavnoga zarstva i slied-i-m neisreciena scteta, i isvagn tega usrok ie da se bude batal uciniti reciena skala. Bivsci dao na snagnie i da se bude prodavati onako kako ie od starina bilo, bivsci molijo sa slavnu sapovied. Sa to na recienу skalу s koiem se ie cablom prodava'o u slanizi, koliko ie oka, da ima na ti nacin prodavati, ies ucigniена slavna sapovied, koia kada vam prigkie, da ie imate oblusciti i vidieti, ako ie istina da ie od starina cabo ko-i-e od strane dubrovacke u slanizi po oka 40 a sada prodaiе s-karciem, vlastelin ko-i-e na recienoi skali i da ie usrok i blagu slavnoga zarsta(шako!) sctete, i da ie usrok da

¹⁾ 29-II-1621 год.

bude batal skala. Ni kiu da m-i-e blagu scteta, ni targovzem sulum, negoli chokiu da prodava so oniem kablom praviem s koiem se ie od starina prodavala, a da ne ima so s-karciem spudom prodavati ni da mosce blagu zarevu scteta sliedieti, ni targovziem sulum. I suprok slavnomu mi emru ne daite nikomu tvardoglaviti ni nikake stvari ucinite. Tako da snasc i slavnomu biglegu imasc vierovati. Pisan na svarsi rebi-ul-achira, na tisukiu i peset¹⁾. Dat u Budimu.

Оригинал овога фермена написан је на хартији величине 65 × 20,6 см. На средини, при врху, написано је *hiva* „боже помози“. На средини, у висини од 19 до 27,5 см., изнад текста, нашарана је царска тугра султана Ибрахима, сина с. Ахмеда I, у којој се назире речи: *Ibrahim bin Ahmed han, daima muzaffer*. Текст фермана исписан је у 20 реди од по 15 см. дужине, осим последњег.

Кад се кроз хартију овога фермана погледа према светлости с леве стране, види се део воденог жига, рогљеви од три полумесеца неједнаке величине, слични онима на омоту под бр. XII.

У мом преводу ферман гласи:

Прваку међу кадијама и судијама, мајдану врлина и речи-шосиши, јосиодину кадију од Габеле — нека би му се врлине умножиле!

Кад сшигне високи царски ферман, нека буде знано да ме је ималац овог царског фермана, првак међу себи равнима и друговима Јусуф — нека би му се вредност увећала! — емин на скали Габели, у подручној вам кази, реферашом извесио о следећем: уговором о закују предвиђено је да со коју Дубровчани продају на поменутој скали, имају да продају мерцем од 40 ока, како се шо од старина чинило. Сад је властелин који седи на поменутој скали однекуд нашао један кабао који мери 33 оке. Трговцима, који ради кујовине соли дођу, мери со оним ексик-мерцем. Због шог су прекинули да долазе на скалу, а шиме је државном благу доходак смањен и причињена шешета, као што се у исто време шиме наноси велика шешета снабдевању војске и њеним припадностима. Осим шог шаж јосиушак биће узрок да поменуша скала зајусиши.

И због шог што ме је молио да издам свешу зајовесити да се тамо со продаје онако како се шо од старина радило, наређујем према шоме да се на поменутој скали со продаје каблом од исто онолико ока колико је имао од старина.

Кад овај мој свешти царски ферман сшигне, зајоведам да се у овом ишшању јосиуша онако, како је у свешом ми ферману

¹⁾ 17-VIII-1640 год. по грегор. календару.

да властелин који сада седи у поменушој скали продаје мањим мерцем, последица чега је да скала хоће да зајустии и да се моме благу нанесе штеша, онда то није дојушћено. Никако ми није по вољи да се моме благу наноси штеша и да се трговцима чини нејравда. Наредићеше да со коју издаје, мери каблом праве мере, којом је со од старина продавана. Чувајше се да не дојушћиише продају екзик-мерцем и на тај начин да ми се причињава штеша благу и да се додијава и вређа трговачки свеш.

Никоме да не дојушћиише да ради прошивно мојој свешој зајовесии под било каквим изговором или за инаш.

Тако да знаше. Указујше пошту моме свешом белету.

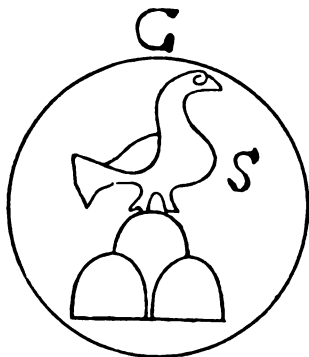
Написано крајем реби-ул-ахара, године 1050¹⁾, у богом шши-ћеној ми вароши Будиму.

На полећини има нешто написано, али се није могло прочитати.

XX

17-VIII-1640 год. зајовесии с. Ибрахима уирвљена из Будима на кадију од Габеле којом му се наређује да се од франачких трговаца који долазе преко дубровачке шеришорије најлаћује ђумрук на робу увезену као и на извезену ишто као и од осталих трговаца.

Уз ферман датиран крајем месеца реби-ул-ахара хицр. 1050 године налази се стари његов превод написан на хартији у којој се види, кад се према светлости погледа, овај водени жиг:

На полећини његовој има ова забелешка на талијанском:

Comanti 2 (Ibrahim) portati da s. Michele di Sorgo da Nerente dise hauerle recuperato dal emino p. leuarli ochasione di ñ- eser molestato p. il sale. № — 19.

¹⁾ 17-VIII-1640 год. по грегор. календару.

Тај превод гласи:

Coman' zara sultan Ibrachima, ucignien u Budimu, indrizan cadij od Gabele.

Cada ti prigkie slavna mi zarska sapovied, imasc snati er ispod tvuoga kadiluka poctovani Jusuf ars da govorechi: da dosada koi su dochodili targovzi na recienu scalu, usimali su od gnich jemini gumruk, ali sada od Dubrovnika na recienu skalu koj dochode i pochode Frenchi Latini targovzi scto donose i sa gnich grada odnose, kada im se po kanunu pita od pratesci gumruk, dubrovacki vlastelin sapreciuie ii ne da, stvar koia ie sctetna gnegovu apaltu i blagu zarevu. Sa to kako se i od ostaliech targovaza uzima, da se ima od gnich ciniti imati, slavnu sapovied molechi pita. Sa to sapoviedam, kada vam slavna mi sapovied prigkie da ie imate obslusciti. Kada usdochode i pochode na te strane od strane dubrovacke Frenchi Latini targovinami gnieh koie budu donositi i ponositi, da imaiu gumruk dati sadagniemu jeminu, kako ga su davali minutomu, a suprok sudu i kanu(ну) i suprok onemu scto ie davato doslie da na niedan nacin ne date daviu tegliti, ni kontrestati, ni vlastelinu dubrovackomu, ni nikomu inomu. I nemoite na niedan nacin da mi se blagu scteta dogodi. Tako da snasc i mom slavnom biglegu imasc vierovati.

Pisa se na svarsi rebiul achira, na lieta tisukiu i peset¹⁾. Dat u Budimu.

Изворник овога фермана написан је на хартији, с лица углачаној, величине 67 × 24,2 см. Поред речи при самом врху која значи боже помози, од 19 до 27,5 см., на средини, нацртан је знак царске тугре у којој се читају речи: *Ibrahim bin Ahmed han, daima muzafer!* Ибрахим син Ахмеда хана, вазда победилац. То је, дакле, белег с. Ибрахима, сина с. Ахмеда I. Текст фермана исписан је у 16 реди и то у простору од 26—55 см. Осим последњег сваки ред је дуг 15,5 см. Кад се кроз хартију овог фермана погледа према светлости, виде се с леве стране делови три полумесеца неједнаке величине, слична оним на омоту под бр. XII.

У мом преводу ферман гласи:

Прваку међу кадијама и судијама, мајдану врлина и речишосши, гошодину кадији од Габеле — нека би му се врлине умножиле!

Кад вам овај високи царски ферман дође, знано нека вам буде:

Пришежалац овога фермана, први међу себи једнакима и својим друговима, Јусуф — нека би му се вредносћ увећала! — емин шрга (скала) Габеле, у подручном вам кадилуку, послао ми је прешсавку са извешајем: Иако су емини досада од шрговаца који

¹⁾ 17-VIII-1640 год. по грегор. календару.

царина, како је законом прописано, власћела се дубровачка шоме прошиви и не дају да се наплаћује. Из његова се извештаја види да се на тај начин не газе и штеће само услови уговора о закупу царинских доходака, него се тако наноси штета и државној благајни.

На његову молбу да издам свешу зайовест, по којој да се и од њих на исти начин наплаћује царина, као што се узима и од осталих трговаца, наређујем да им се наплаћује као што се и досад наплаћивало. Зайовест је моја да им не даше да шерају инаш и да се прошиве.

Кад вам са овом мојом свешом зайовести дође, посшуйаћете у смислу мога наређења које је по овом пишању већ издашо.

И франачки трговци који са дубровачке стране долазе ради трговине на поменути трг(скала), на робу коју доведу или изведу, наредићете да плаћају именованом емину царину исто онако као што су плаћали и за време пређашњих емина и као што се то радило од старина. Да не допустите ни дубровачкој власћели, ниши икоме другоме да шера инаш и да се прошиви плаћању које следује по прописима закона и старинском обичају. Да пазиш да ми се царској благајни не наноси штета. Тако да знаш и свешоме ми знаку да се покориш.

Написано у граду богом штићеноме ми Будиму, крајем месеца реби-ул-ахара, године 1050¹⁾.

На полеђини има још једна реч која се није могла прочитати.

XXI

18-IX-1640 год. зайовест с. Ибрахима беглер-бегу и дефтердару од Босне да за пошребе санџака херцеговачког и клиског на присијаништу Габели со могу продавати само дубровачки трговци, а млетачким се забрањује.

Уз ферман датиран крајем мухарема хиџр. 1033 године, налази се његов стари превод на хартији, кроз коју кад се погледа према светлости, види се водени жиг као под XX.

Тај превод гласи:

Sapovied za sultan Ibrachima indrizan begler begu od Bosne, i tefterdaru od Bosne, i kadiam koie se nachode u Cherezgovini.

Cada vam prigkie slavna mi zarska sapovied, imate snati er poklisari dubrovacki ars dasce na privisoku mi Portu govoreki: er bremena minutiech sangiakat od Cherezgovine i Klisa imavsci savisce potrebu od soli, dubrovacki targovzi doneli su so na skali od Gabele i prodavali, i cinili da nie skorcitia u semgli od soli, od koie soli scto se proda, usima

¹⁾ 17-VIII-1640 год. по грегор. календару.

se trekia ca(acū) u begluk. Bivsci recienie solila recienoi skali iedan dan choda i dokle gode na mientovanoi skali recieni so imaiu, nie niko ini mogo soli prodavati, kako u rukach imaiu slavno emre. Ali mletacki targovzi useli su emre sa moki na recienoi skali so prodavati govoreki: „Mi kiemo na toi skali so prodavati“. I tako impedisckaiu dubrovackiem targovziem da ne mogu prodavati i usrok su da bude i skala slavnoga zarstua batal, i da sliedi velicka scteta blagu zarevu. Sato da imate obslusciti slavnu sapovied koia ie minuta bremena kros ovi poso bila isiscla dubrovackiem targovzom, a da bude mletackiem targovziem sabragnieno er ie ~~tefterdar od Bosne~~ bosanski begler beg i tefterdar od strane blaga zareva dao sa arsom na snagnie pokoinom minutom zaru ko-i-e ucinio slavnu sapovied s nepridobitnem chati scerifom sa to da im se ima dati slavna sapovied na nacin kako ie i od prie bilo. Sato po sapoviedi koia ie kros ovi poso isiscla da dubrovacki targovzi onako kako su od starina na rec. skali so donosili i prodavali, da ie tako i u naprieda budu donieti i prodavati, a mletacki targovzi bivsci poslie iseli(̄ako!) emre suprok obiciai. Ako bi im chotieli sulum ciniti, sabranite im i ne daite, i suprok slavnoi mi sapoviedi i obiciai, ako bi chtieli unaprieda so prodavati, da im se ima u begluk useti po slavnoi sapoviedi koia ie isiscla od strane malie, ne davsci nigda nikomu uciniti nikakove stvari protivne slavnoi mi sapoviedi, koia im ie minutiech bremena data, i koia ie renovana sa bremena pokoine mi bratie sultan Osmana chana i sultan Murat chana. I sada sa slavnoga mi bremena bivsci molili da im bude renovano, sapoviedach sa recienij poso kako se sdarsci odsgora slavno emre koie ie dato, da ga imate obslusciti ne ucinvsci nigda niedne tvari gnemu protivne. Tako da snate, i kada prolegate ovo slavno mi emre, opeta ga kie dubrovcianom u ruke vratiti, i savnomu(̄ako!) se biglegu poklonite.

Pisa-n-a svarsı giumasilevela, na lieta tisukiu i peset. Data u Zarigrad agosta, in circha 1640.

Управо 17 септ. 1640 год., рачунајући по грегор. календару. Међутим ферман, поред кога се овај превод налази, носи датум: крај мухарема год. 1033, тј. 24 нов. 1623 год. рачунајући по грегоријан. календару. По предмету о коме се говори у ферману, донекле се слажу превод и оригинал.

Из забелешке која се на полеђини овога превода налази, види се да то није превод фермана поред кога се налази, него неког ранијег, који је неким поводом послат у Цариград. Та забелешка гласи:

Nº 47. — Comand^o di sultan Murat del 1633 che nesuno non possa vendere il sale a Gabela for di Raguscei soto pena di contraband^o. Il nouo di sultan Ibrachim fu mandato ad Costantinopuli 1641 a di 15 giugnio.

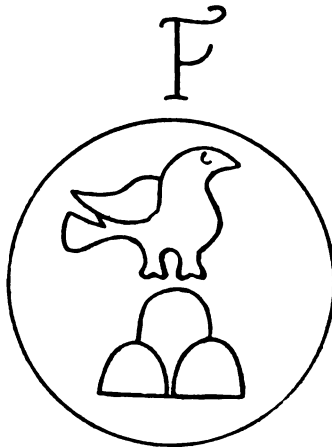
Мало ниже има још и ова белешка :

Comandto di sultan Murat contro Venez. et a fauor di Rag. in mata di sali di Narente.

XXII

7-VI-1685 год. бујурулдија херцеговачког санџака Мехмед-бег кадигама од Мосџара, Благаја, Љубиња, Цернице, Невесиња и ошалима да се не чини смеђња шрговцима дубровачким и њиховој роби при пролазу кроз њихове кадилуке, дружим њак шрговцима и њиховој роби, ако немају исправе за слободан пролаз од босанског паше и дефшера, да се не доцуси пролаз.

Уз једну бујурулдију, датирану 5 дана месеца реџепа, хиџр. год. 1096, налази се њен стари дубровачки превод, писан на хартији, кроз коју, кад се према светлости погледа, види се овај водени жиг:

Бујурулдија и превод се налазе у омоту на коме има ова белешка на талијанском језику:

№ 18. — *Bujuruldi del passa di Herzegha ottenuto dal sigre Paolo Gondola, nella quale concede il passo libero alle merci dei n-ri mercanti. — Egira 1096, era v. 1685.*

На омоту њеном види се овај део воденог жига:

Тај превод гласи:

Interpretatione della buiurnti del sig. sangiaco di Herzegovina.

V ouomu herzegouackomu sangiachu suiem cadiam koj sudite u Mostaru, Blagaiu, Gliubigniu, i Zernizi, i ostali caaiam. I paruo sam bio dao sapouied, takoghier i sada dauam aa dubrouackieh targouaza touari koi prohode mimo uasce cailuke i oniem putima, da im nie saprike ni od kakua ciouieka. I paruie ouega dao sam sa Dubrouciana bio sapouied, i opeta sam dao, neka im ie iosc tuarghia. I dan danascgni ciuiemo da su sadieuali gnihoue touare. Ako ko unaprieda bude sadiesti, nechie moch nikakua odgouora ucinit. I kad oua sapouied doghie, na komu ie miestu bila koiã saprika da idu dubrouacki touari, da ne ima nikakue saprike bitti, ma da idu uprau k moru, kako su i prie iscli, od starina da nema ni s'moie strane ni s'drugoga strane, da ne ima niko nikakau ciouiek sapreku ucinit. Madi sam ja dao ouu sapouied, osuem samiech dubrouackiech touara, ako drughi targouzi budu prohoditi s'targouinom bes teschere bosanskoga pasce i defte-daroue, da im ne date prochoditi. Ma dubrouacke touare ni poiedan put ni nacin da ne imate ustauit. Neka idu kako i sa staro brieme chodisce. I chochuu da mi ouu sapouied imate darsciati, i da se uarlo imate ciuuiati, er nechiete bitti uoglni dati odgouor s'uasciom glauom.

Mieseza regepa na peti dan del 1096¹).

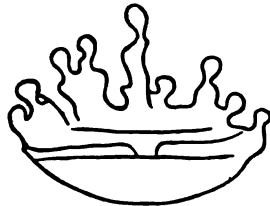
Оригинал ове везирске наредбе написан је на хартији углачаној с лица, величине 28 × 19,2 cm. Сасвим у врху, на средини, написано је *hivē* „боже помози“! Изнад текста ударен је мухур, у коме се чита: *Господе, ради швога востпојања, пошали ми помоћ! Богу нека је хвала што су ми име Мухамед наденули!*

Ја Хајан, ја Менап, ја Дејан, ја Субхан.

Испод имена стоји год. 83 (свакако скраћено од 1083/1682). Остало се није могло прочитати.

Текст наредбе сложен је у 9 укосо поређених редова, величине од 16 до 19 cm. са размаком међу њима од 1 cm.

Кад се кроз ову хартију погледа према светлости, неразговетно се назире овај водени жиг:

1) 7-VI-1685 рачунајући по грегоријанском календару.

Бујурулдија у мом преводу гласи :

Гласовишим службеницима шеријаша, кадијама од Мосџава, и Благаја, и Невесиња, и Љубиња, и Цернице у херцеговачком санџаку — нека им се врлине умноже!

Као што сам и раније издао бујурулдију, за бољу пошврду сад поново издајем наредбу да нико ни на који начин не смења и не чини шешкоће саобраћају шовара дубровачких шрговаца. Поводом извештаја да се сада пролазу њихових шрговаца са шоварима на неким местима и станицама чини смења, издаша им је бујурулдија. Кад вам она присје, нећете доустићи никоме, па било што с наше или с које друге стране, да чини запреку пролазу шовара дубровачких шрговаца, изузев ако су упућени оној страни мора која је забрањена.

Али под тим изговором, шоварима који нису соисiveness дубровачких шрговаца, шрговачкој роби која је упућена ка мору, куда прилаз није слободан, без одобрења дефшердара босанског вилајеша или без нашег писмено одобрења, нећете доустићи слободан пролаз к мору.

Искључиво шоварима дубровачким ни на који начин да се не чини смења. Нека се поштује у смислу издаше бујурулдије. Врло да се чуваше да нико не чини смење прошивно шеријашу и прописима закона.

Написана петог дана месеца р.(реџеба), године 1096¹⁾.

Пошис нечишак.

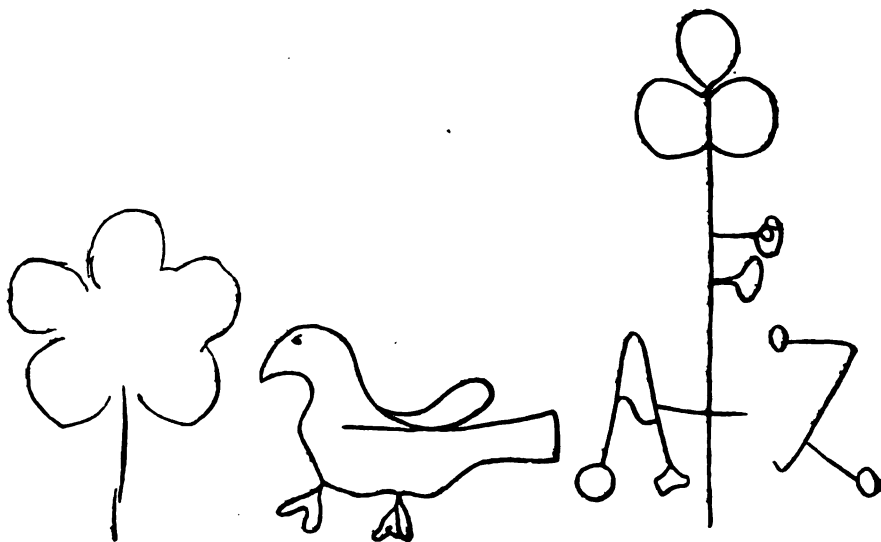
XXIII

18-VII-1704 год. бераш с. Ахмеда III, сина с. Мехмеда IV којим се у циљу олакшања плаћања харача Дубровчанима одобрава да месно сваке године поклисари носе у Цариград сразмерни део харача, убудуће носе њун харач у износу 12.500 златних дукаша сваке шреће године.

Уз један ферман коме на полеђини, сасвим при врху, пише талијански :
~~Copia del hattischerif~~ berat in forma di comando ai sultⁿ Ahmed III per la diminuzione del tributo scritto in Conspli l'anno di Christo 1703, налази

¹⁾ 7-VI-1685 год. по грегор. календару.

се стари превод исписан врло брижљивим рукописом на хартији кроз коју се према светлости виде слични водени жигови онима под бр. XII:

Тај превод гласи:

Berat in forma di comandamento di sultan Ahmed, figliolo di sutan Mehmed.

Slamegne plemenito, moguchie, visoka miesta zarskoga i tura svietla zarra, vsimaoza svieta. Poslie sas pomochi gospodina Boga sapovied ouo ies. Pokli sa naredbu od imperia i sakona i sa aquietati bichie od suddita buduchi oblegh, i liepa obiciai od zaraa prauednieh, sato vsdarxaozi od ouega termena slaunoga zarskoga dubrouacka nazion prie od ouega bremena debolezzu od gnihoua bichia kada auisasce prima gnihouiem passaniem haracima scto imadu datti sces-t-issuchia zekina. Stari gnihou harac scto ie bio duanes tissuchia i pezat zekina vngara sa nadopunit i iedan put u moie zarsko tesoro da imadu pridatti. Ako Bogh da dokle se gnihouo bickie u boglie ucini i dokle im doghie iakos sa plachianti suako godiscte gnihou zielouit harac. U tri godiscta iednom podpun harac da ima biti, od duanes tissuchia i pezat zekina od podpuna gnihoua haracia trechi dio haracia suako godiscte u svoie brieme u moie zarsko tesoro sa plachianti i pridauati prie po slaunomu hattiscerifu sas slaunom sapouiedi mubascir bio ie deputan. Sato sa besiediti i tratatti oui poso na beghler bega od Bosne slauna sapouied isiscla ie i prie kako se bilo sapouighielo sa auisatti i urasumiti Dubrouciane i sada gnihoua elciu koi je na Bosni i iedan put podpuno

u moie zarsko tesoro scto se ima pridat sas podpuniem gnihouiem haraciom u nacin obiciaini gnihoui poklisari sa isiti i sa poklonit se momu visokomu pristogliu da im se ima sapouighiet upisano ie. Sada gnihoue harace sprauisce i na momu slaunomu diuanu pridadosce. Alli trechi dio od haracia suako godiscte kad bi se pridawo republizi ziechia gne impotenze uele bi ioi spenze otisclo. Gnihouo vbosctuo i neuoglia velika ie i u suako trechie godiscte iednom podpun harac sa sprauiti i skuppiti od ostalieh spenaza sa biti liberi. I ouako kad ne bude, nie probabilo da chie oni moch imat iakosti sa plachiati. Sa to u suako trechie godiscte iednom podpun harac po ruke gnihouieh poklisara posilati i gnihouo bichie sa ispitati i prima gnihouoi iakosti koia im usbude milos i milosarghie sa uciniti i s' dobriem nacinom od ouega obechiagna sa liberat-i-ch od vbosctua i od neuoglie i targouzi i ostali opet na gnihouiem skallam sa targouwatti gnihouu bichiu milosarghie sa uciniti molisce se i milosarghie prossisce. Sa to gnihoui poklisari sapplicu i ars ucinisce. I kad bi prikasano i telhis ucignen, po temu milos moia zarska dopustila im se, i u miestu od libra sa upisati i moi slauni berat sa datti moi slauni ferman isiscio ie. Sa to na tissuchiu sto i scesnestoga godiscta sedmi dan mieseza rebial euella¹⁾ oui slauni i cestiti berat dadoh i sapouighieh da na nacin dichiarani receni u suako trechie godiscte iednom uisce gnih scto ie oblegh sa p'atiti podpun gnihou harac s' gnihouiem elciam u tesoro od mojeh moguchieh vrata sa posilati da imadu diligenti i pomgniu bitti. I targouzi i ostali opeta na gnihouiem skallam dokle ustarguiu da ne imadu bitti molestani ni disturbani od nikoga s drughe strane suprotiua moga plemenitoga berata.

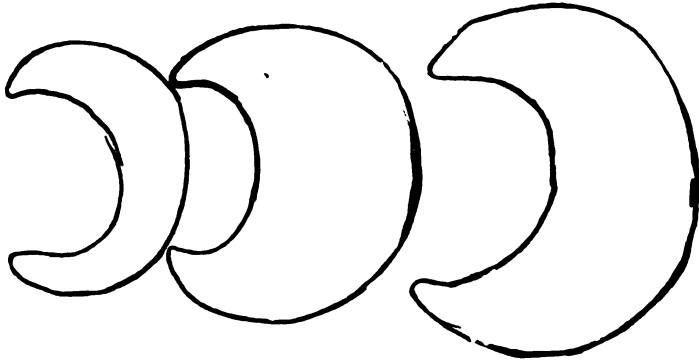
Tako da snadu i plemenitomu slamegniu da imadu uierouati. Scritto nella conseruata citta di Constantinopoli alli 15 del mese rebi-ul-euel, l'anno dei Turchi 1116, cio e l'anno di Christo 1703²⁾.

Оригинал овог старог превода написан је на једној крутој, доста грубој хартији само с лица углачаној, величине 61 × 35,4 см. При врху на средини пише: *Бог влаоџник!* На средини у висини 17,5—30 см. извезена је турга султана Ахмеда III, сина султана Мехмеда IV, у којој се могу разабрати ове речи: *Ahmed bin Mehmed han, daima muzafer!* Испод турге исписан је текст у 14 реди дугих по 23,5 см. Кад се кроз хартију овог фермана погледа према

¹⁾ 10-VII-1704 год. по грегор. календару.

²⁾ 18-VII-1704 по грегор. календару, из чега излази да је преводилац и овде и на оригиналу забележио погрешно годину. На оригиналу је једанпут исправно забележио 1704 годину, па се показао, прецртао је и задржао 1703 годину.

светлости, види се водени жиг на празном делу с десне стране тугре три полумесеца неједнаке величине :

Ферман у мом преводу гласи :

Следећи је смисао свештога, високославног царског фермана, свешле тугре сулџана, васељенског господара, божјом помоћи победишеља: крајњи циљ и благи обичај је царске праведности да у свешу буде добар ред, правда и благосињање у држави и међу поданицима. Према шоме, кад су ме пређе носиоци поменутог царског фермана, Дубровчани, извесили о своме бедном сињању и даће уместо шекуће дужне цизије предаћи 6000 златника¹⁾, њихов је харач од сџарина износио у њуном износу 12500 златника²⁾ и предавали су га одједном царској благајници.

Ако свешињи да, док им се прилике не среде и док не ојачају, уместо да сваке године плаћају цео харач, они ће полагаћи од целокупног износа њихова харача по $\frac{1}{8}$ сваке године, и што о року и благовремено, шако да за три године исџлаше 12500 дукаша³⁾, колико износи њихов цео харач у смислу хаџихумајуна.

Пређе је свешом зајовесити био одређен мубашир. Ради договора о шоме и ради ускоровања упућена је свеша зајовесити босанском беглер-бегу. Пређе је у шом смислу издаџто наређење Дубровчанима, а сада је писано поклисарима који се налазе у Босни. Издаџто је наређење и прејоручено да се води брига о шоме.

Кад једном у њуном износу свој харач предају мојој царској хазни, шада њихови поклисари по сџаром обичају имају да са харачем заједно изађу и пољубе подножје мога узвишеног пресџола.

¹⁾ употребљена реч *altun*.

²⁾ употребљена реч *filori*. У дубровачком преводу обе ове речи и *altun* и *filori* преведене су речју *цекин*.

³⁾ алтун.

Сад су свој харач сиремили и предали га беху на моме царском дивану. Али како је предвиђено да се $\frac{1}{3}$ износа харача предаје сваке године, а Република нема снаге да поднесе превелике трошкове због велике беде и убоштва, што да би се ослободили осталих трошкова и да би могли сваке шреће године скупиши целокупан износ харача, према њиховој могућности и способности, пошто им је сшање испитано и проверено, у пушту милости даровано им је да једном у шри године покупе и сиреме целокупни харач и пошљу га по својим поклисарима.

Уз извештај о овом року да би се ослободили од овог бедног сшања и убоштва, молили су ме да имам милости према њихово сшању и да им олакшам сшање како њихових трговаца шако и осталим на трговима и пристаништима. У том смислу су њихови поклисари поднели своје молбе.

Кад ми је украјко изнесено, дао сам им своје царско одобрење и молбу сам им примио. Пошто је на свом месту заведена, наредио сам да им се изда свети бераш.

Овај срећни царски бераш издадох 7 дана реби-ул-евела, године 1116¹⁾, и зајоведих:

На начин како је напред изложено, поменуши ће се сшарашу да харач, који су дужни да плаћају сваке шреће године, у пуном износу преко својих поклисара предају благајници у мојој престоници.

Трговцима њиховим и осталим њиховим људима, који се баве ради трговине по трговима и скалама, нико да, прошивно моме високом и славном берашу, не чини никакве смешње.

Тако да знаше. Имајше вере у мој свети белег.

Написано у богом шшићеном ми пресшоном Коншанишинову граду, 15 дана месеца реби-ул-евела, године 1116²⁾.

XXIV

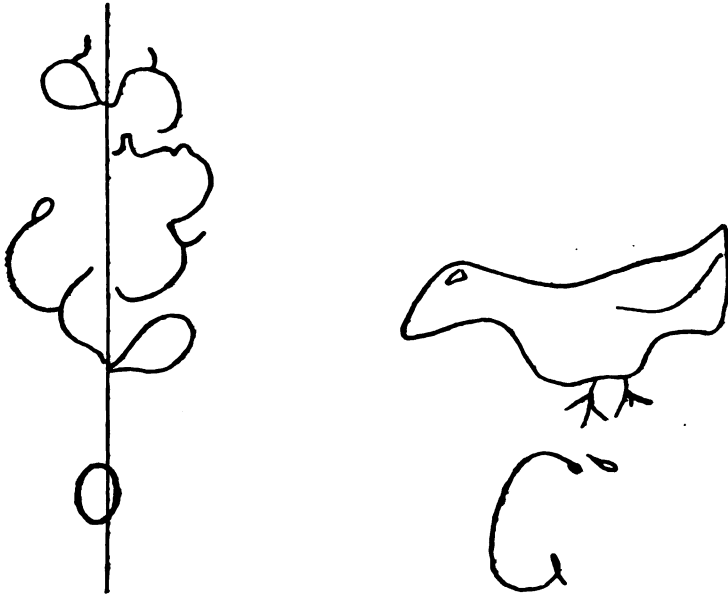
17-VI-1707 год. ферман с. Ахмеда III, сина с. Мехмеда IV упућен кнезу и дубровачкој властели којим их извештава да им је у пушту милости сшарински њихов харач од 12.500 дукаша годишње свео на $\frac{1}{3}$, ш. ј. убудуће поклисари ће сваке шреће године једануш предавати царској благајници за шри године 12.500 дукаша.

Уз један ферман датиран у почетку месеца реби-ул-евела 1119 године нашао сам његов стари дубровачки превод исписан врло брижљиво на јед-

1) 10-VII-1704.

2) 18-VII-1704 год. по грегор. календару.

ном табаку танке хартије кроз коју кад се погледа, виде се на десној и левој полутини њеној овакве слике водених жигова :

Ово је један од ређих старих дубровачких превода чији се преводилац озбиљно старао да ферман преведе од речи до речи.

Овако гласи тај превод :

Lettera scritta da sultan Ahmet gran signore all ecc. r. r. e. illme.

Isuarsniem meghiu gospodom od vierre Issukarstoue i pociastieniem meghiu principom naroda Jesusoua, dubrouackomu knesu i begouima — da im usbude najposledgni cias cestit!

Kada uam arriua oua moia slauna i usuiscena sapouied, imate snatti da na ouu moiu slaunu Portu i pragh moguchi od moga gospokoga pristoglia scto ste bili poslali od vascieh vlastelicichia poglauite vlastele od puka Issukarstoua Giona Rastichia i Mara Cabogu na ime vase poklisare, po kojem scto ste poslali vase kgnighe koie su se prikasale prid moie slauno i moguchie pristoglie zarsko i contentut podnixeni dohitio ie rasum moga zarstua koi suret obknixiua od cestitieh bremena mojijeh visozieh dieda i pradieda koi su boxiom sdrakom prosuietgleni po slaunoi ahnami vasc stari harac bio ie duanes tissuchia i pezat zekina ali prie sa milosarghie slabomu bichiu vascemu dua diela od vasega haracia kalali su uam se i dokle uam doghie iakos sa plachianti zio vasc harac u tri godiscta iednom vase

elcia da iside i u moiu slaunu hasnu i miriu da prida duanes tissuchia i 500 zekina, koia su bila vasc stari harac od iedne godine. Sa to prie s'mojem moguchiem hattiscerifom slauniem intitolanem dopusti!a uam se milos. Sa to sada receni vasci poklisari doghiosce i pridadosce u moiu slaunu hasnu i miriu 12.500 zekina koia su bila vasc stari harac od iedne godine, a to ies od tissuchiu sto i petneste godine od polovize rebiul euella mieseza do sto i osamneste godine do polouize rebiul euella sa bitti to harac od tri godiscta i sa urati vascieh elcia bi dopusctena moia zarska i moguchia licenza. Sa to kad uam ariua moia visoka sapouied od bremena mojijeh slaunieh dieda i pradieda mojijem moguchiem vratima scto imate vasciu staru viernos i perpetuu sluxbu onako kako uaglia da imate bitti kako ste bili i prie u sluxbi stanouiti i da imate s' pukom od moga conseruanoga confina liepo i gliubexliuo xiuieti i kako uaglia prohoditi kako ie bila od starina obiciai i da imate stauiti suu pomgniu i iakos sa protegati i ciuuati dubrouacku raiu i dokle uam doghie iakos sa plachiatu od godiscta do godiscta vasc zio stari harac. U tri godiscta iednom vasci poklisari neka isidu i neka donesu duanes tissuchia i pezat zekina, koia su bila vasc stari harac od iednoga godiscta i neka ga pridadu u moie slauno tesoro, i momu vsuiscenomu zarstuu dostoino scto bi bilo na tiem confinima scto isidu noue i koi bi poso bio do-stoian sa auisat ga nemoite maincati sa auisat me.

Tako da snate i ouemu cestitomu slamegnu da imate vierouati.

Scritto nella residenza custodita di Constantinopoli, nel principio del mese rebiul euel l'anno dei Turchi 1119.

Његов оригинал је написан на једном табаку круте, с обе стране углачане хартије величине 76×50 cm. Текст му је сложен у 10 реди дугих по 40 cm., осим последњег. Сасвим у врху написано је: *бесмеле* „боже помози“, изнад текста је нашарана царска тугра у којој се чита: *Ахмед син Мехмеда хана — вазда био победилац!* То је белег султана Ахмеда III, сина с. Мехмеда IV. На полеђини сасвим при врху има ова белешка на талијанском: *1707 Comandto di sultr Ahmed informa di lettera credenziale per il tributo stato consegto dalli ss. ambas: Resti e Caboga.* На полеђини има и један потпис у облику парафа који се није могао прочитати. Са стране има још турски написано: *Дубровачком кнезу и власћели.* Превод и оригинал налазе се у заједничком завоју од кабасте хартије на коме стоји талијански написана горе наведена белешка.

Ферман у мом преводу гласи:

Славним заповедницима вере хришћанске, ушочишћу великаша народа хришћанског, дубровачком кнезу и власћели — нека би им се живишћ окончао на добар начин!

Садржину њихову, поднесену у изводу моме срећном царском пресџолу, схватило је и разумело царсџво ми, које својим схватањем и знањем обухватио цео свеш. По гласу царских привилегија¹⁾ које пошичу још из времена великих ми предака и славних ми прешшасџвеника — велики Бог нека им осветли гробове! — ваш сџари харач(џизије) износио је 12500 дукаша.

Пређе вам је у џушћу милосџи због вашег слабог сџања ваш сџари харач сведен на шрећину. И од сад убудуће, џа све док не будеште добили већу сџособносџ за џлаћање, а у смислу раније издашћог вам мога славног царског џисма, хашишерифа, ваш ће један џоклисар сваке шреће године изаћи и предаши мојој царској благајници 12500 дукаша износ вашег некадашњег харача од једне године.

Овога џуша су ваши џоменуши џоклисари дошли и предали мојој царској благајници 12500 дукаша на име вашег дужног харача за шри године и шо за време од средине месеца реби-ул-евела 1115 до џоловине реби-ул-евела 1118 године, другим речима износ вашег сџарог харача за једну годину, и милосџиво сам вашим џоклисарима дао доџушћење да се могу врашиши.

И шако, кад вам сџигне свешта ми царска заџовесџ, ви ћеште на џушћу лојалносџи и искрене џослушносџи према моме пресџолу, гнезду среће, као што вам шо и у дужносџ сџада, осџаши неџоколебиви у својој осведоченој верносџи, коју сџе џоказивали још од времена мојих великих предака и мојих родитеља. Са сџановнишћвом на мојој богом зашћићеној крајини да живиште у добром џријашељсџћву и џо оном церемонијалу и са оним џошћовањем како је било од сџарина. Све ћеште силе и сву снагу уложити да дубровачке грађане²⁾ зашћићите и сачуваште. И док се не оџоравиште да можеште џлаћати из године у годину цео свој сџарински харач, ваши џоклисари ће једанџуш у шри године изаћи, и мојој царској благајници предаваће 12500 дукаша, износ вашег сџаринског харача од једне године. Да не џроџусџиште да ме извешћаваште о џословима који се догоде на крајинама шамо а могу инџересовиши моје узвишено царсџво, истџо шако као и о џриликама о којима би вредно било да будем извешћен.

¹⁾ Употребљен израз *ahd-patite* уговор, капитулација, привилегија, повластица.

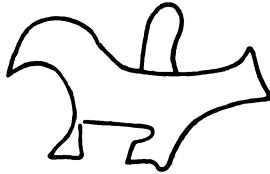
²⁾ Употребљен израз *gaia* поданик, пук.

*Тако да знаште. Моје свештом белегу да поклониште веру.
Написано у почешку месеца реби-ул-евела, године 1119¹⁾.
Дашо у пресшонници богом зашшићенога ми града Косшан-
шинова.*

XXV

28-VI-1733 год. Бујурулдија босанског беглер-бегл Абдулах ише, управљена кадијама градова Љубиња и осшајка од кадилука Новог, војним властима градова Требиња и Клобука у којој се наређује да могу у смислу уговора о миру млетачки шрговци и осшали грађани њихови долазити у босански пашалук без стораха да буду злостављани од кога му драго, као што и грађани босанског пашалука могу ићи у земље Млетачке републике ради шрговине.

У једном омоту на коме пише талијански: № 9 — *Copia semplice del comdo di s. Mahmud I diretto al bassa di Bossina per l'apertura delle scale C. N., Rissano, Makarska e Gabella. — Egira 1143. — E. v. 1731*, налазе се два непотврђена преписа на турском језику. Једно је препис фермана издатог месеца рамазана, године 1143, а друго је препис једне бујурулдије датиране: 15 м. (мухарема) године 1146. Уз препис ове бујурулдије сачуван је и стари превод дубровачке канцеларије, писан нашим језиком, на хартији, кроз коју, кад се према светлости погледа, види се на десној половини табака овакав водени жиг:

На левој полутини опет нешто налик на ово:

AU AROJ OBIAN A

Са стране пише талијански: *Copia del buiuruldi.*

Тај превод гласи:

Traduzione del buiuruldi d'Abdulah passa di Bossina agli cadì di Gliubigne e della rimanenza di C. Nouo, agli comandanti di Trebigne e Klobuk doppo i soliti titoli.

Imate snati kakko mletacki targouzi islasusci i targhuiusci u gnekjem miestima principata bossanskoga cin-j-m se opposition i contrarieta. Sa to po kreposti slaune ahtname, kad buddu u uasce kaditukke dohoditi i odhoditi i kakko ostali Franchi buddu platili tri

¹⁾ 17-VI-1707 год.

po sto od robbe koju donesu i odnessu. Da im se ne jma oduisce useti, niti se magne molestati s' drugom kakuom pretensionim.

S ziech liepa i reciprocca sciuotouagna i prohodjegna meghiu gnima, da raja kolikko s' jedne toliko i s drughe strane mosce hoditi jedna u drughe, dauat, usimat i targouatti. Da im se ne jma ucciniti nikaqua opposition. V jme ciessa po fermanu ko-j-m se odprie dao u ruke, napisa se, iside i posla se oua buiuruntia, koja, kad uam prighje, potrebno je da na odisgar recieni nacin jedna raja u drughe usbudde hoditi. I da protiuva slaunoi ahdnami ne jma se ucciniti nikaqua opposition gnihouu trafficcu na miestima ghie buddu prohoditi sc gnihouiem targovinam. Sato ciuvachiete se sa ne sadieuat nikogha protiuva sudu i praudi. I dielovachete po ouvoi moioi buiuruldii.

Pisana na 15 muharema 1146, al stili nostro li 28 giugno 1733.

Оригинал ове бурунтије не налази се међу документима турским из Дубровачког архива у С. к. академији, него један прост препис без икакве потврде. Тај препис написан је на хартији, с лица углачаној, величине 23 × 22,5 cm. Текст је сложен у 13 реди, осим последњег, сваки дуг по 14,5 cm. Кад се према светлости кроз хартију погледа, види се водени жиг од три овака полумесеца:

У мом преводу та бујурулдија гласи:

Славним службеницима шериаџа, господи кадијама Љубиња и осџаџка од кадилука Новог — нека би им се врлине умножиле!

Славним међу друговима и између себе једнаким зајоведницима градова Требиња и Клобука — нека би им се вредностџ увећала!

Сџавља се до знања: млеџачким џрговцима који долазе у нека месџа босанског вилајџа у намери да џргују, да се не брани и не смеџа. У смислу царског уговора, кад дођу у ваше кадилуке и кад се враћају, на робу коју довозе или оџуда извозе, као и осџали сџранци, са којима смо у миру, најлаћиваће се на сџо џри асџре на име џаксе џумрука. Да им се не џрави смеџња и да им се не досађује захџевањем већег џумрука, или на коју други начин.

У смислу доброг суседства њоданици из једне и друге земље могу ићи једни другима, кујоваши и продаваши. И то њихово узајамно пријатељство ни на који начин да се не омета.

Као што гласи славни ферман који им је раније издаш, шака им је бујурулдија издаша и послаша са босанског дивана.

سید منیر شعلوبین و بقیه نون فاضله رفند بلربند فاضله و افلاک و درود و دره
 تریب و قلیو و افلاک لرین و فاضله زینا قدر و انهار و کرب و نوب و تبار طابیح
 بوسته اربالتغا برض مکتوبه جوقوب کار و کسب و تجارت مراد و ابله کلونیه مانع
 بر موجب عهد نامه هیویه کتبه و فیلدین کلوب و کسب و بیاب بر مناص و ایزد کتور
 و اعلیٰ کنور و کلر انشع و کسب بوز و اوی و رفی و رسم کمر کلر و بر و کت و کت
 طیلد و آخر و جهل و تجیب و نقد و اوی و کسب مابین و دروده و فاضله و حسن
 مقتضای طه فینح رعایا بر بولینه و ارباب بیو و شرالربنه و اول و اوله و اوله
 ی الفنا و علی بنه منقذ ما بر لربنه و بر بلا فزماه جلیس اللثه و موخیر و بر بلا
 بوخته بیور لور کتبر و اوله و اوله و اوله و اوله و اوله و اوله و اوله
 مشدوم اوزن طه فینح رعایا بر بولینه و ارباب بیو و شرالربنه و اوله و اوله
 و کتله و ابله کلر و مکتوبه ملاف عهد نامه هیویه بیو و شرالربنه و کار و کسب
 بر اولوی الفنا و اوی و کسب ملاف شرع کسب و کسب و کسب و کسب و کسب و کسب
 کسب بیور لور ابله عامه کتور جو

سید
 ۱۱۶۶
 ۱۱۶۶

Кад стигне, нека се зна да њоданици двеју земаља, на изло-
 жени начин, могу слободно ићи једни другима и узајамно, на
 једној и на другој страни, кујоваши и продаваши. Где буду дошли,

избегавати да им се проширено царском уговору и светом шер-
јашу, у шрговина, реду и заради на који било начин чине сметње
и досађује.

15 м. (мухарема) 1146¹⁾ године.

У потпису се може претпоставити име Абдулах.

XXVI

28-VII-1752 год. заповест с. Махмуда I упућена босанском беглербегу
Ахмед-паши којом му се наређује да брани Дубровчане од Млечана, да
не да да се долађују сукоби међу њима и да у свакој прилици штићи и
брани Дубровчане.

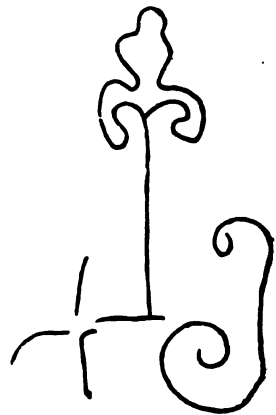
Овај стари дубровачки превод налази се погрешно придодат уз један
ферман датиран у почетку месеца мухарема године 1173, који говори о
сасвим другом предмету. На заједничком омоту стоји на талијанском написано:

*N.º 20. — Comandamto del suln Mustafa III ad istanza dei ssi ambri
Mato Sorgo e Saro Bona diretto al capn passa ed altri per il capitanato di
Matteo Florio Fiskovich. — Egira 1172. — Era v. 1760.*

По томе јасно је да се омот тиче фермана на тур. јез., али не и онога
са кога је учињен овај превод, који се случајно у овом завоју нашао.

Оригинал овог старог превода вероватно ће бити међу документима
који се налазе у С. к. академији, али ја га засада нисам могао пронаћи.

Стари дубровачки превод овог фермана написан је на пресавијеном
табаку кроз који, кад се према светлости погледа, виде се десно и лево
ови водени жигови:

¹⁾ 28-VI-1733.

Taj превод гласи:

Traduz^{ne} del fermato di sultan Mehmed ad Ahmed passa di Bossina.

Kad ti budde prichi ova moja visoka zarska sapovied, ima se snatti kako od prie od nazioni dubrouacke s'jedniem begom doghiosce na moja zarska cestita vrata, dosta memoriala i knjigha i isa tega drughe knjighe in seguito u colem se usdarsgiasce da sa strane mletacke biau angustiani i uvriedieni s'gnechiem pitagnima i molestiam. I sa to da prosiahu da sse ukasgie moja zarska prottezion i obranna koi posso cinio se snatti i rasumietti bailu mletackomu koi je na cestitiem vratima i da sa isuschiegne od stuari meghiu gnima pitali su moju zarsku obrannu i prottezion koju imaju i reclo mu se da na stranu suoga deuleta budde pisati i amoniscati i urasumietti. I receni bailo piso je recenu stuar put isa puta na stranu suoga deuleta i sada biusci doscio odgovor na recene punte od deuleta mletackoga recenomu bailu. On je ispit ucinio u comu se consegna da biusci naivechia posgiuda Republike mletacke da gliudi dubrouacki iesu u miru, lasnosti i pokoiu. Osuem scto chie bitti castigana nazion mletacka koja je suprok uogli gnihouoi ucinilla da chie se Dubrovcianima po regulam i stilu od prauednosti ispunitti prauda i da od sad unaprieda s' strane mletacke ne bude uciniti nicaqua molestia, ni trud. Naredilo se suiema sapouiednizima i sapovighiello i aco bi od sad unaprieda prema uogli Mletacke republike i suprock consuetudini dubrouacka nazion bila od koga angustiana i molestana, da on cias usbude se cinit snatti sapoviednizima mletackieme coi chie po suojom autoritati suake im poste iscistiti i praudu uciniti... Tako biusci ocitovo, od sad unaprieda od strane mletacke bichie sicuri. I sa to avizati begoue i knesoue dubrouacke od stuari oue kako ie isiscla jedna plemenita sapouied i s' begom koga su na moja cestita vrata poslali biusc-i-e uputio i sa sue od sad unaprieda da chie bitti oseruano i ciuvano da meghiu gnima ne iside koj usrok od discorde i contrarietati. Sapuiemo tiem ti coi si moj vesir gorureceni i nahodisc se sad na governu od Bosne, na suaki nacim imachiesc opas na oue poste i branichiesc i protegat nazion dubrouacku i da od saa unaprieda ne bude se ponovitti meghiu gnima acidenti, dogoghiaj od ouake varste. Nastojachiesc ocistiti stuari meghiu gnima i contrarietati ciniti da pristanu, biusci taka moja posgiuda. Tacoghier i tebb-i-e isiscla apposta oua moia plemenita sapouied i poslala se con .....

Sato kada doghie, stauichiesc pomgnu i attenzion al sud^o particolare i nazion dubrouacku branichiesc i protegachiesc, i neka budesc

nastojati coliko moscesc da Dubrouciani s' Mlecichima megħiu sobbom od sad unaprieda na ouake dogoghiaje ne dohode i da sse ismegħiu gnich dignu confusioni i disgusti, i neca me budesc od scto sliedi auisati.

Oui je moj visoki ferman isiscio . . . . .

Kad prighie na nacin gorureceni effettuachiesc caco se contegnia u cestitomu fermanu, komu se ima posluh datti. Da ne budesc suprotiuno uciniti. Tako da snasc, i momu plemenitome bigliegu vierouat budesc.

Pisano na polouizu ramasana 1165¹).

Гл. Елезовић

Речник

страних и мање познатих речи

аввџат тал. *avvisare* известити.
ага тур. *aga, agai* тако је звао млађи старијег брата, старешина породице, старешина братства, у јанич. војсци: главни заповедник, официр, највишег положаја; раније у Турској назив неких виших официра. У опште назив за људе који нису знали читати, писати; грч. ἀγός поглавица, претпостављени.
адет арап. *'adet* навика, обичај, традиција, природа.
аемнар можда од перс. *'alemdar* стегоноша, барјактар.
аквијетати, **ам** тал. *acquietare* ублажити, умирити, мирити.
ал судито партиколаре тал. *al sud-detto particolare* нарочито горе реченоме; *suditto* је млет. облик.
амил арап. *'amil* који обавља неки посао, извршилац. Код Арапа некад се тако звао административни управник једне покрајине, окружни начелник.
амира арап. *âmir* наредник, наредбодавац.
амонискат и

амонискат од тал. *ammonire, ammonisco* световати, пократи, опомињати, опоменути.
ангустуијан ожалосћен, исп. тал. *l'angustia* туга, жалост.
апалат, **апалта** данас у Дубровнику: у апалту = у монополу; тал. *l'appalto* закуп.
апалтатур закупац, од тал. *l'appaltatore*.
апоста тал. *apposta* прил. Сад се у Дубровнику каже: Ти си ми казо *âjosâ*, то јест: рекао навалице, навлаш, хотимице.
арв арап. *'arz* стављање, изношење пред какву велику личност; претставка поднесена султану или његовој влади.
арвохи биће исто што и **арв** у множини.
ариват од тал. *arrivare*, прош. гл. прид. *arivô*.
армати, **ам** тал. *armare* оружати, наоружати, парт. пас. *арман*.
атенцион, и ж. тал. *l'attenzione* пажња.
Сад се рекне: фала на атенциони! ауторитат, и ж. тал. *autorità*.

¹) 28-VII-1752 год., по грегору. календару.

ахнава арап. *'ahd-namme* уговор, завет; царски ферман, капитулација. Вид. *kaiuſhuo*.

ачиденат од тал. *l'accidente* немио догађај. Сад као прид. *ачиденџан* узет.

башло лат. *baiulus* млетачки амбасадор акредитован код В. порте у Цариграду.

басташија можда од *bastah* товар, носач, грч. βάσταξ.

батал арап. *battal* прид. који не важи, који не ради.

баши, а, е прид. тал. *basso* низак.

башелари тур. *baſe, beſe* им. првак, исп. *баша*.

бег тур. *begj, bej* им. великаш, првак; административни управник једног округа, племић, властелин, исп. алај-бег, санџак-бег.

беглербег тур. *beglerbeg* звање између управника области и везира: *румеџи беглербег*.

беглук тур. *beglik* им. стање онога који има звање бега, област потчињена управи једнога бега; кнежевина; као прид. државни.

белег овде употребљена реч место тур. тугра, знак царске тугре.

бенетуша прид. ж. млетачка, од тал. *veneto*.

берат од ар. *berat* им. ферман којим се неком даје одликовање, чин, повластица.

биљег в. белег.

благо в. хазна.

бостанџи баша тур. *bostangi* гарда султанова. Првобитно чувар царских перивоја. *Босџанџи-баша* заповедник царске гарде. У Цариграду њему је била поверена брига о јавној безбедности.

бујурулди, бујурунти и бујурунтија тур. *biyuruldi* им. везирска писмена заповест која је у врху носила мухур дотичног паше, а писана је обично диван-јазииом; писмено које су уручивале валије или које друго

лице високог положаја ономе кога се тицало.

везиер арап. *vezir* им. намесник султанов, министар, гувернер једне области; највиши ранг у чиновни хијерархији у Турској.

вергија тур. *virgi, virgü* народски *vergi* давање, поклон; порез, дажбаина.

внгар унгарски, угарски, мађарски.

гвера тал. *la guerra* рат, војна.

говерно тал. *il governo* влада, владавина, управа.

грош тур. *groſh* имао је 40 пара. Раније је у Турској био *kizil-groſh* и *kara-groſh* који су имали вредност једног реала и дуката.

давија арап. *d'ava* им. тужба, жалба поднесена суду; суђење пред судом.

давдар пер. *dizdar* им. од *diz* град и *dar* (daſten) држати, чувати; некад градски командант.

дацијер тал. *dazio* царина, ђумрук.

деболеца тал. *la debolezza* слабост.

девлет арап. *devlet* им. срећа, богатство, благоданье, независна држава, владајућа династија.

дел предл. од: Na peti dan *del* 1096. депутати, ам од тал. *deputare* изаслати, part. pas. *deputan*.

дерџенар перс. *derkēnar* од *der* — у, на и *kēnar* крај, оно што је с краја, напомена са стране написана.

дефтердар пер. *defterdar* некад се тако звао мин. финансија, директор финансија, главни државни рачуновођа, књиговођа.

диван арап. *divan* им. велико заседање, првобитно у присуству султана, где су се одлучивала важна питања.

дикерати од тал. *dichierare* изјавити, part. pas. *dukeran*.

дилиџенат адј. тал. *diligente* марљив.

дилиџенца тал. *la diligenza*.

дигуст тал. *il disgusto* непријатност, одвратност.

дискордија тал. *la discordia* неслога, дистурбати, ам тал. *disturbare* сметати, узнемиравати. Part. pas. *дистурбан*: Ја вас, госпођо, дистурбавам.

дрит тал. *il diritto* право. Овде: такса, дажбаина.

џонрк и **џумрук** тур. *gömrük* преко, грч. *κουρέκιον*, лат. *commercium*.

езегвишкати тал. *eseguire, -isco* изводити, извести.

елоквенца тал. *l'eloquenza* речитост. **елчија** и **илчија** тур. *elçi* од *il* земља, који долази у име неке земље, државе у другу као посланик. В. *џоклисар*.

емар и **емре** арап. *emr* заповест, ферман.

ефетуати, ам тал. *effetuare* остварити, у дело привести. Part. pas. *ефешуан*.

зави арап. *za'im* врста турског вел. властелина, власник великог поседа који се звао *зујамеш*.

зехан арап. *zeman* време, доба.

зулуж арап. *zulm* неправда, насиље.

шпачат, ам тал. *impacciare* сметати, ометати, мешати се.

шпедишкат, ам тал. *impedire, -isco* спречити.

империј тал. *l'impero* царство.

импотенат тал. *impotente* неспособан.

импотенца тал. *impotenza* неспособност.

ип atto у акту, у чину, према томе. **ип circha** око: Pisa-п-а... *in circha* 1640.

ип seguito затим, следствено.

инад арап. *'inad* упорност, у противљењу, инат.

индириц *l'indirizzo* адреса.

индирицати, ам тал. *indirizzare* упутити, управити, адресирати. Part. pas. *индирицан* управљен, адресиран.

интерпретацион ж. тал. *l'interpretazione* тумачење.

интитолан, а, о прид. означен, обе-лежен, тал. *intitolare* дати наслов, назвати.

информати, ам тал. *informare* извести, обавестити. Part. pas. *информан*.

ифтира арап. *iftira'* неосновано приписивање некоме какве кривице, клевета.

јемин арап. *emin* adj. неустрашив, поуздан; као им. који ужива поверење, онај коме се нешто повери, царински чиновник.

кабао в. *мезура*, *сјуд*.

каведати, **скаведаре** красти на мери. на кантару; part. pas. *скаведан*: Мјера је *скаведала* ексик-мера, ср. лат. *excavitare*, млет. *scavedar*.

кадија арап. *kadi* шеријатски судија, претсед. шеријатског суда.

кадилук тур. *kadilik* делокруг, предео који је под влашћу једног кадије.

кадаскер, **казаскер** и **казмаскер** арап. *kadi asker* румелиски и анатолски казаскер, највиши шеријат. чин, скоро једнак чину везира или валије. Ово звање установљено је за време с. Мурата I. Било је два казаскера: румелиски и анадолски.

калати, ам тал. *calare* спустити, снизити, смањити.

канон и **камун** тал. *il canone* правило. **капетан** тал. *il capitano* поглавица, командант посаде, свакако ранг нижи од диздара.

кани баша тур. *капи*, *капи* врата, чин, звање, синоним *кајууш-баша* главни царски вратар.

каптуо, ла: „protiua capitula... be-gata“, тал. *capitolo* глава; *capitoli* (pl.) уговори, повластице, привилегије. Вид. *ахнама*.

карамански прис. прид. од Караманија.

кастигат тал. *castigare* казнити.

кехаја перс. *ked huda* мајор дом, тур. народски *кехаја* ћаја, повер-

љиво лице, управник дома каквог великаша. Напр. султанов ћаја, везиров ћаја, старешина.

командаменат тал. *il commandamento* заповест, наређење.

контенат, нта, о тал. *contento*, а задовољан.

контенјати, ам тал. *contenere* садржавати, *contenersi* држати се. Израз: *kako konšena*, како доликује.

контенут, а тал. *il contenuto* садржај, садржина.

континуати, ам тал. *continuare* продужити.

контрариетат ж. тал. *la contrarietà* противречност, отпор.

контрестати, ам тал. *contrastare* противити се, свађати се.

консењат, ам тал. *consegnare* предати, предавати, уручити; adj. *консењан*.

консервати, ам тал. *conservare* сачувати, чувати; *консерван* прид.; *консервајур* чувар.

консуетудина тал. *la consuetudine* навика.

конфин, а тал. *il confine* међа, граница, крајина.

конфузион, и тал. *la confusione* пометња.

крешити, им тал. *crescere* расти, нарасти, порастати.

левента тур. *levend*. Мисли се да је постало од тал. *levantino*. Раније нека врста најамничке војске у млетачкој служби. Фиг. развијен, окретан, хитар и леп млад човек, кичош. Код нас у народу ова се реч чује, али често значи: беспосличар.

либер, а, о тал. *libero* слободан.

либертат, либертати ж. тал. *la libertà* слобода.

либерати, ам тал. *liberare* ослободити, adj. *либеран*.

либро, а тал. *il libro* књига.

лиман тур. *liman* пристаниште, грч. λιμνί.

лит ж. тал. *la lite* спор.

личенца и **лишенца** тал. *la licenza* дозвола. Облик *лишенца* постао од млет. *lisenza*.

логотененат тал. *il luogotenente* намесник.

малије арап. *mali* adj., облик ж. рода *malije* имовни, финансиски.

мезура, е тал. *le misura* мера. В. *kabao*, *сјуд*.

меморио, **меморијала** тал. *il memoriale* потсетник, дневник, поменик.

мета в. нарак.

минијер тал. *il miniere* рудар.

мириј перс. *miri* adj. државни.

мис можда мисао.

молестат, ам тал. *molestare* досађивати, сметати, злостављати; adj. *молестан*.

молестија ж. тал. *la molestia* злостављање, додијавање, мучење.

монтејати, ам тал. *mantenere* одржавати, издржавати.

мубашир арап. *mubašir* им. тако су се некад звали људи којима је дужност била да саопштавају некоме какво наређење или да сакупљају какав држ. доходак; позивар судски; изванредни изасланик, комесар.

мухурлеисан запечаћен, тур. *mühürlemek*, од перс. *mühr* печат.

нарак арап. *narh* од суда или општине утврђена максимална цена животних намирница.

назир арап. *nazir* надзорник, шеф једног надлештва, управник царинарнице и сл.

нат(ивитатис) Hristove од Христова рођења, лат. *nativitas* рођење.

натолски присв. придев од Натолгија, лат. *Anatolia*.

национ, они ж. тал. *la nazione* народност, држављанство.

ндриџан в. *ндриџаши*.

нефер арап. *nefer* један човек, неко, душа, нпр. толико и толико душа.

њови место *њој*: не учинивши нигда *њози* противно.

облег и облиг тал. *Gobbligò* обавеза.

Напр.: *облиган сам ши*.

оповицион, они ж. тал. *l'opposizione* противљење.

опслужити, им поступити, вршити, испуњавати наређење.

ордија тур. *ordu* војска, армија.

осеквијо, а тал. *l'ossequio* поштовање, израз поштовања.

осерват, ам тал. *osservare* запазити, приметити. Напр.: биће *осервано* = узеће се у обзир, имаће се у виду.

оцаклук тур. *oçaklık* раније принадлежности које су прелазиле у наслеђе, напр. требињском гарнизону некад је Дубровник на име оцаклука плаћао $\frac{1}{3}$ од вредности продате соли на својим трговима. На име оцаклука за потребе војске будимског гарнизона наплаћивале су се нарочите таксе од трговца на коже, восак и др.

пага, е тал. *la paga* плаћа.

партиколари тал. *particolare* специјални.

паша тур. *baş aga* највише звање у Турској које се давало како војним тако и административним лицима.

пенез ст.-сл. *penazъ*, нем. *Pfenning* фениг, новац. 1713 год. *пенез* је на тур. каси у пограничним местима према Млетачкој републици вредео једну акчу, аспру.

перпетуви, а, о прид. тал. *perpetuo* adj. ваздашњи, непрестан.

пожуда, е жеља: *biusci taka* тоја *posgiuda*.

поклисар в. *елчија*, грч. ἀποκρισι-ἀριος

помањкати, ам тал. *mancare* недо-стајати.

поносник који носи, који има, подносилац, онај на чије име нешто гласи.

потешкати се, ам се отежавати, чинити тешкоћу.

Висока Porta, Врата тур. *bab 'ali* надлештво где су били смештени: претседник владе, царски диван, мин. унутр. и спољашњих послова, држ. савет. Иначе звала се и Паша Капуси.

пожуда жеља.

пратеш, и ж. благо, марва.

претенвион изговор, тал. *la pretesione* захтев.

прецио према лат. *pretium* вредност. **принципат, а** тал. *il principato* кнежевина, област.

пробабило adv. тал. *probabile* вероватно.

прокуратур, тура тал. *il procuratore* пуномоћник.

пролегати, ам од тал. *leggere, leggo* читати, прочитати.

протегати, ам тал. *proteggere* штитити, adj. *прошеган*.

протецион, иони ж. тал. *la protezione* заштита. Напр.: немамо *прошециони*.

пунат, пунта тал. *il punto* тачка.

раја в. рајет.

рапрезентати, ам тал. *rappresentare* претставити.

рапрезентацион, иони ж. тал. *la rappresentazione* претстављање.

рафренати, ам тал. *raffrenare* обуздати, зауздати.

реис арап. главни заповедник; командант брода, командант флоте.

рајет и реијет арап. *reijjet*, ресим од *реијеша*, потчињени једном владару, стање оних који нису владајућа класа, који плаћају харач; множ. *раја*.

рендити, им тал. *rendere* давати приход, доносити.

реновати, риновати, ам тал. *rinnovare* обнављати, adj. *ринован* и *ренован*.

ресим од раја арап. *resim* порез, такса, трошарина, харач.

речипрок, а, о adj. тал. *reciproco* узајаман.

репрезентати, ам: Sa to buduchi usinio ars, telhis *rappresento*. Тал. *rappresentare* представити, приказати, предочити кога коме, поднети. романски прис. прид. од *Романија*, како се некад звали предели Епира, сев. Грчке и запад. делови Македоније, западне стране. **румски прис.** прид. од *Рум* делови источног римског царства у Европи и Азији. Исп. *Рум-ели*.

санжак и санџак тур. *sanġak* застава на копљу, административна јединица од више срезова, округ, бајрак. **санџак-бег** окружни начелник. **санџакат и саџакат в.** *sanġak*. **сејид арап.** *sejjid* господин, првак. **сикур адј.** тал. *sicuro* сигуран, поуздан.

сцилат арап. *sigġil* им. *sigġilat* деловодник, протокол у суду где су се заводила сва важнија акта у аутентичном препису.

скала тал. *lo scalo* стовариште.

скалин, скалина тал. *lo scalino* степеница.

скарач, скарча тал. *scarso* недовољан, кратак.

скарчат адј. ексик.

скорчиџа, е тал. *scarsezza* оскудица.

склав лат. *sclavus* роб.

содат, содата тал. *il soldato* војник.

солит, а, о прид. уобичајен, тал. *solito*.

солито adv. тал. *di solito* по обичају.

солтан и султан арап. *sultan* владалац, код Османлија цар.

спахија перс. *sipahi* војник, врста феудалне коњице, коњаник који је у име тимара од земље убирао десетак, а за то је ишао у рат на свом коњу. Спахије су од државе добијали џебану.

спенза тал. *speza*. Напр.: Идем у *сјензу* = на пијацу, у трошак, у куповину.

спуд, а мера, суд којим се мерила со

и који је хватао 40 ока, в. кабао, мезура.

станџијати, ам тал. *stazionare* настанити се.

стил, а тал. *lo stile* начин, у овим документима и календар.

субаша тур. *su* вода, *subaši* у земљама где је била оскудица у води тако се некад звао човек који је одржавао ред при узимању воде, при деоби њеној. Доџије у Турској се звао тако онај који је имао дужност да одржава ред у једном месту, чувар јавне безбедности. Најзад се то име сачувало још у чифлуцима. Тако се звао агин повереник, настојник имања.

судит, а 1) тал. *il suddito* поданик; **2)** придев млет. *suditto*, тал. *sudetto* горе речени, више именовани. **суплика, е тал.** *la supplica* молба. **сурет арап.** *suret* слика, изглед, препис, копија.

тевор, тевога тал. *il tesoro* благо, ризница, каса, в. *хазна*.

телхис арап. *telhis* им. резимирање, извод, тако се звао реферат који је о појединим предметима у изводу подношен из канцеларије в. везира дворској канцеларији, султану.

тевџера и тескера арап. *tezkire*, народски тур. *tezkere* им. потсетница, писмено ради потсећања, писамце, писмено које издају власти при наплати каквој, објава.

темесуџ арап. *temesük* им. доказно средство, признаница, облигација. **тентати тал.** *tentare* напаствовати, покушавати.

тефтер тур. *defter* им. књига обично рачунска, ручна књига за записивање, од грч. *δίπτερον* (два крила).

тефтердар перс. *defterdar* књиговођа, пређе у Турској министар финансија, у вилајетима директор финансија.

тефтиш арап. *teftiş* им. извиђање, истрага, трагање, преглед.

тимарник од тур. *timarġi* врста феудал. господара, спахија који је за обавезу да са одређеним бројем војника иде на позив султанов у војску под „алај барјаком“, на својим коњима добијао државну-царску земљу у посед као својину, од које је узимао десетак.

товар аспри, тур. *juk* као јединица за бројање новаца означавала је суму од пола милиона, 500.000.

толор можда талијер, тал. *il tollaro* сребрни новац од два форинта.

тратати, ам тал. *trattare* расправљати.

тратити трошити.

трафик, а тал. *il traffico* промет.

тура реч је тур. и постала од *togrul* јастреб раширених крила. Првобитно се тугра и састојала из слике једног таквог јастреба, доцније се претворила у нарочиту шару, у којој се налази име султана и пише се на чело фермана, берата, закона, уредаба и др. аката службеног карактера. Тај знак је кован и на тур. новцу место грба, круне.

узвишење ступање на престо, према лат. *exaltatio*.

улафа, е данас у Дубровнику корист, арап. *'ulufe* следовање, фураж, војничка плата. Првобитно је значило зоб за коња, после се тако звала плата која се давала спахијама и остал. родовима војске, пошто се првобитна плата војсци и састојала у храни коња.

фаос, **фалса** тал. *false* крив, патворен.

фастидио, а м. тал. *il fastidio* досада.

ферман перс. писмена царска заповест, наређење, указ.

фетва арап. *fatva* шеријатско безлично и начелно решење које муфтија издаје као одговор на постављено питање.

фиделитат, и ж. тал. *la fedeltà* верност, лат. *fidelitas*.

франачки присв. придев. од *Франак*.

фрегата, е тал. *fregatta* врста брода, врста старинске једрилице.

фрутати, ам тал. *fruttare* носити приход, корист.

фуста тал. *la fusta* врста старин. једрилице.

хавна арап. *hazine*, народски тур. *hazna* каса, државна благајница.

хан тур. *han* господар, владалац. Ова титула редовно долази уз име османлиских султана.

харач арап. *harač* порез, раније се тако звала дажбина коју су морали сваке године да плаћају немуслиmani, тур. поданици у замену за службу у војсци. Доцније се претворила ова пореза у беделију, војницу.

харачар који плаћа харач.

хат-и-хумајун арап. *hat-i-humajun* првобитно царско наређење, нарочити ферман, написан султановом руком, који се читао на Високој порти свечано и јавно.

хат-и-шераф, в. синоним *хайиху-мајун*.

ходет арап. *huđđet* им. доказ, званична пресуда шеријатског суда, званична исправа.

хукјум арап. *hukm* им. пресуда, заповест, наређење, одлука решење, моћ, снага, важност, утицај.

цекин тал. *lo zecchino* дукат. Исп. *Zessa* ковница.

чауш тур. који има на капи челенку, телохранитељ уз какво лице које је вршило какву јавну службу. У Турској некада звање чауша било је угледно. Доцније у војсци сведено на звање наредника.

чијегов чиј.

целеп арап. *geleb* им. трговац који је гонио стада стоке за клање, нарочито оваца. Тако се звала и поворка робља које су изгонили на трг ради продаје.

Списак

особних и месних имена која се помињу у саопштеним документима

- Абдулах паша, босански везир 28-VI 1733, XXIV.
- Ајас склав и слуга султана Мехмеда II, V а. и б.
- Антол дубров. поклизар, носио харач у Цариград, IV.
- Ахмед, *Ахмеш* а) I, султан, син султана Мехмеда III, XII, отац с. Мурата, IV. *Ахмеш* б) III, султан, XI, син с. Мехмеда, IV, XXIII. *Ахмед* паша, везир од Босне, XXV. *Ахмеш* султанов дефтердар, XIV.
- Бајазит хан, II султан, I, VII.
- Баро дубровачки властелин, XIV.
- Београд, IX, X.
- Благај, XXII.
- Босна, VIII, XIV, XVII, XVIII, XXI, *Bossina*, XXIV, XXV.
- Бруса, X.
- Будва, X, XIX, XX.
- Валона, санџак од Валоне XIII.
- Валош, Леш: *na scali od Valosca*, XIII.
- Вац: *назир од Vacia*, X.
- Габела, IX, XVIII, XIX, XX, XXI, XXIV.
- Гондола: *Paolo Gondola*, дубровачки поклизар, XXII.
- Динко дубровачки поклизар, носио харач у Цариград, IV.
- Драгоје в. *Stefano*.
- Драч: *kadiji od Dracia*, XIII.
- Дренопоље, VII, XI.
- Дринопоље, X.
- Дубровник, I, VIII, XVII, XIX.
- Думно, в. *Жујањ Пошок*.
- Ђон дубровачки поклизар, в. *Расшић*.
- Живко, в. Растић.
- Жупањ Поток, *Xiragn Potok*, XI. В. *Думно*.
- Ибрахим султан, син султ. Ахмеда, I, XIX, XX, XXI.
- Јусуф, емин на скали Габеле, XIX, XX.
- Кабога дубровачки поклизар, в. *Маро*.
- Кастел Ново, в. *Нови*, XII, XXIV.
- Клис, XXI.
- Клобук, XXIV.
- Ковић Налкасаре, дубровачки поклизар, VI.
- Константинополи, XII, XXIII.
- Костантинопол, X, в. Цариград.
- Кури Чешме тамо потписан ферман 29-VI-1604 год., XVI.
- Латинин, в. Франак, Френак, XIX.
- Љубиње, кадилук, XXII, XXIV, *Љубињске скале* IX.
- Макарска скала, XXIV.
- Марино Пауло ди Сарака дубровачки поклизар, XIV.
- Маро дубровачки поклизар, XXIV.
- Мато Сорго дубровачки амбасадор, XXV.
- Матео Флорно Фишковић дубровачки помор. капетан, XXV.
- Мехмед II, султан, V а. и б., с. Мехмед III, XV, с. Мехмед IV, XXIII, с. Мехмед, XXV. — *Мехмед* херцеговачки санџак 21-VII-1588 г. XIV. — *Мехмед*, херцеговачки санџак 8-VI 1685 год., XXII. — *Мехмед*, царев дефтердар, XI. — *Мехмед ага*, XVI.
- Микеле ди Сорго, дубровачки поклизар., в. Сорго, XIX.
- Млетачка република, XXV.
- Мостар, XXII.
- Мохамед II, султан, VI., в. *Мехмед*.
- Мурат хан, султан, брат с. Ибрахима и Мурата, XIV; с. Мурат III, XIV; Мурат IV, султан, син с. Ахмеда I, X, XVIII.
- Мустафа III, султан, XXV.
- Налкасаре, в. *Ковић*.
- Нарента, в. Неретва, XVIII, XIX.
- Невесинје, XIV.
- Неретва, XIV.
- Нови Павар, X.

Осман хан, султан, брат с. Ибрахима, XXI.

Пауло, в. *Гондола*, XXII.

Пељешац, XIV.

Растић Sciuko (= Живко), VI, *Gion Rastich*, XXIV.

Рисано скала ди..., XXIV.

Румелија, X.

Сед-и-Ислам гранични град према дубровачкој републици на херцеговачкој територији, стр. 37.

Селман реис, капетан тур. брода, VII.

Сарајево, XIV.

Сарака: *Marino Paulo di Saracha*, XIV.

Саро Бона, дубров. амбас., XXV.

Селим хан I, II и III, Селим хан, дед с. Мехмеда III, XV.

Сењ, град, XIV.

Синан, капи Синан баша, IV, *Синан чауш*, назир, XIV.

Слано пленили сењски ускоци 1588, XIV.

Сорго в. *Маџо*, *Мукеле*.

Солимано II, тур. султан, XII.

Сулиман хан, дед с. Мехмеда III, XV.

Стефано: *Stefano Dragoie di Zerva*, XIV.

Требиње, XXIV.

Триепан: Трнањ (на Пелешцу): села од Триепна пљачкали ускоци, XIV.

Турци, XIV.

Фадлулах сеид, пуномоћник вацког назира, X.

Франак, Франка и Френак, Френка тал. *il Franco*. Код Дубровчана се ова реч често замењивала речју *Лајшинин*, *Лајшини*, XIX, XXIV.

Херцеговина санџак IX, XI, XII, XV, XXI, XXII.

Хусреф везир и беглербег од Босне IX.

Цариград, IV, V а. и б., X, XIII, XVII, XVIII, XXI. В. *Констанџинополи*, *Констанџинопол*.

Церва, в. Стефано, XIV.

Церница, кадилук *Zerniza*, XXII.

Цафер паша, будимски везир, X.

О старословенским трпним придевима.

Увод.

Језик старословенских споменика проучаван је двојаким методом: описном и историско-упоредном. То проучавање ишло је напореда са развитком словенске филологије и упоредне индо-европске граматике. У прво време оно је обухватало у свестраној обради језик само појединих споменика односно граматичку систему старословенског језика на основу једног споменика. Тако је први обрадио старословенску граматику Копитар при издању Кључева зборника (1836) и после Востоков при издавању Остромирова јеванђеља (1843). Ширу систему свих језичких појава убрзо је дао Миклошич у својој *Laut- und Formenlehre* (1850). Тако је у главним потезима већ давно дата целокупна структура старословенског језика. Када је доцније дефинитивно установљен канон старословенских споменика, испитивање старословенског језика могло се кретати у строго одређеном кругу. Неоспорно је да је за карактеристику језика старословенских споменика потребна пре свега специјално обрада појединачних питања која пружају ти споменици. То испитивање има и нарочиту олакшицу и погодност баш у томе што је за разлику од осталих словенских језика материјал тачно ограничен, ма да, у исто време, та ограниченост грађе, ма како она била обилна, не допушта да се старословенски језик детаљно проучава у свима правцима.

Резултати који се добивају на основу проучавања језика старословенских споменика обично се односе не само на језик тих споменика, него се примењују и на језик првобитних оригинала из IX века.

То је нарочито случај са систематском граматиком старословенског језика. Реконструкција основног текста махом и не чини толико тешкоћа и има објективнију вредност од реконструисаних прасловенских облика, који се увек и морају бележити звездицом. Али је питање, да ли је уопште неопходно потребно

онакво издавање старословенских текстова какво траже Меје и Вајан у програму I конгреса словенских филолога у Прагу 1929. Они истичу важност оригиналног, првог превода који ће се добити на тај начин ако се узму у обзир и све доцније редакције старословенског језика. Јасно је да се тај посао не може извршити пре него што се беспрекорно издаду сви споменици и темељито испита језик у њима. Зато је тешко таква нормализована издања сврстати у „la première nécessité“ словенске филологије. Сем тога, реконструисани и „пречишћени“ текст, колико год би он био објективан, ипак би претстављао споредан извор за проучавање старословенског језика, тим пре што се до њега може доћи једино свестраном анализом језика сачуваних црквенословенских споменика.

Не треба нарочито истицати да још има не мали број питања која се тичу језика старословенских споменика на која се досада није обрађала шира пажња и ближе интересовање. Многи проблеми чекају на дубљу анализу, ма да, с друге стране, има све више покушаја да се да једна синтеза старословенских језичких појава. То показује леп број граматика старословенског језика које су се појавиле за последњих десетак година. То се не може рећи и за монографије о коме било питању из тога језика.

Задатак је ове расправе да пружи важнији материјал о трпним глаголским придевима у старословенском језику, да га групише онако као што је то примљено у радовима ове врсте, узимајући у обзир ради поређења пре свега *српскохрватски* језик, а затим, по потреби, и остале словенске језике. Закључци који се у овом раду наводе о трпним придевима оснивају се на материјалу који је систематски скупљен само из старословенских споменика. Код тих се разуме само т.зв. *канон* црквених књига. Према томе не спадају ту и поједине редакције, било бугарска, српскохрватска или руска.

Уз то нису баш сви споменици морали да буду равномерно искоришћени и за свако посебно питање о трпним придевима. Детаљније је обрађен онај материјал који пружају јеванђеља. То није учињено случајно, јер текст јеванђеља, који и за многа друга питања даје довољно грађе, згодан је нарочито стога што је његов грчки оригинал релативно још најприступачнији. Поређење са грчким помаже да се дође до тачнијих резултата о значењу и синтаксичкој употреби трпних придева.

Исту сврху имају и цитати из превода јеванђеља осталих словенских језика. На тај начин ова расправа има донекле и карактер историско-упоредни.

Сва четири кодекса узета су као једна целина, а на неким местима, где је то било потребно, узети су у обзир и варијанти.

Примери, који се даље наводе, подразумева се, из Маријина су јеванђеља, ако није друкчије истакнуто.

Облик и значење словенских трпних придева нису проучавани у једнакој мери. Лингвисте је интересовао готово само облик којим се и специјално позабавио Видеман, *Beiträge zur altbulg. Conjugation*. Тек у последње време јављају се дела у којима је опширније обрађено и значење трпних глаголских придева. То је расправа Х. Естерајхера о пољском трпном глаголском придеву и Б. Хавранека, француски резиме расправе о *Genere verbi*.

Материјал који се налази у досадашњим граматицама појединих словенских језика могао се употребити готово искључиво за сам *облик* трпних придева. Чак ни за ту сврху није тај материјал сасвим довољан. Да би резултати испитивања ипак имали општије значење, требало је понегде допунити материјалом црпеним из самих текстова.

Као што ће се видети даље, у томе има доста интересантних случајева који су остали незапажени код не једног историка језика. То се не односи само на значење и синтаксичку употребу, него и на сам облик трпних придева.

1. О материјалу у граматицама старословенског језика.

Све старословенске граматике имају једну заједничку особину: морфологија се у њима оснива већим делом на реконструкцији облика; они шта више нису увек добивени дедукцијом. Нема никакве сумње да такво мање или више априорно извођење старословенских парадигми, иако је можда корисно за лакшу оријентацију у старословенској морфологији, ипак може у много случајева да доведе до нетачног закључка о количини и начину употребе датих облика. Догађа се да су и ван парадигме стварани облици *ad hoc*.

Таквих реконструисаних облика може се наћи не само у граматицама мртвих језика, што је донекле разумљиво, иако не потпуно оправдано, већ и у описима граматичке системе кога живог језика или дијалекта. У том случају изведени облици доспели су у граматике савремених језика захваљујући доктринерским и традиционалним граматичким калупима. Један врло поучан пример наводи Љ. Стојановић за српскохрватски језик: „Сви граматичари почевши од Вука стављају у обрасцима

глаголских промена прошли партицип и од несвршених глагола, па тако сам радио и ја, али тражећи и сам градећи примере за њихову потврду, уверио сам се да се нигде не могу применити. Иако се могу градити од несвршених глагола: *везавши, ѿписавши* итд., употребити се могу само кад се од тих глагола направе свршени: *ѿвезавши, најѿписавши*“ (ЈФ VIII 7).

Ст. Куљбакин замера то исто Ј. Љос-у у рецензији његове Старословенске граматике: „Љосъ приводитъ вѣ качества примѣра несигматическаго аориста *рекъ реѣ* итд., хотя именно эти формы (отъ даннаго глагола) не засвидѣтельствованы“ (Slavia I 488).

Лако је разумети да се старословенски облици који нису документовани у споменицима не могу стављати у исту врсту са априорним облицима у описима живих говора. У првом случају априорност материјала да се утврдити, ако се проблематични облици не нађу ни у једном старословенском споменику; а релативно и није тешко. У другом случају, онај који ставља у питање изван облик ослања се на живу реч, која је непресушан извор свих могућих језичких појава, и зато је тим и више могуће, а у исто време и потребно, да граматичар или дијалектолог забележи и ређе облике који иначе дају утисак вештачке реконструкције. Зато се дијалектолог не може од таквих замерака бранити истим аргументима као и граматичар-кодификатор старословенског језика где ништа нема научно објективне вредности *quod non est in actis*.

Закључци који се у овој расправи изводе и сви наведени облици оснивају се искључиво на материјалу који се налази у канону старословенских споменика. Преглед целокупног материјала који пружају ти споменици показује колико априорног и добивеног дедукцијом има у свима граматикама старословенским и код трпних глаголских придева.

Већ је Миклошич начинио у граматизи из 1850 ове облике трпног придева садашњег времена: *несомѣ грѣбомѣ некомѣ кльномѣ словомѣ двигномѣ негасомѣ мромѣ (!) горномѣ грѣномѣ беромѣ имѣномѣ дадомѣ коупомѣ*. Да је Миклошич по својој вољи градио облике види се и из тога што је у граматизи из 1874 у парадигми глагола *мрѣти* место пређашњег *мромѣ* ставио партицип од сасвим другог глагола *трѣмѣ*.¹⁾ Шлајхер у граматизи 1852 поновио је неколико проблематичних облика²⁾ за Миклошичем, а и сам је

¹⁾ заправо би требало *тѣромѣ*, али и њега нема у споменицима.

²⁾ на пр. и *мромѣ* с. 297.

словенског језика који дају граматичари просто употребити за објективно разумевање правог стања ствари. И кад се одбије извештај број примера који се случајно не јављају у споменицима, опет остаје довољан број таквих облика који су врло сумњиви. Још једно. Ако се у обрасцима за глаголску промену наводе увек и оба трпна придева, онда би *eo ipso* требало да значи да су та два глаг. придева вероватно у подједнакој употреби. Из даљег излагања видеће се да то никако не одговара стварности. Зато и остају многи облици само као фикција појединих граматичара. У њиховим граматицима нема границе где је лингвистика а где филологија, сем ретких случајева као инстр. синг. *сѣинѣмъ или ном. плур. *камѣнѣ. Куљбакин у својим старословенским граматицима има само у франц. издању знак * код облика *двигномъ* у парадигми (Vieux slave 333), али у одељку о образовању трпних придева садашњег времена, где је облик *двигномъ* узет као тип, нема тога знака. У осталим издањима (рус., срп., чеш.) нема ни у првом случају звездице.

Старословенски споменици нису сви обрађени статички и статистички. Уз то нема још ни потпуног старословенског речника, односно индекса свих споменика. Кад тај посао буде извршен, онда ће и многа питања о границама употребе извесних облика несумњиво изгледати друкчије него данас.

Ма како Вондракова грамика била исцрпна по старословенском материјалу који се у њој налази, ипак има случајева који показују како и та најопширнија грамика не даје потпуни грамички опис старословенских споменика. То се види и на овом примеру: као ређи облици трпног придева прошл. вр. код глагола I врсте, 7 раздела наводе се примери са суфиксом *to, док облике са *eno В. сматра за нормалне („Sonst -ниѣ: кинѣ... usw.“ с. 543). Међутим међу облицима на **-to* није забележен и облик *сѣтѣ* кога нема ни у одељку о промени глагола *сѣти* на стр. 542, међутим имамо *осѣта* Суп. 40₂₄ и *нисѣта њѣвѣ* ib. 243₈. Тај облик не наводи ни Видеман ни Меје *Études sur l'étym.* с. 300, који иначе набраја све облике са суфиксом *to.

2. Облик трпних придева.

Ойшше найомене.

У старословенским споменицима разликујемо два типа трпних глаголских придева. Један који карактерише суфикс *то додат основи садашњег времена и други, који има суфиксе *то или *(*e*)*но*

На основу тако малог текста, као што су Кијевски одломци, не може се са сигурношћу тврдити да у читавом рукопису није било ни једног трпног придева садашњег времена. Ипак се може објаснити чињеница што тога глаг. придева није било у толиком броју и релативно много као у Супрасалском зборнику. Разлози су у овоме:

Прво, језик Кијевских одломака има познате западнословенске, тачније чешкоморавске особине. А баш у западнословенским језицима нема сигурног трага о живој употреби трпних придева садашњег времена. Друго, текст одломака преведен је са латинског, у коме, различито од грчког, нема глаголских придева на **-meno-*, него само један на *-tus* или *-sus* (**-to-*) који заступа неколико грчких медијалних и пасивних глаг. придева, а у извесним случајевима и оба словенска трпна придева. В. о томе мој чланак у ЈФ IX 273 и д. Како се ипак латински глаг. придев прошлог времена већим делом по значењу (а понекад и по начину образовања) слаже са старословенским трпним придевом прошлог времена, то није одвећ чудновато ако се каткада и механички преводио лат. глаг. придев на *-tus* стсл. на *-тѣ/-нѣ*.

Тако би се у примеру: *Съ приносѣ приносѣнѣ тѣбѣ ꙗко просѣмъ тѣѣ приимѣ* — *Hanc oblationem tibi delatam, domine, quaesumus te, suscipe* с. 42, могао употребити облик за садашње време *приносѣмъ*.¹⁾ Особито је занимљив и овај пример: *ut sacra tua communionem sumpta digni efficiamur purificatione tua*, а у стсл. је: *вѣсѣдѣ приимѣѣ* стр. 42, дакле *активна* конструкција са глаг. придевом *садашњег* времена и наведени случај стр. 47 *ut hac ... вѣсѣдѣмъ вѣсѣтѣмъ* са трпним придевом прошлог времена.

О узајамном односу оба трпна глаг. придева говори се опширније у разделу о значењу.

3. Трпни глаголски придев садашњег времена.

Порекло наставка тога глаг. придева још од Шлајхера довођено је у везу са истим литавским и летским обликом, који служи за образовање трпног глаг. придева садашњег времена: лит. *vėžamas*, лет. *wezams* = стсл. *вѣзѣмъ* Суп 96₈, 127₈₂. Ти се језици потпуно слажу само у суфиксу, који је индоевропског порекла. Иначе, по начину образовања у појединим глаголским врстама и нарочито по значењу, литавски и летски разликују се

1) У Син. молитв. 29 приимѣ ꙗко мѣтѣѣ наша съ приносѣмъ ꙗко просѣмъ.

од старословенског. То, уосталом, стоји у вези са познатим самосталним развитком глаголске системе у балтичким језицима.

Начин образовања трпних глаг. придева садашњег времена врло је јасан и прегледан. Суфикс **то* додаје се основи садашњег времена која се завршава тематским самогласником **о*.

Старословенски материјал даје могућност да се ти глаг. придеви поделе тачно по глаголским врстама.

I врста, основе на **-о*.

а. бѣдомѣ Суп 402₄ вѣѣдомѣ Суп 40₂₅... чѣтомѣ Кл I₅₇₂ Суп 219₂₉...

б. пасомѣ Мт VIII₃₀... Суп 43₁₋₂ трѣсомѣ Е 81₁₁... вѣвомѣ Суп 96₈ 117₂₃

в. плѣвомѣ Суп 424₂₀ забомѣ Суп 397₂₇

г. рекомѣ Зог J IV₂₃ Суп 8₃... влѣкомѣ Суп 146₁₅ зѣгомѣ Суп 475₁₁

д. начѣномѣ Суп 327₂₀

ђ. ковомѣ Суп 161₂₉

е. искомѣ Суп 145₂₄... дѣромѣ Суп 179₂₆₋₂₇ женомѣ Суп 173₁₇...

ж. (ненс)трагномѣ Суп 560₂₅ (једини пример у канону старослов. споменика за конјугацију -нѣти).

II врста, основе на **-јо*.

а. борѣмѣ (непрѣборѣмѣ Суп 83₁) колѣмѣ Суп 56₂₈ 57₂

б. биѣмѣ Суп 103₅... знаѣмѣ Л XXIII₄₉ Пс Е Суп сѣѣмѣ Мк IV₁₆ Суп 402₁₃ лѣѣмѣ Суп 425₁₈

в. движеѣмѣ Л VII₂₄ Суп 546₂ пишеѣмѣ J XXI₂₅ Суп 341₄... наричеѣмѣ Суп 86₂₂...

г. дѣлаѣмѣ Суп 28₂₆ готовѣмѣ Суп 321₂₅ итд.

д. дѣѣствоѣмѣ Суп 560₂₉ именоѣмѣ Суп 546₃₋₄ слоѣгоѣмѣ Суп 548₁₉.

III врста, основе на **-і*.

а. гонимѣ Л VIII₂₉ Суп 39₂₁ 406₂₁ ломимѣ Кл I₃₇₉ Суп 353₈ итд.

б. дрѣжимѣ Е 2₁₆... Суп 10₈... слѣѣшимѣ Суп 162₂₂ итд.

Поред таквога начина образовања који је заједнички за огромну већину случајева јављања трпног придева садашњег времена, остаје неколико паралелних облика трп. придева који су друкчије образовани. Они се могу поделити у две категорије:

1. *Трпни придеви код којих су паралелни облици могли на први поглед постојати по аналогiji према другим глаголским врстама:*

идомъ Суп 396₅ звѣроидимо Суп 92₁₂
 вѣдомъ Суп 104₁₆... вѣдимъ Суп 212₃₀
 видомъ Суп 292₂₂... видимъ често.

Тако ограничени број облика који се не слажу са изнетом системом само показује колико се у старословенском трпни глаголски придев сад. врем. осећао као прави глаголски облик у строгој зависности од основе садашњег времена. Облици видомъ, а тако исто и вѣдомъ идоомъ и питомъ Л XV₃₀ Суп 385₂₇ лакомъ 41₂₆, налазе се и у области западнословенских језика, који показују најмање трага употребе трпних прид. сад. врем. Као и у тим језицима, тако су и у старословенском ти глаг. придеви имали обично или неко специјално придевско значење (идомъ = ἐδιδίκοϛ), а по своме пореклу то су самостални облици образовани од *неуштралне* основе (видомъ), или од несачуваних глагола (лакомъ питомъ).

Облици вѣдимъ несповѣдимъ Суп 426₁₈ и звѣроидимъ постали су аналогijом према великом броју облика на -имъ.

2. Паралелни облици који зависе од две глаголске основе садашњег времена :

искомъ Суп 145₂₈... иштемъ Суп 146₂₈... (Вондрак бе-
 лежи само искомъ. AG², с. 566)

мѣштемъ Суп 436₁₄... мѣтаемъ Зог. Мт VI₃₀

сказаемъ Суп 530₂₉ сказыаемъ Мк XV₂₂...

(про)тажемъ Суп 159, (вѣс)тазанемъ Суп 369₂₁.

Треба још споменути да код облика на -анемъ ниједанпут није наступила иначе другде обична контракција или асимилација (исп. чешки *znátý*).

У руском књижевном језику ти глаголски придеви имају исти начин образовања као у старословенском, с том разликом што у руском постоји нарочита љубав према извесним глаголским врстама (место глагола I или IV врсте — узима се глагол III врсте: нема *берегомый него оберегаемый, не *винимый него обвиняемый). В. Кошутин, Рус. грам. II с. 163.¹⁾

Из прегледа старословенског материјала излази да су трпни глаг. придеви садашњег времена образовани од 214 глаголских основа (без обзира на префиксе). Највећи број тих глаг. придева јавља се само једанпут. Најчешће долазе: видимъ нарицанемъ, затим глаголнемъ мжчимъ.

¹⁾ Код Љермонтова, Герой нашего времени (Книгоиздательство „Школа“, Варшава, с. 1—250) нема уопште облика на -омый. Као глаголски придев долази само *шолимый* (Такъ томимый голодомъ, въ изнеможеніи засыпаетъ с. 206).

4. Трпни глаголски придев прошлог времена.

Начин образовања трпног придева прошлог времена разликује се од образовања трпног придева садашњег времена не само по суфиксу него и по глаголској основи и корену и по продуктивности. И баш у тој формалној разноликости и неуједначености лежи много архаичног и претсловенског елемента.

Тај трпни придев претставља продужење праиндоевропског стања, из кога су потекли суфикси **to* и **no/eno*. Они су се првобитно додавали основама, и именским и глаголским, а исто тако и чистом корену.

Образујући у области словенских језика облике трпног придева, оба та суфикса спајају се или непосредно са основом или помоћу основиног самогласника **e*, добивеног морфолошком перинтеграцијом из суфикса **eno*.

Ти суфикси нису везани, бар у већини случајева, уз одређене основе. Ту влада неједнакост која постоји већ у старословенском језику. Зато је доста тешко реконструисати прасловенско стање. Развитак словенских језика показује ширење суфикса **to* и у оним случајевима где је извесно у прасловенском био суфикс **no*. То ће се видети из даљег излагања. Словенски језици, односно прасловенски, разликују се у том погледу од балтичких језика, где постоји једино суфикс **to* за трпни глаг. придев прошлог времена. Сам начин образовања балтичких трп. придева још и данас је врло прегледан: наслања се увек на основу неодређеног начина. Исп. Лескин, *Litauisches Lesebuch mit Gram.* с. 202.

Суфикс **to*.

Тип глаголских придева образованих помоћу суфикса **to* спада у врло стара образовања. У прасловенски језик дошао је из праиндоевропског, и као суфикс трпног придева прошлог времена сачувао се у већини данашњих словенских језика.

То се најјасније истиче код глагола код којих се основа неодређеног начина завршава, пре свега, на ликвиду и назал, ређе на самогласник.

На пример: лит. *dīrtas* стинд. *drtá-* гр. $\delta\rho\alpha\tau\acute{o}\varsigma$ || $\delta\alpha\rho\tau\acute{o}\varsigma$ праслов. **dъrtъ* (пољ. *darty* мрус. *dъртий* сх. *дрш*).

лит. *imtas* лат. *emptus* стсл. ѡтѣ пољс. *wy-jęty* слов. *ver-jęt-an*.

лит. *vūtas* стсл. вѣтѣ пољ. *wity*.

лит. *aūtas āpautas* врус. *обутый* пољ. *obuty* буг. *обушъ*.

Број таквих примера врло је ограничен (Траутман, Balto-slav. Wbuch, наводи још лит. *tirtas mirtas stirta girtas mirtas pintas lietias dúotas* и одговарајуће словенске облике). То се може тумачити двојако.

1. Таквих глагола уопште нема много. 2. Мешањем са суфиксом **no*.

Примери као старословенски петрифицирани облици (махом обични придеви) *извѣстѣ* Суп 25₂₈... *ѡвѣстѣ* Суп 335₈ *отвѣстѣ* Ј I₅₂ Пс 5₁₀ Кл I₉₁₇ Суп 16₁₁... остаци су првобитног стања када су се облици трп. придева градили и од других основа које су у литавском и данас сасвим обичне као: *kęptas* гр. *πεπτός* лат. *coctus*, где је пред суфиксом експлозивни сугласник. Могуће је да се тај тип није уопште сачувао у словенским језицима и да је одискона замењен облицима на **-epo* и због тога што би такви облици услед словенских гласовних закона сувише одударали од глаголске основе са којом су у вези; зато и нема **petъ* него *pečepъ*.

На основу старословенског материјала могу се навести готово сви облици глагола I врсте, с основом на **n *m*.

зачлѣтѣ Пс 50, *клѣтѣ* Е 195, *расплѣтѣ* Мт XXVII₄₁... *ѡтѣ* Ј VIII₈.

И у свима осталим словенским језицима тај се тип добро чува, у којима долази и облик **dotъ* који није забележен у старословенским споменицима. Поред тих облика који се могу сматрати прасловенским рано се јављају и шире паралелни облици који су постали најчешће тиме што је сам основни глагол прешао у други тип конјугације или што је дошао суфикс **no* на основу садашњег времена.

Такве новине нису се извршиле на целој словенској територији. Њих нема у руском. Облик *надмѣнный* црквеног је порекла, са придевским значењем „охол“. У доњолужичком опажа се утицај основе садашњег времена: *zaspĕty napĕty*. Тај утицај се огледа у стсл. *надѣмнѣ* Суп 117₁₈ и *распѣннѣ* Остр. Мт XXVII₄₄ Мар. *расплѣтѣ*, где је и други суфикс. У сх. *надѡш* и *надѡвен* под утицајем *ѡбуши*: *ѡѡвен* (исп. ниже).

У бугарском поред облика по стсл. обрасцу јављају се и секундарни облици као *наѡбнаѡшъ клѡбнаѡшъ ѡѡчѡнаѡшъ* који су постали несумњиво под утицајем II глаг. врсте: *дѡбнаѡшъ мѡнаѡшъ*. Геров (Рѣчникъ) наводи и аналошке облике *земѡнъ* према презенту *земешъ* и *расѡенъ клѡнъ начѡнъ*. Буг. *надѡенъ* треба тумачити као сх. *надѡвен*, исп. буг. *ѡѡенъ*, *чуѡнъ*.

Основе на *r *l.

У старословенским споменицима налазимо само примере за сѣтрѣтъ Суп 342₂, прострѣтъ Кл I₃₆₈ Суп 141₂₈ рас- Суп 555₁₄ 560₈ пожрѣтъ Лист. хил. II Ва 14. Такви облици налазе се и у већини словенских језика. Исп. сх. *ǫrdcǫrǫ ǫrdǫdrǫ ǫǫrǫ*, словеначки *iztrǫt prostǫt prodǫt zamǫt opǫt*, пољ. *tarty rozprostarty podarty* итд., врус. *сѣтрѣтый заѣтрѣтой*.

Према томе, сва та образовања потичу из прасловенске епохе и једино та категорија глагола показује у трпном глаг. придеву прошлог времена најслабији степен коренске вокализације. Пуна вокализација карактерише основу неодређеног начина: *verti *perti $\cong$ *врѣти *прѣти, ма да се већ у стсл. јавља мешање основа (Вондрак, AkslG² с. 518). И обратно, основа инфинитива служи за образовање трпног придева, на пр. у чеш. *dǫen tǫen* као и *dǫen klen*, и са суфиксом *to у словачком *tretǫ* поред *trenǫ*, *zavretǫ* и *zavrenǫ*. У сх. веома су ретки облици као *ǫdrǫren* који одговарају стсл. *прѣтрѣренѣ* Суп 269₈ *пожтрѣренѣ* Суп 460₁₂ начињени од основе садашњег времена. У буг. има само облик *шрѣиѣ* место *шѣрѣиѣ, јер је цео глагол добио другу промену: през. *шрѣиѣ* као *биѣ*, *биѣѣ*. Сх. *шрѣвен* постао је као споменути облик *надѣвен*.

Глаголи *melti *pelti.

Облици за трпне глаг. придеве од тих глагола не налазе се у стсл. споменицима. У осталим словенским језицима они имају различит облик. Та разлика се тиче и основе (на пр. рус. *молошый ѡолошый* пољ. *metty petty* $\leq$ *mlto-) и суфикса (буг. *млѣнѣ ѡлѣнѣ* сх. *млѣвен ѡлѣвен*, стч. *mlen* нч. *miet*).

Глаголи *kolti *porti.

И ти глаголи имају различите облике. Свакако су примарни облици у рус. и пољ. *колошый ѡорошый* и *ktoty proty* (писано *ktuty pruty*). У осталим слов. језицима ти глаголи, ако нису добили другу промену као сх. *ǫдриѣи* и чеш. *pǫrati*, имају облике са суф. *eno. Стсл. (и јужнослов. језици) *закланѣ* Суп 422₁ и стсл. *заколѣнѣ* Суп 331₃₀ 421₃₀ ис- Мт XXII₄.¹⁾ У староруском летопису, из Ипатског зборника,²⁾ налазимо то исто: да *заколѣнѣ* будетъ оружемъ с. 33₄, али и: *закланѣ* бысть Доманомъ с. 528₂₈. То би

¹⁾ Љ о љ, Gr.stsl. транскрибује то као *iskoljenz* с. 133 и Вондрак с. 516 има погрешно *колѣнѣ*, али на с. 537 *колѣнѣ*. Ван Вејк, IF XLIII 286 има *kol'eny* Исп. о томе Видеман, Beiträge 138—139.

²⁾ Лѣтопись по Ипатскому списку. Изд. Археограф. Комм. Спб. 1871.

био важнији материјал код глагола I врсте, са основом на сугласник. Остали глаголи са основом на самогласник могу се поделити на три групе:

Основе 1. на *-i *-у *-и, 2. *-ě, 3. *-а.

Глаголи прве групе образују трпне придеве помоћу суфикса *to, и то редовно у западним и источним слов. језицима. Јужнослов. језици показују и паралелне секундарне облике са суф. *no. Стсл. *извѣтъ* Суп 125₈ *пролитъ* Пс 78₁₀ поред *вѣнѣ* Ев Пс Суп Кл *вѣнѣ* ЕвЕСуп *измѣвѣнѣ* Ј XIII₁₀ *окрѣвѣнѣ* Мт X₂₆ (отъ-, по- итд.) *измѣвѣнѣ* Ј XIII₁₀ (о-, оу-) *шѣвѣнѣ* Ј XIX₂₃ Суп 447₉ *завѣвѣнѣ* Л XII₆ Пс 9₁₉... *отърѣвѣнѣ* Суп 133₁₂.

Данашњи књижевни језици, српскохрватски и бугарски, показују извесну тенденцију уопштавања једног начина образовања и то у два правца: сх. *бијен шивен сакривен чувен*... буг. *бишѣ шийѣ чушѣ*... ређе *миенѣ, биенѣ*. Слично и словенач. *zvit robit*.

Колебање при образовању тих трпних придева јесте једна од ретких особина које су заједничке само за јужнословенску језичку групу.

Глаголи друге групе показују већ више разноликости. Једино руски језици имају увек облике са суф. *to (врус. *одѣшый обо-грѣшый застѣшый*), а остали слов. језици употребљавају оба суфикса. Стсл. *вѣстѣнѣ* Зог. Мк IV₈₁ *одѣнѣ* Мк XIV₅₁... поред *стѣтъ* Суп 243₈ *пѣтъ* Пс 118₅₄, сх. *одѣвен*, и ређе *дѣсѣиѣш* (глаголи те врсте добили су другу промену: *сѣјаиши грѣјаиши њѣваиши-ѡјаиши*) буг. *грѣнѣ-грѣшѣ, лѣнѣ-лѣшѣ* (а од друге основе *грѣянѣ лѣянѣ*).

Најзад глаголи треће групе *dati *stati *znati имају облике са *no, и тако скоро по правилу у зап. и источ. словенским језицима. Јужна група показује и ту колебање: сх. *дѣн* и *дѣш*, *знѣн* (увек) и *ѡзнѣнѣш* и буг. само *ѡзнѣнѣш* несумњиво и под утицајем *дигнѣнѣш ѡуснѣнѣш* из II врсте. Сем тога у буг. и белорус. нови облици: *дадѣнѣ* и *дадѣн* и под његовим утицајем у белорус. *брадѣн* из *браць*.

Из прегледа изнетог материјала за глаголе са једносложном основом на сугласник излази да су суфикс *to добивали првобитно глаголи са високом артикулацијом у основи (i у и), ређе са средњом (ě); најнижа артикулација има редовно само суфикс *no. Према томе би трпни глаг. придеви у прасловенском имали облике *bito- *sěto-/*sěno- *dano-¹⁾.

¹⁾ Куљбакин у парадигми наводи само *стѣнѣ*. Међутим за старословенски треба допустити и паралелни облик *стѣтъ* као што и сам Куљбакин има *вѣнѣнѣ-вѣтѣнѣ*. Исп. на пр. Старосл. грам. (1930) с. 134.

То стање најбоље чувају руски језици и пољски. Поднављања се тичу нарочито јужнослов. групе, где већ старословенски показује изједначења, односно нове облике.

Глаголи II врсте (тип **mъkneši - *mъknōti*).

Код глагола са једносложном вокалском основом без великих тешкоћа могу се одвојити облици који су постали путем историског развитака словенских језика и тако реконструисати прасловенско стање. То није случај са глаголима II врсте. Узрок лежи у општем развитуку облика тих глагола, јер заједно са развитуком целе системе ишли су и облици трпног придева. Како се и ту могу опазити заједничке тенденције у развитуку појединих облика, то ће бити могуће груписати разнородни материјал на основу најважнијих облика који су заједнички постали.

Ако се узме у обзир чињеница да је облицима те глаголске врсте посвећена велика литература, занимљиво је да се ипак све досада није могло одредити да ли су они словенска образовања или су праиндоевропског порекла; зато је и разумљиво зашто је тешко само на основу трпних придева извлачити закључке који би имали општи значај. Ипак поређење различних облика трпног придева може да унесе светлост уопште у стварање тих глагола.

Основни тип глагола II врсте имао је две главне основе: једну са формантом **no/ne* за основу садашњег времена и без тога форманта за образовање неодређеног начина односно прошлих времена. Данас се такав тип није консеквентно сачувао скоро ни у једном словенском језику. Сх. показује можда најархаичније стање, уосталом само код неколико глагола као *dъiъki-dъiъnēm* (стсл. само *двигиџти*), али трпни придев *dъiъnuш*, ређе *dъiъжен* (исп. RjAk II 373 а), у стсл. *движенџ* Суп 567₂₅.

Видимо ту две тенденције: у сх. формант **nъ* обухвата трпни придев, а нема га у неодређеном начину (исп. *сѣиџи ѿѹџи ѡзбеџи* и сл.), а у старослов. обратно: у трпном придеву краћа основа. Свакако је такав начин образовања старији од српскохрватског. То се потпуно односи само на облике код којих се основа свршава на сугласник. Основе на самогласник имају облике трпних придева са проширеном основом и то у свима слов. језицима.

У старословенским споменицима налазе се ови облици: *движенџ* Суп 567₂₅, *обѹченџ* Суп 134₉, 226₇, *постиженџ* Суп 472₁₀, *протаженџ* Суп 159₆, *истрџженџ* Суп 317₂₄, *оудѣбенџ* Суп 135₂, *оуџасенџ* Суп 224₄.

У староруским споменицима (Срезњевски, Материјалы *не-привзбеныи надъшенъ* (Срезњевски ставља „?“), то је вероватно трпни придев од *надъхнѣти*: надъшенъ *въсть* отъ врага, исп. отъдъшениѣ Суп 315₁ чеш. *nadšen*). Таквих облика има још и у пољском, где су то архаизми, исп. Естерајхер, *Imbier*. с. 13,¹⁾ у чешком, Гебауер, *HistMluv II*, с. 243, у доњолужичком, не и горњолужичком, Мука, *Hist. u. vergl. Laut- u. Formenlehre* с. 552.

У сх. усамљени облици *идѣишѣн* (обичан придев) према *идѣишнѣи* (трпни глаг. придев), *дѣжен*, *ѣзвржен*. У словенач. у фризинским одломцима: *i u zelezneh vvosich uclepenih bozsekachu* 29. Трубар: *podvèrženi* 68 данас *podvrgnjeni*.²⁾

Врло рано почела је да се у трпне придеве увлачи основа садашњег времена. У старослов. споменицима тих још нема, али у редакцијама се покаткад сусрећу: Миклошич (*Lexicon*) наводи *коснениѣ* из XI в. *Pandecta Antiochi*. У сх., нецрквеном, *svedok potaknen* за *svedoka*, Винодолски зак. XIV в. с. 641 из Новаковићевих Примера, поред инфинитива: *žedan ne more potaknuti svoje žene za svidočanstvo sebi* ib. 642.

У старорус. Ипатском зборнику: раздраного акы связаного приведоша и глава юго *взошчена* бысть на колъ с. 528₄, а мало даље: глава *взошкнена* с. 531₂₀.

Уопште такви облици врло су ретки у сх. и рус. Зато се сигурно и не наводе у граматицама (Даничић, Лескин; Собољевски, Мајер).

У другим словенским језицима они су већ много обичнији. Гебауер (*НМ II* 2 с. 243) наводи пример из XVI в. у Шлезији и др., иначе су у западном чеш. необични, док су у пољ. такви облици врло распрострањени почевши од најстаријих споменика, Естерајхер, *Imb.* с. 14—15, *Łoś*, *Gr. III* 287—9. Они претежу до краја XVIII века. У малорус. (Гринченко, Словарь) *закнѣний надхнѣний дошкнѣння осянѣння*. Код Герова за буг. само облици глаголских именица: *чѣзнене мѣнение сѣхнене*. Доњолуж. Мука, *HistF* 552. У горњолуж. као и у словеначком глаголи II врсте прешли су у IV врсту на *-i, одатле и сви трпни придеви имају завршетак *nen*: доњолуж. *čehnjeny*, слов. *perui deil n. testamenta v slov. iezik preobernen*, Примож Трубар.

¹⁾ *Imięstów bierny w języku polskim. Rozprawy Wydz. fil. PAU. T. LXI № 6.* Засебан отисак.

²⁾ J. Ск е т, *Slovenska slovstvena čitanka. Na Dunaju 1893.*

У старослов. споменицима налазе се облици: *дръзновѣнъ* Суп 415, ... *непрѣкосновѣнъ* Е 113 *отъриновѣнъ* Пс 87. Вондрак (AksG² 548) упоређује те облике са сличнима *омъвѣнъ* из *о-мъти*. Ћоѡ (Grstsl.) не даје никакво објашњење. Куљбакин (RÉS II с. 202) види овде суфикс **-поѡ-еп-* који се јавља и у инфинитиву као *-пи-*, тако у Суп *гонѣзновѣти*, партиц. *дръзновѣъ*, и сматра да је то *сѣтари* суфикс, а не процес **пѡ ≥ и*, што би изгледало вероватније, тим пре што је наставак инфин. *-нѣти* општесловенски. У стсл. граматници из 1915 (и 1929 у француском и 1930 српском издању) Куљбакин држи да је „происхождење етихъ формъ (тј. *ошъриновѣнъ* и сл.) неясно, но болѣ естествена мисль что это - словянскія новообразованія имѣющія въ основѣ суффиксъ *-пеѡ*“. Ако су то нови облици, онда их је заиста тешко потпуно довести у везу са осталим начинима образовања трпних придева прошлог времена. Међутим ако се прими, као што хоће и Куљбакин, да је ту у питању стара глаголска основа на **-пи*, онда ништа не смета да се и облици *дръзновѣнъ* и сл. сматрају да су старог порекла који су постали од иевр. основе **-пеѡ* са завршетком **-епѡ-* (**пеѡ-епѡ- ≥ *-новѡ-*). Исп. и Ендзелин, РФВ, 68, 1912, 171. Ван Вејк, (Gesch. altksl. Sp.) не објашњава постанак тих облика.

Такав начин образовања јесте специјална карактеристика старословенског језика и његових редакција. У другим слов. језицима он је непознат. Такви облици, као обични придеви, употребљавају се у руском књижевном језику. Њихово неруско порекло одаје њихов фонетски изглед: *дръзновѣнный*, а не *-ѣнный* као на пр. *прѣнесѣнный* и сл. Поред тих двеју главних формација (**dviženo-* и **dvign-epo-, -ovelo-*) постоји и трећа која је постала од секундарне основе инфинитива на **-пѡ* а помоћу суфикса за трпни придев **to*.

У канону старословенских споменика нема тих облика. Миклошич (Lexicon) наводи једино глаголску именицу *кѡснѣтиѣ*, али без ознаке извора.

Такви трпни придеви који су данас у руском језику и малорус. и белорус. нормални у староруском их готово нема (прегледан је материјал: Лѣтопись по Ипатском списку, Слово о полку Игоревѣ, Лѣтопись Нестора). Код Срезњевског (Материалы) има само два примера, и то за глаг. именице: *дръзновѣшиѣ* и *пошѣноушиѣ*, оба облика из XV в. (Новг. л. и Псковс. л.).

У старосрп.: *въздвигнѣтиѣ монастыра*, XIII в. (Новаковић, Прим. 240). Тако и у старочеш. Гебауер (НМ II 2 с. 242) и доњо-

лужичком; горњолуж. *hnuty* увек, *wusknyte doliny* (Kra1, Gramm. der wend. Sp., у тексту с. 157) и у полапском *pistjeinunte* = **poizgъ(b)-noptyj* Шлајхер, L. u. F. polab. Sp. с. 282 Лер-Сплавински транскрибује *püzd'ajnōtə*, Gram. poľabska 227.

Ако се додају још и буг. облици као *засегнаишъ схванаишъ ѿогълнаишъ* и сл., који потпуно не одговарају старом наставку **-nopt-*, али је у буг. таква замена *ǫ могућа (исп. Цонев, История на бълг. ез. 503), онда би био исцрпен цео преглед трпних придева на **-noptъ* у словенским језицима.

Изнети материјал показује да су сва три начина образовања трп. придева позната свим трим групама словенских језика; само пољски не познаје најмлађи од тих суфикса, **-nopt-*. Релативно доцкан, од 17 века, постао је контаминацијом облик на *-ńęty*, исп. Естерајхер 16—17: *żqć żnę : żęty = rznqć rznę : rznięty*.

И тако, изузевши словеначки и горњолуж. где су глаголи II врсте прешли у IV врсту и тиме и у трпном придеву добили облик *-ńepo-*, сви остали слов. језици данас знају само један суфикс **-to-* (**-nopt-*, пољ. *-ńęto*). Колебања су само у малоруском. Прегледани материјал из дела Шевченка и Котљаревског „Енејиде“ показује мали број случајева трп. придева на *-nen-*. Смаљ-Стоцки и Гартнер у Грам. руској мови 1914 у парадигми дају облик *шиснений* с. 98 а затим с. 99 пишу: „дїеприкметник ст. предм. уживається деколи у дїеслів II-ої кл. также на *-шій* напр.: *проликнушій*...“ У немачком издању 1913 с. 339: „II kl. Die Ppp. bevorzugten immer mehr die Form auf *-нушій*“.

Као што се види, ни сами граматичари нису увек начисто који су облици обичнији.

Такво колебање у погледу наставака, и мешање различитих облика и остали језички процеси који се непрестано, брже или спорије, врше у сваком живом језику, доводе тако и до померања у морфолошкој системи глагола, а тим и до измене облика трпних придева.

Те се новине јасно истичу у односу према старијој фази језика а особито према стању у старословенским споменицима. Конзерватизам књижевних језика опире се донекле ширењу нових облика, зато се такви облици махом и не помињу у граматикама, него пре у „језичким саветницима“.

Тако се опажа прелаз глагола из IV врсте у II, ако се основа завршава на **-ли*. Вук Караџић (Грам. и полем. сп. III 1 с. 167) брани облике *промениши* и *оканиши* се према *променуши*, *окануши*

се код М. Светића (Утукъ или одговоръ на одговоръ 21—22). Исп. и ове примере: морао је трговачки уговор са Србијом бити начињен на сасвим *променуш*м основима, „Штампа“ 14-I-1908, и за радни глаг. придев: да се чланови б. општине нису *оканули* тесногрудости *ib.* 28-XI-1902. Исп. и „Наш језик“ I 59—60.

Много је обичнији прелаз глагола из I врсте у II, за које се може претпоставити да су се у прасловенском разликовали само по презентској основи, која је код глаг. II врсте имала формант **no/pe*. То се првобитно односило и на вокалске основе **stati-stanq* и **děti-děnq*, остали глаголи са вокалском осномом уопштили су формант **nq* и у облицима инф. и прошл. времена. Тај тип јавља се у слов. језицима искључиво само код девербативних глагола, када глагол мења вид:

Рус. *шрясѣи шрясѣ* — *шряхнѣи шряхнѣ* (*шряхнѣл шряхнѣш*)
 пољ. *trząśić trząśę* — *trząsnąć trząsnę* (*trząsnął, trząsnięty*)
 сх. *шрѣсѣи шрѣсѣм* — *шрѣснуи шрѣснѣм* (*шрѣснуо шрѣснуш*).

Ако се мења глаголски вид, онда проширена основа долази обично само у трпном прид. (и у садашњем врем.), ређе у осталим облицима.

I врста	<i>сѣднѣм њдседнуш</i>	али	<i>сѣсѣи сѣо сѣдох</i>
	<i>срѣшнѣм срѣшнуш</i> ¹⁾	„	<i>срѣсѣи срѣо срѣдох</i>
II врста	<i>дѣнѣм дѣгнуш</i>	„	<i>дѣхи дѣгао дѣгох</i>
	<i>мѣкнѣм мѣкнуш</i>	„	<i>мѣхи мѣкао мѣкох</i>

Има, с друге стране, и прелаза из II врсте у I. То су два глагола: прасл. **gьnqti* и **ročinqti*. У пољском долази у облику *gιάć* и *odprocząć* и у сх. *нагѣи* и *ошѣдчѣи*. Само пољски давно зна за те облике (и у најстаријим споменицима не налази се облик **gnąć*), а српскохрватски спадају у провинционализме (RjAk. VII₃₂₅ IX₄₂₀, примери из народних песама Босне и Далмације). Тиме се мора изменити тврђење које налазимо код Естерајхера, с. 15 и Ł. oś-a, Gramatyka polska III 288, да сви остали словенски језици строго чувају прасл. **gьnqti*, а само је пољски извршио прелаз у I глаг. врсту.

Из свега досадашњег излази да се код глагола на **-nqti* трпни придев прошлог времена развио у два правца: са завршецима *nit* и *net*, који данас карактеришу правилно образовање тих трпних придева, с једне стране, у источним, западним словенским језицима (сем лужичког где је II врста прешла у IV) и јужнослов. (сем сло-

¹⁾ Исп. старији облик у имену *Срѣшен*.

веначког где исто вреди што за луж). Ја сматрам да таква подела тога суфикса није случајна. Суф. *nut* јавља се у оним слов. језицима који су рано изгубили назалне вокале и заменили их вокалом *u*. Облици типа *dvignut-* према инф. *dvignuti* добили су потпору од глагола *nadut naduti* из **dǫrǫ *dǫti* и са старим *u *obutǫ *obuti-* Тако је редовно у руском и чешслов. У сх. и буг. облик *надувен* који се јавио несумњиво после губљења назализације и *обувен* постали су под утицајем типа *кривен мивен* (са којима је *обувен* имао и исту промену у презенту), у рус. и чсл. такве аналогije нема, јер су у тим језицима сачувани једино облици *kryt- myt-*. У словеначком су глаголи на *-poli* прешли у *-niti*. У старословенском, као што нема облика **дѣтѣ* него секундарни *дѣмѣнѣ*, нема ни **двигнѣтѣ*, него само *двигнѣнѣ* и *двигновѣнѣ*.

Суфикс **no*.

Образовање трпних придева помоћу суф. **no* не претставља много разноликости. Већ је било говора о узајамном односу оба суфикса **to/no* код глагола I и II врсте. Тамо су споменута и колебања која се углавном тичу једносложних глагола (тип **sěpǫ *sětǫ*). У вишесложним глаголима V (и VI) врсте (тип **kopati rězati bьrati sěati*) колебање се јавља само у извесним језицима: српскохрватском, словачком и малоруском, можда не случајно баш у језицима са релативно младом књижевном традицијом: Маретић (Gram. i stil. с. 267) у парадигми наводи заједно *čůvǫn* и *čůvǫt* и *kůrovǫn* и *kůrovǫt*,¹⁾ Дамборски, Slovenská mluvnica: *zahriatý zasiatý usmiatý*, у малорус. *зв'язаний завдаший загнаший* исп. М. Пављук, Дієприкметники и дієприслівники в українській мові ч. I. Кицмань 1912.

Према томе цео материјал може се поделити по глаголским врстама.

Суфикс **no* који је постао декомпозицијом из **-eno-* добивају глаголи који се у неодређеном начину свршавају на сугласник *a* у садашњем времену имају проширену основу формантом **o/e* (I врста код Вондрака, I A код Лескина, Altb. Gr.). Темат *-e* садашњег времена служи као основа за образовање трпног придева.

¹⁾ Тако на пр. у народним песмама налазимо паралелне облике (Вук, Срп. нар. пј. IV): Кад сагледа Нукић-барјактара — *свезаније* руку наопако с. 433₁₇₅ — И за копље вранац коњиц *свезаиш* 32₇₂ — Марку даде сабљу *оковану* 200₁₅₉ — Бан му даде седло *оковашо* 228₂₁₃.

У старословенском налазе се ови примери: 1) *вѣдени* Суп 354₁ 474₁₀ *иштѣтенз* Зог. Мт X₃₀... *кѣдени* Суп 41₁₀... *помѣтенз* Мт XII₄₁... *приплетенз* Суп 350₁₇ *сѣрѣтенз* Суп 472₁₂ *вѣдени* Мт X₁₈... 2) *исени* Л XVI₂₂ *схвасени* Мт IX₂₁ 3) *погрѣбенз* Суп 311₂₂... *тѣпенз* Пс 72₁₄ 4) *постриженз* Суп 178₈ *талченз* Суп 104₂₈ *врженз* Зог. Л XVII₂ *пожеженз* Пс 79₁₇ *реченз* Мт 14₁₄... *исѣченз* Мк XV₄₆ *облаченз* Мт XI₈ 5) *надзменз* Суп 117₁₈ и наведени облици *движенз* *обзиченз* итд. и глаг. *изѣдени* Суп 515₂₀.

У стсл. нема иновација које се налазе, и то не редовно, у словенским језицима, као утицај IV врсте у сх. дијал. *дондшен љкраѣен* и пол. *wplecony gniescony* (Естерајхер 37—8) и чсл. *pešen- vežen-* (Гебауер-Травњичек, *Příruční mluv. jaz. čes.*² 171). Тако у стсл. нема отступања од општег начина образовања и у осталим глаголским врстама.

III врста.

1) *прѣдолѣнз* Суп 241₆ 2) *држжанз* Суп 505₁₂ *видѣнз* Мк XVI₁₁ и глаг. *оувѣдѣнз* Мт X₂₈.

IV врста (**nosj-eno-* ≅ **noženo-*).

1) *авленз* Е 4₆... *вѣшенз* Суп 116₁₆ *вѣзбраненз* Суп 491₁₉ *оуцѣштенз* Суп 258₁₆ *зацѣжденз* Е 93₆ *дѣленз* Суп 505₁₈ *отѣдоенз* Пс 130₂ *погоубленз* Пс 30₁₃ *прокаженз* Мт X₈... *измѣренз* Пс 38₆ *оумждренз* Суп 175₂₄ *оумржштвенз* Пс 78₁₂ *ослѣпленз* Е 97₂₁ *срамленз* Пс 73₂₁.

Паралелни облици могу бити фонетске и морфолошке природе:

1) Фонетски дублети: *избавленз* Е 41₁₄ Пс 106₂ *избавьненз* Суп 80₆, *погоубленз* П 30₁₃ *погоубьненз* Суп 217₁₈, *авленз* Е 4₆ *авьненз* Суп 238₁₈, *взлюбленз* у свима спом. сем Суп *взлюбьненз*, *оуправленз* Л IX₆₂ *оуправьненз* Суп 546₂₉, *ослабленз* Мт IV₂₄ *ослабьненз* Суп 323₁₇, *прослабленз* Ј VII₃₉ *прослабьненз* Суп 81₁₅, *ослѣпленз* Е 97₁₈ *ослѣпьненз* Суп 4₁, *оставленз* Пс 9₂₅ *оставьненз* Суп 80₁₆, *приставленз* Суп 14₂₆ *оставенз* Суп 218₁₁. Исп. ближе Вондрак, *AksIG*² 323—39, *Łoś, Grststf.* 63. У буг. данас *сломень влюбенъ ѡреѣрбенъ* и сл.

2) Морфолошки дублети јављају се у осталим слов. језицима: аналогичном према I врсти, утицајем консонантизма презента и инф., на пр. чеш. *cítěn voděn*, у словачком имају само аналошки облици: *sadený vratení platený spozdený očistený kazený nosený*. Куљ бакин (RÉS II 195 sub lin.) рачуна ту и облике благословенз *прѣкломензѣа* итд. (у Супрасалском зб.). Они су ипак фонетског порекла. Сам облик *благословенз* (у пуном облику налази се у Зог. Ј XII₁₈ Суп 326₁₈, иначе се пише скраћено *блгнз блгсвнз блгвнз блгснз блгвенз* и сл.)

могао је постати од коренске основе **slog-* ≤ **kley-* с наставком **-eno-* исто као и споменути облик дрзновенз. Исп. сад. вр. словѣтъ Миклошич, Lexicon; старопољски *stowie* (Łoś, Gram. polska II 108). Паралелизам са типом **drъznuti* -**drъznovenъ* и **drъznutъ* огледа се и код глагола **sluti (blago)slovenъ (pro)slutyj* (Срезњевски, Материјали), исп. слѣтѣти Суп 278₂₀. Такав је однос и у случају: отровениѣ Евх 189₂₁ и аор. натроѣ Пс 80₁₇. Исп. Вондрак, AG² 107 ид. О облику *blagoslōven* исп. RjAk I 415a.¹⁾ Обнорски (Зборник Собољевскога 418) наводи и аналошки облик *благословесѣнз* (м. -шѣнз) Суп 329_{26, 29}. То међутим може бити и омашка пишчева као и у Болоњском псалтиру *раствѣнз*, исп. Шчепкин, Болон. пс. 218, или то у опште и није партицип, него обичан придев *благословесѣнз* који наводи Миклошич, Lexicon.

У појединим словенским језицима основе глагола на **-i* утицале су на образовање облика трпних придева код вишесложних глагола са основом на **-ě* у неодређеном начину. Исп. сх. *вѣѣн вѣѣн шѣѣн* који се јављају од краја XV века, али словенач. *viden vrtěn zaželèn*: Брезник, Slovenska slovnica² 128. У старословенском нема таквих изједначења. Једносложни глаголи на **-ě*, као што је показано, показују колебање само у погледу суфикса, и то већ у старословенском.

*Општи поглед на постанак и развишак облика трпних придева
у прошлог времена у словенским језицима.*

Облици тих глаголских придева добили су већ у најстарије доба, свакако пре почетка словенске писмености, одређен и јасан правац развита, који полази од већ потпуно израђене системе образовања тих глаг. придева. Процес који је довео до такве системе која се огледа у најстаријој словенској епоси, у старословенском језику, трајао је веома дуго, од самосталног развита словенске групе после цепања балтичко-словенске заједнице. Начин по коме су се формирали облици трпних придева није био прост и општи за све глаголе као на пр. у литавском. Разноликост која у том погледу постоји већ у старословенском претставља продукт неколико чињеница. Пре свега, трпни глаг. придеви, као такви, нису индоевропског порекла. Своју завршну систему и значење развили су самостално тек у словенској групи. Из две

¹⁾ О том облику говорићу опширније на другом месту.

иевр. именске формације са суф. **to* и **no*, словенски је задржао и оба та суфикса и коренски вокализам који је често био редукован односно на слабом ступњу. Када се у словенском почео развијати инфинитив т. зв. тематских глагола, тада су доспели у узајамни однос и облици трпних придева, али не у толикој мери као на пр. прошли глаг. придев на **-lъ*. И баш то показује да је развитак системе инфинитива млађи од постанка облика трпних придева, који имају у извесним категоријама заједничку основу са садашњим временом. Та коинциденција облика трп. придева није морала да одувек буде у функционалном односу са презентском основом. У словенском је и иначе добивана једна основа за пређашње две, примарна и секундарна, на пр. у случајевима као през. (1 л. множ.) **pade-mъ* и аор. **pade-mъ*, и према томе се и у облику трп. придева **kradenъ* могу видети са дескриптивног гледишта две основе, садашњег и прошлог (сврш.) времена, ма да, у ствари, цео наставак **-eno* генетички припада трпном придеву.

Полазећи са таквог становишта и узимајући у обзир пре свега саме наставке трпних придева без везе са значењем основе садашњег или прошлих времена, ми тиме можемо да се снађемо у свој оној разноликости образовања трпног придева прошлог времена, која сва показују само једно, временски одређено, значење.

5. Значење.

Опште напомене.

Испитивање морфолошке, спољашње стране трпних придева, њихово образовање по извесним нормама и њихова дескриптивна класификација оснивају се на објективним чињеницама које су дате у самом материјалу из старословенских споменика. Међутим, постанак тих глаголских придева, њихово основно значење и првобитна функција захтевају много шире и дубље испитивање које неопходно мора да изађе из самог старословенског оквира. При томе треба имати на уму ове моменте. Пре свега, испитивање семазиолошке стране старословенског језика разликује се у основи од таког испитивања ма кога данашњег словенског језика: старословенски је мртав језик и, према томе, за њега вреде нарочити методолошки принципи. Јасно је да се при проучавању функције речи старословенског језика мора полазити не само од контекста него и од *живог* осећања функције извесних облика и то је у нашем случају српскохрватски језички узус. То је критеријум који служи и за испитивање трпних придева и за глаголе уопште.

Проф. Белић зато, на једном месту (ЈФ VI 238), са разлогом тврди да ће „словенски глагол бити тек онда потпуно испитан када се његова карактеристика да и са синхроничне, статичке стране, како језик осећа поколење једног времена, и са дијахроничне, динамичке или историске стране, како се дошло и долазило до оног осећања језичких појава које је карактеристично за извесну епоху“.

Такво пројигирање савремене употребе датих облика на њихову стару, историски засведочену основицу, а без прелазних стадијума, даје нарочиту рељефну слику граница употребе трпних придева.

Српскохрватски језик, иако се не може сматрати као директан потомак старословенског језика, ипак је он неопходан исто толико колико и данашњи бугарски (а можда и више, ако се само узму у обзир оне многоструке измене које је претрпео бугарски језик) ако треба да се дође до каквих резултата по питањима старословенске синтаксе у ширем смислу.¹⁾

Али сам старословенски језик који има несумњиво, у много случајева, вештачки, литерарни карактер²⁾ који је добио под непосредним утицајем грчких оригинала и уопште грчког језика, пружа широко поље за упоредна и критичка проучавања. Ме је сматра као основни захтев баш те узајамне односе грчко-старословенске. Он јасно каже: „on ne pourra faire une véritable grammaire du vieux-slave qu'après une discension critique complète et serrée des textes slaves comparés aux textes grecs“ (RÉS VIII 49). До такве граматике још је сувише далеко...

Најзад, код појединих питања о употреби трпних придева обрађана је пажња и на остале словенске језике да би резултати имали општији значај.

При испитивању употребе словенских трпних придева ваља да се за полазну тачку узме онај моменат када су ти глаголски придеви потпуно прешли у систем конјугације. Стање које налазимо у старословенском показује већ развијену категорију трпних придева који су се образовали помоћу иевр. суфикса **то *но *то*.

¹⁾ Јагић види на пр. у конструкцији *трпни се дань имать даньсь* Зорг. „ein Beweis, dass der alte Uebersetzer des NT. das *bulgarisch-serbische* Sprachgefühl hatte“, Beiträge zur sl. Synt. 17.

²⁾ Wo Abweichungen (од нормe) vorkommen, hat man es meistens mit einer abstracten in der Volkssprache nicht begründeten Bedeutung der Neubildungen der ersten Uebersetzer zu thun. Јагић ib. 78.

6. Трпни придев садашњег времена.

Заједнички балтичко-словенски суфикс **to* долазио је на презентску основу и образовао трпни глаголски придев садашњег времена. У литавском и летском тај исти суфикс спаја се и са футурском основом и образује трпни придев будућег времена. У словенском, као што се није развио сигматски футур, тако није постао ни његов трпни придев.

Садашњи трпни придев сачувао се као продуктиван облик у старословенском и данашњем руском књижевном језику; у осталим словенским језицима за тај глаг. придев већ најстарији споменици не дају довољно доказа да је тај глаг. придев био у њима продуктиван. Поједини облици који су формално трпни глаг. придеви јесу врло архаични остаци стања које је претходило образовању категорије садашњих трпних придева у старословенском језику.

Глаголски придеви образовани помоћу суфикса иевр. **no to* у пуној су употреби у свима словенским језицима. Они донекле врше функцију и садашњег трпног придева, те на тај начин сачињавају један општи трпни придев. Питање је, како је дошло до губљења садашњег трпног придева?

Старословенски споменици пружају довољну количину материјала на основу кога се могу извести закључци о употреби садашњег трпног придева.

Треба, пре свега, одредити основно значење тог глаг. придева. Оба трпна глаголска придева, и садашњи и прошаста, имају неколико заједничких особина што, уосталом, згодно показује и њихов назив. То су глаголске и придевске особине. О придевским особинама уопште и у појединостима говори се даље.

Од глаголских особина задржаћемо се на најважнијој: то је способност свих глаголских придева да показују време. Када изгубе ту способност онда они постају прости придеви. Исп. на пр. Љ. Стојановић, ЈФ II 204.

Садашњи трпни придев који се образовао од презентске основе показивао је такву глаголску радњу, односно стање које се врши, догађа истовремено са тренутком када се говори, другим речима, са финитним глаголом у реченици.

Тај глаг. придев образовао се од основе несвршених глагола.¹⁾ Случајеви где је он образован од свршеног глагола спадају

¹⁾ Примери које даје Љош, *Gramatyka starosłowiańska* 190, *pogonimi* Супр. 470₂₁ (у изд. Северјанова *прогоними*) и *odrǫžima* нису добро изабрани. Исп. и Meillet, *Études* 33, 37.

у нарочиту категорију т. зв. нецеситативних придева, о чему исп. ниже. Облик *рекомъ* Зог. J IV₂₅ Ас. глаголомъ или Сав. Мт XXIII₃₃ *рекомое*, али Зог. *нарнцаемое*, не противи се тој одређеној употреби, јер значи несвршеност, грчки *λεγόμενος*. Исп. Јагић, Beiträge zur sl. S. 73 и о облицима садашњег радног партиципа *река рька* који не значе „рекавши“.

Услед тога што је садашњем трп. придеву лежала у основици несвршена, трајна радња, могао се он лако спајати са свима граматичким временима која су долазила у реченичном прироку.

Примера има врло много, нарочито у Супрасалском зборнику. Навешћемо прво одатле издвојене примере, и без грчког оригинала, у којима садашњи трпни придев врши функцију атрибута са јасним особинама предикације.

За презент: *видиши ли... и оуже воинномъ ажштж о бна ж а н м ж*
Суп. 437₂₅;

за имперфекат: *нгоже бо видѣаше млатъ ковома* 161₂₉;

за аорист: *нгда владѣхъ си видѣ чтома* 425₁₇;

за перфекат: *кгда нси видѣхъ господина робомъ продаема* 425₃₀;

за футур: *м ж ч и м а т а покажжъ въѣмъ* 156₁₂.

Поређење са грчким оригиналом јеванђеља показује да је стсл. садашњем трпном придеву по правилу одговарао т. зв. *participium praesentis mediae* у грчком језику. О другим могућностима биће говора доцније.

Ако се узму исти случајеви синтаксичке употребе тих глаг. придева као у горе наведеним примерима и пореде са Вук о в и м преводом таквих места, онда се добива на тај начин одређенији појам о значењу садашњих трп. придева у старословенском. Код тога могу се примери поделити на неколико група и то на основу дивергентног превода код Вука.

1) Старословенском и грчком садашњем партиципу одговара код Вука релативна реченица са глаголом у презенту (актива):

се естѣ тѣло мое даемо за вѣ — τὸ σῶμα... διδόμενον — ово је тијело моје које се даје за вас Л XXII₁₉; *и сѣ мѣсѣца шесты естѣ ен нарнцаемѣн неплодѣн* — αὐτῆ τῆ καλουμένη στεῖρα — и ово је шести мјесец њојзи коју зову нероткињом Л I₃₆; *трѣвж... въ пешть въметаемоу бж тако (с)дѣкатъ* — τὸν χόρτον βαλλόμενον — а кад траву... која се сјутра у пећ баца Бог тако одијева Л XII₂₈; *изидете... видѣтѣ трѣстн ли вѣтромъ движимъ* — κάλαρον σαλευόμενον

Изнети примери довољни су да покажу да је садашњи трпни придев у старословенском кад је стајао као атрибутивни додатак имену имао несумњиво и чисто глаголски карактер. Ако оставимо на страну Вуков превод, који такође тај карактер у многоме потврђује, има индиција и у самом старословенском које сведоче о глаголским особинама тих трпних придева. То су нарочито случајеви када уз трпни придев долази и *agens*, тј. вршилац неке радње. 1. Л VII₂₄ *вѣтрѡмъ движемъи*, 4. Мк II₈, 5. Л XXI₂₀, 6. Л III₁₉₋₂₀, Л IV₁₋₂. Трпни придев у тим случајевима показује да се извесна радња врши на некоме објекту. Време вршења те радње управља се према глаголу предиката у реченици. Оно је углавном онакво као и код тога глагола, н. пр. 1. Л XXII₁₉, I₂₆, 2. XI₅₀, 3. Мк V₃₆, 4. Мк II₈, 5. Л XXI₂₀, 6. Л IV₁₅, 7. Л XIII₂₈. Понекад смисао допушта и друкчији однос по времену. Тако у примеру 6. Л III₁₉₋₂₀ претпоставља се да радња изражена трпним придевом претходи радњи предиката: *Продъ обличаемъ имъ приложи* и она се може сматрати управо као узрок предикатовој радњи. И обратно: 1. Л XII₂₈ *трѣкѣ оутрѣ въ пешть вѣметаемоу бѣ тако одѣкатѣ* сама адвербијална ознака *оутрѣ* упућује на то да се партиципска радња врши иза предикативне.

Сви ти примери показују да се у сад. садашњег трпног придева глаголски карактер осећа само у *вршењу* неке радње, а њено време је према томе условно. Та временска неодређеност и доводи до губљења и осталих глаголских особина код тих партиципа, који на тај начин постају прости придеви. Такав општи карактер има облик *нарицаемъ* који Вук различито преводи: *коју зову* исп. 1. Л I₃₆, *који се зове* Ј IV₂₅ *ѡрозванога* Христа Мт XXVII₁₇, *ѡ имену* Мт XXVI₈, и у самом стсл. Мар. Зог. Л X₃₉ *именемъ Асем. нарицаемаа* (*Марѣ*).¹⁾

Ако би после свега овога требало одредити још и природну, оригиналну употребу старословенског садашњег трпног придева и одвојити буквалну имитацију грчког текста, онда би се размимоилажења између старословенског и српскохрватског језика могла узети као критеријум који, разуме се, не би могао да важи као апсолутно сигурно мерило. Формално поређење са српхрв. није исте вредности зато што у сх. нема уопште садашњих трпних придева, и зато се ту не може употребити историски метод поред упоредног. Тако исто поређење са употребом садашњих

¹⁾ У Суп. 255₃₃ плеонастичко: *дѣла брата кариѡниси и ѡна именовъ нарицаема.*

трпних придева у руском књижевном језику не може да се примени и на старословенско стање, јер су ти глаголски придеви у руском књижевном, а не народног порекла. Исп. Шахматов, Очерк совр. русс. яз.² 182, Кошутић, Грам. рус. јез. II с. 162.¹⁾

С друге стране, наведени паралелни сх. превод показује да сх. прошаста трпни придев не може да свагда замени и садашњи трпни придев у старословенском. Према томе јасно је да једини трпни придев у српскохрватском има своју нарочиту функцију о којој ће бити говора мало даље.

Онаква употреба стсл. садашњих трпних придева као што је дата у наведеним примерима из јеванђеља и Супрасалског зборника могла би се доказати врло многим примерима из старословенских споменика. Али и наведени случајеви довољно показују да је тај трпни придев носио у себи особину предикативности. Зато он има више апозитивни него атрибутивни карактер. То се нарочито опажа ако је трпни придев стајао уз личну заменицу.

У таквом случају понекад се одваја трпни придев у самосталан предикат у номинативу. Наведени пример 7. Л XIII₂₈ гласи у Сав. књ. оуѣрѣтѣ... вѣъ же изгони ми.

Л XXII₂₀ грчка конструкција са апозитивним медијалним партиципом преведена је старословенском релативном реченицом, као што то већином чини и Вук у своме преводу: *ѣже за вѣъ пролѣтѣтъ сѣ* — *ἐν τῇ αἰματί μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον*; или Зог. Мт X₂ *Гимонъ иже нарицѣтъ сѣ Петръ* — *Σ. ὁ λεγόμενος*.²⁾

У Суп. пак има случајева када је трпни придев појачан партиципским обликом глагола бити: 1) с партиципом презента: *вндѣвъ же неблюдомъ сѣштѣ ннеж* 40₂₉₋₉ *дрѣжимъ съ похотнѣ блѣда* 335₂₀ *вз истинѣ тѣжѣ оужастнѣ сѣи одрѣжим'* 424₁₆ 2) парт. перфекта: *сим' же вѣдомомъ вѣвѣшѣмъ вѣвѣстишѣ нмѣ о ниѣх* 59₁, 97₂₉ се ни

¹⁾ Ако се пореде наведена места са руским преводом јеванђеља, онда ће се добити ови резултати: 1) Потврђује се и ту оно што је већ речено о садашњим трпним придевима у руском језику. Тако место стсл. *славнѣма* имамо *ѣрославляемъ*, *изгони ми-изгоняемъ* (у пасивној конструкцији има и *былъ гонимъ бѣсомъ*). 2) У руском има и слободнијих превода по смислу: *ѣрава завѣра будѣиѣ брошена*, Вук је употребио апстрактни презент који се може слагати са безвременским значењем датог стсл. трпног придева. Или Мт XXIII₃₂ *кровъ, ѣроливѣ на землѣ* — *шѣо је ѣроливѣна* одговара и латинскоме *sanguis qui effusus est* не *effundetur*, као што је Мт XXVI₂₈ у рус. *изливаема*, код Вука: *крв која ће се ѣроливѣи*.

²⁾ Исп. о томе и код Слоњскога, Die Übertragung der griech. Nebensatzkonstruktionen in den altbulg. Sprachdenkmälern с. 20.

иста мѣсаца шестзи нарицаимѣи бѣвѣши неплодѣи 245₁₂. Ти помоћни партиципи долазе да прецизније одреде временску ситуацију, која је — као што је показано — код трпних придева условљена реченичним предикатом.

Таква предикативна употреба најочитије се осећа у реченици са апсолутним дативом: *ведомомъ же имъ оучаше ѿ сѣзи куришнхъ Суп 72₂₀ стрѹжемоу же нмоу вз'пи глагола ib. 161₅.*

Колико је радња, изражена трпним придевом, везана са радњом реченичног предиката види се и по томе што обе те радње имају једнак субјекат. Код радних глаг. придева садашњег времена субјект предиката разликује се од партиципског. Исп. Вондрак, AG² 608. Али има оваквих примера: по *чрѣвоу внимоу же нмоу... глагола нмоу князъ Суп 156₁₇. Деромомъ же скатзимъ на мнози часи течение исхождааше ib. 179₂₆.*

7. Трпни придев прошлог времена.

Придевски облици који су образовани помоћу индоевропских суфикса *to/(e)no* јављају се, један од њих или оба, као нарочити глаголски придеви. Они се обично називају пасивним партиципом перфекта и као такви налазе се у већини иевр. језика, сем грчког. Исп. Штолиц-Шмалц, Latein. Gramm.⁵ с. 340. Такав се термин употребљава за споменуте облике и у старословенском и уопште у словенским језицима (Миклошич, Вондрак, Куљбакин и други). Када је реч о глаголским придевима у смислу глаголских партиципа, не дакле *adiectiva verbalia*, онда се, пре свега, имају у виду извесне временски ограничене особине које такви придеви показују и по којима се и разликују од обичних придева (Бругман-Тумб, Griech. Gramm. 472).

Прошасте трпни партицип, који се првобитно градио, као што је показано, од самог корена односно основе инфинитива или прошлих времена, значио је према томе радњу која се извршила пре радње реченичког предиката. Када су они суфикси постали толико продуктивни, да су се почели додавати, особито суфикс *eno*, и презентској основи, доспели су на тај начин и облици образовани помоћу тих суфикса у сличну сферу зависности и односа као и споменути *садашњи* партицип пасивни.

Под утицајем тих двају услова могло се развити код партиципа на *to/(e)no* такво значење које стоји блиско, с једне стране, значењу трпних глаг. придева садашњег времена, а с друге, показује радњу или стање који су постали у прошлости и трају даље

у своме резултату до садашњости. Такав семантички процес могао би да се односи на старословенски језик као и на остале словенске језике.

Баш у томе и лежи једна од главних разлика између активних и пасивних партиципа што пасивни показују такву особину која није увек само пролазна, потпуно ефемерна, него једна особина која је добивена утицајем неке радње може да остави мање или више знатне трагове трајнијег деловања такве радње, те се добијена особина јавља и као *резулшаӣ* те радње. Обе те особине подједнако карактеришу прошасте пасивне партиципе, само што неки научници нарочито истичу извршење глаголске радње („Vollendung“ код Јагића, Beiträge zur sl. Synt. 62) или особину која постоји само у извесном тренутку (Łoś, JęzPol XIII 32), односно сам резултат (Агрел, Aspektänderung 12 „eine rein resultatbetonende Form“).

Случајеви пак у којима се истиче једно или друго значење или оба спојена зависе од синтаксичке употребе тих трпних партиципа.

Задржаћемо се најпре на случају када ти партиципи стоје у служби предикативних атрибута, и то као објекти.

1) *іба ницѣтѣ... пропѣтааго* Мк XVI₆ — τὸν ἐσταυρωμένον — Исуса тражите Назарећанина *расіѣшога*, *обрѣтааѣ* [домѣ] *помѣтенѣ ѣукрашенѣ* Л XI₂₅ — εὐρίσκει σεσαρωμένον καὶ κεκοσμημένον — да се вратим у свој дом. И дошавши нађе *ѣомѣшен* и *украшен*.

2) *обрѣтѣ же каменѣ отъваленѣ отъ гроба* Л XXIV₂ — εὑρον τὸν λίθον ἀποκεκυλισμένον. — Нађоше камен *одваљен* од гроба; *привѣса же женѣ въ прѣлюбоудѣнни ѣтѣ* Ј VIII₃ — κατελιμμένην — доведоше к њему жену *ухваћену* у прѣљуби.

3) *обращѣте младенѣцѣ покитѣ* Л II₁₂ — ἐπαργανόμενον — наћи ћете дијете *ѣовишо* гдје лежи у јаслама; *обращѣте жрѣвѣцѣ привезанѣ* Мк XI₂ *обрѣтѣте* I. с. 4 — πῶλον δεδεμένον — наћи ћете магаре *привезано*, на које нико није сједао.

Изнети примери показују да старословенски прошасте трпни придев одговара таквоме облику и у српскохрватском језику, а оба грчкомѣ медијалномѣ партиципу перфекта, и да стоји у вези са предикатом без обзира на време вршења предикатове радње.

Трпни придеви у таквој употреби разликују се по значењу од обичних придева утолико што се подразумева извршење неке радње која се може исказати и финитним обликом, а да се смисао не промени. Тако је на пр. и у латинском језику који за спомену сврху има партицип пасива на *-tus* одн. *-sus*, где поред *Jesum*

quaeritis crucifixum Mk XVI₆, долази Jesum, qui crucifixus est, quaeritis Mt XXVIII₆, па и у самом новозаветном грчком језику.¹⁾

Само место које партицип заузима тиме што се ставља иза именице на коју се односи даје томе партиципу извесну особину предикативности која се може изразити експликативном реченицом. То се нарочито догађа ако се радња реченичног предиката односи више на стање у коме се њен објекат налази него на сам објекат. Тај случај имамо у примеру *обрџтџ же каменџ отхваленџ* што се може разумети као: видје да је камен одваљен од гроба Ј XX₁, да је неко одвалио камен и сл., стсл. *видџшџ џко отхваленџ вџ каменџ* Mk XVI₄ — θεωροῦσιν ὅτι ἀνσκεκῦλισται ὁ λίθος — видјеше да камен бјеше одваљен.

Такве предикативне употребе трпних придева има и у народном језику, и то у специјалним случајевима, када ван сваке сумње трпни придев показује глаголске особине: а она брже к ватри, кад тамо а то просо *џокуџљено*, ручак готов и све *уређено*, Вук Срп. нар. прип. 132; кад тамо а то сандук опет *оџворен* ib. 132; као тамо а то мала колебица, *неџочишћена*, у њој ватра *расџркана* и већ се згорела. У тим примерима трпни придев, иако стоји без финитног глагола, значи извесну извршену радњу које се резултат протеже у садашњост. Најбоље се то опажа у другом примеру. Љ. Стојановић, ЈФ II 197—198, III 10 види ту „више адјективно него темпорално значење“. То је ипак т.зв. крњи перфекат или релативни. Исп. Белић, Symbolae grammaticae II 48. Да ту трпни придев није потпуно изгубио своје глаголско значење, показује и то што он може да стоји место крњег перфекта. На пр.: Кад она у вече дође кући, а то јој *се* мати *џреџворила* (претворена) у краву и стоји пред кућом. Кад хоџа притрчи, збиља *се* дијете *родило* (рођено). Кад горе, али *се* море *зале-дило* (залеђено) па не може напоље.

Тако би се могло казати и: кад тамо, а то камен *одваљен* од гроба.

И примери као они што су наведени из јеванђеља доста су обични.

Кад се у јутру царска кћер разбуди, види свијеће *џромије-њене* а астал у свему празан. Н. пр. 274. — И врло се зачуде кад виде све *уређено* па и просо *џокуџљено* 132. — Он се врло

¹⁾ Блас, Gramm. des neutest. Griechisch 1896, с. 237 тврди да је Partic. als Atribut mit und ohne Artikel einem Relativsatze gleichwertig, Mt. XXV₂₄ τὴν ἰστομασμένην ὑμῖν βασιλευσαν = τ. β. ἢ ὑμῖν ἰστομασασα.

обрадује кад види своју кћер за царским сином *удашу* 141. — Кад на један пут види неке јеле онако читаве из земље *извађене* па уз бедем *прислоњене* 194. — Најпосле наредe да обојица преноће с девојком, па коме нађу у јутру девојку *окренушу*, онога да буде 262. — И тако ујутру нађу девојку *окренушу* к свињарчету 263. — Кад се врате, нађу све печење и вариво *искошрљано* кроз кужину и све *просушо* тамо амо 264. — Има и комбинација обе споменуте употребе: кад тамо, види змију *прибодену* уз дувар 194. — Кад тамо ал' има шта и виђети! соба *украшена* златом и свилом 193.

У примеру: Цар длаку расцијепи уздуж с врха до дна, и у њој нађе *зайисано* много знатнијех ствари кад се шта догађало 128 дошао је партицип непосредно испред речи коју одређује, јер обрнут положај захтевао би јаче одвајање од оне речи на коју се партицип односи (много знатнијех ствари *зайисано*), што се ређе догађа.

Случај кад партицип стоји уз личну заменицу: Надимаше се ђаво да пукне од зла видећи овако себе *преварена* 282 и експликативно: Тад се Анђа јаду дошјетила и виђела *да је преварена*. Н. пјес. IV 456. — и видећи *да је преварена* почне молити да је не бију. Н. прип. 135. — Или: напипље дивљак врата од пећине и видећи *да су зашворена* почне по пећини брбати тамо амо 153. — Дотрчи к валову да види свекрву, па кад је види каква је *измучена* (или *онако измучену*), заплаче се 86.

Интересантан је и пример стегнуте експликације, без финитног глагола и везника: кад тамо, нађе сина и снаху *пруђени* једно покрај другога 117.

Постпозитивно место које заузима трпни придев у предикативној употреби спада у оне доста ретке случајеве када се може установити одређен ред речи. Од тога реда има врло мало отступања, као: Угледа на крми од овога брода *исписану* његову вјереницу 254, али одмах затим и: Упази ђевојку *исписану* на крми.

Привидно отступају примери: него ћеш наћи и једну *везену* мараму 126. — Камо те се да видите свога *хваљеног* сина што иде и краде којешта 66. Ти трпни придеви немају више глаголских особина, него су обични придеви, о чему исп. ниже.

Особито је поучан овај пример: Па отиде у његову кућу и нађе све *сакривенџ* гвожђе 3. Тако употребљен трпни придев у положају пред именицом и у одређеном облику врши атрибутску службу без јасних знакова предикативности, као када би се рекло: нађе све гвожђе *сакривено*.

Из свих досад наведених примера излази ово: 1) Трпни придеви у предикативној употреби као формални атрибути образовани су од свршених глагола. 2) Стоје углавном иза речи коју одређују. 3) Имају неодређен, именски облик. 4) Често се даду изразити и релативном и експликативном реченицом. 5) Показују радњу или стање објекта које је постало пре радње реченичног предиката и које је у своме последњем стадијуму или резултату истовремено са радњом предиката.

Од тих особина једна од најбитнијих јесте неодређени облик трпног партиципа када стоји у предикативној служби. Зато наведени пример *ѿа нѿте пропатаго* због одређеног облика само формално спада у изнету категорију употребе трпних партиципа. Иначе је то случај чисто атрибушке употребе. Права предикативност види се, међутим, у овом примеру: *обрѿтоша сѿаго на зѿми лежашта распѿта* Суп 51₁₂.

Колико трпни придев у таквој употреби садржи у себи самосталну моћ предикације види се и по томе што није потребно да уз њега стоји какав партицип помоћног глагола *биши*. Како је у српскохрватском, тако је и у старословенском.

Предикацијом, коју показује такав трпни придев, обележава се само извршење неке радње на објекту као готов факат без обзира на извршиоца радње, који је већином и непознат. Таква употреба потпуно одговара употреби пасивних конструкција у српскохрватском језику у коме, као што ће се то видети ниже, извршилац глаголске радње готово никад и не долази. Зато би био мање обичан у сх. овакав пример као стсл. *видаште висржи отъ свинни попъранзи* Суп 134₂₅.

Трпни придев када стоји као допуна предикату уз његов објекат губи предикативне особине када се употреби у одређеном облику, што обично повлачи за собом и промену места, тј. тада стоји испред речи коју одређује. Тако би било: *Кад се у јутру царска кѿер разбуди, види ѿрѿмијењенѿ* свијеће. У тим случајевима трпни партицип има обично придевско значење с том разликом што партицип добива глаголске особине чим се доведе и у везу са предикатом; то за собом повлачи, као што је показано, и промену места и облика.

Међутим ако се прави придев стави у ближу везу са предикатом, онда он остаје као такав, без глаголских особина, те се у таквом положају и јасније опажа разлика између трпног партиципа и придева. Има случајева када у истој реченици долазе оба,

и партицип и придев, као у примеру „види свијеће *промијењене* и астал у свему *празан*“.

Да се ипак у таквом случају потпуно не поклапају значења партиципа и придева, може се то опазити ако се обичан придев замени партиципом који му по семантичкој основи стоји најближе. Ако се рече: види сандук сасвим *испражњен*, онда се у партиципу осећа нека активност која уједно претпоставља и неког извршиоца и која је и довела до онога стања у коме се налази на пр. сандук који је празан. Овде је само констатовање извесне чињенице. Активност партиципове радње може да се и јаче истакне приложима, као на пр. сандук *брижљиво* испражњен, док се не може казати „брижљиво празан“, јер се овде не може да осећа никаква радња. Исп. о томе и ниже.

Према томе не може се увек тачно и консеквентно спровести разлика између обе атрибутске употребе трпног партиципа, тј. када ближе стоји уз именицу или уз глагол, односно предикат.

До сада је било говора само о употреби трпних партиципа када они формално стоје уз именицу која је објекат у акузативу, односно у т. зв. конструкцији са два акузатива. Узећемо и други случај, када стоји уз именицу која је субјект, тј. конструкцију са два номинатива.

сѣниде сѣ оправданѣ въ домѣ свои Л XVIII₁₄ — κατέβη οὗτος δεδικαιωμένος — овај отиде *оуправдан* кући својој; изиде ѿмѣрзи обѣзаниѣ ногама и рѣкѣма Ј XI₄₄ — ἐξήλθεν ὁ τεθνεκῶς δεδεμένος τοὺς πόδας καὶ τοὺς χεῖρας — изиђе мртавац *обавиш* платном по рукама и ногама.

И у народним приповеткама има доста примера за такву употребу: Никаких других хаљина није имао, осим једнога ћебета, којим је *огрнуш* по сокаку ишао 315. — док около подна иде господар *расрђен* да га зове 315. — „Шта море бре“, повиче Грк *попљашен* 327. — Невјеста *незваша* дође у кућу без свата 357.

Конструкција са два номинатива има много заједничких црта са изнетом конструкцијом са два акузатива. То је, у првом реду, неодређени облик трпног придева, затим положај иза имена на које се односи; долази у реченицама са различитим временима предиката.

Од обичног придева разликује се такав трпни партицип тиме што се код партиципа ипак донекле осећа постанак радње изражене тим партиципом која претходи радњи предиката, на пр. повиче Грк *попљашен*, а „повиче Грк *пљашљив*“ може се схватити пре

као атрибут и који не стоји у блиској вези са предикатом. Конструкција са партиципом може се исказати и самосталном реченицом, као: *Грк се њојлаши и њовиче*, или зависном, *када Грка њојлаше, њовиче*, где се истиче време постанка партиципове радње, која се десила пре радње предикатове. И тако увек. За будуће време: повикаће Грк поплашен и Грка ће поплашити и он повикаће.

С друге стране, чисто придевске особине трпног партиципа истичу се тиме што се партицип у споменутој служби често може схватити и као адвербијална ознака начина и онда такав партицип долази у средњем роду.

И таквих случајева има у народним приповеткама, иако не много: па јој народ побеже *незнано* ни куд је ни како је 52. — Али су обичнији примери у којима је прилошко значење партиципа обележено прилошком заменицом *онако*, као на пр.: Кад свети Аранђел дође са сунцем *онако рањен* пред Бога, онда заплаче 94. — Царев син одмах брже боље за њом у гору да је тражи, као *њомаљен* 116. — Сви остали љекари *као њосрамљени* разиђу се куд који 151. — а он фукте у језеро *онако рањен* 157. — док јадни просјак *онако уљашен* побјеже без обзира 225.

Тиме што се трпни придев може употребити као прилог, било сам или уз прилошку заменицу, никако се не тврди да се и сви наведени примери атрибутско - предикативне употребе даду изрећи и прилошким обликом трпног придева, а да смисао остане исти. Ако се рече: иде господар *расрђен* да га зове и иде *расрђено* или *онако расрђен*, разлика у значењу показује се и тиме што се у првом случају још распознаје време, на пр.: иде господар *мало-час расрђен*.

Према томе трпни придев када стоји у номинативу и формално се везује за неки номен, најчешће именицу која је и реченични субјекат, чува своје глаголске особине, које стоје у извесном односу са предикатом, као што је показивање извршења партиципове радње. Зато се такав партицип и може развити у потпуну реченицу.

Трпни партицип стоји уз какав номен као његов атрибут и то онда када не стоји у никаквој зависности од предиката. Као сваки атрибут, трпни партицип се увек слаже са речју коју ближе означаје и у роду, броју и падежу. То је једна од најважнијих особина које има трпни партицип за разлику од осталих партиципа.

И како изванстан номен може да врши различите функције у реченици, то се могу и трпни придеви који стоје као атрибути уз свој номен сврстати у неколико категорија. Врло често долази трпни партицип уз номен када је он субјекат у реченици.

и разбоиника распата сѣ нимѣ поношаасте ѣмоу Мт XXVII⁴⁴ оі λησταί οί συνσταυρωθέντες σὺν αὐτῷ ὠνειδίζον αὐτόν — тако исто и хајдуци *разайѣши* с њим ругаху му се, да сѣбѣдетѣ сѣ слово писаное въ законѣ Ј XV²³ — ἵνα πληρωθῆ ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος ἐν τῷ νόμῳ — али да се збуде ријеч *написана* у закону.

Из Суп. зборника: вонни же на то оуставѣнни отъсѣкоша главѣ 185⁶. — и поштенѣи к њен аггелѣ сице бесѣдовавъ остави ѣ 239²¹. — въ земьѣ же въдръженонѣ копни въкорени са 560²³.

Но га дочека некакав чоек сав у кржаве хаљине *обучен* 104. — А оно дијете што је на сну долазило, био је андио *послан* од Господа Бога 128. — Близу њега стоји једна маштрава *украшена* драгијем каменом 197. — Почне испитивати шта му долази она младица *исписана* на крми 254. — *Зачуђен* младић од таке и толике почасте, а и онако дичан, пушти се да га вуку. Прип. 298.

Из књижевног језика: Први писац ове врсте јесте *познаиши* и широм целога српског народа *слављени* св. Сава. Павле Поповић, Југосл. кпј.³ 8. — Уз „Савете“ иде и једно раније писмо његово *писано* једном Србину из Трста ib. 79. — Тим значајем не могу [се] мерити протестантске књиге *преведене* за Србе и Хрвате. А. Белић, ЈФ VI²³⁹. — Благословена ова трзања и ове бесанице младог талента, какве нису имали радост да познају многи творци *задовољени* брзим успехом. — То су моралне алгорије *изражене* највишим религиозним језиком. Дучић, Благоцара Радована 324, 394.

Наведени примери из старословенског и српскохрватског простонародног и књижевног језика показују да се трпни партиципи у атрибутој служби нису стопили са обичним придевима, него су задржали своје глаголске особине. Такав партицип може да се замени релативном реченицом. У таквом случају значење атрибутивног трпног партиципа сасвим је идентично са рашчлањеном конструкцијом помоћу финитног глагола *биши*.

Тиме се јасно и истиче однос по времену партиципа и предиката. Радња трпног партиципа од свршеног глагола претходи предикатовој радњи. Тако би на пр. први наведени пример гласио: хајдуци који су били разапети с њим ругаху му се, као што је у латинској Вулгати: *qui crucifixi erant* или чешки: *lotři, kteříž byli*

s ním ukřižování, utrhali jemu. Ту особину предикације код трпног партиципа појачавају и различите допуне које стоје уз тај партицип и које његову везу са именицом чине лабавијом. Најважније је код тога обележавање агенса. Споменуто је да се то у народном говору избегава особито онда ако је агенс живо биће. Али у стсл. има више таквих случајева, као у Суп. *симонъ влѣхъ петромъ осужденъ даръ принесе 363*₇. — и *званъ на оубѣдѣ робомъ своимъ приде к њему 391*₁. — *юноша нѣкъи отъ бѣса насилѣнъ оубѣма ногама раслабѣ 518*₁₉. — *приде же вечеръ зѣло сѣлѣ поустѣн' отъ того трокон' да 561*₂₀.

Употреба трпних партиципа у споменутој служби формално је слична употреби у конструкцији са два номинатива, о којој је већ било говора. Разлика је само у значењу. У тој конструкцији трпни придев стоји у уској вези са предикатом и зато има прилошко значење, које се у већини случајева и може исказати обичним прилошким обликом партиципа у средњем роду.

Иако се трпни партицип може узети да стоји као атрибут, ипак се његова веза са номеном и формално одваја запетом. То показује да је такав трпни партицип само скраћена релативна реченица. На пр.: Он је показао до каквог полета и развитка може доћи уморност, *ѣраћено великом љубављу према матерњем језику Белић, I. с. 224.* — Словенска књижевност, *ѣсана језиком и буквицом*, у којима су је Ћ. и М. засновали, живела је дуго као таква. П. Поповић *ib. 2.* — Овај божанствени човек, *осуђен на смрт*, рекао је... — За њу је Бог страшило, *обучено у бело.* — Петрарка, *ѣрошѣран* из Италије, отишао је у Воклизу. — Бол, искрено *изражен*, сачува песму свежом. Дучић *ib. 37, 135, 214, 316.*

Ако је трпни партицип образован од несвршене основе, онда се његова радња догађа истовремено са предикативом. Такав је наведени пример — широм целог српског народа *слављени* св. Сава. [Жена] пролази кроз живот триумфално, увек *ѣраћена* већма својом легендом него својом истином. Дучић *ib. 138.* Тај прошаст трпни придев одговара у таквом случају старословенском и руском трпном придеву садашњег времена. Примери за стсл. дати су на стр. 114—118.

Из руског књижевног језика: Княжна проходила мимо меня, *сойровождаемая* хромымъ старикомъ. Љермонтов, Герой 128. — *вѣхали вѣ ущелье*, по которому вилась дорога, ежеминутно *ѣрестѣкаемая* шумнымъ ручьемъ *ib. 209.* — На срединѣ трещалъ огонекъ, разложенный на землѣ, и дымъ *вышѣлкаваемый* вѣтромъ разстилался 11.

Случајеви када трпни придев има особину потпуне реченице споменути су онда када је било говора о трпном придеву садашњег времена. То је, дакле, заједничка особина оба трпна придева, која се најбоље огледа у конструкцијама са дативом апсолутним.

То је специјална особина старословенског језика, непозната другим словенским језицима. Али је за то доста обична конструкција која би се могла назвати апсолутним номинативом.

1) Оучааше славимъ вѣсѣми Л IV₁₆ — δοξαζόμενος — учаше, и сви га хваљаху. Или у руском: сказалъ я, *подшрекаемый* любопитствомъ Лерм. I. с. 14. — Такъ *шомимый* голодомъ, въ изнеможеніи засыпаеть ib. 206.

2) Боднъ во лѣштѣхъ въ ребра кракъ испоустн ib. 354₁. — и повелѣнъ млъчати прѣкъ три лѣта ib. 285₆. — и въ хъзницѣ затворенъ сѣконъча о бозѣ ib. 302₁₇. — и повѣшенъ рече азъ исмаъ жизнь и въскрѣшенъ ib. 478₉. — и пораженъ рече азъ исмаъ пастоухъ добрымъ ib. 478₁₁. — да тобожъ ницѣленъ тебѣ хвалыъ вздаеть Евх 81₆.

И *зачуђен* љепоти онијех ђевојака, не могаше разликовати која је од које љепша. Прип. 115. — *Проноен* из своје отаџбине ради нове вере, он у Тибингену разви срој књижевни рад. Поповић, I. с. 28. — *Бачен* међу народе друге вере, он се побојао да не изгуби своју православну веру ib. 84. — *Угрожена* протестантизмом, католичка црква потражила је током 16 века начина да сузбије протестантске идеје ib. 33. — Ближе *објашњена*, реформа језика овако је текла ib. 83. — Од сада ће, боље *уређена* [књижевност], бити једна за целину нашег народа ib. 156. Његове су косе сунчани зраци; а *лишен* такве *косе*, он пропада. Дучић, I. с. 349.

У руском: *Ушомленный* долгою рѣчью, я закрылъ глаза. Лерм., I. с. 122.

Да се истакне предикатска особина таквих партиципа, јавља се помоћни партиципски облик глагола *биши* (*byti). Тако је већ у старословенском у Мар. јев. *взпрошенъ же взивъ отъ фарисѣи рече* Л XVII₂₀ — (у Зог. јев. *взистъ*) — ἐπερωτηθεῖς εἶπεν — А кад га упиташе фарисеји рече; *оубънъ взивъ въскрѣснетъ* Мк IX₃₁ — ἀποκτανθεῖς ἀναστήσεται — и пошто га убију устаће трећи дан.

Нарочито има доста примера у Супрасалском зборнику: 1) са партиц. през. *опакъ же съ связанъ молитѣхъ сѣтвори надлѣзѣ* Суп 18₁₁. — или у Клоч. зб. *иже оубо отъ селѣ, краштенъ съ творомъ обрѣтаеть сѣ* I₁₂₅. — б) *иже не жържштинъ богомъ · млчени бываѣшше*

ЗНАЈ СМЕРТНИХ ОУМРЉТИ Суп 145₈. — В) МЕРЕМЪ ОУДАРЕНЪ БЗІВЪ ПРѢ-
ДАСТЪ ДШЈ ІВ. 62₂. — ПОБѢШЕНЪ ЖЕ БЗІВЪ СТИН НАЧА СЛАВТИ БА ІВ.
107₁₂. — ПОБѢЖДЕНЪ ЖЕ БЗІВЪ ДИШВОЛЪ ПРѢМѢНИ СА ВЪ... ІВ. 78₂₄.
— СКАЗАНИ ЖЕ БЗІВШЕ ПОНДОША ІВ. 57₂₇. — РАЗМѢШЕНИ БЗІВШЕ
ВЖКОУПЪ ЛИКОУЖЪТЪ ІВ. 94₂₃. — ДОНЪЖДЕ ПЛЪТЬ НМОУ АКЪ ВОСКЪ СЖИ-
ЖЕНА БЗІВШИ РАСТЕЧЕТЪ СМ ІВ. 153₂. — ОНИ ЖЕ ПРИЗЪВАНИ БЗІВШЕ ПОНДОША
ІВ. 44₁₆. — НЕ ЛИ СТУХНА НАОУЧИША ТА ИЗМѢНИТЬ БЫВША ІВ. 475₁₈.

У српскохрватском језику долази у тој служби глаголски прилог *будући* и, ређе, *бивши*. Маретић (Gr. i st. 647) наводи примере из Вукова и Даничићева језика. У народним умотворинама такве конструкције мање су обичне, јер народ воли описе са финитним глаголом. У данашњем књижевном језику све се више употребљавају такви партиципи у апсолутној конструкцији без помоћних прилога *будући* или *бивши*. Код Маретића су (I. c.) наведени такви примери из Вука и Даничића.¹⁾

И као што се помоћни партицип јавља код апсолутног номинатива, тако у старословенском, у истој мери, и апсолутни датив долази са помоћним партиципима од глагола *бѹти*.

Тако поред *свѣраномъ же фариѣомъ вѣпроси ѿ нѣх* Мт XXII₄₁ има и *свѣраномъ же сжштемъ имъ рече имъ пилатъ Асем. и Остром. Мт XXVII₁₇* — у грч. συντημένων — *изиде отъ гроба затвореноу сжштоу гробоу* Суп. 501₁₁₋₁₂. — *вѣлѣзе к ѿнимъ ѿс дѣремъ затвореномъ сжштемъ* ІВ. 501₆. — *рекошю нмоу нѣзва отъ народа склѣштеномъ сжштемъ* ІВ. 133₂₂. — *постави имъ цѣсари нште же не крштеню сжштоу добъи сжшта и хрѣвѣра* ІВ. 197₈₋₄. — *вѣзгнѣштеню же бзівшю огню раждѣгоша сковрадж* ІВ. 157₁₆₋₁₇. — *привѣденоу же нмоу бзівшю послѣшадѣж нго* ІВ. 263₂₂₋₂₈. — *привѣденома же има бзівшѣма глаголаша има вѣлѣси* ІВ. 257₇. — *вѣрженомъ же бзівшѣмъ тѣло окааного тоу погразе* ІВ. 66₂₁. — *принесѣномъ же бзівшѣмъ дрѣвомъ пнони затвори очи* 141₁₈. — *вѣвѣденомъ же бзівшѣмъ имъ вѣ тем'ницѣ нача кѣришнѣ пѣти* ІВ. 75₁₈. У овом последњем примеру субјекат главне реченице налази се и у апсолутном дативу, који међутим стоји у плуралу. Према томе ту су ипак два различита субјекта, као што је и у свима наведеним примерима.

Такво „појачавање“ партиципским обликом глагола *бѹти* налази се и у грчком тексту, на пр.: οὗτως ἀδιανοϊκτων ὄντων τῶν τοῦ τίφου σραγίδων у Ключ. зб. I₉₁₇ и Суп. 452₂₈ тако не отврѣстомъ сжштемъ грѣбнѣимъ печатомъ хрѣсово порождѣние бзѣстѣ.

¹⁾ Некоји од тих примера чине данас утисак вештачких конструкција, као: Емануел *ранен* отиде у Москву. Ми бисмо рекли: Е., *кад би ранен*, отиде.

Тиме што са трпним партиципима у апсолутној употреби могу да долазе и помоћни партиципи дало би се закључити да су трпни партиципи у старословенском језику имали претежно придевско значење, без јасног обележавања времена. Међутим случајеве када ти партиципи стоје сами, који такође нису ретки, требало би тумачити директним утицајем грчког оригинала. Ја ипак сматрам да се конструкције трпних придева са помоћним партиципима могу објаснити и тежњом да се и формално истакне *предикативни* карактер трпних придева за разлику од чисто атрибутивне употребе када они стоје уско везани са својом именицом коју ближе одређују. Исто би то било и у грчком језику.

Предикативност у атрибутој употреби трпних придева данас се у сх. књижевном језику нарочито осећа у конструкцији са предлозима *после*, *по*, који тада имају временско значење. Трпни придев у таквом случају замењује временску реченицу, и по свом значењу и синтаксичкој употреби најближи је споменутом апсолутном дативу у старословенском језику. Данашња употреба трпних придева у том случају тумачи се сасвим оправдано туђим, латинским¹⁾, односно немачким утицајем. То се уосталом види и из чињенице да се такве конструкције јављају само у књижевном језику, било српскохрватском, пољском²⁾ или чешком.³⁾

Сличност такве конструкције са старословенским апсолутним дативом огледа се и у томе што радња коју показује трпни придев не мора да буде увек различна од радње субјекта главне реченице. Имамо, према томе, две групе апсолутне употребе трпног придева.

1. Различити субјекти: А кад се [Петар Добрињац] *послије учињенога* мира између Руса и Турака 1812. године пресели у Бесарабију, онамо је држао бољарска села под закуп. Вук Караџић, *Правителствујућий совѣтъ* (1860) с. 76. — *После прочишаних* списа и *даше* речи државног тужиоца.... суд је после краћег већања осудио Јована на три године робије (Политика 4-IV-1930). — *По завршеној* истрази Р. ће поново бити предан суду (ib. 18-I-1931).

2а. У безличним конструкцијама: Не воли се *после угашеног* спола. Ј. Дучић, Благо цара Радована 130. — Већ *после* првих

¹⁾ На пр. *Post dato signo erumperent*. Caes. B. g. 3, 5. — *Post hanc urbem constitutam*, Cic. h. resp. 8. — *Post devictum Hannibalem* Liv. 35, 10. Исп. Р. Клоц, *Handwbuch der lat. Spr.*² II 838—839.

²⁾ Естерајхер, *Imiesłów bierny* 52.

³⁾ *Naše řeč* II 91.

измењаних речи са њим (= претседником општине), осећа се да је Париз савршено претстављен (Политика 4-VII-1929). — *После ипро-чишано* извештаја прешло се на дискусију (Време 24-VIII-1931).

26. *После свршене* философије прешао је [Даничић] у Пешту да учи права¹⁾ А. Белић, *Говор о Ђ. Даничићу* 9. — *По извршеном* злочину [лопов] је побегао (Политика 28-VIII-1931). — *Ускоро по добивеном* наређењу јеромонах Пахомије стигао је у одређену парохију (ib. 30-VIII-1930). — Б. П. је *после ошслужене* војске ушао у богато сортирану радњу свога оца (ib. 4-VII-1929). — *После своје завршене* мисије у нашој земљи, ја се враћам на своју дужност у Америци (ib. 18-I-1931).

Из наведених примера излази да је трпни придев у тој апсолутној конструкцији образован увек од *свршене* основе, што стоји у вези са његовом службом у реченици где показује неку радњу која је *извршена пре* радње у главној реченици. То се види и из последњег, трећег случаја када се такве конструкције могу заменити и прилогом прошлог времена: *свршивши* философију прешао је Д. у Пешту. Таква употреба трпног придева може понекад да се замени и конструкцијом са глаголском именицом. На пр.: *После ипро-чишања* овог извештаја дигао се претседник и рекао (Политика 6-VII-1929). — *Убица је после извршења* дела побегао у правцу Колашина (ib. 4-IV-1930). — *После закључења* заседања народног претставништва г. А. Лебрен је примио... претседника владе (ib. 11-V-1932). *По разбију* Турака. Ст. Новаковић, Срп. граматика² 354.

Обе конструкције, и са трпним партиципом и са глаголском именицом, нису одлика простонародног говора. У првом случају избегавају се апсолутне конструкције уопште; у другом није сасвим обична употреба глаголских именица од *свршених* глагола.²⁾ У књижевном језику српскохрватском ипак је у широј употреби апсолутни партицип него глаголска именица и зато што се она не може лако градити од сваког свршеног (прелазног) глагола као облици трпних придева, који су сасвим продуктивни.

¹⁾ Нарочито је раширена апсолутна конструкција баш у том случају и у осталим слов. језицима. Исп. на пр. словеначки: *По dokončanih pravoslavnih naukih* [Prešeren] je stupil za neplačanega praktikanta. *Sket, Slovstvena čitanka* 1914⁸ 221; чешки: *По skončených studiích středoškolských a seminárních* [Rousselot] byl 1870 vysvěcen na kněze. *Chlumský, Časopis pro mod.* XI, 1925, 97.

²⁾ Исп. Коштутић, *Грамматика рус. јез.* II 184 за руско: *извѣстiе о взятiи флешей* — глас да су шанчеви *заузети*. — *Атака резервовъ для иррванiя* (непрiятельской) линiи — нападај резерве *да се иробије* непрiятельская линија.

Као што показују изнети примери, оба трпна придева, и садашњи и прошаста, могла су да долазе са помоћним партиципима како садашњег тако и прошлог времена. Ако се претпостави да је свугде на таквим местима у грчком стајао прост партицип, онда би било нејасно зашто се наизменично употребљавају помоћни партиципи, без обзира на време. Тако имамо: *събраномъ же сжстемъ имъ рече имъ пилатъ и сим' же ведомомъ взившемъ възвѣстиша имъ о њихъ*, дакле, у једном случају прошаста трпни придев с помоћним партиципом садашњег времена, а у другом обратно, садашњи трпни придев и прошаста помоћни партицип.

Тешко би било примити да се у првом случају ради о партиципској радњи као синхроничној са радњом финитног глагола. Ту је носилац апсолутне глаголске радње сам трпни придев, који и значи радњу која је извршена, и према томе претходи некој другој радњи. У другом пак случају садашњи трпни придев добио је уза се прошаста партицип да се констатује последњи извршени моменат радње која је извесно време трајала. Свакако је код таквих допунских конструкција морало да игра важну улогу субјективно расположење преводиоца, као и у толиким другим случајевима и као што ће се то видети из даљег излагања.

Према свему овоме, трпни придеви и у старословенском и српскохрватском језику имају несумњиво самосталну особину предикације. Ако и има случајева када су они употребљени са неким помоћним партиципом односно прилогом, то само значи да се у таквим обртима формално обележавао мање или више независан положај таквог трпног придева у реченици.

Уопште трпни придеви, и кад су употребљени као атрибути, добивају особину предикације ако уз њих стоји још и каква допуна. О томе је било говора на стр. 116. Тамо је споменут случај са обележеним агенсом. Речено је да се таква конструкција у српскохрватском језику избегава. Данас су немогући такви обрти као у руском: *раненный мною солдатъ*, сх. може се рећи само: *војник кога сам ја ранио*. Исп. Кошутећ, Гр. II 182.

Руски књижевни језик једини од словенских језика и формално разликује употребу трпног придева као атрибута: у једном случају трпни придев чува своје глаголске особине, као у наведеном примеру, а у другом има више придевско значење: *раненный солдатъ* (дакле једно *н*) = *рањен војник* (уопште, не пита се ко га је ранио). Кошутећ *ib.* То се односи само на партицип са несвр-

шеним видом. Јасно је да је то само вештачко разликовање, које је постало књишким утицајем.

Питање је, када трпни придев врши чисто атрибутску службу. Из досадашњих излагања произлази да атрибутска веза трпног придева са његовим номеном може да буде врло лабилна.

То повлачи за собом и самосталан положај, апозицију, трпног придева и наслањање његово на реченични предикат. Када трпни партицип чини само саставни део једино атрибутског израза, он не може да у том случају чува и своје глаголске особине, мора, дакле, да добије значење обичног придева. Ако се испитају главни случајеви атрибутског положаја трпних придева, онда би се добило неколико категорија различитих значења таквих трпних придева.

Пре свега, облици који су образовани помоћу суфикса *to/(e)no* могу се поделити у две, врло неједнаке квантитативно, групе: 1) Облици трпних придева који се употребљавају и у атрибутивном и предикативном значењу, тачније речено, у финитним пасивним конструкцијама и 2) облици који служе само као атрибути. Само је прва група трпних придева продуктивна, па зато и већа. Ту се могу опет одвојити: а) они трпни придеви који у пасиву имају исто значење глаголског рода као и када су у атрибутивној употреби, б) такви трпни придеви који у пасиву допуштају двојако порекло трпног значења и друкчији однос у времену.

Трпни партиципи као и остали придевски атрибути слажу се са именицом коју одређују у роду, броју и падежу. Споменуто је да се у извесним случајевима у номинативу и акузативу трпни придеви, иако су атрибутивно употребљени, везују и са предикатом у реченици. Сем тога они замењују и целу реченицу, особито релативну. Према томе трпни придеви када стоје као атрибути не могу задржавати и некоје изразито глаголске особине. Они у таквом случају треба да показују извесну сталну особину своје именице, а не временски ограничену.

Прво ћемо узети да расмотримо такву употребу у старословенском језику. Ако се пође са тога гледишта да и партиципски атрибути претстављају сталну особину, онда би се *a priori* могло претпоставити да оба трпна придева, и садашњи и прошаста, као атрибути имају исто придевско значење. Не треба ићи даље од превода јеванђеља и узети у обзир и старословенски и Вуков српски текст: оба су „магистрална“ превода. Од неких 75 случајева употребе садашњег трпног придева у стсл. тексту на образовање пасива отпада половина свих примера. Остали примери

подељени су на споменуте случајеве када садашњи трпни придев има значење самосталне или зависне реченице, затим врши функцију именице, и најзад, стоји као атрибут. Вук је већину случајева атрибутивне употребе садашњег т. прид. у стсл. описивао целом реченицом, активном или пасивном. Већ тај факат довољан је да покаже да се значење оба трпна придева није изједначило када они стоје као атрибути. Иначе би Вук за све такве случајеве употребио сх. прошаста трпни придев, разуме се тамо где би стсл. садашњи трпни придев могао имати адекватан прошаста т. п. у сх. језику. Таквих случајева има свега пет. На стр. 115 наведени су примери: *написане* књиге и *позваног* Христа или *позванијем* Христом Мт XXVII₂₂ себе на поље *исшјеране* и још ови примери: *закла емоу телецз питомзи* Л XV₈₀ — ἔθυσας αὐτῶ τὸν σιευτὸν μόσχον — *заклао си му теле ујојено, иде есте љко гроби не вѣдомн* Л XI₄₄¹⁾ — ὡς τὰ μνηρεῖα τὰ ἀδηλα — што сте као *сакривени* гробови. Формалан доказ да је у последњем примеру и старословенски и српскохрв. партиципски облик више придевског значења јесте грчки оригинал који на том месту има обичан придев (ἀδηλος). С друге стране, грчком глаголском придеву σιευτός одговара у стсл. *питомз* који такође има чисто придевско значење већ тиме што тај облик стоји ван глаголске системе, зато на пр. он и не може образовати пасив. За исти грчки облик јавља се и прошаста трпни придев *оупитѣнз* Л XV_{23, 27}.

Придевско значење трпног партиципа има и облик *неключимз* Мт XXV₈₀ (*неключимаго раба вкврзѣте*) за грчки обични придев ἀχρεῖος, код Вука *неваљалога*²⁾ слугу баците у тамницу, рус. *негоднаго* раба, лат. *inutilem servum*.

Такав облик јавља се у сложеном пасиву за грчки пасивни аорист: *вксі оуклонишъ сѣм вккоупѣ* *неключими вѣшиш* Син. пс. 13₃, 52₄ ἰχρεῖάθησαν — Даничић је то превео: Сви су зашли, сви се покварили и сви се покварише; у црквеном тексту стоји *непотрѣвни* *къши* 52₄. Нема никакве сумње да је стсл. облик само формално пасив, и ту трпни придев *неключимз* нема партиципско значење, као што показује и црквенословенски текст и сам стсл. облик којему негација даје придевско значење.

Сви се досадашњи примери из стсловенскога могу узети као случајеви у којима садашњи трпни партицип само формално спада у ту граматичку категорију; по своје значењу он је обичан придев.

1) Јагић транскрибује не вѣдомн. Свакако боље: неѣдомн као и гр. ἀδελ.α.

2) Ближе грчком оригиналу било би: *некориснога* слугу.

Такви облици потпуно су изгубили партиципско значење и према томе увек су они прости придеви, а не само у атрибутој служби. То су облици *питомъ невѣдомъ неключимъ*.

Остали примери у којима трпни партицип стоји као атрибут, као што је већ показано у одељку о значењу садашњег трпног придева, спадају у такве случајеве када садашњи трпни придев значи извесну радњу која се *врши* на неком објекту. Јасно је, дакле, да такав трпни партицип није прешао у категорију обичних придева, иако се може понекад такав облик превести српскохрватским простим придевом. Тако за стсл. *привѣса ємоу вса страстѣми ѿдржимѣи* Мт IV₂₁, (тако и у руском: и проводили к њему всѣхъ немощныхъ, *одржѣимыхъ* различним болѣзнами) — βαράνοις συν-εχομένους, Вук има: привелоше му све *болесне* од различнијех болести, или прошастим партиципом, на пр. у бугарском: и доведоха при него всички немощни, *налегнаѣи* отъ всѣкакви болести. Тај стсл. партицип разликује се од она наведена три формална трпна партиципа тиме што може да образује и сложене финалне пасивне облике као: *ѣко страхомъ одржимѣи вѣдахъ* Л VIII₃₇ — συνείχοντο — јер се бијаху врло уплашили.¹⁾

Има случајева када стсл. трпни партицип садашњег времена има несумњиво придевско значење, ма да може да чини саставни део сложеног пасива. То је супстантивизовани трпни придев у примеру *стоѣдахъ же вси знаѣми его издалече* Л XXIII₄₉ — οἱ γνωστοὶ αὐτοῦ — сви његови *знанци*, буг. *познайници*. Тај стсл. облик спада у ону малобројну групу случајева у којима се облик садашњег трпног партиципа са придевским значењем сачувао у многим словенским језицима, тако је у пољ. *jego znajomí*, чеш. *známí* јеho. Према томе, тај случај спада у општесловенску епоху када облици на **-то-* нису стајали у морфолошкој вези са глаголском системом. У финитној конструкцији долази у Пс. 9₁₇ *значѣи естѣ ѣъ* — γινώσκειται κύριος — *познаше Господа*, рус. *познанъ былъ*, ту је трпни придев већ добио глаголско значење,²⁾ које — као што је познато — карактерише специјално старословенски језик.

Сем наведених случајева употребе садашњег трпног придева, остаје још пример када трпни придев има специјално значење,

¹⁾ Као што се види, Вук воли да упрошћава; у буг. је сачувана конструкција с партиципом: *позѣже бѣха обузѣи* отъ голѣмъ страхъ, или код Даничића: *обузѣи* страхом појемо Маретић, Gr. i st. 647.

²⁾ Исп. за исти случај и финитну конструкцију: *дѣвдров ѣк тоб каржоб γινώσκειται* Л VI₁₁ — *дрѣво отъ плода познаѣтѣ сѣ*.

т. зв. потенцијалних и нецеситативних придева. То су облици **негасимъ** Зог. Мт III₁₂ Остром. Л III₁₇ (Асем. **негасѣцима**) грч. ἄσβεστος, **не оудоба носимъ** Мт XXIII₄ = δυσβάστακτος, **нескѣдѣмо** (сжрвнште) Зог. Мар. Л XII₂₃ = ἀνέκλειπτον (Сав. **скѣдѣцие**, Остр. **оскѣдѣмо**, Асем. **оскѣдѣцие**).

Такви случајеви изнети су и ближе објашњени у ЈФ VIII 103—108. Чињеница да се дати грчки облици могу изразити стсл. садашњим партиципима без обзира на глаголски род, дакле, и активним и пасивним, показује да трпни придеви у тим случајевима немају уску семантичку везу са презентском основом, која служи за образовање садашњих трпних придева.

Прошати трпни придеви јављају се у атрибутивној употреби у јеванђељском тексту исто тако као и садашњи трпни придеви. Већ је на неколико места истакнуто да трпни придев када стоји као атрибут може да зависи, у већој или мањој мери, и од реченичног предиката, односно сам такав трпни придев добива особине предикације. Из овога је јасно да се трпни придев као прави атрибут може сматрати само у оним случајевима када он са својом именицом образује једну семантичку целину, дакле, не само да има синтаксичко слагање.

Има формалних критерија на основу којих се за извесне трпне придеве може с већом вероватноћом тврдити да имају као атрибуту и иначе чисто придевско значење.

1. То је, пре свега, случај када трпни придеви врше службу именице и стоје у *вокаштиву*. То су овакви примери: **обоуине чьсо радн инако рече** Суп. 22₂₃, **окаише и оуныле и безаконню дѣлателю** ib. 61₁₆ (66₁₇ 104₂₆), **омрачене оумомъ аште хоштиши оуѣдѣти** ib. 227₈ (231₁₁), и **не днви сѧ възлюбьнне** ib. 495₁₈ (496₂₇).

2. Ако стсл. трпном придеву одговара у грчком обичан придев, онда у стсл. такав трпни придев нема партиципско значење, на пр. **сѣрѣте и десѧтъ проказнѧ мѧжѧ** Л XVII₁₂ — λεηροὶ ἄνδρες — десет *губавиѣх* људи; **носаште ослабленѧ жнлаамн** Мк II₃ — παραλυτικόν — дођоше к њему с *узешијем*; **сѧмѣренѧ (сѧмъ) сѣдѧцѧ** Мт XI₂₉ — ταπεινός — *смјеран*; **вѣдѣте сѣвршени** Мт V₄₈¹⁾ — τέλειοι — будите *савршени*. Примери у којима се наизменично употребљава у стсл. и партицип и прост придев: **повѣста о извѣ-**

1) Колико на пр. облик **сѣвршнѧ** може да има и нарочите придевске особине, показује и чињеница да се од тога облика може градити и прилог и компаратив: **сѣвршнѣ дастѧ стоѧти тѣпѣнѧ** Суп. 522₂₆ и оши же **сѣвршнѣ ѧ хоташте нецѣкѧти** ib. 525₂₃.

стеваниџѣ въ насѣ вѣштеѣ Мар. Л I₁ — Зог. Ас. Остр. о известѣниѣѣ — περί τῶν πεπληροφορημένων πραγμάτων — почеше описивати догађаје *који се испунише* међу нама; *оуготована сѣтѣ* въск Асем. Остр. Л XIV₁₇, Мар. Зог. *готова сѣтѣ* — ἔτοιμά ἐστιν — јер је већ све *гошво*.

Последња два примера показују да се трпни партицип, и у атрибутивној и предикативној употреби, може схватити и као обичан придев који добива и придевски облик, али исто тако атрибутивни партицип може се заменити финитним обликом, као што је то код Вука.

Споменуто је да се трпни партицип веже са својом именицом без других допуна. У таквим случајевима такав партицип има несумњиво придевско значење. Старословенски прошаста трпни партицип стоји на место грчких: медијалног партиципа перфекта, пасивног партиципа и глаголског придева на -τος.¹⁾

1) *трьсти сѣкроушениѣ не прѣломитѣ* Мт XII₂₀ — κάλαμον συντετριμμένον — трске *сѣшучене* неће преломити; *подобитѣ сѣ гробомъ показаниномъ* Мт XXIII₂₇ — τάφοις κεκοινωνμένοις — што сте као *окречени* грбови; *положиша винѣ написанѣ* Мт XXVII₃₇ — αἰτίαν γεγραμμένην — метнуше му више главе кривицу његову *написану*; *оуготовати гѣи люди сѣвршениѣ* Л I₁₇ — λαὸν κατασκευασμένον — да приправи Господу народ *гошов*; *мѣрѣ добро натѣканѣ дадатѣ* Л VI₃₈ — μέτρον μετρίσμενον — мјеру добру и *набијену* даће вам; *отверзѣ очи слѣпоу рожденоу* Ј IX₃₂ — τυφλοῦ γεγεννημένου — отвори очи *рођеном* слијепцу; *да чадѣ бѣжитѣ расточинаѣ сѣверитѣ въ единѣ* Ј XI₃₂ — τέκνα τὰ διεσκορπισμένα — да и *расијану* дјецу Божију скупи уједно.

2) *келѣвен наречениѣ таден* Мт X₈ — ἐπικληθεῖς — (а дванаест апостола имена су ова) Левеј *ѣрозвани* Тадија; *единѣ же отѣ обѣшеноу ю злѣодѣиѣ хоуѣшашѣ* Л XXIII₃₉ — τῶν κρεμασθέντων κακούρων — један од *објешенијех* злочинаца хуљаше.

3) *не оумзвенима рѣкѣма ѣдатѣ хлѣбѣ* Мк VII₆ — ἀνίτοις χερσίν — једу хлѣб *неумивенијем* рукама; *положи ѣ въ гробѣ нечѣниѣ* Л XXIII₅₃ — ἐν μνήματι λαξευτῷ — и метну га у гроб *исјечен*; *имѣшашѣ сѣѣ възлюбленнаго своѣго* Мк XII₆ — υἰὸν ἀγαπητόν — имаше јединога својега *милог* сина, Мк I₁₁ ти си син мој *љубазни*.

У свима тим примерима трпни партицип значи једну сталну особину, и као код простих придева, такав партицип одговара на питање *каков*. Таква особина може да се јавља, пре свега, онда

¹⁾ Опширније о томе исп. мој чланак у ЈФ IX 273—278.

када глаголска радња изражена партиципом заиста оставља свој траг, односно утицај на објекту, на пр. *окречен гроб*; у многим пак случајевима атрибутивни партицип одговара само на питање *који*, на пр.: *Левеј наречени Тадија*.

У српхрв. примеру: када се *послана* ђевојка привуче те види како крава куђељу узима (Прип. 130) само значење глагола од кога је партицип начињен не допушта да се у трпном партиципу развије значење које претставља неку уочљиву особину. За то се у том примеру још осећа глаголско значење атрибутивног партиципа. То ће се лако разумети ако се атрибутивна конструкција промени у финитну: *ђевојка је послана* не може да значи ништа друго него да *су је послали*; ту је, дакле, изразито глаголско значење.

Сасвим је друкчије у примеру: кобила *нашоварена* у млин улезе а реп јој не мога. Прип. 349. У реченици *кобила је нашоварена* трпни партицип има двојачко значење: прво, да се само радња извршила, дакле, пита се, *шта је било*, друго, приписује се предмету особина која само одговара на питање *каква*: ова је кобила натоварена, а она тамо слободна.

Или у примерима: *ојечен* зеко у скрињици спава 360. — дивљак *проклеши* једе 153. Овде је извршена и унутрашња измена значења трпног партиципа, када није употребљен у пасиву. Такви су и ови примери: а кад изиђе на брдо, нађе човека на *узораној* њиви. Прип. 5. — онђе ћеш наћи једну ђевојку, сјајну како сунце, *просушијех* коса низ плећи 126. — али не дође шумке него са *зайешом* стријелом 158. — па узме мјешину од *закланог* брва 174. — а на ватри стоји једна оранија пуна *исјеченијех* људи 192. — и откупи све *похвалне* сељаке 253. — принесе му пунан шкип *музеног* млијека 291. — кад сутрадан Мујо не дође у *одређено* вријеме с новцима, цар пошаље те га доведу 316. — један Чивутин изгуби *зашивену* кесу новаца 328.

Као што се види, атрибутивни партицип стоји испред своје именице, али може стајати и иза ње: сиде с коња и дохвати некаку свиралу дугу *превјену* и шарену 157. — проспе јела *згошовљена* и поломи судове 264. — Цар се обесели, и долови лонац *неомрчен* воде *неначеште*. Негација која долази у последњем примеру појачава придевско значење партиципа, исп. ова вода још *није начешта* и ова је вода *неначешта*.

То су све случајеви када трпни придев значи радњу коју је неко извршио на извесном предмету и која је дала предмету једну нову особину.

Ако узмемо ове примере: нешто ме жуља у ономе моме *шоквареном* зубу б. — и поведе са собом подоста *наоружанијех* људи 161. — оболи и клијенит остане *савршијех* нога и рука 267, онда порекло стања у коме се налази предмет може бити двојако: спољашње, од неког другог агенса, или унутрашње, извршено сопственом радњом. То се најбоље види у финитној пасивној конструкцији: *ови су људи наоружани* има двојаки смисао: ове је људе неко наоружао и ови људи су под оружјем. О тим случајевима говори се опширније у одељку о глаголском роду код трпних придева.

Примери који су досада наведени из старословенског и српскохрватског језика односе се на случајеве када се може узети да атрибутивни трпни партицип има придевско значење. Узете су у главном атрибутивне конструкције у којима не долази каква прилошка допуна. Ако се јавља и таква допуна, онда — као што је речено — трпни партицип има самосталније место у атрибутивном изразу које може да поврати трпном партиципу његове глаголске особине.

вх огнѣ кѣчнѣи оуготованѣи дѣболоу Мт XXV₄₁ — εἰς τὸ πῦρ τὸ ἰστομασμένον — идите од мене проклету у огањ вјечни *приправљени* ђаволу и анђелима његовим. Трпни партицип, и стсл., и грчки и сх., у том положају не значи исто што у споменутом примеру Остр. Асем. Л XIV₁₇ оуготована сѣтѣ вѣсѣ — јер је већ све готово — већ тиме што се не може заменити простим придевом, има, дакле, у себи знаке глаголске радње (која је вршена с наменом), а не само крајњи резултат, стање. Зато такав партицип не може да се строго одвоји од безличног финитног облика: имѣ же естѣ оуготовано Мк X₄₀ — οἷς ἰστομασται — не могу ја дати, него којима је *уопшовљено* (не *гошово*!). Трпни партицип добива свој нарочит положај када је обележен и агенс: егда же оузърите мрзость за-поустѣннѣ реченнѣ даниломѣ прѣмѣ Мт XXIV₁₅ — τὸ βδέλυγμα τὸ ῥηθὲν διὰ Δανιὴλ. — кад угледате мрзост опушћења, о којој говори пророк Данило. — У Суп. зборнику: прѣданнѣ испрѣва апостолѣ вѣрѣ дрѣжимѣ 197₂₃ — многѣ крѣштѣннѣ отѣ мѣченика постави попы 236₂₆. — насилѣннѣ отѣ него строконнѣ повѣждаатѣ 521₂₆.

У народном сх. језику — као што је већ споменуто — пасивни облици долазе већином безлично. Једино је обичан случај: *од мајке рођен*, који се изједначио са простим придевом, на пр.: а ђевојка остане сама као од мајке рођена. Прип. 126, онђе ћеш

наћи ђевојку... голу као од мајке рођену 126. Када би се рекло наћи ћеш *од мајке рођену ђевојку*, био би смисао измењен.

Према томе српхрв. слаже се са стсл. у случајевима када уз атрибутивни трпни партицип не долази и извршилац глаголске радње. То су и ови примери: *посланиъ вѣстѣ аиѣлаъ къ дѣвѣ обрѣченѣ мжжеви* Л I₂₆₋₂₇ — *πρὸς παρθένον ἐμνηστευμένην ἀνδρὶ* — посла Бог анђела к дјевојци *исцрошеној* за мужа по имену Јосифа. *да имѣтъ радость мою испленижъ въ себѣ* Ј XVII₁₈ — *πεπληρωμένην* — да имају радост мою *исцјуњену* у себи. *смоковыницѣ имѣаше единъ въ виноградѣ своемъ высажденъ* Л XIII₆ — *σοκῆν εἶχεν πεφυτευμένην* — имадијаше смокву *усађену* у своме винограду. Из народних приповедака: Господар му изнесе један мермер камен, лепо *ошесан* на четири угла 44. — Старац узме своју половину *зайисану* сву у карти 259. — него добави змију крилатицу *ухваћену* између Госпођа 267. — па ударе преко ливаде скоро *ѡкошене* 143.

Нису ретки примери употребе трпног придева уз који стоји и оруђе или средство помоћу којег се ближе одређује значење трпног придева: за јаслима [је] био кулатаст коњ и на њему такум драгијем камењем *окићен* 9. — кад тамо, али насред подрума једно велико буре са гвозденим обручима *одврањено* 20. — баба га уведе у некакву авлију *ограђену* костима јуначкијем 122. — заповједи, те матер његову затворе у једну бачву катраном *обливену* 240.

Ређе стоји такав трпни придев испред своје именице: Онда се господар од галије сети свога за новчић *куљенога* мачка 43.¹⁾ — и пошто доручкује, да му у хартији *завијену* свилену мараму 63. Према томе онакав постпозитивни положај атрибутивног придева у стсл. није морао постати под утицајем грчког оригинала. Такав положај који је у српхрв. сасвим обичан (у случајевима са прилошком допуном) није, дакле, ни у стсл. неприродан.

Стсл. и српхрв. слажу се у свима наведеним примерима још у једном важном правцу. То је свршени вид код атрибутивних трпних партиципа. Особина која карактерише неки предмет постала је према томе на тај начин што је радња изражена партиципом извршена до краја, она значи готову чињеницу. Питање је, шта у том случају значе прошасте трпни партиципи када су образовани од несвршеног вида. Да се у атрибутивној употреби не може свршени трпни придев увек заменити несвршеним, а да

¹⁾ Овај пример наводи и Маретић, Gr. i st. 427 и још четири, али само из Вукових и Даничићевих дела.

значење остане непромењено, види се на пр. онда ако се та замена изврши у каквом од изнетих примера: посла Бог анђела к дјевојци *прошеној* за мужа по имену Јосифа; него добави змију крилатицу *хвашану* између Госпођа; онда се господар сети свога за новчић *куйованог* мачка. У тим случајевима трпни придеви чувају своје партиципско значење у већој мери него споменути свршени облици, то је обележавање извесне особине која није дефинитивна него пролазна и према томе такав несвршен трпни придев и не може да се пореди са простим придевом нити се може њиме заменити. Тај српхрв. облик веома је близак по значењу стсл. садашњем трпном придеву који — како је то показано — врло често Вук преводи финитним обликом. Та сличност односи се на трајање глаголске радње изражене партиципом, с том разликом што се радња прошастог трпног придева обично врши пре радње предиката, а код садашњег трпног придева обе су радње већином синхроничне. Али се српхрв. трпни партицип може употребити и безвременски, тј. време радње управља се према предикату: ено, затварају матер у бачву катраном *обливану*. Само таква употреба није обична у народном говору, у коме трпни придеви од несвршених глагола када врше атрибутивну службу имају специјално придевско значење, у коме се већ не осећа несвршени глаголски вид.

С друге стране, трпни партиципи од свршених глагола када стоје у атрибутивној употреби немају све придевске особине, односно задржавају извесне особине које имају само глаголи. О томе је већ било говора на неколико места. Ту спада обележавање *начина* како је партиципска радња извршена. Тако на пр. придев *гошов* који — као што је показано — може да замени партиципски облик, само што је број таквих случајева врло ограничен. Обичан придев као што је *гошов* значи само особину саму за се, пасивну *κατ' ἐξοχήν*. Међутим трпни придев допушта да се уз њега могу употребити и допуне у падежима као и у активним глаголским облицима: *угошовљен*, *иришрављен коме* — *угошовиши коме*. То значи да се трпни придев везује за свој глагол, док прост придев има другу реквију. Тако исто на пр. *изједначен с ким* и *једнак коме*.

Уопште код трпних придева осећа се поред пасивног стања активност, а код обичних придева само пасивност. Ако се рече на пр.: Он носи *испразњен* сандук и *ипразан* сандук, значење партиципа и придева поклапају се само у пасивности (зато се и

зове *шрѣни* партицип), али, с друге стране, партицип показује такође извршену радњу која је довела до пасивног стања у коме се налази сандук. Јасно је дакле да је сандук морао да буде мање или више пун па да постане испражњен. Код придева *ѣразан* то се не види, ту је потпуно неутрално стање предмета. Исто је тако код осталих партиципа којима одговарају по заједничкој основи прости придеви: *ослобођен* и *слободан*, *наѣуњен* — *ѣун*, *задовољен* — *задовољан*, *осигуран* — *сигуран*, *разљуђен* — *љуђ*, *обелеен* — *бео*, *насиђен* — *сиђ*, *наошђрен* — *ошђар*. Код свих таквих трпних придева може да се замисли и спољашњи извршилац глаголске радње која се налази у партиципском облику, док прости придев значи само такву особину која већ лежи у самом предмету.

Трпни придеви, подједнако и у атрибутивној и предикативној служби, показују исто као и остали глаголски облици начин вршења или извршења глаголске радње (Aktionsart). Тако на пр. простом придеву у изразу *гоштов ѣосао* може да одговара неколико партиципских облика: *свршен*, *ѣосвршаван*, *довршен*, *извршен*, *завршен* и сл. Исп. С. Агрел, *Aspektänderung* с. 13 и даље.

8. Глаголски род трпних придева.

До сада је било говора углавном о оним трпним придевима у којих њихово трпно стање потиче из неког спољашњег извора. Међутим постанак неке особине трпног придева не мора да увек потиче споља, другим речима, и сам предмет може да врши неку радњу на себи и на тај начин могу постати и облици трпних придева. Назив „трпни придев“ показивао би да овај глаголски придев стварно садржи у себи трпно значење. За разлику од радних глаг. придева, којима се одређује подмет, трпни придеви означају сам предмет (исп. Шахматов, Синтаксис р. яз. II с. 62). То ваља да се разуме у том смислу да трпни придеви значе особину неког лица односно ствари која је резултат деловања неке радње у ширем смислу. Ти глаг. придеви могу се, дакле, градити само од прелазних глагола који могу имати уза се неки предмет. То нарочито вреди за случајеве када се радња датог глагола преноси на *сѣољашњи* предмет. Међутим намеће се питање како та ствар изгледа — као што је горе речено — код оних глагола које Вондрак (VG II² 363) карактерише као глаголе код којих су подмет и предмет идентични, то значи, код прелазних глагола као: *мијем се*, У то се питање није детаљније улазило. Неколико општих напомена налази се код Миклошича (Syntax² 830) који допушта

образовање трпног придева сад. времена само од прелазних глагола, изузеци му се оснивају само на ропском угледању на грчки текст; несловенски су му и такви облици од повратних глагола. То исто вреди и за облике прошастог трпног придева, сем случајева типа пољског *jeżdżono*, рус. *ѣровѣхано*, с. 839.

Исто то налазимо и код Вондрака (VG II² 400): „трпни придев сад. времена по правилу може се градити једино од несвршених прелазних глагола“. О трп. придеву прошлог времена не говори ништа. У његовој старословенској граматици као ни код Меје-а, Sl. Comt., нема ближих објашњења. Гебауер (Składba 618) држи да би требало да се ти глаг. придеви граде само од прелазних глагола, али се ипак јављају и код непрелазних објективних глагола („předmětných přechodných“) и код субјективних глагола. Маретић (Gr. i st. 646—7) сматра да се трпни придев веома ретко налази од непрелазних глагола. Наводи на пр. облике *исѣуцане* усне, *расѣркане* куће, *зачуђен*, *надувен*; слични облици од повратних глагола постали су му од прелазних облика који су се, вели, некад употребљавали.¹⁾

Питање о облицима трпних придева од непрелазних глагола уопште опширније је обрадио само Поливка, Listy fil. XIII, 1886, 253—257, али ни он не улази у разматрање облика од повратних глагола, ма да има код њега и оваквих примера као пољ. *najedzony* 'który się najadł'.

Познато је да извесни повратни глаголски облици могу имати двојак глаголски род: на пр. лат. *vertitur* као и сх. *окреће се* има у исти мах и медијално односно рефлексивно и пасивно значење. Или лат. *vertens*: мед. 'окрећући се' и активно 'окрећући' (разуме се да то није адекватан превод, јер у сх. нема садашњих активних партиципа). Бругман је то специјално показао на глаголским придевима на **-to-* у латинском и оско-умбриском језику (IF V, 1895, 89—152). Као што је споменуто у одељку о образовању облика трпних придева, облицима на **-to-* одговарају у словенским језицима прошасте трпни придеви. Двојаки начин постанка извесне особине код словенских трпних придева по правилу се не разликује и у морфолошком погледу. Код радних партиципа односно прилога тај двојаки начин вршења глаголске радње обележен је и формално додавањем повратне заменице **se*, као у горњем примеру.

Да би се добила претстава о границама употребе трпних придева уопште од повратних глагола, треба раширити појам тран-

¹⁾ Исп. о томе и мој чланак у ч. Slavia X 694 и даље.

зитивности утолико што би ту спадали и прелазни глаголи у правом смислу (без *sę) и повратни. Изгледа да је исто то хтео провести и Естерајхер, l. c. 41. Он сматра да „*tworzą ów imieństw stale także czasowniki zwrotne i zaimkowe, na prz. rozwiąż się*“, само он није дао томе тврђењу детаљније одређену дефиницију. То је тим већма јасно што се не може говорити о *сшалном* образовању трпних придева од повратних глагола, него ваља спровести границу употребе код повратних глагола. Уосталом и сам Естерајхер противи се сам себи када наводи као илустрацију изнетог тврђења и овакве примере: *chłop umizgany, nawinięty kandydat, ulitowany gospodarz* (тј. *który się ulitował*) који се ни у ком случају не могу сматрати да су у сталној употреби у пољском језику.

Заједничка особина свих повратних глагола уопште огледа се у томе што и трпни придеви када су образовани од таквих глагола показују само на спољашњи извор глаголске радње. То се односи на све повратне глаголе када имају несвршени вид. Ако се међутим гради трпни придев од свршеног повратног глагола, онда он може, у извесним случајевима, да разликује двојаки извор радње, спољашњи и унутрашњи, која потиче од самог субјекта.

Имамо према томе: *мивен* и *умивен*.

Такав семантички однос потиче отуда што се код трпних придева од свршене основе обраћа пажња пре свега на резултат радње, без обзира на њено трајање или на њено порекло. Обрато је код трајних трпних придева. Ту се пажња задржава на самом вршењу или трајању глаголске радње. Проста логика не допушта да лице које је у акцији буде у исти мах и потпуно пасивно. Оно може да буде потпуно пасивно само код туђе радње, никада код своје, па макар се та радња односила на сам тај субјекат. Из истог разлога нема уопште трпних придева од несвршених непрелазних глагола као: *венуш, *џуцан (на пр. усне), *сијан, али има *увенуш*, *исџуцане* усне, *усијано* гвожђе.

То тврђење оснива се и на овим чињеницама:

Код трпних придева од свршених глагола, да се истакне права пасивност, тј. туђа радња, употребљава се у финитним облицима пасива у пољском језику место обичног помоћног глагола *jest być będzie* конкретнији глагол *został zostanie* и *zostaje*.

И обратно, у старословенском, ако је употребљен трпни придев садашњег времена од трајног глагола а уједно и повратног, онда се додавала и повратна заменица *сш*. Сви су примери из Суп. зборника: *то ражданмоуоуоуоу сш оуто бы хотѣлз оуѣцз быти* 241²⁸,

ИЖ НАРИЦАЊИМИ СМ МЖДИ БЪТИ ОБЖРОДѢША 334¹⁷
 АКЪ ТВОРИМИ СМ ЧИСТИ 357²⁸
 ВИДѢ СЛЪНЦЕ ЛЮТОЖ ПОБЪРЪКАМО СМ ЖИЛИЖ 426²²
 ВИДѢ КАМЕНИИ РАСТѢДАМО СМ 426²⁵
 ОБРАШТААХЪ ПЪВЪКАМО СМ ВЕЛИКО 511¹².

У првом је, дакле, случају требало и формално обележити пасивност, а у другом рефлексивност.

Према свему овоме, код повратних глагола могу се узети у обзир само трпни придеви од свршеног вида, јер само се код њих може говорити о двојаком пореклу особине изражене трпним придевом.

Колико је значење саме прелазности везано за несвршен вид код трпних придева, потврђују и они, иако ретки, случајеви када је трпни придев начињен од такозваних *reflexiva tantum*, на пр. сх. *бојан*: нећеш бити *бојан* RjAk sub *bojati se*, или пољски, од глагола *spodziwać się spodziewany* који је у општој употреби.¹⁾ Тај партицип нема никакве везе са рефлексивним карактером неодређеног начина или каквог финитног облика, он показује само на спољашњи објекат, као да је образован од обичног прелазног глагола, као што би било *oczekiwany* од *oczekiwać* коме је и врло сличан по значењу споменути облик *spodziewany*.

Као што прошаста трпни придев може да показује двојаки глаголски род, тако и облици са см могу да имају и пасивно и рефлексивно значење. Према томе и трпни придеви имају двојако значење кад су образовани од оних глагола који у рефлексивном облику показују та два значења. Из овога би се могло закључити да ће се и радни партиципи од рефлексивних глагола поклапати са значењем трпних партиципа. Такви случајеви заиста се и налазе за оба партиципа. За грчки облик τὸν λεγόμενον, поред обичнијег симона нарицаемаго петра Мар. Мт IV¹⁸, има Зог. симона нарицаѡштаго см петра; τὸ αἶμα ἐχχυνόμενον — крѡв моѡ проливаема Мт XXVI²⁸ — проливаѡщиѡ см Евх. 85; τὸ σῶμα τὸ κλόμενον — се естѡ тѡло моѡ, ломимоѡ за многоѡ Клоц I³⁷⁹ — ломѡщиѡ см за вѡ Евх 85¹⁵⁻¹⁶. За грчки облик συντηγμένον οὖν αὐτῶν Мт XXVII¹⁷ има Асем. събраномѡ же сжштѡмѡ ѡм, рече ѡмѡ пилатѡ а Зог. и Мар. съхранѡшемѡ же см; или ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρητηγμένον Л XIV¹⁸ — моѡѡ тѡ ѡмѡѡ мѡ отречена поред отрѡкѡша см стих 19 Зогр. Тако исто у стсл. стоји радни глаг. придев, а у осталим словенским језицима може да буде и трпни придев и обратно:

¹⁾ Красновољски, Syst. składnia 208.

πάσα βασιλεία διαμερισθεῖσα ἐφ' ἑαυτὴν ἐρημοῦται Л XI₁₇ — **цѣсне**
раздѣла сѧ само въ свѣкѣ запоустѣатѧ — царство које се раздијели
 — али на пр. чешки: *každé království v sobě rozdělené* pustne ;
 σὺ Καράρναοῦμ, μὴ ἕως οὐρανοῦ ὑψωθείσα Л X₁₅ — **до небесе възнесе-**
сын сѧ — који си се подигао — *kteréž jsi až do nebe zvýšeno* ;
 βαπτισθεῖς ὁ Ἰ. Мт III₁₆ — И кртивши се — а *pokřtěn jsa Ježíš,*
vystoupil; μαθητευθεῖς Мт XIII₆₂ — **научь сѧ** — који се научио —
 малорус. письменник, *навчений* про царство неб., подібен чолові-
 кові господареві; ἐκρатаιοῦτο πληρούμενον σοφίας Л II₄₀ — **испληнѣн**
сѧ прѣмъдрости — пуњаше се — словачки: *naplňované súc mú-*
drostou.

Ти примери показују да се оба глаголска придева могу међу-
 собно замењивати, али им значење дијатезе није свагда сасвим
 идентично. Активни партиципи са **сѧ** не показују тако сигурно
 и јасно пасивно значење као што показују пасивни партиципи.
 Шахматов сматра да се уопште прошаста активни партиципи са
ся од свршених глагола употребљавају само у медијалном зна-
 чењу. Исп. Очерк совр. рус. лит. яз.² с. 170. То што такви пар-
 тиципи и у српскохрватском језику значе само радњу коју је
 извршио сам субјект на себи и са собом, стоји у вези са зна-
 чењем прошастих активних партиципа. Они пре свега обележавају
 извештан процес, акцију коју је субјект извршио. Повратна заме-
 ница **сѧ** уско је везана са том субјектовом радњом као њен ди-
 ректни објект. Активност коју значи прошаста активни партицип
 не допушта да се она промени у пасивно стање кад уз њу дође
 заменица **сѧ**. Код трпних придева истиче се значење стања и које
 зато може да постане, или утицајем спољашњег агенса, или уну-
 трашњом, сопственом радњом субјекта. Зато је доста необичан
 пример који наводи Маретић (Gr. i st. 471): Мијаило је љуто *оа-*
ливши се (тј. бивши рањен) био заробљен; из Даничића, Истор. 41.

С друге стране, ако прошаста трпни партицип чува своје
 основно временско значење, онда он обележава само извршену
 радњу која потиче из спољњег извора. Према томе, у финитним
 пасивним конструкцијама трпни партиципи могу да се употре-
 бљавају у оба значења: показују, у једном случају, извршену
радњу, а у другом, *стање* или резултат извршене радње.
 Јасно је, дакле, да само у овом другом случају трпни парти-
 ципи могу добити и чисто придевско значење. Узмимо овај
 пример: *Деше је обучено*. Значи, прво: „ово су дете обукли“,
 а, друго: „ово дете има хаљине“; облик *обучено* може да

садржи у себи двојако порекло особине: дете се могло и само обући или, други су га обукли. Тако и у примеру: прво сам видео сребрну ђуприју врло лепу, али је *нагрђена* где јој нема двеју талпи. Прип. 92. Ту је опет придевско значење, јер се за стање у коме се налази ђуприја не зна тачно, како је оно постало: неко је нагрдио ђуприју тиме што је скинуо две талпе или талпе су саме отпале. Или у овом примеру: која жена све по води газла а нигда јој ноге нијесу *ошране*? 349. Тај контраст и могао је да постане на тај начин што се узима да се на предмету у једном случају врши радња (вода пере ноге) а у другом субјект врши радњу на себи (жена пере своје ноге водом). — И заиста нађе кућу лепу и велику; врата су била *ошворена*, она уђе унутра 138 (врата су се отворила од себе или, неко их је отворио).

Такво тумачење постанка извесне особине код партиципа вреди нарочито за трпне глаг. придеве када стоје у атрибутивној служби. На пр.: нешто ме жуља у ономе моме *поквареном* зубу 6. — и поведе са собом подоста *наоружанијех* људи 161. — Најпоследње нареди да обојица преноће с девојком, па коме нађу ујутру девојку *окренушу*, онога да буде 262. — Онђе ћеш наћи једну девојку сјајну као сунце, *просушијех* коса низ плећи 126. Ако се узму у обзир они случајеви када трпни придев више не показује временски однос, него је по значењу близак обичном придеву, онда особина која је изражена трпним придевом може само у извесним случајевима да постане на споменута два начина. Услови под којима се јавља такво значење зависе од саме употребе рефлексивног глагола у осталим глаголским облицима у којима се повратна заменица не само подразумева него се она мора употребити. То ипак не значи да се од сваког таквог повратног глагола може градити трпни придев који би задржавао и то повратно значење. Повратни глаголи који значе радњу коју субјект врши на себи или са собом, тј. онда када је субјект уједно и директни објект (*genus objectivum*), образују и трпни придев са истим значењем: очешљати се — *очешљан*, сакрити се *сакривен обучен обешен ошворан намазан записан ослобођен савијен*. Сем таквих повратних глагола могу да имају трпни придев и они повратни глаголи који се по значењу разликују од активних облика као на прим. *изгубљен уилашен ошворен прилеђен насићен излечен угушен одушевљен*. У тим случајевима трпни партицип има често апстрактно значење и према томе не може да се у рефлексивним облицима замени *се са себе*. Стање које значи трпни придев по-

стало је утицајем неке друге радње: учитељ је на пр. *одушевљен* када га ђаци поштују.

Узајамно-повратни глаголи: удружити се — *удружени*, раставити се — *расшављени организовани разведени; завађене, зараћене и закрвављене* стране.

Као што се види из изнетих примера, многи повратни глаголи могу да образују облике трпних придева. Најконсеквентније се то може спровести код правих повратних глагола, тј. код оних који у активном облику у суштини не мењају материјални садржај глаголског облика. Затим иду медијални глаголи, код којих се субјект налази у стању.

Трпни придеви који су постали од споменутих глагола допуштају двојако тумачење постанка особине коју они значе када се употребљавају атрибутивно или предикативно, али не и у финитном пасиву.

Има повратних глагола који у трпном придеву имају само медијално значење. То су облици од т. зв. *reflexiva tantum*: *начишан разширан заледан задихан неисцјаван окамењен залеђен*.

И обратно, глаголи који и у рефлексивном облику могу да имају уза се објект показују у трпном придеву само спољашњег извршиоца радње: *дошаћи се чега — дошакнуш* — који је заједнички са активним обликом *дошаћи* што. Најзад, остаје велика група повратних глагола од којих се не могу градити трпни придеви. То су — као што је споменуто — сви такви глаголи када долазе у несвршеном виду као *бојати се радоваши се смејати се*. Тако и од свршеног вида: *развршишати се налудоваши се завериши се сирчати се слећи се сасишати се*.

Питање је да ли се могу одредити услови под којима се јављају трпни придеви и од повратних глагола.

Могућност образовања трпних придева и од повратних, и у опште непрелазних глагола, лежи у самом значењу трпних придева. Као што је споменуто, трпни придеви када не стоје у пасивним конструкцијама, или место таквих конструкција у т. зв. апсолутној употреби, онда им се значење своди на обележавање такве особине која није ограничена временом. Зато такви трпни придеви и могу да добију све особине које имају и обични придеви. То што се облици трпних придева налазе и од непрелазних глагола не значи да трпни придеви не разликују глаголски род. Случајеви када се јављају партиципски облици код којих глаголски род није јасно одређен могу се сматрати као појави који стално прате ту

граматичку категорију. Чим трпни придев изгуби семантичку везу са својим глаголом, он тиме постаје неодређен што се тиче дијатезе и зато као обичан придев не мора да стоји и у морфолошкој вези са глаголском системом. То доводи до тога да облик трпног придева постоји независно од тога да ли се употребљава и глагол од кога је и трпни придев начињен.

Сви ти случајеви заједно претстављају само еволуцију значења и употребе трпних придева. Они су према томе секундарног порекла, које потиче из основног значења словенских трпних придева. То се значење сачувало најбоље у сложеном пасиву и према томе могу ту службу да врше само трпни придеви од прелазних глагола. Из овога излази да именско-глаголски облици на **-to-* или **-no-* који се налазе и у осталим индоевропским језицима имају са словенским трпним придевима само сличан, али не идентичан, начин образовања. Семантичка страна развила се самостално у словенским језицима.

Оно своје основно значење добили су трпни придеви на тај начин што су од првобитних именских облика са неутралним придевским значењем ступили у морфолошке односе са глаголском системом и тиме постали продуктивни.

Пасивно значење трпних придева одржало се тиме што се за актив развила посебна категорија глаголских придева. Зато словенски трпни придеви имајући према себи супротну категорију активних облика нису морали да врше оне функције као на пр. прошаста придеви у германским језицима. Та се контрапозиција чува све дотле док остаје и неокрњено и временско значење обају глаголских придева, активних и пасивних. Ако се оно више не осећа, онда се опет глаголски придеви, у нашем случају трпни придеви, враћају ономе значењу које су имали док још нису били у формалној зависности од глаголске основе. Као што се види, то је само један од многих примера развитка код језичког мишљења уопште.

Старословенски језик који је тако консеквентно развио систему активних и пасивних партиципа показује и највећу правилност и разликовање дијатезе код партиципа. Ако се и догађају, иако веома ретко, отступања од те системе, могу се такви случајеви тумачити непосредним утицајем грчког текста. То би били ови случајеви: за грчки медијални партицип $\gamma\acute{\iota}\nu\omicron\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$ и са футурским значењем $\epsilon\sigma\omicron\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$ има у стсл. бзѡваѡмѡ : внд'ѡвѡ же бзѡваѡмѡѡ Л XXII₄₀ XXIII₈, Суп б₁₁ 271₂₃ 346₆ 563₆, али и: бзѡваѡштѡ Л XXI₈₁

сїсоу на кръстѣ висимоу Суп 484₂₈, на кръстѣ висимѣ съдѣтель кода
 вистѣ — ἐλί σταυροῦ κρεμαμένος Суп (Лескин Нб.⁵ 250). не ли
 звагома слѣшалах неи ib. 475₁, просвѣтѣ сѣ немръчанскѣ свѣтѣ ib. 323₁,
 али имамо и активни облик немръчанскѣ свѣтѣ τὸ ἀνέσπυρον φῶς.

Код прошастих трпних придева нема таквих случајева; ако се
 спорадично и јављају, они не врше партиципску функцију, него
 имају просто придевско значење, као тьлѣнѣ обоуѣнѣ. Исп. ниже
 у одељку о придевском значењу трпних партиципа.

Јасно је да у савременим словенским језицима може да буде
 много више таквог мешања дијатезе код трпних придева, јер су ти
 глаголски облици по правилу једини од свих партиципа сачували
 потпуну промену по падежима. Томе нимало не смета придевска
 промена и осталих партиципа: то је само књижевна и врло често
 књишка особина неких словенских језика (руски, пољски, чешки).

9. Придевско значење трпних придева.

Споменуто је већ да сви облици трпних придева који нису
 образовани од прелазних глагола (са директним објектом у аку-
 зативу) приближују се мање или више обичним придевима. Тада
 такви облици могу да претстављају иманентну особину неког
 предмета: на пр. светли царе *огријано* сунце. Нар. пј. III 92, али
 и светли царе, сунце *огрејало*. Прип. 61. Таквих примера нема
 много у народном језику, али књижевни језик српскохрватски не
 оскудева у том погледу. На пр. у Југосл. књижевности Павла
 Поповића налазе се овакви примери са различним нијансама
 у значењу:

Многи домаћи *ѿоуздани* извори нису употребљени 76. — у
 својим *ученим* делима 53. — Овај *ѿпросвѣћени* век само је могао
 више развити народне мисли 53. — зна се, да је он високо ценио
 овај *узвишени* библиски спев 66. — Само је Добровски скеп-
 тичан и *резервисан* пред тим силним заносом 67.

Нарочито има доста примера употребе облика трпних придева
 у пренесеном значењу, већином апстрактном, као: неко је и сувише
ошворен, а понеко увек *закојчан*. Сваки је човек нечему *наклоњен*.
 Један је по природи *надувен*, а други *ѿовучен*.

У изнетим примерима трпни партицип најдаље је отишао у
 своје развитуку од свога основног значења. Такво значење има-
 нентне особине јесте крајња граница до које се може развити
 значење трпних придева. Зато у таквим случајевима и престаје
 свака разлика у времену и дијатези, значи да ти облици могу по-

тицати и од прелазних, непрелазних или повратних глагола. Та веза са глаголском системом није, разуме се, непосредна, јер се онакво значење трпног придева развило из њега самог, тако на пр. *закоччан* са придевским значењем развило се не из *закоччиши*, него из партиципа *закоччан* (закопчан капут и сл.).

Тај релативно независан положај таквог трпног придева може да доведе до потпуне еманципације трпног придева, тако да се његов основни глагол уопште и не употребљава. Таквих случајева има доста и у народном језику: код Вука, у Рјечнику, има оваквих примера: *бѣнѣн*, *зѣдрнуш*, *зѣшущанѣ*, *ѣдшѣн*, *ѣѣмѣжен*, *сѣдрнуш*, *шрѣшѣн*, *ѣнѣш*, *ѣшукнуш*.

У данашњем књижевном језику има неколико примера који су страног порекла: на страну глаголску основу дошао је наш партиципски завршетак *-ован* или *-иран*. То су овакви случајеви: *блазиран*, исп. и немачки *blasiert*, *деѣласиран* — *deplaciert*, *ѣзалѣшѣван* — *exaltiert*, *индигниран* — *indigniert*, *ѣасионираниран* — *passioniert*, *ѣпривилеѣгованиран* — *privilegiert*, (добро) *сѣшущиран* — *situiert*, *ѣталентѣшѣван* — *talentiert*.

Ти облици, код Вука и у данашњем књижевном језику, могли су да постану и директним путем, без обзира на то да ли је глагол био у употреби; дат је глаголској основи само партиципски наставак. С друге стране, сачувао се одвојени трпни придев и изгубио партиципско значење тиме што је његов основни глагол изишао из употребе (*ѣѣшѣн*), или је сам партиципски облик архаичан по начину образовања (*шрѣшѣн*, данас: *шреснуш*).

Такви облици могу да буду и позајмице из других језика, на пр. из руског односно црквенословенског: *благословен*, *неѣприкословен* (Речник Ристић-Кангрѣга), *савршен*, кога Вук нема у Рјечнику, али долази у Новом завјету: Будите ви дакле *савршени* Мт V₄₈ XIX₂₁ — стсл. *сѣврѣшѣни* — *тѣлѣиѣ*. Данас се не употребљава и глагол *савршишѣи*,¹⁾ али има *усавршишѣи*. Тако и: преведу најпотребније *свѣшѣне* књиге, П. Поповић, I. с. 1. Или облик *одан*: врло *одано* слуша своју стару мајку, *ѣв. 61*, које није могло да постане од *одашѣи*, исто тако и *ѣредан* у руском *ѣреданнѣи* („он предано ради“). Вук нема у Рјечнику, иако долази у народним приповеткама, реч *усамѣен*: јуноша *усамѣен* разгледаше, гдје је дувар слаб. Прип. 274. Цео тај израз јесте црквеног порекла (зато Вук нема у Рј. ни *ју-*

¹⁾ Вук Рј има за *савршишѣи* цитат: И Ришѣански закон савршимо; то је, као што се види, облик који у тој употреби и може да потиче из црквеног језика, ако већ није постао ради стиха.

ноша). Тако и наведени пример *расејан* = руски *разсѣянный*. У обичном говору чују се и овакви формално трпни придеви: улазе *усиљено* насмејане, *скрушена* молба, посла ме да исцијелим *скрушене* у срцу Л IV₂₀ — *сакрушениѣмъ срдцема*, Вук у Рј. има *скрушѣиши* у конкретном значењу: *скруши мало соли*. *Привржен* рус. *приверженный*, *расположен* — *расположенный*, *заклеѣи* непријатељ — *заклятый* врагъ, *начиѣан* — *начищенный*, *изнурен* — *изнуренный*, *умерен* — *умѣренный*, *уроѣен* — *врожденный*, *прироѣен* — *прирожденный*, *умышлен* — *умышленный*, *условлен* — *условленный*. Облик *уважен* начињен је према руском трп. придеву *садашњег* времена: *уважаемый*.

Према свему овоме, излази да облици трпних придева могу да значе једну сталну особину када не стоје у директном семантичком или морфолошком односу са осталим глаголским облицима. Све такве случајеве треба разликовати од примера када трпни придев чува донекле своје партиципско значење, утолико што није сасвим затрто временско значење и дијатеза. Тако у старијем језику налазе се овакви примери: *mpozijeh padnutijeh* *rostred va'ova oslobodio je*, Кашић; — *gledajući Bog plačna Jožue padnuta na zemlju*, Бановац; — *sjeme u dobru zemlju padeno*, Роза. Таква употреба трпних придева у временском значењу могла је да постане под талијанским утицајем. Исп. у тал. *caduto* (цитати су из RjAk).

Духу народнога језика мање сеprotиве они случајеви када је трпни придев образован од непрелазних и повратних глагола који у своје основном значењу обично показују неку материјалну измену: *увенуѣ*, *сѣврдуѣ*, *расцвеѣан*, *исѣуцане* усне. Примера за то има у споменутом чланку Ј. Поливке, LF XIII. Из сх. наводи и примере *minut*, *smrznut* (Гундулић) *prošasti*, *došasti*, *bit*. Погрешно је наведен пример из RjAk *bježan*. То није облик трпног придева, него прост придев, ж. р. *bježna*.

У пољском језику нарочито су чести примери из II глаголске врсте (*-nąć*) као *wyschnięty* — сх. *сасушен*, *zmarznięty* — *смрзуѣ*, *rozkwitnięty* — *расцвеѣан*. Естерајхер (I. с. 22) објашњава такве пољске облике тенденцијом да се употребљавају уједначени облици, јер се облици активних партиципа разликују од осталих глаголских облика скраћеном основом: *wysecht*, *zmarzł*.

Зато, вели Е., „*sięgamy do imiesłowów biernych, możliwych przy każdym słowie i już dźwiękowo bardziej do niego zbliżonych*“. Нејасно је, зашто се ти партиципи могу градити од *свих* глагола, тим пре што и сам Е. на другом месту своје расправе (с. 21) тврди

да у II врсти „*czasowniki nieprzechodnie*¹⁾ mają przewagę liczebną“. Уопште, тешко је такве случајеве тумачити да су постали фонетско-морфолошким путем. Ту се пре може говорити о семантичким разлозима, што потврђују и паралелни примери из српскохрватског језика где није постојала нека нивелизациона тенденција. То је једно, а друго, како сам Е. тврди, активни прошастаи придеви није заправо партицип, него *verbum finitum*, па зато га у атрибутивној употреби замењује трпни придев, дакле, опет без утицаја оне тенденције. Иначе не би се могло разумети зашто се атрибутивно не употребљавају облици као *szczeknąt, ryknąt, ucichnąt, sypnąt* који се не противе споменутој тенденцији.

Услови под којима се јављају облици трпних придева и од непрелазних глагола нису исти у свима словенским језицима, нити, шта више, и у оквиру сваког појединог словенског језика. Тако је разумљиво да ће у простонародном руском језику бити већи број трпних придева од непрелазних или повратних глагола, него у књижевном језику у коме сви партиципи (сем трпног партиципа на *-лѣ*, који је постао финитни облик) имају придевску промену по падежима. То лепо показује и малоруски језик у коме се јавља трпни придев место руског радног придева, на пр. Ой прийшов до нової стоянки, а вже його ворон-коні *позостюювані*, рус. *застоявшиеся*. Исп. О. Курилло, Уваги до сучасној украин. лит. мови,³ с. 23. Или ови примери из бугарског књижевног језика: *огледал открилише се* земи. — в шума на *разбудилошо се* поле. В. Јорданов, Българска белетристика, София 1922, с. 328, 658. Дѣе *родилияшъ се* Царь. Мт II, Библия 1925. Чињеница што се у књижевним језицима и други партиципи, сем трпног, мењају по падежима, лако се тумачи самом карактеристиком књижевних језика уопште. Ту су разлози и економске природе. Свакако је атрибутивна употреба партиципа (која повлачи за собом и њихову промену по падежима) простија и прегледнија од предикативне употребе са финитном дескрипцијом.

По Шахматову атрибутивни партиципи потичу из црквено-словенског језика, и то се у истој мери односи и на прошасте трпне придеве „в их полной, склоняемой форме“. Очерк лит. яз. 183. Али тачно ту може бити само црквено порекло завршетка *-нный* код прошастих трп. придева, сама пак атрибутивна употреба тих глаг. придева није одлика само црквенословенског језика, него је она позната и свима осталим словенским језицима,

¹⁾ Подвлачење моје.

међу њима и српскохрватском, као што је то показано у одељку о атрибутивној употреби.

Шахматовљев је аргумент да облици са простим суфиксом *-ный*, који су прави руски облици, нису партиципи него придеви па су према томе *партиципийски* облици на *-нный* страног порекла. За то наводи ове примере: *варёный печёный солёный мочонный илешёный* и *калёный*.

Сви ти облици имају то заједничко да су начињени од не-свршених прелазних глагола и сви спадају у једну исту категорију значења прошастих трпних придева; исп. о томе ниже. Међутим врло је тешко све остале случајеве атрибутивне употребе трпних придева тумачити страним утицајем. Али су могући и овакви примери у народном језику као: Вотъ старшіе братья явились на смотръ со своими женами *разодѣтыми*, *разубранными*, (Царевна-лягушка), који не спадају у наведену семазиолошку категорију примера (свршени вид!), а по начину образовања не морају одавати туђе порекло, као што су и сви облици на *-тый*. На тај начин може се применити као карактеристична особина словенских језика да су у главном сачували целу промену само код прошастих трпних придева. То је и довело до разних измена у области тих глаголских придева, тако да се првобитно значење трпних придева јако проширило. Као што је показано, та лабилна граница употребе трпних придева и дала је повода да прошасте трпни придеви преузму функције и радних придева где су им се значења додиривала. Могућност постојања паралелних облика, трпних и радних, показује да ту још влада живи утицај основног значења обеју глаголских придева.

У досадашњим примерима за промену значења трпних придева могу се констатовати две ствари: 1) трпни придев има једно значење у атрибутивној употреби а друго у предикативној, када врши функцију финитног пасива, и 2) има исто значење у обе употребе, тј. не образује финитни пасив. Речено је да такав трпни придев нема више партиципско значење. То одвајање од партиципске функције може бити потпомогнуто и формалном независношћу трпних придева. То су споменута архаична образовања као *поштен* *поштишен* и сл. Има још један начин такве еманципације трпних придева. То је акценат. Маретић и други који наводе овакве облике: *кршѣни* кум, *вјѣнчани* прстен, *рођени* брат, не примећују да ти облици имају и нарочит акценат, који је исти као у инфинитиву, дакле: *кршѣнѣи* *вјѣнчанѣи* *рођенѣи* (исп.

Вуков Рјечник) и који се разликује од акцента када ти облици имају своје основно значење: *кршћен(џ) вјѣнчан(џ) рђен(џ)*, према томе ту имамо посла са нарочитом врстом паралелних облика код трпних придева. Уз то ти придеви имају увек одређени вид, што показује да не могу образовати финитне пасивне облике у којима долази само неодређен вид трпних придева.

Примедба. Маретић¹⁾ ставља и облик *свршен* у специјалном случају као: *свршени ѓравник* поред *венчани* прстен, *кршћени* кум. Међутим ти облици стоје у семантичко-морфолошкој вези са глаголским именицама *венчање*, *кршћење*. То посредно показује на пр. и пољски језик у којем тим српскохрватским облицима по значењу одговарају облици *ślubny*, *chrzestny* који су образовани од *именица* *ślub*, *chrzest*. Сем тога *свршен* у споменутом значењу, иако је према Маретићу (l. c.) постало према немачком *absolviert*, налази се потврда за такво значење и у старословенском: *оученикъ... свршеникъ же въскъхъ вѣдѣтъ ѣкоже оучитель его* Л VI₄₀ — *καθηρισμένος δὲ τὰς ἔσται* што је Вук превео: него и са свијем кад се изучи, биће као и учитељ његов. Место Вукове финитне конструкције могло би се рећи *изучен*. Исп. РјАк IV 302а: *изучени шегрш*. Тако имамо и *ајсолвирани*, *дијломирани* филозоф што, у ствари, иде у исту категорију као и *свршен*. Исп. Ристић-Кангрџа, Речник 306.

Овамо иде и облик трпног придева *ваљан* и, донекле, *рјчанџ* *доба* који такође носе друкчији акценат него што је код трпних придева тога типа. Облик *ваљан* разликује се од наведених тиме што се сасвим одвојио од глаголске системе, јер нема паралелни облик са нормалним акцентом.

Најзад ту спадају црквенословенски облици *благословен* (исп. Маретић, Gr. i st. 264). Затим споменути *свѣшћен* који више не стоји у семантичко-морфолошком односу са глаголом *свѣшћити* од кога би трпни придев гласио *свѣћен*; *блажен* према *блâжен*. Исп. РјАк I 433b sub *blâžiti*.

Та диференцијација у акценту, и с тиме у вези и значењу, код прошастих трпних придева позната је и осталим словенским језицима са слободном акценатуацијом. Тако у руском књижевном језику то рачвање у акценатском правцу обухвата велики број случајева у којима се разликује придевско значење од партиципског. Примере за то даје Кошутећ, Рус. гр. II 176, 178, на пр.: *на-*

¹⁾ Језични савјетник 151 sub *svršiti*.

чатый мною романъ = роман којѣга сам ја почео и начатый романъ = започет роман. Једну општу систему тих појава покушао је да проведе С. Агрел у расправи „Наблюдения надъ колебаниемъ ударения въ русскомъ глаголѣ. Стокгольмъ 1917, с. 56—63. Ту је нарочито разликовање које се односи на сам начин извршења глаголске радње изражене трпним придевом (Агрел разликује „концентративность и процессивность дѣйствія“) и према томе друкчији је принцип поделе код Кошутѣћа који одваја облике „значења више придевског“.

Такво померање акцента познаје и малоруски (украјински) језик. О. Сињаевски (Украинский язык, Харків 1925, с. 46 ид.) дели такве облике, као и Кошутѣћ, на придеве и партиципе (први имају акценат на суфиксу, а други на глаголској основи), на пр. — учора *печений* хлѣб розпродано — има двојако значење: „учора *печений* (когда испеченый? х. р. и учора *печеный* х. р. (когда розпродано?)“.

То двојако акцентовање трпних придева, које је у украјинском и нарочито у руском језику доста обично, у српскохрватском се напротив своди на неколико усамљених случајева.

Други начин разликовања двају значења код трпних придева сасвим је непознат у српскохрватском језику, што опет зависи од самог карактера сх. фонетске системе. То су облици трпних придева који су проширени наставком **-ьло-* и у таквом случају ти облици имају углавном потенцијално и нецеситативно значење. Такви облици јављају се у старословенским споменицима и доцнијим редакцијама. Исп. о томе код Вондрака, *AkslGr*² 517, Ван Вејка, *Gesch. der aksl. Sp.* 232 и ауторов чланак у *JФ VIII* 103 ид.

Од таквих облика треба одвојити придеве који формално изгледају идентични са придевима на *-ньнъ*, али се и по начину образовања и по значењу разликују од споменутих облика. Већ је Миклошич то запазио код руског облика *милостыня сѣсенная*; по њему „*doch ist hier auf die Möglichkeit der Ableitung des Wortes von sьpasenije hinzuweisen: asl. sьpasenьnъ*“, *Syntax*² 844. Ван Вејк у својој стсл. граматичи наводи пет примера¹⁾ из старословенских споменика (Евх. и Суп.) с. 232. Ту би се могао додати пример: *прилежа взинж молитвѣ и вздржжани и шостаньнѣмъ испокѣданин*. Суп 529₂. У оба та аутора не налазимо и сигурно објаш-

1) *показанъи постъ Евх. 69 б7/3. штъ сжманѣнѣ на мѣста ib. 54б 17/8, забѣдѣнжнжкъ молитвѣ ib. 89 а 24/5, мальчанжнѣмъ мѣсто Суп. 273₂₃, врѣмѣни възстанжнѣаго (і часжнжнѣаго) Евх. 49б 18/19.*

њење таквих случајева. Оно је међутим доста просто и очито. Пре свега ти облици не могу да имају право партиципско значење већ и стога што су сви образовани од непрелазних глагола; затим и сам материјал пружа директних доказа да су споменути облици образовани од т. зв. глаголске именице. То је уочио и Миклошич, иако с резервом, али није дао за то филолошке аргументе. Они су у овоме: грчком посесивном генитиву одговара врло често, као што је познато, посесивни придев. То се лепо види и на овим примерима: на *водѣ прѣрѣканыѣ* Пс 105₃₂ ἐν τοῖς ἕδασι τῆς ἀντιλογίας, у црквенословенском тексту стоји ближе оригиналу: и *прогнѣваша его на водѣ прѣрѣканыѣ*; и *словесы ненавидѣныѣ* Пс 108₈ τοῖς λόγοις τοῦ μίσους. Ту несумњиво спада и пример из Зо҃г. ев. Мт XIX₉ *отъпоуститѣ женѣ своѣмъ развѣкъ словесе лжебодѣннаго* (и Клоц I 130) *παρεκτός λόγου πορνείας*. — *тебѣ праштаѣмъ ѡкоже и снѣжъ житѣннѣхъ сѣгрѣшени* Суп 393₂₉₋₃₀ τῆς πολιτείας τὰ ἐγκλήματα. Сличан карактер има и пример: и *срѣдѣнѣхъ конѣтѣхъ мастнѣхъ благоуханнѣхъ* Евх 6₆. — *имѣнныѣ же не побѣдиша* Суп 371₂₅ — *χημάτων*. — *не бѣдѣте неспѣти ихъ лжеимѣнни* *ib.* 53₁₆.

Интересантан је један случај из старочешког: *wedle dne poku-szenieho* *Žaltář Klementinský* 94₈ -- *tentationis* — у ревидираном Краљичком тексту има: *v den pokušení*. Ту је чак прост облик, непроширен као у старословенском.

Каткада трпни придеви са потенцијалним значењем стоје врло блиско споменути облицима, тако да се пре може говорити да су постали адјективизацијом глаголске именице са предлогом *вѣз*: *ѡко не дастѣ... своѣмоу видѣти нестѣлѣннѣхъ даждѣ и мѡнѣ господи бѡиѣхъ бѣстѣлѣннѣхъ* Суп 235₁₀, и *вѣхъ бѣстѣлѣннѣхъ мѣсто тѣлѣннѣхъ приобращѣ* *ib.* 164₈₀. Поред таквог облика долази и са обичном негацијом: *облѣци ма хрѣсте нестѣлѣннѣхъ одеждѣхъ* *ib.* 64₁₅, али има и глаголска именица: *одѣннѣ нестѣлѣннѣхъ* Евх 182₂₃₋₂₄. У староруском и данашњем руском језику јавља се облик *бездыланный, безволненный* 'сушћий безъ волненія' (Даљ).

Овде би се могао споменути и српскохрватски израз *оѡрошѣнѣ* молитва. Прип. 101: *очита им опроштѣну молитву*. Да је тај облик у извесној вези са именицом *оѡрошѣње*, доказ је паралелни облик *оѡроснѣ* молитва што Вук (Рјечник) преводи са *Absolutionsgebet*, а тај придев свакако је постао од именице *оѡросѣ*, ма да је нема у Вукову Рјечнику.

Споменути проширени завршетак прошастих трпних придева који је у старословенском ограничен на специјалне две катего-

рије тих придева, добио је у руском књижевном језику врло широку примену, тако да је „*ни* продрло и у праве партиципске облике“, Кошутић, I. с. 182. Собољевски вели о тим случајевима (Лекција⁴ 262) „когда ударение находится на 3-мъ слогѣ отъ конца, нами предпочитаютя формы съ однимъ *н*... а когда ударение стоитъ на второмъ слогѣ отъ конца, мы употребляемъ чаще формы съ двумя *ни*“. То је довољно да покаже колико су облици са *ни* вештачки, који не стоје у блиској вези са самим значењем (исп. код Соб. *брошенный* и *приведённый*).

Ипак се у извесним случајевима облици са једним *н* могу одвојити у засебну категорију значења трпних придева. То су већ споменути облици које наводи Шахматов, Очерк лит. яз. 183 и Кошутић, I. с. 180-181 који даје овакве примере: *варёное* мясо, *гранёный* стаканъ, *дрáная* мебель, *жáренные* грибы итд. Такви облици познати су и народном говору, нису дакле само књижевна творевина. Они су чак заједничка својина свих словенских језика. Као такви ти облици имају и једну општу карактеристику: образовани су од прелазних, простих несвршених, глагола. И значење им је прилично уједначено. Ти облици обележавају извесну особину неког предмета, која је добивена најчешће делатношћу самог човека, и претстављају у извесном погледу степен материјалне културе. Зато и јесу такви изрази обично и *termina technica*.

У старословенском језику има неколико таквих облика.

никтоже приставаениѣ плата не бѣлена не приставаѣатѣ ризѣ вѣтѣсѣ Мк II₂₁ — ἐπίβληται ῥάκουσ ἀγνύτρον, **и вина и творена кваса не иматѣ пити** Зог. Л I₁₅ — σίκερα οὐ μὴ πίν σικερα не иматѣ пити Мар. **разорѣѣ црѣкѣ снѣѣ ржкотворениѣ и трѣмн дѣньмн ииѣ пержкотворениѣ сѣзидѣѣ** — Мк XIV₅₈ — χειροποίητον καὶ ἀχειροποίητον. — **брасѣлени тлѣчено подѣсипати** Суп 104₂₆ — **златомѣ шѣвѣнѣиѣ ризѣ** ib. 447₉ — **ѣны иѣѣѣ прѣтѣѣѣ неѣопанѣѣ остаѣѣѣѣ** ib. 37₂₂₋₂₃ — **на землѣѣ, и на сѣзѣодѣнѣѣѣ и недѣланѣѣ** Евх. 100₂₆.

Навешћу још и примере из народног српскохрватског говора: У III књ. Пјесама има оваквих примера: А размаче *везену* кошуљу 7₄₀. — Ој ђевере мој *злаћен* прстене 10₁₂₇. — Ти дочекај *кићене* сватове 39₃₀ — (В у к, у Рјечнику, убраја ова два последња примера у „стајаће“ придеве). — По долами двоје токе сјајне, Једне *лише* а друге *коваше* 124₁₀₄. — И стар би се дервиш преварио, А камо ли момче *нежењено* 131₃₅₁. — Испећ' ће вас обе на жерави, И *печене* сватов'ма изнети 179₉₈. — Потпрегну га змијом *шројлешеном* 296₁₃₅. — Товар воска жута *ц'јеђенога* 309₁₂₇. — *Злашо-*

шкане крстате одежде 309₁₃₄. — Пушке... од сувога *жеженога* злата 337₂₁. — За њим иде *гојени* Алиле 370₆₈. — Узе Алил *йле-шину камцију* 474₁₉₀. — Те се напи *жежене* ракије 566₃₀₅. Из Приповиједака: нађе оружје прашно и зарђало, али га он лепо очисти и уреди те сине као ново *ковано* 28. — да му у хартији завијену мараму, златом *везену* 63. — Камо те се да видите свога *хваљеног* сина што иде и краде којешта 66. — Хај, волови, помози, Боже, да роди *варени* боб 109. — него ћеш наћи и једну *везену* мараму 126. — држећи рукама више себе на дугачком ражњу *йечено јагње* 164. — Метне гвоздељак с *куваним* јагњетом преда се, и поједе све 327.

У свима наведеним цитатима и стсл. и сх. облици прошастих трпних придева показују такву особину која значи *извршену* радњу, иако су сви ти облици образовани од несвршене глаголске основе. То значење добивено је на тај начин што се трпни придев потпуно издвојио из предикатске конструкције и задржао се само у атрибутивној употреби. Колико су ти облици далеко од основног, временског значења, види се у случају када уз такве облике долази каква прилошка допуна која обележава процес глаголске радње: на пр. држећи на дугачком ражњу *цео дан йечено јагње*, што обично захтева и инверзију: *јагње цео дан йечено*. Јасно је, дакле, да трпни придеви у наведеним примерима чине са својим предметом једну ужу целину, и синтаксичку и семантичку.

Из свега овога излази да и трпни придеви могу да изгубе и значење глаголског вида када се употребљавају као атрибутивни додаци конкретним предметима¹⁾ и када уз то показују и сталну особину неког предмета. Према томе и прошасте трпне придеви када су образовани од свршених глагола могу да добију исто значење као и несвршени облици, другим речима, да се за исту функцију оба облика мешају. Примера има и у старословенском. Тако поред *вх трѣвахъ кованѣхъ* Пс 97₆ — ἐν σάλλιγίζιν ἐλάτοις у Суп 368₁, има: на колеѣнци златомъ покованѣ сѣждж. Али ипак ту значење није потпуно исто као у примеру из Пс. као и у сх. Бан му даде седло *оковашо* 228₂₄₃. Ту се осећа још материјално значење префикса *о* (односно *йо*²⁾). Тако је и у примеру: Врх доламе двоје токе сјајне Једне *више*, а друге *савише* 449₆₉. Право колебање огледа се у овом примеру; *дѣдатъ са кѣнгѣ печатѣлѣнѣмъ* Суп 246₈₀ и *запечатѣлѣнѣмъ*

¹⁾ Разуме се се да су ту могући метафорски и аналошки случајеви, као на пр. *йечен занаш, оружан сукоб*.

²⁾ Тако и овде: *злаћен йрсшен* (= златан) и ево ти *шѣака йозлаћена* 19₈

кѣлѣи ib. 246_o. Или овај пример: сх. *жежено злато* у стсл. *сжже-жмдого мѣла* Суп 541₁₂ — ἐκ τῆς κεκαυμένης ἀρβέστου. Потпуно слагање стсл. и сх. показује овај пример: *вѣ же хитонъ не шивенъ съ врѣху ѡтѣканъ вѣсь* J XIX₂₃ — ἴν δὲ ὁ χιτῶν ἄρατος, ἐκ τῶν ἀνωθεν ὑφαντός δι' ὄλου — а долама не бјеше *шивена* него *изаѣкана* сва с врха до дна; у руском је пак обрнуто: хитонъ же былъ не *сшитый*, а весь *шканный* сверху. Види се, дакле, нема ту строго одређених граница за неку правилну употребу трпних придева од оба вида.

Међутим иако има случајева где се мешају оба трпна придева, ипак се може констатовати да претежу облици од несвршених глагола. То се нарочито односи на случајеве када такав трпни придев значи физичку измену неког материјала, његову разноличност; *млевени, шуцани шећер, сушене шљиве, зидана кућа, пржена кафа, шргане јабуке, ливено железно, дувано сѣкло, ђуњене ђаџирике, гашени креч, врцани мед, крижани дуван, шрска љушћена и нељушћена*. Несвршени вид који лежи у основици тих трпних придева стоји вероватно у вези са неограниченом количином измењеног материјала који је ту особину и добио радњом неодређеном по трајању. Зато се и не може свагда употребити паралелни свршени облик, а да се не измени само значење. Тако за неодређену количину више одговара несвршени облик а за одређену свршени: „трговац продаје и *шуцани шећер* и домаћица хоће да пошећери колаче, али моментално нема *исшуцаног шећера*“, значи и да има шећера, али још није истуцан. Некад се облик од свршеног вида и не може употребити у сличном смислу: — купио је *зидану* кућу и купио је *сазидану* кућу, или *шргане јабуке* и *нашргане*.

Из досадашњег излагања о значењу и употреби прошастих трпних придева излази да се за извесне функције употребљавају *promiscue* ти облици без обзира на то да ли су образовани од свршеног или несвршеног вида. То су случајеви када ти глаголски придеви немају право партиципско значење, него стојећи махом у атрибутивној служби, имају обично придевско значење, понекад и са нарочитим нијансама у значењу. Тако је нарочито код т. зв. потенцијалних и нецеситативних придева. У тој категорији налазе се и трпни придеви садашњег времена који ту такође не разликују аспект, тако да се са прошастим трпним придевима добивају четири разна начина да се изрази поменута функција. О томе и осталим могућностима таквих формација исп. чланак Б. Хавранека, *Slavia VII* 766 ид. То је и најважнија кате-

горија у којој се мешају оба трпна придева, садашњи и прошаста. Иначе се као обични придеви јављају углавном прошаста трпни придеви, садашњи трп. придеви готово једино у архаичном облику (оушитѣнѣ — питомѣ).

10. Глаголски вид трпних придева.

Ако се код свих случајева употребе трпних придева, и садашњих и прошастих, испита њихов аспект, онда ће се добити овакав резултат. Код прошастих трпних придева у огромном броју превлађује свршени вид. На неких 1600 случајева употребе тих придева уопште, облици од несвршеног вида не прелазе број 60, од којих се могу издвојити многи случајеви када ти партиципи имају придевско значење. Код трпних придева садашњег времена, као што је поменуто, облици од свршеног вида врше придевску функцију. Не рачунајући префиксе (који служе и за перфективизацију), садашњи трп. придеви образовани су од 215 глаголских основа са несвршеним видом.

Стање које влада у данашњим словенским језицима (сем руског књижевног језика) што се тиче употребе трпних придева има свој зачетак већ у старословенском језику, само што ипак ту превлађује садашњи трпни придев вршећи функцију данашњих прошастих трпних придева од несвршене глаголске основе. Тако је нарочито у јеванђељском тексту. Прошастих партиципа од несвршеног вида нема више од десет случајева.

11. Садашњи трпни придев замењује се прошастим трпним придевом.

Формални је доказ да се већ у старословенском месту садашњег трпног придева могао употребити прошаста трпни придев однос старословенског текста према грчком. Споменуто је да се грчки медијални садашњи партицип на -μενος по правилу преводи старословенским обликом садашњег трпног придева. Има међутим и случајева када је тај грчки облик преведен стсл. прошастим трпним придевом. Тако у јеванђељу имамо: а си сѣтѣ сѣгани вѣ трпни Мар. Мк IV₁₈ — οἱ στερόμενοι (Николь. сиѣми), вѣ немѣже не вѣ положенѣ Л XXIII₅₈ — οὐκ ἴν κείμενος, азѣ члѣкѣ есмѣ подѣ властелѣ оучиненѣ Л VII₈ — εἰπὶ τασόμενος. У Супрасаљском зборнику они нису ретки, на пр. пошѣно обѣшашѣ сѣ — καὶ τὸ φορούμενον ὑψοῦτο Сло њ ски, Вубог 76) разоумѣнѣма дѣганима — νοούμενων πραγμάτων ib. доухѣ тѣжашѣ болѣзньѣ.

пригвожденъ — τοῖς λόνοις ἠλούμενον Суп 397²² и прими вѣзиска-
ваго отрѣшнѣи — λάβε τὴν τῶν ζητούμενων ἐπίνοιον Суп 502²³.

У Ключеву зборнику I⁵⁵⁶⁻⁷: велика оубо еста тваръ ѿбо отъ
неститѣ въ вѣтъи ѣмъ призвана — ἀπὸ τοῦ θεοῦ εἰς τὸ εἶναι κα-
λούμενον.

Ту би се могао додати и супстантивизовани трпни придев
всѣленѣѣ за грчки облик ἡ οἰκουμένη и који се јавља готово у
свима стсл. споменицима (у Суп. има и облик всѣл насѣленѣѣ
цѣсар'ства 186³).

Садашњи трпни придеви у старословенском језику обеле-
жавали су — као што је већ споменуто — извесну радњу од-
носно стање којих се време управљало временом у којем је стајао
предикат односно помоћни глагол. На тај начин приближио се
садашњи трпни придев по своме значењу прошастом трпном при-
деву са несвршеним аспектом, а који се од садашњег трп. придева
разликује само по полазном моменту глаголске радње. Код про-
шастог трпног придева радња има свој почетак у прошлости и
траје истовремено са радњом израженом у предикату. Тако се
тај трпни придев у том правцу додирује са значењем садашњег
трпног придева, и овај је тиме могао да постане сувишан и да се
изгуби из живе употребе. Тако би ствар изгледала у теорији. Само
пак познато чување садашњих трпних придева у старословенском
и његовим редакцијама не би се противило споменутој теорији,
јер је употреба садашњих трпних придева прешла у књижевну
маниру и одржавала се само по старој традицији.

Према томе ту се не може говорити о некој спонтаној ево-
луцији у употреби оба трпна придева, и прошастог и садашњег,
али се исто тако не може директно показати да је садашњи трпни
придев био продуктиван у осталим словенским језицима, па да је
током времена уступио место прошастом трпном придеву.

Зато се, по моме мишљењу, и не може безвременско значење
прошастог трпног придева тумачити да је постало тек „*po zaniku*“¹⁾
form terażniejszych w rodzaju znajomy rodzimy“, као што то хоће
Естерајхер, I. с. 39.²⁾ То би се односило само на основни дија-

1) Подвлачење моје.

2) Ни у старопољском језику нису ти формално трпни придеви сада-
шњег времена били продуктивни, иако је тада прошаста трпни придев још
имао значење *прошлог* времена. То, уосталом, спомиње и сам Естерајхер,
I. с. 40, 49, 54.

лекат старословенских споменика, у коме су садашњи трпни придеви имали ширу употребу и која је згодно послужила књижевној обради старословенског језика.

Свакако при томе не треба губити из вида и непосредан утицај грчкога језика, у коме су садашњи трпни придеви били сасвим обични.

12. Сложени пасив.

Тако су оба трпна придева добила широку примену и у финитним пасивним конструкцијама. Тај т. зв. сложени пасив није карактеристика само старословенског језика; он је у обичној употреби и у грчком језику, и као такав меша се са простим финитним облицима, медијалним и пасивним. Ф. Блас (Gramm. des. N. T. Griechisch 1896 с. 198) тврди да је „ziemlich gleichgültig, ob man ἐτελέεργατο sagt oder ἦν γεγραμμένον“. Начине на које се преводи грчки пасив изнео је О. Гринентал, JArch. 31, 523 и д. Нас интересују само конструкције са трпним придевима, којима се управо и најчешће изражава пасив у старословенским споменицима.

Као што је већ споменуто, с. 145, и д. ове расправе, немају све конструкције трпних придева са помоћним глаголом значење финитног пасива, иако се формално не разликују од правог пасива. Поређење са грчким текстом показује да се у извесним случајевима трпни придеви могу сматрати као обични придеви, на пр. ни **взистъ потаино** Мк IV₂₂ — οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον; **врати во о҃гготокани сѣтѣ** Асем. Мт XXII, — γάρμος ἔτοπος ἐστίν (Зог. и Мар. имају обичан придев **готокъ**); **мнѡси бѣдѣхъ прокажени** Мар. Л IV₂₇ — λεπροὶ ἦσαν; или обратно: **бѣсте во очи имѣ тѣготѣнѣ** Зог. Мт XXVI₄₈ — ἦσαν βεβαρημένοι.

Дешава се да се и грчки прости пасив не преводи партиципом него обичним придевом: **чистѣ взистѣ** Мк I₄₂ — ἐκαθερίσθη или чак и именицом: **каа полъса истѣ члвѣоу** Мт XVI₂₈ — τί γὰρ ὠφεληθήσεται; **за не гла҃лахъ бѣ отъ стѣрѣхъ** Мар. Л IX, — διὰ τὸ λέγεσθαι ὑπὸ τινῶν (Зог. **г҃лемо бѣ**).

Јасно је да трпни придеви као саставни делови предиката могу имати придевско значење, као и када стоје у атрибутивној употреби. Као прави придеви, они и не могу да врше функцију сложеног пасива. Двојаку функцију имају према томе само они трпни придеви који се могу употребити у сложеном пасиву. Ако се трпни придеви испитују у том правцу, онда излази да прошаста трпни придеви у српскохрватском језику имају све глаголске осо-

бине једино у сложеном пасивном перфекту; у том случају показују време и глаголски род. То се односи на трпне придеве и од свршене и трајне глаголске основе.

Према томе трпни придеви тада значе радњу у прошлости која је вршена или извршена на неком предмету, а тако да сам предмет није био извор те радње. То је, дакле, случај када ти облици потпуно заслужују име *ѡрошасѡи Шрѡни глаголски ѡридеви*.

Перфекатско значење трпних придева остаје, дакле, када уз њих стоји помоћни глагол *биѡи* у презенту, на пр.: а ону провалу тако зазида, да се никако није могло знати да је зид *кварен*. Прип. 279. — Чувши цар много се удиви и каже, да је тај роб јошт прије три године ту *зашворен* и да је он за њега заборавио *ib.* 276.

Ту трпни придеви показују пре свега радњу у прошлости, а стање у ком се налази предмет само је нужна последица те радње.

Колико је у таквој употреби то стање везано за радњу коју је неко споља извршио на предмету, види се из оваквих примера: Неко је јуче *обешен*, значи само: *некога су јуче обесили*. Двојаки извор радње може да се јавља само у атрибутивној употреби, на пр.: *обешеног* благајника сахранили су његови сродници (цитат из новина); туна беше двоје *обешених*, или као додаток предикату: неко *виси обешен*. Као именски део предиката, на пр. *он је био обучен*, има такође двојаки смисао: 1. пасивну радњу: шта је с њим било? 2. стање: какав је био? Ту се подразумева двојако порекло особине датог предмета. То исто вреди и за конструкцију са презентским обликом глагола *биѡи*, као што је већ споменуто на стр. 145.

Из овога излази да се за прелазне глаголе могу сматрати само они глаголи којима се радња протеже на неки спољашњи предмет. Зато сви рефлексивни глаголи уопште не могу да образују сложени пасив. То се односи и на сам т. зв. *genus objectivum* рефлексивних глагола који се, по тврђењу неких научника, разликује од прелазних глагола само по томе што су објекат радње и субјекат случајно идентични. В о н д р а к тај однос обележава као директни објекат: *тујѡ сѡ* као и *тујѡ тѡ*. Да такав однос ту не постоји, види се из тога што се не може рефлексивно значење чувати и у сложеном пасиву: „*Он је јуче мивен* или *у мивен*“ значи само да су некога мили односно умиле,

Према томе погрешне су овакве реченице: Падање снега *ѡродужено* је и по ноћи (Политика 9-VII-1929) или, у Суботици у току од 12 часова *извршена су три самоубистѡва* (*ib.* 2-III-1931).

Трпни придеви од повратних глагола губе, дакле, своје временско значење тиме што у конструкцији са презентом глагола *биши* не образују пасивни перфекат. Тај сложени глаголски облик по својој временској функцији одговара активном перфекту. То значи да та два облика могу да се мешају када се пасив изрече активом или обрнуто. У таквом случају српскохрватски активни перфекат одговара старословенском пасивном перфекту.

1. *вѣсѣ мнѣ прѣдана сѣтъ отѣмъ монѣ* Мт. XI₂₇. — Све је мени *прѣдао* отац мој; *ничѣтоже достоинно сѣмрѣти сѣтворено естъ о немъ* Л XXIII₁₅ — и ето се не налази ништа да је *учинио* што би заслуживало смрт.

2. *сѣ бо естъ о немъже естъ писано* Мт XI₁₀. — Јер је ово онај за кога је *писано*; *отѣ вѣка нѣстъ слышано* Ј IX₃₂. — Од како је свијета *није чувено* да ко отвори очи рођеном слијепцу; *вамъ же и власи главу вѣси ништѣтени сѣтъ* Мт X₃₀. — А вама је и коса на глави сва *избројена*; *ѣко вамъ дано естъ разумѣти* Мт XII₁₁ — вама је дано да знате тајне; *посланъ есмъ глѣти тѣбѣ* Л I₁₉ — анђео рече му: ја сам Гаврило што стојим пред Богом, и *послан сам* да говорим с тобом; *уже двѣри затворены сѣтъ* Л XI₇. — А он изнутра рече: не узнемируј ме; *вѣ су врата зашворена* и дјеца су моја са мноу постелји; *жено отѣпоуштена еси отѣ недѣга твоего* Л XIII₁₂ — дозвола је Исус и рече јој: жено, *ошрошѣна си* од болести своје; *ѣко сѣждѣт оукрашена естъ (цркви)* Л XXI₅ — А кад неки говораху за цркву да је *украшена* лијепијем камењем., рече: *из посланъ есмъ прѣдъ нимъ* Ј III₂₈ — ја нијесам Христос, него *сам послан* пред њим.

Тако је и у аористу:

1. *тогда иѣ възведеиъ ехистѣ дѣомъ въ поустыиѣ* Мт IV₁ — Тада Исуса *одведе* Дух у пустињу; *елико прикоснишѣ са емъ сѣени бѣшѣ* Мт XIV₃₆ — *оздравише*; *и сѣ безаконникома причѣтѣиъ бѣстѣ* Мк XV₂₈ — *мѣшнуше* га међу злочинце; *посланъ ехистѣ айѣла гаврила отѣ ба* Л I₂₈ — *посла* Бог анђела; *и тѣ оклеветанъ ехистѣ къ немому* Л XVI₁ — и тога *облагаше* код њега.

2. *и затворены бѣшѣ двѣри* Мт XXV₁₀ — и *зашворише се* врата. (сѣмѣ) *паде* при пѣти и похрѣно бѣстѣ Л VIII₅ — једно паде крај пута, и *погази се*; и *ѣко положено бѣстѣ тѣло его* Л XXIII₅ — и видјеше гроб и како *се* тијело *мѣшну*; *ѣко законъ мостомъ данъ бѣ* Ј I₁₇ — Јер *се* закон *даде* преко Мојсија; *чесо ради мѣро се не продано бѣстѣ* Ј XII₅ — *Зашто се* ово миро не *продаде*; *си же писана бѣшѣ* Ј XX₃₁ — А ова *се* *написаше*, да вјерујете.

3. видѣша ꙗкоже гл҃ано бѣсть кѣ нимѣ Л II₂₀ — И вратише се пастири славећи и хвалећи Бога за све што чуше и видјеше што им би *казано*; и ни кѣ едином же ихъ посланъ бѣсть илѣ Л IV₂₆ — И ни к једној од њих не би *послан* Илија до у Сарепту Сидонску к жени удовици.

4. вложи въ гробъ иже бѣ исѣченъ отъ камене Мк XV₄₆ — И метну га у гроб који бјеше усјечен у камену, и навали камен на врата од гроба; видѣша ꙗко отхваленъ бѣ камень Мк XVI₄ — И погледавши видјеше да камен бјеше *одваљен*; јер бјеше врло велики; иже бѣ *вверженъ* въ темьницѣ Л XXIII₁₉ — Али народ сав повика: узми овога, а пусти нам Вараву; који *бијаше бачен* у тамницу за некакву буну; въ немъ же не бѣ никтоже положенъ Л XXIII₅₃ — и метну га у гроб исјечен, у коме нико не *бијаше* никад *мешнуѣ*; не оубо бѣ *всажденъ* въ темьницѣ иоанъ J III₂₄ — А Јован крштаваше у Енону... Јер још не *бијаше бачен* у тамницу.

Из наведених примера излази да се прошасте трпни придев, и у старословенском и српскохрватском, употребљава као саставни део пасивних прошастих времена. Поједина прошаста времена распознају се по употребљеном помоћном глаголу. Сва та времена могу да имају и своју нарочиту нијансу у значењу, тако да пасивни облик не одговара увек потпуно активном облику. То се односи на индикативну употребу тих времена.

У том случају пасивни перфекат има и значење аориста. Тако за грчки аорист у примеру: ή γυνή κατελήφθη J VIII₄ има и у стсл. *си жена ѡта етъ* и у српскохрв.: и поставивши је на сриједу рекоше му: учитељу! ова *је жена ухваћена сад* у прељуби, где је аорисно значење истакнуто и прилогом *сад*. Или: ἀπεστάλην λαλῆσαι Л I₁₉ — *посланъ есмѣ гл҃ти тебе* — анђео рече му: ја сам Гаврило што стојим пред Богом и *послан сам* да говорим с тобом; ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία Мт XXVIII₁₈ — *дана ми етъ вѣсѣка власт* — И приступивши Исус рече им говорећи: *даде ми се* свака власт на небу и на земљи.

Друго значење перфекта јесте обележавање извесног стања које је производ неке радње која се сматра као извршена. То стање стоји у вези са садашњошћу: ꙗкоже етъ псно Мк VII₆ — као што *је писано*: ови људи уснама ме поштују; али стсл. *иѣтъ* ли написано *въ законѣ* J X₃₄ и српхрв. не *сѡји ли написано* у закону вашем; или чак за стсл. *писано етъ* Мт XXI₁₃ сх. И рече им: *у писму сѡји*. ꙗкоже етъ писано *въ пророцѣхъ* J VI₁₅ — У проро-

цима *сѣоји* *написано* и тако *ко писано* *истъ прѣкомъ* Деч. Мт. II— јер је тако пророк написао. Тако и у народним прип.: Ја сам читао... *ђе сѣоји* *написано* 304; Али *сѣоји* и то *написано* 325.

Тако је и у овом примеру: Иди мати, не премишљај ништа, јер знам да *су* свакој *ђевојци* врата *ошворена* 53.

Ипак није увек јасно коју нијансу значења имају такве конструкције, као на пр.: Кад цар дође из лова, жена му каже да је дошао премудри Соломон, и да *је* у тој и тој соби *зашворен* (да га *је* *зашворила* или *сѣоји* *зашворен*).

У другом случају, тј. ако израз *Соломун је* *зашворен* не значи извршену радњу у прошлости, него управо *сѣање* које припада садашњости, онда би по Маретићу (*Gram. i stil.*, 631) то био пасивни *презенаш*. Исп. код њега примере: ливаде *су урешене* б'јелим цв'јетом и црвеним, *закитен је* гранчицом. Међутим изгледа да Маретић није сигуран у том правцу. Он, на пример, рачуна у стање у *прошлости* „а послјеси или плодови трају још и вријеме кад се говори“, и пример: субота *је начињена* човјека ради. Међутим тешко је овакав случај одвајати од споменутих примера за пасивну садашњост. Миклошич (*Syntax*² 840) и први случај¹⁾ ставља у пасивни перфекат. Ту се ипак не може спровести нека разлика. Сви такви примери иду у т. зв. неправу садашњост, и трпни придев у том случају не показује независно прошло време, него значи стање које може да пређе у сталну особину и тиме постане обичан придев.

У наведеним случајевима трпни придев је начињен само од свршене глаголске основе. Маретић (*l. c.*) не даје ни један пример за пасивну садашњост у којима би био трпни придев од *несвршеног* глагола с помоћним глаголом *јесам*, али у парадигми има *чужан сам*. Несвршен облик има само у примеру: ако сви пророкују и дође какав невјерник или простак, *буде* покорен од свију и *суђен* од свију I Кор. 14₂₁. Само је то Маретићу неправу садашњост. За остале примере (тајне срца његова *бивају јављене* I Кор. 14₂₅, ако *биваше укорени* за име Христово, благо вама! I Петр. 4₁₄) излазило би да значе *праву* садашњост. Међутим и ти примери значе *неправу* садашњост. То што се код Маретића не налазе и примери за пасивну садашњост типа *чужан сам*, свакако има и своје оправдање. Тај начин образовања пасивног презента не употребљава се у прстонародном говору.

¹⁾ И Миклошич има исти пример као и Маретић (ливаде су урешене).

Њега нема ни код Вука у том значењу, јер та конструкција значи прошлост (исп. пример: четрдесет и шест година *грађена је* ова црква Јов. 1. 20). У данашњем српскохрватском *књижевном* језику могући су, међутим, и случајеви употребе типа *чуван сам за неправу садашњост*.

У Дучићеву Благу цара Радована има за такву употребу довољан број примера као: Ако си болестан, теши се што *си* *частан* и *поштован* 36. — Има људи који *су* по салонима *примани* с највећим урнебесом, јер су носиоци вести које се казују на *ухо* 142. — Способан је [такав човек] да буде кријумчар и јатак, и зато *је* увек *шражен* и увек потребан великашима 208. — Ако се питамо да ли *смо љубљени* у замену.... љубав је тиме пребројана и таксирана као монета 90. — Сви су заљубљени људи мрачни *песимисти*.... који верују да *су прогањани* и *ухођени* и да корачају између сталних замки 94. — Жене почну да љубе само онда кад *су вољене*, и бар кад мисле да *су* већ *вољене* 98.

Из новина: Овде треба подвући чињеницу да *је цењен* и национални репертоар јако *шражен* од скопске позоришне публике (Политика 19-8-1931). — Збирке народних песама код нас *су* сигурно више *чишане* и *шражене* него Библија (ib.). — Парк *је* *пристојно одржаван*.

Конструкција трпног придева од несвршене глаголске основе са презентом помоћног глагола *бићи* све више улази у књижевну употребу, свакако и зато што се на тај начин постиже потпун синхронизам у грађењу пасивног презента. Јер, да би се радња трпног придева вршила у исто време с неком другом радњом, она треба да буде несвршена, зато се у споменутој конструкцији и јавља трпни придев од несвршене основе.

Тако се место Вукова и Даничићева типа *бивам сачуван* јавио тип *чуван сам*.

По томе што трпни придев у конструкцији са презентом глагола *бићи* никада у српскохрватском језику не значи праву садашњост, него показује апсолутно време, добива тиме и трпни придев општије значење које имају и обични придеви.

Мислим да посебно треба истаћи употребу старословенског прошастог трпног придева у трпном погодбеном начину. Миклошич (Syntax² 842) наводи само из староруског („asl.“) пример: *тоља sja, da by ргјату буљ vita-theod*. Ако се тај старуски сложени

облик¹⁾ замени несложеним, онда *mutatis mutandis* такав погодбени начин има и српскохрватски језик. Исп. Маретић, Gram. i stil. 291: *био бих чуван, била би сачувана.*

У старијим старословенским споменицима пасивни кондиционал образовао се као и активни кондиционал, тако да ту имамо потпун паралелизам. То показује да је трпни придев имао оно *временско* значење као и радни партицип прошлог времена. Ево тих примера:

оуиѣ емоу би бзילו аште би камень жрѣновѣни възложѣнѣ на възѣ его і възрѣженѣ въз море неже да сканѣдалсаатѣ малѣиѣхъ Мар. Ј XVII₂ — εἰ περίκειται καὶ ἔρριται.

аште отѣ сего мира би бзילו црѣво мое слоуѣзи оубо моѣ подоуѣзали са възша да не прѣданѣ биѣмъ иудѣомъ ib. Ј XVIII₃₆ — ἵνα μὴ παραδοῖσθε. не имаши области на маиѣ никѣолаже аце не би ти дано са възше ib. Ј XIX₁₁ — εἰ μὴ ἦν δεδομένον.

ѣже аце по единомуу писана възша ни самомуу мноѣхъ вѣсеомуу мироу възмѣстити пишѣмѣиѣхъ кѣниѣхъ Сав. Ј XXI₂₃ — ἐὰν γράφηται.

Таква употреба трпног придева почела је већ у старословенском језику да се замењује конструкцијом трпног придева са биѣмъ (взѣмъ), възѣхъ възѣхъ. Тако цитирано место из Јована XVIII₃₆ гласи у Асем. да не прѣданѣ възѣмъ възѣхъ. Има такав пример и у Супрасаљском зборнику: аште во възѣхъ имѣлаз не възѣхъ повѣжденѣ възѣхъ Суп 79₁ ἐπεὶ οὐκ ἄν ἐνικίβηται.

Нема никакве сумње да је тај нови начин образовања пасивног кондиционала постао и зато што се стари кондиционал односно оптатив почео да замењује обликом аориста възѣхъ, као што показује пример из Суп. зб. На тај начин диференцирали су се облици за пасивни аорист възѣхъ повѣжденѣ Суп 78₂₇ и кондиционал възѣхъ повѣжденѣ възѣхъ.

Преглед сложених пасивних конструкција трпних придева са помоћним глаголима бѣти и бѣвати у старословенском језику.

І. Презент.

1. Трпни придев садашњег времена и исѣмъ

а) грчки *praesens medii*:

дѣвѣ пѣтници вѣнѣмѣ есте — παλεῖται Мт X₂₉; знаѣмъ ествѣ бѣ сѣдѣхъи творѣа — γινώσκεται Пс 9₁₇; хвалѣмъ ествѣ грѣшнѣи въз

¹⁾ Занимљиво је да Миклошич не наводи место у споменику одакле је узео тај пример. Зато се и не може одмах са сигурношћу утврдити да ли је у том примеру заиста облик *pryjaty* а не *pryjatz*.

похотѣхъ — ἐπαινεῖται Пс 9₂₄; ꙗко тебе ради оумрише ꙗеми есмъ — банаτούμεθα Пс 43₂₈.

б) partic. praesentis medii + еімі

ѣже естѣ сказаемо — ὁ ἐστὶν μεθερμηνευόμενον Мт 1₂₃; ѣже естѣ нарицаемо краннико мѣсто — ὁ ἐστὶν λεγόμενος Зог. Мт XXVII₃₈.

2. Садашњи трпни придев и вѣваьхъ — грчки praesens medii:

дрѣво посѣкаемо вживаѣтѣ — ἐκκόπτεται Мт III₁₀; оучими вживаѣмъ отъсѣдѣжъ — διδασκόμεθα Кл. I₂₆₁.

3. Трпни придев прошлог времена и вѣваьхъ — грчки praesens medii:

ѣже аште с'пана вживаьтѣ — εἰν γράφηται Ј XXI₂₅; освобождени вживаьтѣ — ἐλευθεροῦνται Суп. Лескин, Нб⁵.; 244 ребра прекодена вживаьтѣ — πλευρά πλησεται ib. 249; оставьенихъ вживаьтѣ домъ — ἀρίεται ὁ οἶκος ib. 253.

II. Имперфекат (претерит).

1. Садашњи трпни придев и вѣхъ, вѣахъ

а) грчки imperfectum medii:

въ вьси странѣ повѣдаѣми вѣахъ глѣ си — διελαλεῖτο Л I₆₅; сиѣ си ꙗко мьнимъ вѣ юснѣоѣхъ — ὡς ἐνομιζέτο Л III₂₃; ꙗко страхома одрѣжимъ вѣахъ — ὅτι φόβῳ συνείχοντο Л VIII₃₇.

б) грчки partic. praesentis medii + ѣн:

вѣ тоѣ въ поустѣини искоушаѣмъ сотоноуьхъ — ἦν πειραζόμενος Мк I₁₃; тѣшта же вѣ одрѣжима огнемъ — ἦν συνεχομένη Л IV₃₈.

в) грчки infinitivus praesentis medii:

ѣнѣ глаголемо вѣ — διὰ τὸ λέγεσθαι Зог. Л IX₇.

2. Садашњи трпни придев и вживаахъ — грчки imperfectum medii:

гонимъ вживааше вѣсомъ — ἠλαύνετο Л VIII₂₉; ꙗцѣмъ же неджгомъ одрѣжимъ вживааше — ᾧ δίπτοτε κατεῖχετο νοσήματι Ј V₄.

3. Прошастн трпни придев и вѣахъ — грчки imperfectum medii:

на неиже градъ нхъ свьзданъ вѣаше — ἀκοδόμητο Л IV₂₉.

4. Прошастн трпни придев и вживаахъ — грчки imperfectum medii:

свпасени вживаахъ — ἐσάζοντο Мк VI₅₆; вѣчера за оухо оударенъ вживааше — ἐρράλιζέτο Суп. Слоњски, Wybóg 84; вѣчера свьзданъ вживааше осѣдженъ вживааше — ἐδεσμεῖτο κατεδικάζετο ib.

5. Прошастн трпни придев и вѣхъ вѣахъ

а) грчки partic. praesentis medii + ѣн:

въ немъже не вѣ положенъ — οὐκ ἦν κείμενος Л XXIII₅₈.

б) грчки partic. perfecti medii + ἦν:

бѣ же ноднѣ обавчнѣнѣ влѣсѣи — ἦν ἐνδεδυμένος Μκ I₆; вѣложнѣ вѣ гробѣ иже бѣ нѣчѣнѣнѣ — ὁ ἦν λελατομημένον Μκ XV₄₆; обрѣте мѣсто идеже бѣ написано — οὗ ἦν γεγραμμένον Л IV₁₇; жнѣнѣ едннѣнѣ ѡже бѣдѣжнѣ нѣчѣленѣнѣ отѣ дѣхъ вѣлѣ — αἱ ἦσαν τεθεραπευμένα Л VIII₂; бѣдѣжнѣ отагѣчнѣннѣ сѣномѣ — ἦσαν βεβαρημένοι Л IX₃₂.

в) грчки perfectum medii:

вндѣша ѣко отвалѣнѣнѣ бѣ камѣнѣ — ὅτι ἀνακεκύλισται ὁ λίθος Μκ XVI₄₁.

г) грчки plusquamperfectum medii:

храмина основана бо бѣ на камѣнѣ — τεθεμελιώτο Μт VII₂.

д) грчки aoristus passivi:

ѣко нѣхъ не оу бѣ прославленѣнѣ — ἐδοξάσθη J VII₃₉; никѣтоже не бѣ положѣнѣнѣ — οὐδεὶς ἐτέθη J XIX₄₁.

е) грчки partic. aoristi passivi + ἦν:

иже бѣ вѣврѣженѣнѣ — ἦν βληθεὶς Л XXIII₁₉.

ж) грчки imperfectum activi:

вѣдина бѣста сѣ нѣмѣнѣ — ἦγοντο Сав. Л XXIII₃₂.

з) грчки perfectum activi:

сѣ мѣсто иде бѣ положѣнѣнѣ — ὅπου ἔδηκαν αὐτόν Μκ XVI₆.

III. Перфекат.

Прошастн трпнн прндев и нѣсмѣ

а) грчки perfectum medii:

о немѣже естѣ писано — περὶ οὗ γέγραπται Μт XI₁₀; ѣко вѣмѣ дано естѣ разоумѣти — δέδοται γινῶναι Μт XIII₁₁; нѣ немѣже естѣ оуготовано — ἀλλ' οἷς ἠτοίμασαι Μκ X₄₀; дѣврн затворѣннѣ сѣтѣ — ἡ θῆρα κέκλεισται Л XI₇; влѣсн вѣсн ннштѣтѣннѣ сѣтѣ — τρίχες ἰριθμηται Л XII₈; оуничѣженѣнѣ естѣ прѣдѣ ннмѣ лѣкавои — ἐξουδένωται Пс 14₁₄.

б) грчки aoristus passivi:

послѣланѣнѣ есмѣ — ἀπεστάλην Л I₁₉; вѣсѣ мнѣ прѣдѣна сѣтѣ отѣмѣ — παρεδόθη Μт XI₂₇; сн жнѣнѣ ѡта естѣ — κατελήφθη J VIII₄; отѣ вѣка нѣстѣ слѣшано — οὐκ ἠκούσθη J IX₃₂; кѣ тѣсѣ прнврѣженѣнѣ есмѣ — ἐρρίφην Пс 21₁₁; поставленѣнѣ есмѣ ѡрѣ отѣ нѣго — κατεστάθη Пс 2₆.

в) грчки partic. perfecti medii + εἰμί

послѣланѣнѣ есмѣ — ἀπεσταλμένος εἰμί Мар. J III₂₈; влѣсн вѣсн ннштѣтѣннѣ сѣтѣ — ἰριθμημένα εἰσὶν Μт X₃₀; нѣстѣ лн написано — οὐκ ἔστιν γεγραμμένον J X₃₄; дѣла его ѣко о бѣсѣ сѣтѣ сѣдѣлана — ἐστὶν εἰργασμένα J III₂₁; ннчѣтоже сѣтворѣно естѣ о нѣмѣнѣ — οὐδὲν ἔστιν πεπραγμένον Л XXIII₁₆.

г) грчки partic. praesentis medii + εἰμί
 азъ члѣкъ ѡсмъ подѣ властѣлзи оучинѣнъ — εἰμί τασσόμενος J VII₈.

IV. Аорист.

Прошасти трпни придев и **вѣихъ**

а) грчки aoristus passivi:

и видѣнъ **вѣистъ ѡкъ** — ἐθεάθη Mk XVI₁₁; **оуслѣшана вѣистъ**
 молитѣа тѣоѣ̄ еισηκούσθη J I₁₈; **послѣлана вѣистъ дѣхъ** — ἀπεστάλη
 J I₂₆; **сѣснѣ вѣша** — διεσάφησαν Mt XIV₈₆; **повѣенъ вѣихъ** — ἐπλή-
 γην Ps 101₈; **избавленъ вѣихомъ** — ἐρύσθημεν Ps 123₆.

б) грчки perfectum medii:

ѣко кѣнасъ мѣра сѣго оскжденъ вѣистъ — κέκριται J XVI₁₁;
писана вѣша — γέγραπται J XX₃₁.

V. Футур.

1. Садашњи трпни придев и **вѣдѣ** и грчки partic. praesentis medii + ἔσομαι

вѣдѣте нѣнавидѣмнѣ вѣсѣмнѣ — ἔσεσθε μισούμενοι Mt X₂₂; **грѣлмаъ**
вѣдѣте попираѣмъ ѡзъкъ — ἔσται πατούμενη J XXI₂₄.

2. Прошасти трпни придев и **вѣдѣ**

а) грчки futurum passivi:

спасѣнъ вѣдѣте — σωθήσεται Mk XVI₁₆; **помилѣвани вѣдѣтѣ**
 — ἐλεηθήσονται Mt V₇; **прѣдѣ владѣкъ вѣдѣнѣ вѣдѣте** — ἀχθήσεσθε
 Mt X₁₈; **вѣнѣ вѣдѣте** — дарθήσεσθε Mk XIII₉; **гѣано вѣдѣте** — ла-
 ληθήσεται Mk XIV₉; **оскжденъ вѣдѣте** — παρακολουθήσεται Mk XVI₁₆;
завѣденъ вѣдѣте нѣштѣнѣ — ἐπιληθήσεται Ps 9₁₉; **вѣиженъ вѣдѣтѣ**
 — ἐκδιωχθήσονται Ps 145₂.

б) грчки futurum medii:

нѣженъ вѣдѣтѣ — ἐξελεύσονται Mt VIII₁₂.

в) грчки praesens medii:

отѣ плода бо дрѣво познано вѣдѣте — γινώσκεται Mt XII₈₈;
нѣ вѣдѣте оскжденъ — οὐ κρίνεται J III₁₈; **ѣко сѣхъ члѣскъ прѣданъ**
вѣдѣте вѣ рѣцѣ члѣвцѣ — παραδίδοται Mk IX₃₁.

г) грчки partic. perfecti medii + ἔσομαι:

вѣдѣте раздрѣшено — ἔσται λελυμένον Mt XVI₁₉.

д) грчки partic. perfecti medii + ᾧ:

аште нѣ вѣдѣте ѣмоу дано сѣсѣ — εἴαν μὴ ἦ δεδομένον αὐτῷ
 J III₂₇; **просѣте да радостъ ваша исплѣнена вѣдѣтѣ** — ἵνα ἡ χαρὰ
 ὑμῶν ἦ πεπληρωμένη J XVI₂₄; **да вѣдѣтѣ нѣ ти сѣштѣнѣ вѣи-нѣтнѣ**
 — ἵνα ᾧσιν ἰγιασμένοι J XVII₁₉.

е) грчки *conjunctivus aoristi passivi*:

Да не осуждени бждете — ἵνα μὴ κριθῆτε МТ VII₁; аште пропо-
вѣдѣно бждетѣ вѣнѣне се — ὅπου ἐὰν керυχθῆ МТ XXVI₁₈; да подѣ
сплждомѣ положенѣ бждетѣ — ἵνα ὑπὸ τὸν μόδιον τεθῆ Мк IV₂₁; да
сѣсна бждетѣ — ἵνα σωθῆ Мк V₂₃.

На основу изнетог материјала могу се извести ови закључци
о старословенском пасиву:

I. Као помоћни глаголи служили су финитни облици глагола
бѣти и бѣвати. бѣвати долази само у презенту и имперфекту,
што стоји у вези са итеративним значењем тога глагола.

II. Грчки *praesens medii* преводи се на четири начина:

1. садашњи трпни придев и *нсмь*
2. " " " " *бѣвалъ*
3. прошасти трпни придев свршени и *бѣвалъ* и *бждѣ*
4. " " " *несвршени* "

Грчки *imperfectum medii*:

1. садашњи трпни придев и *бѣхъ* или *бѣахъ*
2. " " " " *бѣваахъ*
3. прошасти трпни придев *бѣхъ* *бѣахъ*
4. " " " *бѣваахъ*

Грчки *perfectum medii*:

1. прошасти трпни придев и *нсмь*
2. " " " " *бѣхъ*
3. " " " " *бѣхъ* (свега један пример)

Грчки *aoristus passivi*:

1. прошасти трпни придев и *бѣхъ* (у јеванђељима и псалтиру
42 примера)
2. прошасти трпни придев и *нсмь* (8 примера)
3. " " " " *бѣхъ* (2 примера).

П. Ђорђевић

Budući da.

1. Upotrebu srpskohrvatskoga kausalnoga veznika *budući da* razložili su Daničić u Ak(ademijskom) rj(ečniku) I, str. 368^b—371^a pod riječju *biti* (*budem*) i Maretić u svojoj Gramatici i stilistici § 506, b. (u 2. izd. 503a.) i u bilješki uz § 628. Ali su ostala još neka pitanja, koja bi trebalo objasniti. Stoga držim, da neće biti izlišno, ako se iznova pokuša da prikaže razvoj upotrebe izričaja *budući bez da* i s njim. Primjerâ su Daničić i Maretić (prvi i iz starije literature) naveli toliko, da će dostajati i za moju svrhu, te ću se samo njima i poslužiti.

2. *Budući* je adverbijalizirani particip prezenta akt. glagola *biti*, i to, kao i drugi adverbijalizirani participi, oblikom nominativ plurala muškoga roda, kao što držim da je dokazao Daničić u svojoj Istoriji oblika str. 346. itd., a priznao i Leskien u svojoj knjizi Serbo-kroatische Grammatik I, str. 552. i d. Kao adverbijalizirani nominativ upotrebljava se *budući* poput drugih adverbijaliziranih participa za kojigod broj i kojigod rod ponajviše u smislu nominativa. Ali pored adverbijaliziranoga participskog oblika ostao je tome participu i adjektivni oblik *budući-a,-e* u atributnoj službi sa značenjem lat. 'futurus'. A kao adverbijalizirani particip upotrebljava se *budući* u apozitivnoj službi, tj. tako, da zamjenjuje sporednu adverbijalnu rečenicu: temporalnu, kausalnu, koncesivnu. Kausalni smisao već od početka i preteže, pa taj se smisao obliku *budući da* kao vezniku i ustalio.

3. Kao particip glagola *biti* upotrebljava se *budući* isprva samo tako, da u sporednoj rečenici, u kojoj predikat čini imenica ili pridjev ili particip preterita akt. II ili particip preterita pasiva s kopulom, zamjenjuje kopulu. Evo nekoliko primjera s naznakom, u kakom značenju *budući* u kojem dolazi:

a) *budući* s imenicom ili s pridjevom: Ti *budući* čovjek, činiš tebe samoga boga. N. Ranjina 84 (premda si čovjek; konces., u Vuka: Ti čovjek *budući* gradiš se bog. Jov. 10, 33. — σὺ ἄνθρωπος ὢν). — Ja *budući* ubog ni sebi nijesam dobar ni drugu. M. Držić 203. (= jer sam ubog; kaus.). — Ove knjige rečeni fra Matije ispisa *budući kapelanom* u Sarajevu. M. Divković, Nauk 42^{b1}) (= kad je bio kapelanom;

¹) Citiranje je svagdje udešeno prema Akad. rj.

temp.). — Kako se može čovik priporoditi *budući star*. J. Bandulavić 204. (= ako je star; hipot). — A Josif..., *budući pobožan* i ne hoteci je javno sramotiti, namisli je tajno pustiti. Vuk, Mat. 1, 19. (= jer je bio pobožan; kaus.: δίκαιος ἄν). — Vi, *zli buduci*, umijete dobre dare davati djeci svojoj. Vuk, Luka 11, 13. (= premda ste zli; konces.: πονηροὶ ὑπάρχοντες).

b) *budući* s participom pret. akt. II i s participom pret. pas.: Radat ishodi umoren *budući iskao* Miljenka. M. Držić 95. (= jer je iskao M.; kaus.). — Porušena u crnilu veći dio ležiš pusta, *izgubila buduć* silu i od ruku i od usta. I. Gundulić 370. (= jer si izgubila; kaus.) — Tako *budući* ga *uskrisio*, dade ga majci živa. F. Lastrić, Ned. 265. (= kad ga je uskrisio; temp.) — Prorok dakle *budući bio i znao* da zakletvom zakleo se je njemu bog... govorio je od uskrsnutja. A. Velikanović, Upuč. 1,188. (= kad je prorok bio i znao; kaus.) — Ovi (apostoli) *budući karani, bijeni i mučeni*, veseljahu se. J. Banovac, Razg. 68. (= premda su bili karani itd.; konces.). Particip *budući* s participom preterita akt. II. drugoga glagola zamjenjuje perfekat ovoga glagola.

Iz ovih primjera (pod *a.* i *b.*) vidi se, da je u njima subjekat participu isti kao i glavnomu glagolu, a značenje makar da može biti i temporalno i kausalno i koncesivno i (rijetko) hipotetičko, ipak preteže kausalno.

4. Ali subjekat participa može biti i različan od subjekta glavnoga glagola, koji može biti i bez subjekta. Primjeri će se navesti pod *a.* i *b.* istim redom kao i u § 3.

a) *Budući cesarom* dobri Teodosij, biše u Carigradu jedan plemenit človik. F. Vrančić, Živ. 81. (= kad je bio cesarom; temp.) — *Budući kršćenica*, zato joj se ne pristoji idolom klanjati se. F. Glavinić, Cvit 310. (= kad je kršćenica; kaus.). — *Budući* tebi *kriva*, još me s neba trijes ne skrši? J. V. Bunić, Mand. 11. (= premda sam tebi kriva). — *Ne budući* pristanište *zgodno* za zimovnik, svjetovahu mnogi da se odvezu odande. Vuk, Djela ap. 27, 12. (= kad nije bilo zgodno; kaus.: ἀνευθέτου δὲ τοῦ λυμένους ὑπάρχοντος).

b) Pridoše na greb *budući* ve *isteklo* sunce N. Ranjina 123.^b (= kad je bilo već isteklo s.; temp.) — Ne pomaže otvoriti oči na smrti, *budući zatvorio* ih u život svoj. P. Posilović, Nasl. 21.^b (= jer si ih zatvorio; kaus.) — Koje zemlje uživanje *budući* njemu *bio obećao*, ništa ne manje i on i njegovi posljedni hodili su od mjesta do mjesta. J. Matović 325. (= premda je bio obećao; konces.). — Ja *budući znao* ispisati prelo, kolo i divan, valja da sam tu svagdi bio. M. A. Relj-

ković, Sat. 9. (= kad sam znao; kaus.) — Vaša nastojanja ne ću brojiti, *budući* svima dobro *poznana* E. Pavić, Ogled V. (jer su poznana; kaus.)

I u tima primjerima *budući* može imati temporalno, kausalno, koncesivno značenje, ali kausalno i ovdje preteže. Što pak particip ima drugi subjekat nego glavni glagol, pa što je particip upravo adverbijalizirani nominativ (§ 2), zato se particip sa svojim subjektom može označiti kao apsolutni nominativ, osobito onda, kad u glavnoj rečenici nema zamjenice, koja bi se na njegov subjekat protezala. U takovoj konstrukciji dolaze adverbijalizirani participi (part. prez. akt. i pret. akt. I) i drugih glagola; na pr. Tako *one* tijo *govoreći*, puče puška iz kauske vojske. N. pjes. Vuk III, 555. (isp. Maretića, Gram. i stil. § 628, a, u 2. izd. ib.).

5. Osim rečenih slučajeva ima i taj, da je particip *budući* bez subjekta; na pr. Tako *budući* nikoga se ne imam bojati. M. Divković, Nauk 60.^b [= kad je(st) tako; kaus.]. Oblik glagola *biti*, koji se zamjenjuje participom, *je(st)* nije kopula, nego ima svoje pravo konkretno značenje ("jest, stoji, biva"). Evo još jedan primjer: Može biti bi pravo bilo da se grijeh nje već ne liči, *buduć* joj *se oprostilo* po nebeskoj božjoj riči, I. V. Bunić, Mand. 3. (= jer joj se oprostilo; kaus.); *je*, koje se zamjenjuje participom, ovdje je kopula, jer je *oprostilo se (je)* upravo perfekat. U svima primjerima, što ih Daničić navodi (Ak. rj. I str. 370.^a pod *b.*), značenje je participa kausalno. Ali particip *budući* nije u svima bez subjekta; na pr. *Budući pravo*, da se svakomu svoje dade, zato može se zadovoljština iskati. A. Bačić 48. (= kad je pravo; kaus.). Ovdje držim da particip *budući* nije bez subjekta, nego da eksplikativna rečenica sa (*to*) *da* čini subjekat (isp. Ak. rj. I 354^a), *pravo* predikat, a *je*, koje se participom *budući* zamjenjuje, kopulu [kad je pravo (*to*) *da* —]. Takav je i ovaj primjer: Potezani bit ne mogu, *ne budući drago* bogu. J. Kavanjin 296 [= jer nije drago bogu (*to*), *da* budu potezani].

6. U netom navedenom primjeru iz A. Bačića 48. našli smo, da subjekat participa *budući* može činiti srednji rod pokazne zamjenice (*to*), kojemu se sadržaj kazuje eksplikativnom rečenicom sa *da*, a predikat srednji rod pridjeva (*pravo*), koji particip, zamjenjući kopulu, sastavlja sa subjektom. Ali uz taki subjekat (*to da* —) može činiti predikat i sam glagol *biti* u svom pravom konkretnom značenju, a u obliku participa, kojim se zamjenjuje finitni oblik njegov; na pr. *Budući (to) da* kiša pada, ostat ćemo kod kuće [= jer je(st) *to*, *da* kiša pada]. Tim se postiže *to*, da se uz *budući (da)* mogu nalaziti ne samo nominalni oblici (imenica, pridjev, partic. pret. akt. II), nego i finitni

oblici glagolski. A posljedak je tomu, da se *budući da*, uz koje se nalazi finitni oblik glagolski, shvata kao (kausalni) veznik kao i *kad* ili *jer*, uz koje dolazi tako isto finitni oblik glagolski [na pr. *budući da* kiša pada = *kad (jer)* kiša pada].

Mnogo primjera navode Daničić u Ak. rj. I, str. 370.^{a,b} i Maretić u Gram. i stil. § 506,b. Evo ih nekoliko: Sime, koje među drače i trnje pada, ne more klasa učiniti niti doći na zrilost *budući da* ga drača i trnje zatuši. F. Lastrić, Od' 188. — Po ovome možemo poznati, da koristi ovoga svita nisu nam potribite, *budući da* ćemo ji brzo ostaviti. J. Banovac, Razg. 85. — *Budući da* mi ovo nije moguće, zato prostrt u duhu priponizno uzdišem. A. Kanižlić, Bogoljub 110. — Apostoli, ako su i siromasi spolja pokazivali se, al u samom djelu, *budući da* su boga pri sebi imali, najbogatiji jesu bili. J. Rajić Fouč. 1, 7. — *Budući da* nije dobro videla, zato nije mogla odmah da uvrze. Vuk, N. posl. 178.

U narodnim umotvorinama ne dolazi ni particip *budući* uopće, pa ni veznik *budući da*.

7. Pored rečenica sa *da* veže se s participom *budući* isto takova rečenica bez *da*; na pr. Ne bi se ti začudio u ovakom slučaju tomu slepcu, *budući* on ni zrake ni dobroće bisera ne vidi? J. Rajić, Ponč. 1, 7. U takovim primjerima, koji su vrlo rijetki (Daničić u Akad. rj. I, str. 370.^b osim spomenutoga navodi samo još jedan primjer isto iz 18. v.), držim da je *da* izostavljeno stoga, što se *budući* uz *da* više ne osjeća kao particip, nego samo kao kausalni veznik, a što *da* uza nj znači, zaboravilo se; tako se prema drugim kausalnim i drukčijim veznicima, uz koje *da* ne dolazi, i kod *budući* stalo izostavljati.

8. Kadšto se u nekih pisaca 17. i 18. vijeka *budući (da)* sastavlja s kojim ponajviše kausalnim, rijetko koncesivnim veznikom, da bi mu se kausalno ili koncesivno značenje bolje istaklo. Takovi su s kausalnim značenjem oblici: a) *jer budući da*, b) *budući bo*, c) *zašto budući*, d) *za budući da*; s koncesivnim značenjem oblik: *budući prem*. Ova pojava odgovara onoj iz grčke i latinske gramatike poznatoj, da se apozitivni (adverbijalni) particip makar kojega glagola sastavlja s veznikom, koji pokazuje, u kakom se značenju ima particip razumijevati. U toj službi zove se veznik supplementum participii. Tako dolaze kausalni veznici ὡς 'kako', ἄτε 'što' uz kausalni particip, a koncesivni καί lat. *etiam*, καίπερ lat. *quamvis* uz koncesivni; na pr. ἄτε πυκνοῦ ἐόντος τοῦ ἄλσεος οὐκ ἄρων οἱ ἐντὸς τοῦς ἐκτός, ὃ τι ἐπρησον. Herod. VI, 79. '(zato) što je bio

gust gaj, oni u njemu nijesu vidjeli onih izvan njega, što je snjima bivalo.' — (Milites) *quamvis recusantem* ultro in Africam sunt secuti. Suet. Cars. 70. 'premda je odbijao.' Isp. Kühnera — Gertha grč. gram. II 96 i d., Kühnera — Stiegmanna lat. gram. II, 445. Tako držim da se kausalni ili koncesivni veznik mogao sastavljati i s participom *budući*, dok još oblik *budući da* nije bio postao kausalni veznik, ali je mogao ostati uza nj i poslije. Pa onda se dobio oblik, kao da su dva kausalna veznika sastavljena kao na pr. u *jerbo*; *zašto bo* (isp. Ak. rj. IV, 596;^b za *jerbo*, i I 462.^a za *zašto bo*), gdje se drugim ističe kausalno značenje prvoga (isp. i kausalno *cijec jer*, (*za*-*radi jer*, koncesivno *prem jer* (Ak. rj. IV, 594.^b). Druge navedene konstrukcije po onom, što je rečeno, razumiju se lako, a za onu pod *d* (*za budući da*) valja mi reći, da u primjeru: Odgovori sotona, da se zaludu ona ženska glava ispovidaše i plakaše, *za budući da sakrila bijaše* jedan grih. I. J. P. Lučić, Doct. 21. — *za budući da sakrila bijaše* stoji mjesto *za što jest (stoji, biva) (to), da sakrila bijaše*, pa je *što jest (to) da* zamijenjeno participom *budući da*, a za je ostalo s istim smislom kao *zašto*. I *budući prem* u primjeru: *Budući prem* ova tako . . . ništa ne manje naredeno bi . . . J. Matović 209., koji Daničić u Ak. rj. ne navodi među primjerima, o kojima se ovdje radi (I str. 370—1), nego na str. 369.^b — stoji mjesto *ako prem ova tako jesu*, pa je *ako ova tako jesu* zamijenjeno participom *budući ova tako*, a *prem* je ostalo naznačujući, da particip *budući* ima koncesivno značenje.

Navest ću još par primjera — za onakove konstrukcije, za koje je naprijed rečeno, da se tako razumiju: *Zašto mučenik budući* u veri stalan, čini mu glavu odsići F. Glavinić, Cvit 289. — Nije dopušteno reći krivo svjedočanstvo protiva sebi, *budući bo* na neki način svaki iskrnji sebi. J. Matović 407 (Daničić i ovaj primjer navodi na str. 369.^b Ak. rječnika).

Sve rečeno kombiniranje imalo je smisla, dok je samo *budući* moglo imati ili temporalno ili kausalno ili koncesivno značenje, da bi se pokazalo, kakvo značenje ima. Ali kad je *budući da* dobilo stalno značenje kausalnoga veznika, sastavljanje s drugim kausalnim veznikom nema više pravoga smisla. Što se ipak događa, može se držati za dokaz, da se i *budući da* (bar isprva) moglo nalaziti i u drugom smislu.

9. Napokon dolazi i konstrukcija participia *budući* s infinitivom, ali samo u jednoga pisca (D. Ranjine); na pr.: Još čijem tužu ja, *budući ti doći* 34^b (= kad budeš ti doći, kaus.; Daničić drži da *bu-*

dući ti doći znači: 'ako budeš ti doći', ali čini se, da bi i to *ako* bilo kausalno.

10. Još na jedno pitanje držim da mi valja pokušati odgovoriti: zašto naime *budući da* kao veznik dolazi samo u kausalnom smislu, dok *budući*, kad nije veznik, može imati i temporalan ili kausalan ili koncensivan smisao? *Budući* je apozitivan particip. Kod toga pak participa odnošaj između izričaja s participom i onoga s glavnim glagolom čini se da je prvobitno temporalan. Ali temporalan je odnošaj često i kausalan, tako da izričaj s participom pokazuje povod onome što glavni glagol znači. Zato temporalni veznici mogu služiti i kao kausalni; na pr. srpskohrv. *kad*, *pošto*, grč. *ἐπει* lat. *cum*, njem. *weil* (srarije *dieweil* = *die Weile*: 'die Zeit, während'). Evo primjer: Carev sin *čujući* za to jezero krene jedno jutro kradimice od oca. Vuk. N. prip². 153. (= *pošto* je čuo -- zato što je čuo). Radad ishodi umoren *budući* iskao Miljenka, M. Držić 75. (*pošto* je iskaō = jer je iskao). Kausalan odnošaj može postati i koncensivan; na pr.: Kraljev sin.... cijeli svijet *obišavši* ne može naći za sebe devojkicu. Vuk. N. prip². 220. Pripovjedač kaže, da kraljev sin ne može naći za sebe djevojke, a tome se on čudi, jer je kraljev sin cijeli svijet obišao (isp. primjer sa *budući vrem* naveden u § 8). — Ti *budući* čovjek činiš tebe pravoga boga. N. Ranjina 84. (Jevreji se tomu, da se Isus gradi bogom, čude, jer je čovjek). Dok je *budući* samo, osjeća se još kao particip, pa dolazi i u temporalnom i u koncensivnom značenju. Ali kad je u obliku *budući da* postalo veznik, kausalno je značenje pretežno posve. Tomu je po svoj prilici uzrok, što se onda postojanje (bivanje) onoga, što se rečenicom sa *da* kazuje, participom *budući* osobito ističe (*budući da* kiša pada = kada stoji to, da kiša pada). Čovjek bi rekao, da se pretpostavlja hipotetička perioda, kojoj se sa *budući da* uvjet izriče kao ispunjen, hipotetička pak perioda, kojoj je uvjet ispunjen, sama sobom prelazi u kausalnu (ako kiša pada, ostatak ćemo kod kuće — kad biva to, da kiša pada, ostatak ćemo kod kuće). Osim toga treba na um uzeti, da je veznik, koji je mogao imati baš kausalno značenje, jeziku dobro došao, jer kausalnoga veznika, koji bi se upotrebljavao i u prepozitivnoj i u postpozitivnoj rečenici, jezik upravo nije imao (*kad* nije samo kausalan veznik, a *jer* se upotrebljava ponajviše u postpozitivnoj rečenici). Tako je jezik (upravo književnici, jer iz narodnoga govora nema primjera), veznik, koji se kao kausalni mogao upotrebljavati i u prepozitivnoj i u postpozitivnoj rečenici, objeručke prihvatio i u toj funkciji zadržao.

О природи, развитку и заменицима гласа *x* у говорима Црне Горе.

I

Ја немам намеру, да то одмах истакнем, да овим чланком пружим какву исцрпнију монографију о гласу *x* у овим говорима; напротив, желео бих да се позабавим више принципском страном самога питања. Хтео бих да покажем шта значе, са историске и фонетске стране, различити данашњи заменици овога гласа; у каквом односу они стоје међу собом; уколико њихова данашња слика расветљава у даљој перспективи смисао и унутрашњу страну саме фонетске еволуције гласа *x* у нашем језику уопште. И одмах ћу нагласити три ствари. Прво, нема ниједног црногорског говора који данас у свима фонетским позицијама и у свима речима чува овај глас. „Он се чује слабо ђе здраво, постојано и на сваком мјесту у ријечи“, рекао је још Вук (Пословице XIV). Затим, исто тако недоследност показују и говори у којима на месту старијег *x* стоји данас који други глас. И треће, они говори који по правилу губе овај глас, губе га углавном у свима позицијама.

То све значи да је у погледу судбине гласа *x* и гласовни систем ових говора прожет у основици својој оним истим фонетско-физиолошким моментима који су довели до уклањања овога гласа уопште из гласовног система нашег штокавског дијалекта. Одавде се види и основна разлика у самој хронологији појавѣ: док други наши говори у овом погледу показују данас само резултате раније тенденције, црногорски, напротив, узети у својој целокупности, или непосредно чувају и све прелазне ступњеве од фрикативног *x* до његових обичних данашњих заменика или самом системом ових дају јаснији појам о целокупном развитку овога гласа. Треба само показати шта је у свему томе органско, фонетско, а шта је добивено другим путем.

1

Данас црногорски говори у погледу судбине гласа *x* показују три основна типа: једни још чувају овај глас, други место њега имају друге гласове, а трећи су га потпуно изгубили. Потребно је, пре свега, дати ближу карактеристику ових типова, и лингвистички и географски.

Први тип претстављају говори непосредне околине Цетиња: то значи цела Ријечка и Љешанска нахија и делови Катунске нахије — племена Његуши, Ђеклићи и Бјелице. За РН материјал имам из двају села, Добрског Села (ДС) и Косијера (К); од ЛН узео сам само село Штитаре (ШТ). У Катунској нахији био сам у селу Бјелошима у Његушима и у селима Војковићи (В) и Петров До (ПД) у Ђеклићима.¹⁾ У Бјелицама нисам био.

Сви ови говори — то је већ речено — имају једну заједничку црту: они још чувају глас *x*. Али он је у њима претрпео знатне фонетске модификације, и то у свима у истом правцу. Он је данас двојаке природе: у почетку и у средини речи, и пред самогласницима и пред сугласницима, он је веларни звучни спирант, а на крају речи мукло *x* редуковане фрикациије, сведено у неким говорима на просту аспирант; нијансе у интензитету фрикативности постоје и у једном и у другом случају, и то и према говорима и према позицији гласа у речи. И по фонетско-физиолошком моменту, и по акустичком ефекту и по томе што га млађе поколење већ аперципује гласом *z*, ово звучно *x* претставља у данашњем гласовном систему ових говора једну фонетску варијанту гласа *z*. Најтачније га је према томе бележити знаком *ǰ* који је увео проф. Белић за редуковано чакавско *g* (ЈФ X 1—3, 218—19). Крајње мукло *x*, редуковане фрикациије, ја ћу бележити знаком *χ*.

Примери:

- а) почетак речи: *ǰd̥kеш*, *ǰi̯ша^ар*, *ǰр̄ш*, али: *од̄i̯jo* (Б); *ǰr̄аbа^ар*, *ǰr̄i̯а*, *ǰr̄аna*, али: *рb̄ä^еш*, *д̄шē* (3 plur. praes.) (ДС); *ǰi̯ша*, *ǰi̯шар*, *ǰōда* (= хода), али: *ӣљāда*, *рāбар* (В); *ǰr̄bāш*, *ǰоd̄i̯jo* (К); *ǰr̄kа* (3 sg. praes.), *ǰrk̄i̯u* (исто), *ǰr̄i̯а*, *ǰi̯лада*, *ǰōћу*, *ǰi̯шā*, *ǰōшē* (3 plur. praes.), али: *рāбар*, *рāna*, *j̄ лад* (ШТ).
- б) средина речи: *др̄āǰā^аχ* (gen. plur.), *j̄ǰо*, *вр̄ǰа*, *д̄ с̄ӣр̄āǰа* (gen. sing.) *з̄д̄уǰē* (ном. *задуха*), *м̄j̄ǰа* — *м̄j̄ǰе*, *б̄j̄ǰа* —

¹⁾ У говорима Старе Црне Горе испитивања сам вршио заједно с г. др. М. Малецим; у Брдима сам.

bŷge, rđđŷi, māzŷa — под *īāzŷōm*, *lŷŷi* — *lŷŷā*, *ŷŷome*, *māŷam*, *rabđŷaŷu*, *iŷāŷu* (Б); *nāŷija*, *īāzŷo*, *īŷŷā*, *nđsaŷu*, *koiāŷu*, *ŷeŷāŷu*, *māŷnŷjo*, *īiŷeŷnŷlo* (ДС); *lŷŷi* (п. plur.), *ŷiro māŷa*, *lđī ŷŷa*, *nāŷija*, *osaŷlo* (усахло), али: *īiŷenŷlo* (В); *ŷnāŷu* (асс. sing. — снаха), *rđđŷi*, *drŷŷāŷu*, *ŷrā-ŷaŷu*, *bjeŷāŷu*, *īiŷāŷu*, *nđsaŷu*, *īeŷiŷāŷu*, *ŷru-ŷiŷāŷu*, *īiŷeŷnŷlo*, *usaŷnŷlo*, *usaŷlo* (К); у *Orāŷe*, *kŷŷā*, *ŷŷo*, *īāzŷa*, *nđsaŷu*, *māŷnŷlo*, *osaŷnŷlo* (ШТ).

в) крај речи: *lŷŷx*, *rđđx*, *orāx*, *ŷŷŷnik'a'x*, *ŷđđok'a'x*, *ŷmō-k'a'va'x*, *rekđx* (Б); *koiāx*, *ŷeŷāx*, *māŷnŷija'x*, *đva'ca'x*, *čđlā'x*, *ŷđlā'x*, *uŷiŷx* (ДС); *orāx*, *oniŷeŷx*, *moiŷeŷx*, *đđŷđx*, *īzŷubīx*, *oŷiŷx*, *uŷiŷx*, *koiāx* (В); *īiŷāx*, *ŷrāŷŷāx*, *bjeŷāx*, *nāŷđx*, *ŷe-đdāx*, *ŷudŷix* || *ŷuŷŷix*, *īleŷŷix*, *rđđniŷeŷx*, *ŷiŷeŷx*, *māŷnŷija'x* (К); *vrŷx*, *lđī ŷŷx*, *lŷŷx*, *orāx*, *oiānākāx*, *uŷiŷx*, *nđŷiŷeŷx*, *īđđđx*, *koiāx*, *drŷŷāx* (ШТ).

Већ и сам материјал показује да се спорадични случајеви губитка гласа *x* у овим говорима јављају искључиво у почетку речи и у средини речи пред сугласником. То није случајно. Он је у тим позицијама сведен врло често на просту звучну ваздушну струју, на какво задњевеларно слабо *γ*. То значи да глас *ŷ*, у ствари, има овде две фонетске варијанте: он може бити јаче и слабије, редуковане фрикације. Али однос *ŷ* : *γ* по јачини фри-кације варира према појединим месним говорима, те је обеле-жавање оба ова гласа једним истим знаком разумљиво. Ову разлику у јачини фрикативности и њезин однос према позицији гласа у речи нарочито наглашавам, засад само као констата-цију, а видећемо доцније како она баца извесну светлост на си-стему и распоред данашњих заменика овога гласа у другим гово-рима. Ваља исто тако споменути да овакве нијансе у јачини фри-кативности, и код *ŷ* и код *ɣ*, прате и саму територијалну разлику: најјаче *ŷ* — најближе гласу *ɔ* — има говор села Б, а најслабије и *ŷ* и *ɣ* ДС.

Засебан случај развитка гласа *x* претставља група *xv*. Ни ови га говори нису задржали у овом положају. Промена *xv* ≃ *ϕ* општа је појава за све њих, уколико, разуме се, знају уопште за глас *ϕ*. У свима је њима, дакле, после преношења фрикативне артикулације на глас *v* — после извршеног једначења по начину образовања — фрикативна група *xϕ* изгубила свој први компонент. Већ и по томе што се у неким од ових говора *x* иначе не губи, јасно је да овде имамо специјалан случај, условљен не само при-

родом артикулације гласа *x* већ и његовим нарочитим положајем. Према томе, у промени $x\phi \geq \phi$ била би, бар по резултату, нека врста дисимилације: редукција једног од двају фрикативних елемената, и то оног који је због своје слабе артикулације „био на удару“. Претпоставити друкчији ток развика: преношење фрикативне артикулације првог компонента са задњег дела небаца на усне — $x\phi \geq \phi\phi \geq \phi$ — мислим да за ове говоре, тј. за неке од њих, није могуће.

После свега овога јасно је да за говоре ове групе — староцрногорски тип — вреди данас оваква схема: а) $x \geq \xi \parallel x \rightarrow \phi$ и б) $x \geq \chi$. Јасно је, исто тако, да је и однос $\chi : \xi$ израз једино фонетских прилика: свеједно је јесу ли по среди засебне речи или морфолошке категорије, — однос краја речи према осталим положајима један је исти.

Други тип претстављају говори који међу своје гласове данас не убрајају и глас *x*, али зато на његову месту, бар у неким позицијама, стоје други гласови. То су говори непосредне околине Бара: дијалекат племена Мрковића и дијалекат села Зубаца. — Оба ова говора у подједнакој мери данас не знају гласа *x*; то их и везује у једну целину. Али се у самој ствари они и разликују међу собом. Разлика се огледа и у природи самих заменика, и у њихову распореду и у доследности замене. Најбоље је, према томе, и сам материјал изнети засебно за сваки говор.

У почетку речи и пред сугласницима и пред самогласницима у мрковићком говору нестало је гласа *x* потпуно. Покаткад само, нарочито у туђим речима, чује се место њега аспирата, која може бити покаткад и нека врста врло слабог *h*.

Примери: *џт'еџе*, *џт'у* (3 plur. praes.), *ладџна* (хладовина), *ладџ* (хлад), *адџдук*, *адџрија*, *адџн*, *џт'у* || *џт'у*, *џјде* || *адџде*.

Већ и по томе што се оваква аспирата јавља махом у туђим речима, што се чује и у оним речима где гласа *x* није ни било, што целокупни развика гласа *x* у овом говору искључује могућност њезине органске везе са овим гласом, јасно је да она и није производ његове фонетске еволуције. Она, дакле, нема историске вредности, унесена је са стране, уколико није производ физиолошко-фонетских прилика. Уосталом, ово је црта и других наших говора (Белић, ДИЈС 207, Вушовић, ДИХ 20).

Средина речи, међутим, пружа нешто сложеније односе: ту се не може рачунати само с фонетским чиниоцима. Целокупна слика и распоред данашњих заменика не показује, бар на први поглед, једну

систему која би била израз само фонетских прилика. Два гласа стоје место старог *х* у овој позицији: *в* и *г*. И њихов распоред баца интересантну светлост на историску страну њихова односа према гласу *х*. Али је пре свега потребно показати природу њихова међусобног односа. Не може се рећи да ова данашња разлика у замени зависи само од вокалске околине: то не вреди ни као општа констатација. Истина, глас *в* се јавља већином у случајевима где би га као прелазни глас и очекивали: *ѡ̂зубо*, *ѡ̂уба°*, *црвѡша*, *лѡуба*, *ѡубик* (gen. plur.). Али то не значи да се он јавља само после гласа *у*; примери: *мѡва* (3 sg. praes.), *мѡвнѡк* (1 sg. aor.), *мѡвнѡш* већ нису из те категорије случајева. Затим, он ни у суседству вокала *у* није доследан: 3 л. plur. imperf. гласи у говору само *ѡ̂ча°ѡ*, *вѡча°ѡ*, *бѡра°ѡ*, *ид'ѡ°ѡ*, *ѡрѡсја°ѡ*, *кѡсја°ѡ*, *нѡсја°ѡ*. А примери типа *дѡга* – *дѡгови* (дух), *ѡрбѡга* и сл. са своје стране показују да се и у случајевима где би према природи вокалске околине очекивали глас *в*, јавља други глас *-г-* као заменик некадашњег *х*.

Већ и ова два последња примера показују у којим се приликама данас јавља глас *г* као заменик старијег *х*; јасно је да то вреди само за именице и то само за оне код којих глас *х* у системи облика стоји и у различитој фонетској позицији: однос пот. sg. према осталим облицима значи исто што и однос краја према средини речи. Отуда: *арѡга* – *арѡсу* || *арѡзи* (gen. sg. пот. plur. од *арѡк*), *сиромѡга* – *сиромѡсу* || *сиромѡзи*, *грѡга*¹⁾ (грѡк), *мѡјега* – *мѡјегови* (мѡјек), *врѡга* – *врѡгом* – *врѡгови* (врѡк), *дѡга* – *дѡгови* (дѡк), *ѡрбѡга* (трбѡк), *драѡе°к* (gen. pl.), *сиромѡ°је°к* (исто).

Крај речи је прост и јасан: на месту *х* стоји данас у свима категоријама *к*. Нема, дакле, у овој позицији нити губитка гласа *х* нити каква колебања у његовој замени: и у свима речима и у свима категоријама јавља се само — *к*.

Примери: *грѡк*, *сиромѡк*, *дѡк*, *ѡрбѡк*, *мѡјек*, *арѡк*, *врѡк*, *лѡ°ник*; *о ѡѡк* (loc. pl. = о тима), *дѡбрик*, *мѡлѡ°дик*, *мѡјук*, *дѡ°не°к* (gen. plur.), *нѡд'еле°к*, *лѡлѡ°ве°к*, *ѡдине°к*, *доѡлѡ°ње°к*, *ѡријѡ-ѡеле°к*, *дрѡ°че°к*, *бѡсове°к*, *жѡјене°к* || *жѡјене°к*, (gen. pl. од жена), *драѡе°к*, *сиромѡ°је°к*, *језѡкове°к* (= језѡкѡ), *ѡѡѡик* (= пута), *лѡд'ук*, *без ѡубик*, *крѡмадик* (крем), *грѡд'ук*, *ѡѡла-д'ук* (gen. pl. = тѡлѡдѡ), *ѡвѡд'ук*, *моѡк* (1 sg. aor.), *убѡк*, *д'ѡк* (= доѡох), *ѡриѡк*, *дѡдок*, *вѡд'ек*, *жѡлѡк* (1 sg. imperf.), *вѡча°к*, *бѡра°к*, *ид'ѡ°к*, *кѡсја°к*, *ѡрѡсја°к*.

¹⁾ Код Решетара нетачно: *grava* (Št. D. 120).

За овај говор, дакле, вреди данас оваква схема: а) $x \rightarrow \emptyset$ (у почетку речи); б) $x \rightarrow \emptyset$, $x \rightarrow v$ (у средини у засебним речима), $x \rightarrow z$ (у средини речи у системи облика); в) $x \rightarrow k$ (на крају речи).

Настаје питање: како треба разумети ову систему заменика? Каква је морала бити основна фонетска вредност оног x које је као један „стадијум“ у еволуцији првобитног фрикативног x претходило данашњим заменицима његовим и могло бити према положајима у речи и другим моментима аперциповано разним гласовима?

Узмимо сва три основна положаја редом. Најпре средину речи. Ту треба показати, пре свега, уколико се гласови z и v могу сматрати као фонетски заменици гласа x ; у каквом односу у том случају они стоје међу собом; да ли има и колико фонетске пологе ово њихово двојство. Да глас v у случајевима где стоји после u претставља прелазан глас, — то није немогуће. Али да се на овај начин може објаснити и данашње v пред сугласником, то је врло мало вероватно. Оно је ту без сумње директна замена старог x . Према томе, једни случајеви показују као да је тенденција у говору у овом правцу била да се x потпуно изгуби, а други као да је његова природа била таква да је допуштала прелазак у сасвим друге гласове, али не и његов губитак. Другим речима, треба помирити гласове z и v као заменике некадашњег x са гласовном нулом ($\emptyset$). Треба пре свега нагласити да се као заменик гласа x у средини речи јавља z , ма колико оно било данас везано за извесну систему. Затим да и z и v , већ и по томе што у целокупној системи замене стоје напоредно са $\emptyset$, одају заменике спорадичног карактера. То значи да је x које је непосредно претходило гласовима z и v по својим особинама у фонетско-физиолошком правцу више нагињало потпуном губитку, него што је својом акустичком страном давало могућности да буде аперциповано другим гласовима. А то значи да имамо потпуно право да претпоставимо у основици какав редукован фрикативни глас који је могао под извесним условима дати z . Чим је он могао прећи у глас z , јасно је, по моме мишљењу, да по среди може бити само какво ξ или γ , тј. онај глас који у овој позицији и данас чувају староцрногорски говори. Где год се у нашим говорима јавља z као органски заменик гласа x , ту се овакав глас — јасни веларни спирант — мора претпоставити. Наравно, ово не вреди за говоре у којима је z добивено другим путем: где оно претставља супституцију дијалекту непознатог гласа x . Али то не смањује његов значај — о томе ће бити говора и мало доцније — за

разумевање основног момента у историји развита гласа *x* у нашим дијалектима.

Дакле, анализа данашњег стања допушта нам да претпоставимо у гласовној системи овога дијалекта за извесну епоху језичког развита и нарочити, говору дотле непознати глас γ . А оно стање које данас у овом правцу карактерише староцрногорске говоре показује да $\dot{u}$ погледу јачине саме фрикативности код гласова $\dot{g}$ и γ могу постојати и дијалекатске разлике. Онда је јасно, ако узмемо у обзир данашњи однос $z : v : \phi$ (*дуга – ма^oванџа^oц*), да је и некадашње γ мрковићког говора било и по физиолошко-фонетском и по акустичком моменту доста далеко од гласа z . Његова фрикација била је онаква какву је допуштала уопште промена $x \geq \gamma$. До фазе $\dot{g}$ глас γ није дошао у овом говору. То са своје стране потврђује и његов редовни губитак у почетку речи, тако да је његов развита у тој позицији сам по себи јасан (исп. и староцрногорске говоре и говор Прчања у Боци Которској који у средини речи редовно има z место x , Решетар, о. с. 122).

Имали смо, дакле, и у средини и у почетку речи у овом говору некад глас γ слабе фрикације. И даљи његов развита је природан. Он је претстављао необичан глас за фонетски систем овог говора. Гласови ове врсте не карактеришу гласовни систем нашега језика уопште. Исп. факат да оно $\dot{g}$ у староцрногорским говорима већ млађе поколење аперципује гласом z . То значи да се гласови γ и $\dot{g}$ и не могу дуже одржати. Питање је само како ће их који од наших дијалеката уклонити. У томе одлучује сама природа ових гласова. У говорима и позицијама где је овакав глас често тешко и разликовати од гласа z , природно је да он и пређе сасвим у тај глас; онде где је слабије фрикације, он је тим самим и далеко од експлозивног z ; говор га уклања на други начин: његова се фрикација потпуно редукује, он се, дакле, губи потпуно. Замена његова у оваквим приликама може бити само резултат морфолошких прилика. Овакав је и био глас γ у мрковићком говору у свима позицијама. Не бисмо, према томе, у средини речи у њему очекивали заменике, већ потпун губитак овога гласа. А они се ипак јављају. И то два гласа, z и v .

Промена гласа γ слабе фрикације у спирант v ни теориски не претставља фонетских тешкоћа: глас који је скоро сведен на просту звучну ваздушну струју добија нешто одређенију боју променом места артикулације. Иначе, и слаба фрикација и звуч-

ност остају. Међутим промена $\gamma \geq z$ већ и по томе што се јавља само у случајевима где глас x стоји у извесној системи облика — не може бити само фонетска. А с друге стране, однос $z : v$ није никако могао потећи од акустичке разлике старог γ , јер нема зато никаквих разлога: оба се гласа јављају у истим фонетским позицијама (*ма^ова* || *сиром^ага*). Мора се, дакле, показати најпре зашто се уопште јавља z , а затим зашто само код именица које су и у пот. имале глас x .

Према нашој претпоставци, у говору је морао негда постојати овакав однос:

ар^ах → *ар^аси*
 ↓
ар^ага
 итд.

Данас, међутим, имамо: *ар^ак* → *ар^асу*
 ↓
ар^ага

Ово све показује да је морфологизација гласовних односа у овом случају у потпуном складу са примерима типа: *б^ак* — *б^ага* — *б^асу*, *др^ук* — *др^уга* — *др^усу* и сл. Однос $k : i : s$, са своје стране, показује да је глас x морао бити функционално задржан. Психолошки, он се није могао изгубити. Дакле, слика старих односа изменила се само у фонетском смислу: однос двају спираната редуковане фрикации заменили су експлозивни гласови у истом односу. У језику је била тенденција да се γ у системи облика *не* изгуби, већ уклони преласком у себи најближи глас. И чисто фонетски, његов би заменик могао и овде бити само v . Глас z значи и паралелизам крајњем k и стварање на тај начин односа $k : z$ који је већ у језику постојао. Дакле γ , које се иначе у средини речи или губило или прелазило у v , могло је под изнесеним условима дати и z ; његова слаба фрикативност допуштала је прелазак у експлозивно z само у случајевима где је то сама система захтевала.

Још неколико речи о крајњем k . Мрковићи говор редовно редукује звучност код сугласника на крају речи. Он данас зна у овој позицији само за мукле сугласнике. И по свој прилици то је његова доста стара црта. Могло би, према томе, и данашње крајње k бити резултат промена $\gamma \geq z \geq k$. Међутим ја сам узео за полазну тачку x . Мени се чини да је и немогуће за мрковићи говор претпоставити у овој позицији промену $\gamma \geq z$. Јер шта би то значило? Значило би да говор који у средини речи има z само

у извесним категоријама, на крају речи има редовно тај глас. Другим речима да је крајње γ било много ближе гласу z , него оно у средини речи. А томе се противи све оно што данас црногорски говори показују у овом правцу. Затим, редовну промену $\gamma \geq z$ на крају речи могуће би било за овај говор претпоставити само онда кад би се γ осетило као знак граматичке категорије. Међутим његова редовна замена у овом случају условљена је баш фонетском позицијом: носилац њезин је крај речи. А то само по себи показује колико се k мора објашњавати само из природе оног x које је непосредно претходило замени. А то може бити само $\dot{x}$. Још нешто. Можда ни природа краја речи у овом говору у доба губитка гласа x није допуштала крајње γ . Судећи по неким данашњим односима у деклинацији, крај речи је у погледу звучности већ тада био онакав какав је данас.

Учинићу овде и још једну напомену. Можда би неко на основу редовне замене крајњег x и примера типа *м^овн^јк* могао закључити да је само за ове позиције и везана фонетска замена првобитног x , као што је то случај у неким другим нашим говорима (македонским на пр.). Глас x је прелазио, дакле, у друге гласове само онде где је затварао слог; све је друго аналошко. Али таква претпоставка не вреди за овај говор. Примери типа *усе^нј^ш* и сл. то довољно показују.

Остаје нам, после свега овога, да претпоставимо овакав развитак гласа x у мрковићком говору: а) $x \geq \gamma \geq \emptyset$ (у почетку речи); б) $x \geq \gamma \geq v, z, \emptyset$ (у средини речи); в) $x \geq \dot{x} \geq k$ (на крају речи).

Као што је речено, дијалекат села Зубаца показује извесна отступања од мрковићког говора. Да видимо најпре на што се она свде, а затим имају ли и принципске вредности.

У почетку речи и пред сугласницима и пред самогласницима и овде је нестало у говору гласа x потпуно. И никад се не јавља у овим случајевима каква аспирата. Дакле, изузевши факат што је почетак речи овде друкчије природе, све оно што смо имали и у мрковићком говору. Примери: *и^ла^да*, *ј^ша* (3 sg. praes.), *д^ше* (= они хоће), *р^абри* (пот. sg. masc.), *р^ану*, *р^ас^ш*, *р^{ја}а*, *Р^цџ^овина*, *Р^ваш^и* (Хрвати). И у средини речи пред сугласницима налазимо исту ствар: и тамо се глас x увек губи: *м^ану* (3 sg. aor.), *усе^нј^ш*. Међутим међу самогласницима стоји увек глас v , и у случајевима где би он могао бити израз саме вокалске околине и онде где то није могуће претпоставити. Он, дакле, овде показује много више доследности од мрковићког говора: као заменик

јавља се само један глас и то у свима приликама где је контакт двају вокала створен губитком гласа *x*.

Примери: *мѷве, задува, здѷва, гревѷша, лоѷувача; кѷсјаву, нѷсјаву; дѷва* (gen. sg.), *крѷва, шрбѷва, аѷдува; орѷва, мѷјева, сиромѷва, сѷрѷва, снѷва*.

На крају речи само у пот. sg. имамо извесно двојство: поред *k* јавља се и *ф*. Отуда: *дѷф, аѷѷф, љѷф, мѷјеф*; али: *орѷк, сиромѷк, сѷрѷк, шрбѷк, крѷк*.

Једино сам код именице *вр* забележио губитак гласа *x*; биће да је по среди дисимилиација двају *v*. У gen. plur., у имперфекту и аористу промена $x \geq k$ је редовна. Примери: *крѷше^aве^ak* (= *крѷшак*), *пѷше^aве^ak*, *сѷдк'е^aве^ak*, *шѷладик*, *коштѷјук*, *ѷвук*, *пѷлеѷѷјук*, *сѷвѷрик*, *идсе^aле^ak*; *шѷје^ak* дѷбрије^ak *љѷѷјук* (исп. и Броза, *Nast. Vj. I 67, 68*); *ки* $\leq$ *ик* (*их* $\geq$ *ик* $\geq$ *ки*; овакав облик и проф. Решетар наводи из Прчања и из наших говора у Јужној Италији, исп. о. с. 122), *мѷгак, вѷдијек* (aor.); *кѷсјак, вѷљак* (imperf.)

Већ и по томе што се овде *x* увек губи пред сугласницима у средини речи, што се глас *z* не јавља никад као његов заменик, јасно је да је основно *x* морало бити сведено на глас још слабије артикулације, још мање фрикации од оног који смо утврдили за мрков. говор. Свакако неко слабо веларно γ које је губећи звучност лако прелазило у *h* и даље преко аспирате у ϕ . Јасна је онда и његова замена гласом *v*. Управо из ове замене ја и изводим природу овог γ . Проф. Решетар промену $x \geq v$ бележи и за дијалекат Мула у Боци Которској. Само је она тамо ширег обима, јавља се у свима позицијама. Не знам да ли оваква промена вреди и за цео приморски појас од Бара до Котора, али за његов крајњи југ и крајњи север, као што се види, вреди. И карактеристично је да се она јавља баш на овом појасу, на који се наставља на југу дијалекат Мрковића са спорадичним *z*, а на северу говори Боке Которске са редовним *z* (Прчањ) или бар исто тако честим као *k*.

Дакле, одсуство гласа *z* као заменика старијег γ у средини речи у овом говору тумачи се релативно слабијом артикулацијом овога гласа, тј. γ . И питање је да ли та појава има какве везе са данашњим двојством $k \parallel v$ у пот. sg. код именица. Јер, у ствари, ово је једина разлика између овог и мрков. говора; све се друго у крајњој анализи своди на један исти тип. Значи, према томе, да говор који у средини речи има у овом случају само *z*, и на крају речи има само *k*; а говор са *v* у средини речи на крају

речи има поред *k* и овај глас. Ако се сетимо да смо мрков. *z* протумачили фонетско-морфолошким разлозима, а да је зубачко *v* фонетског порекла у средини речи, онда је јасно шта претставља крајње *v* у овом случају (и Зупци не знају за звучне сугласнике на крају речи). По среди је просто, и то врло рано, уопштавање гласа *v* у свима облицима, управо стварање јединствене основе по гласовној структури код неких именица. Уосталом и по самом односу *k* (пом. sg.): *v* (cas. obl.) тај је покрет био природан и могао се очекивати. Могао је, дакле, стари однос *x*:*γ* у извесним приликама дати и *v*:*v*.

Summa summatum, овај нам говор допушта овакву схему:
а) $x \geq \gamma \geq \emptyset$ (у почетку речи); б) $x \geq \gamma \geq v, \emptyset$ (у средини речи);
в) $x \geq \dot{x} \geq k$ (на крају речи).

Прелазимо сад на трећи говорни тип. Овамо иду углавном црногорска Брда: говори племена Бјелопавлића, Куча и Пипера и говор Подгорице са околином (у Васојевићима и Братаножићима нисам био). У основици својој сви они претстављају један исти тип: глас *x* се губи у њима без икакве замене. Само га бјелопавлићки говор на крају речи још чува у неким категоријама.

За Пипере је и проф. Решетар констатовао губитак овога гласа у 1 sg. аог. Он наводи: *utěko, ispěko, ovlěto* (о. с. 199). То вреди и за све остале случајеве. У говору селâ *Коиљџе* (К), *Ожџџи* (О), *Сџоца* (С), *Пџшровићи* (П), *Мрџке* (М), у којима сам испитивања вршио, нестало је гласа *x* у свима фонетским позицијама. Издвојити само ваља случајеве са прелазним гласовима — *v* или *j* у зависности од вокалске околине. Тако, на месту старијег *x* стоји данас *v* и *j* у речима: *увдџика* (К), *бџздува* (бездуха, К), *зџдува* (С), *два кожџва* (К), *џрџсџва* (= просуха, С), *снџџја* (К). Иначе глас *x* се данас нити где изговара нити има какве замене.

Примери: *сџрџа* – *сџрџа*, *сиромџ* – *сиромџа* (К), *мџ* – *мџом* (С), *миџе* – *миџа* (= миџех – миџеха, О), *врџ* – *врџа* (П), *ја џби* (1 sg. аог. К), *сџдо*, *изџгнџ*, *могџ*, *не џредџџа* (П), *ја коиџ* (1 sg. imperf.), *сџџа*, *нџмџ*, *џрикџџџа* (М); 3 plur. imperf.: *коиџу*, *чиџџу*, *џљџџу* (С), *вџџу* (М), *сџџџу* (П), *џреџџџ*, *усаџнџџ*.

Дијалекат племена Куча ни по чему се у овом погледу не разликује од пиперског говора. И тамо се глас *x* редовно губи, и тамо он нема никакве замене изузевши случајеве са прелазним гласовима.

Ево и неколико примера: *орã* – *орãа*, *мије* – *ми'а*, *сиромã* – *си-ромãа*, *сшрã* – *сшрãа*; *òжд* (1 sg. aor.), *копã* (1 sg. imperf), *рãжу*, *глãду*, (Убли). И тако даље, глас *х* се губи у свима приликама и у свима речима.

Бјелопавлићки говор показује у извесним случајевима мало више старинæ. Уњему се глас *х* на крају речи после дугог вокала још изговара. Он је и овде, наравно, врло слабе фрикативности, дакле *х*. Тако се чује: *иџãх*, *дџãх*, *шрãжãх*, *искãх*, *луиешãх*, *скишãх*, *знãх* и сл. Понегде сам могао забележити овакво *х* и у *gen. plur.* код именица: *сшварũх*, *љуџũх*, *идвëдũх*, *пãсãдũх*. И у *pot. sg.* после дугог вокала глас *х* се још изговара: *врх*, *мãх*, *пãрãх*, *сшрãх*, *орãх* (орáo). Само треба нагласити да изговор гласа *х* ни у овим случајевима није редован и не вреди за целокупност месних говора. У говору појединих села ñега је и овде потпуно нестало; другде су, опет, примери без *х* и чешћи и обичнији. Могло би се помислити, у први мах, нарочито због примера типа *сшварих*, *пãсãдих*, *орãх*, да је изговор гласа *х* после дугог вокала данас добио овде другу вредност: да он претставља, у ствари, само једну врсту „асширирања“ крајњих дугих вокала. Али тако није. Он је, пре свега, у овом говору још увек веларни спирант, никад грлено *h* или аспирата. Затим, он се јавља само у наведеним категоријама. Ако, дакле, ñегово чување данас фактички стоји у вези са крајњим дугим вокалима, то не значи да ови моменти стоје у истом односу и по узрочности самог појава.

У свима другим положајима нестало је гласа *х* у бјелопавлићком говору.

Примери: *òжу*, *òјиш* (ходити), *рбãш*, *лãд*, *рãна*, *рãниш* (чувати); *гредшã*, *гредваш* (празновати), *орãови*, *мјëви*, *мјейр*, *маўна*, *гравина*, — поред: *здўва*, *здувãч*, *пўваш*, *јўва*, *идвара*, *пòврãш*, *пãзуво*, *рўво*, *рувãр*; *смїја* (смијеха), *сиромãа*, *мãа*, *вãа*, *пãа*; 3 pl. imperf.: *ндсау*, *шрчãу*, *плешїјау*, *иџãу*, *млãкау*, *копãу* и сл.; 1 sg. aor.: *òдо*, *рëко*, *оилгшо*, *пòмўзо*, *издїго*, *пробòдо*, *зãли*, *искòиã*, *пãрбãра*.

Као што се из самих примера види, губитак гласа *х* у неким случајевима прати и промена квантитетских односа. То се огледа свугде где је секундарни контакт двају дугих вокала или дугог и кратког вокала створен губитком овога гласа. Код именица: *мãх-мãа*, *сшрãх-сшрãа*, *пãрãх-пãрãа*. Код глагола: *копãу* (копãху), *мошãу* (мотãху), *ндсау* (нòсãху), *скãкау* (скãкãху), *вельãу* (вельãху) и сл. Ова је појава код глагола утолико интересантнија што је

довела до формалног изједначења 3 л. pl. код презента и имперфекта у неких глагола: *кошау*, *мошау* и слични облици могу бити једнако и облици презента и облици имперфекта. Цело ово скраћивање, дабогме, има везе са гласом х само утолико уколико је његов губитак створио услове за њ. Иначе је редукција дужине код вокала у међусобном додиру сасвим у духу нашега језика.

То је све што се о гласу х може рећи у говорима наше треће групе; њега је тамо углавном нестало у свима позицијама и то нестало га је без замене другим гласовима. Уколико се понегде данас још чува, он је увек *мукао* глас. Ово нарочито истичем, јер сматрам да је у целокупној еволуцији гласа х у говорима Црне Горе ово један од најважнијих момената: да ли прва модификација фрикативног х значи просту редукцију фрикации или поред ове и промену звучности. Ја сам у првом случају могао само у једном црногорском говору констатовати замену гласа х, и то само на крају речи. То је говор Црмничке нахије. У погледу судбине овога гласа, он је за нас од нарочитог интереса, јер, у основици својој говор наше треће групе, стоји у овом погледу према брдским говорима у истом односу као староцрногорски према говорима барског типа. То значи да он показује већу архаичност, једну старију фазу која је морала претходити и данашњем редовном губитку гласа х у говорима трећег типа. И заиста, ево како у њему ствар стоји. Најјужнији делови Црмнице (Сеоца) данас имају напоредно х и к само у два категоријама, у аористу и имперфекту. Изгледа, бар према материјалу који ја имам, да је замена само у једном случају у зависности од фонетских чинилаца: у 1 sg. aor. после кратког низлазног акцента стоји увек само к: *иџџџк*, *наџџк*, *искоиџк*, *залик*, *иродџк*. Али ово никако не значи да и свако х под оваквим условима прелази у к; код именица на пр. оно увек остаје. А то показује колико ни ова веза није чисто фонетске природе. Иначе, у другим случајевима стоји и у имперфекту и у аористу под истим условима у једним речима х, а у другим к. На пр.: *рџкох* – *сџдок*, *граџах* – *шраџџк*, *сџах* – *бјежџк*, *наираџк* (aor.), *рабџах*. Код именица, међутим, стоји у пот. sg. само мукло веларно х: *орах*, *грах*, *сирах*, *мах* и сл. Исте је природе и данашње х у средини речи, само се у овој позицији оно врло често и губи. Губи се, најпре, у случајевима где не стоји преко системе облика у каквом односу према крајњем х. Тако имамо: *мах* – *маха*, *орах* – *ораха*, *врх* – *врха*, али: *бува*, *сува*, *мува^е*, *најува^е* (парт.). Из оваквих случајева могло је в продрети и у пот. sg.;

ја бих тако протумачио данашње *сѹѳ* и *лѡѡв* у овом говору. У 3 л. *plur. imperf.* тако исто нема више гласа *x*: *нѡсѡу*, *иѡчѡу*, *шрѡжѡу*, и тако даље, примере није ни потребно ређати. Најзад, он се губи редовно и пред сугласницима: *ицијѡло*, *уса^енѡло*, *манѡјо*, *задѡ^е-нијо*. У почетку речи бележио сам и случајеве са губитком гласа *x* и случајеве где се данас чује аспирата: *рѡба^ер*, *рѡа*, *иљѡда*, *дѡу*, *лѡд*, *рѡсѡ*. Као што се види, овај је говор за нас интересантан не само по својој архаичности већ и по томе што показује да се и у говорима у којима се по правилу *x* губи јавља *k* као његов заменик. А то показује колико глас *k* није везан само за говоре где се као заменици јављају и други гласови и колико се може разумети и потпун губитак гласа *x* и његова замена другим гласовима у једном истом говору.

Ово је била слика развитка гласа *x* у најјужнијим деловима црмничког говора. Ти су делови у овом погледу уједно и најархаичнији. Али остали делови овога говора показују извесна отступања. И та су отступања за нас нарочито важна. Доведена у везу са архаичним стањем јужних локалних говора, она нам показују и све прелазне ступњеве у развитку гласа *x* у говорима наше треће групе. Јер ево на што се она своде. Средишни делови црмничког говора (Годиње) само у једном случају отступају од јужних. У аористу и имперфекту (1 sg.) они имају редовно *k*. Дакле, у њима је промена $x \geq k$ у овим категоријама извршена потпуно, колебања данас више нема. Иначе, у другим случајевима, уколико се не губи, x се још чува као такав глас.

Међутим северни делови показују већ више отступања. У 1 л. sg. аориста и имперфекта и у тим говорима стоји данас глас *k*: *би^к*, *наѡѡк*, *иско^иѡк*, *шрѡжѡк*, *сѡја^јѡк*, *иѡѡк*. У свима пак другим категоријама глас *x* је сведен или на просту аспирату или на грлени мукли спирант *h*. Само што су и случајеви потпуног губитка овога гласа и врло чести и врло обични. Аспирату сам бележио само у почетку речи: *ѡри^{ја}*, *иѡро*, *иѡѡш*, *иљѡда*, *дѡу*, *ѡд*, *рѡа*, *рѡѡшвина*; поред: *о^диѡ*, *не дѡе*, *лѡдно*, *рѡм*, *рѡна*, *рѡба^ер*. Глас *h* се јавља у средини речи међу вокалима и на крају речи, уколико у тим позицијама првобитно *x* није потпуно ишчезло. На пр. *вр^h*, *мѡ^h*, *шнѡ^ена*, *мѡ^hѡ*, *наѡ^ија*; поред: *сирѡ^м*, *грѡ*, *смѡ^ије*, *иѡ^зуво*, *бѡу* (= беху), *ѡѡу* (= хѡху), *кажѡваѡ* и сл. Јасна је, после свега овога, и целокупна еволуција гласа *x* у црмничком говору. За њ се може претпоставити овакав развитак: $x \geq \text{х} \geq h \geq \text{’} \geq \text{’}$. И само у случајевима где је код x могла бити појачана фрикација

имамо промену $x \geq k$. Већ и сам факат што се промена $x \geq k$ јавља само у неким случајевима, што она у једној истој фонетској позицији није општа, показује колико је и само појачавање основне фрикације израз морфолошких чинилаца. Оно је наступило само у случајевима где се x осетило као знак морфолошке категорије; то значи да промена $x \geq k$ фактички не показује дух развојног гласа x у овом говору. Она значи скретање с пута чисто фонетског, органског развојног првобитног x . И поред основне промене $x \geq \emptyset$, она се само као таква и може разумети. Али и чисто фонетски, појачавање фрикативности код спираната на крају речи у говорима ове групе има места. Ја овакву појаву видим у редовном преласку $v \geq \emptyset$ на крају речи у говорима Црмничке, Ријечке и Љешанске нахије и у неким говорима Катунске нахије, док други сугласници у њима задржавају звучност. У тим сам говорима редовно бележио: *Mārkoф*, *Ivānoф*, *црф*, *крф* (Бјелоши); *цјјјф*, *дгдф*, *крф* (Брчело-Црмница); *његдф*, *црф*, (Косијери-Ријечка Н); *крф*, *поидф*, *црф* (Штитари-Љешанска Н). Ја не поричем да се у овој појави огледа бар донекле тенденција за редуковањем звучности код сугласника на крају речи. Или се можда она тиче само сугласника v , његове прилично пасивне артикулације, те је на основу ње погрешно правити икакве закључке; али и тада једно остаје као позитиван факат: у говорима наше треће групе промена $x \geq k$ јавља се само онде где је позната и промена $v \geq \emptyset$. Дакле, природа краја речи допуштала је у говорима ове врсте и промену $x \geq k$, а морфолошки разлози учинили су да се она манифестује само у аористу и имперфекту. Онда је разумљиво зашто се у брдским говорима и у овој позицији x губи: оно се и ту развијало као и у свима другим случајевима, те је свака његова замена другим гласовима била искључена.

2

Нашли смо да наше три основне групе овако стоје у погледу судбине гласа x :

I група — $\check{g}$, γ , x , $\emptyset$

II група — z , v , k , $\emptyset$

III група — $\emptyset$, [x] (Брда); x , h , k , $\emptyset$ (Црмница).

И рекли смо како треба разумети ово стање у границама појединих група. А у каквом односу стоји у овом погледу једна група према другој, види се из самог прегледа. Јасно је да обе прве групе претстављају у ствари један исти тип; разлика је само

у степену развита: прва претставља почетни, а друга завршни моменат једног истог фонетског процеса.

Ми смо већ рекли да је један моменат од нарочите важности у целокупној еволуцији гласа x у нашем језику: да ли прва фонетска модификација овога гласа значи просто слабљење артикулације, редукују фрикативности, или овај појав прати и промена звучности. За обе прве групе вреди ово последње. То значи да се гласови z и v у системи заменика и не могу разумети без овог момента. И фактичка, и чисто конструктивна и географска страна то потврђује. Али и још нешто не треба губити из вида. Факат је да однос $x \geq \gamma$: $x \geq \text{ж}$ као основни постулат значи углавном исто што и система заменика и потпун губитак овога гласа. Али је питање да ли је тај однос и уколико и израз двеју различитих фонетских тенденција; тј. је ли он настао због тога што је у једним говорима била тенденција да се x уклони променом природе саме артикулације, а то значи исто што и преласком у друге гласове, а у другим је обично слабљење артикулације завршено њеном потпуном редукијом. Ја мислим да има нешто од свега овога. Истина, не може се порећи да и промена $x \geq \gamma$ значи извесно слабљење артикулације: мукао глас (*fortis*) прелази у јасан (*lenis*), уколико се на овај однос може уопште рачунати код фрикативних гласова. Али већ и факат што ови говори добијају у гласу γ један тако необичан глас за наш језик, што је, дакле, по среди била само промена гласа x у неки други глас, — показује колико је у свему овоме промена артикулације ипак основни моменат. Уосталом да је тенденција у свима тим говорима била да се x не изгуби, показује и редовна промена $\text{ж} \geq k$. Али све ово не значи да су ови односи остали овакви и у даљем развоју гласа x ; то би било само онда кад би свако γ прелазило у v или z . А ми смо видели да тако није: у говорима наше друге групе у многим позицијама гласа x је нестало потпуно. Није, дакле, за глас γ везана и редовна замена првобитног x . Његов даљи развитак зависио је од других прилика. То је и разумљиво. Ево зашто.

Променом $x \geq \gamma$ гласовни систем ових говора добио је и један нов, дотле непознат глас. И било је сасвим природно да га у положајима где је он остао слабе фрикативности сасвим уклони. А онде где је од њега добивено ж које се од z разликовало само по томе што је фрикативан глас, његова је замена била сасвим природна. Чим је, дакле, ж постало експлозиван глас, оно

и није могло постати ништа друго осим *z*. Одавде се види колико замену и губитак овог *γ* ваља приписивати више његову положају у гласовном систему ових говора неголи општој тенденцији да се *x* из језика уклони; и *γ* и *ǰ* уклоњени су више због своје необичности. То значи да је уношењем ових гласова у гласовни систем ових говора раскинута веза са старим *x*. Њихов даљи развитак зависио је само од њихове природе.

Рекли смо да трећа група говора показује друкчији развитак; она иде заједно са осталом већином наших говора. У њој се, према свему ономе што смо о тим говорима већ изнели, мора претпоставити овакав развитак гласа *x*: $x \geq \text{ɣ} \geq h \geq \text{c} \geq \emptyset$; и у случајевима где је артикулација појачавана: $\text{ɣ} \geq [k] \geq k$. Види се како слабљење артикулације прати и померање њезина места уназад. У ствари, цео се процес и своди на то. Основни је моменат у целој еволуцији слабљење артикулације код гласа *x* у свима позицијама. Глас *ɣ* је добивен свугде место првобитног *x*. И тек ово *ɣ* под извесним условима даје *k*. Друкчије је ову промену и немогуће разумети. Јер шта би значило појачање фрикације код основног, првобитног *x*? Свакако померање места артикулације унапред. И у резултату би, сасвим природно, имали друге гласове: какво *j* или *ɣ*.

Да видимо сад и како заменици гласа *x* стоје према позицији у речи. Видели смо да њих има три — *z*, *v* и *k*. И у овим говорима они се разликују и према томе у којем се положају у речи јављају. За прва два, *z* и *v*, рекли смо да стоје место некадашњег *x* само у средини речи и само у говорима наше друге групе. Ово друго је јасно; они се и не могу замислити без промене $x \geq \text{ɣ} \geq \text{ǰ}$. Ни прво није тешко објаснити. У почетку речи гласа *x* нестало је уопште у овим говорима. То смо протумачили релативно слабијом артикулацијом некадашњег *ɣ*. Природа пак краја речи није допуштала уопште глас *ɣ*. Тамо се *x* развило на други начин. Све то, са своје стране, потврђују и говори наше прве групе. Уопште, потпуна или делимична редуција звучности код сугласника на крају речи карактерише целу ову зону црногорских говора. У другим деловима ових говора није тако. Али зато се у њима и јавља нешто друго. Но о свему томе доцније. Глас *k* је заменик који се јавља само на крају речи, и то и у говорима где се јављају и други заменици и у онима где се глас *x* иначе губи. У средини речи ја сам га забележио само у једном једином примеру: у Мрковићима имамо *кожѷк* — *кожѷка* — *кожѷци*. И проф.

Решетар наводи свега два примера: *црѣјека* и *смѣјека*, оба из Градача (о. с. 121).

Јасно је зашто се он јавља само на крају речи. Пре свега, у говорима наших првих двеју група у другим позицијама му и нема места. На крају речи он претставља резултат појачавања фрикације код гласа *џ*. И у говорима наше друге групе он је у овој позицији скоро редован. У овим говорима, у којима се јављају и други заменици гласа *х*, ово је сасвим на свом месту. Појачавање артикулације последица је опште тенденције да се *х* не изгуби у говору. Међутим у говорима треће групе, у којима се *х* по правилу губи, њему заиста нема места. Али је сасвим у реду што се он и ту јавља само на крају речи. Ту је једино и било разлога да се артикулација гласа *х* појача. Ми смо их нашли у фонетско-морфолошким приликама. Иначе, кад би он стајао и у другим приликама, то би значило извештан паралелизам и по развитуку и по резултатима са говорима првих двеју група. То би значило да је и у овим говорима тенденција била да се *х* уклони из гласовног система преласком у друге гласове. А говорима у којима *х* у даљем развитуку не постаје јасан глас — ово се не може приписати.

После свега овога јасно је и шта поједини заменици претстављају у сваком засебном случају. Исто је тако јасно и колико се мора водити рачуна о свима фазама кроз које је у својој еволуцији прошао глас *х*. То значи да се о данашњим заменицима не може ни говорити на основу њихова односа према првобитном *х*. Сви се они морају изводити из фонетско-физиолошке карактеристике онога гласа који је непосредно претходио замени. Само тако теориска анализа данашњих заменика не прави никаквих тешкоћа. Узећемо сва три заменика редом.

(Свршиће се)

Р. Бошковић

Теодор Јанковић-Миријевски у одбрану ћирилице.

I

Године 1770 добио је бечки универзитетски књижар Јосиф Курцбек привилегију на двадесет година, да под надзором Илирске дворске депутације оснује штампарију за штампање српских, грчких и румунских књига. У исто доба је одређен калуђер Атанасије Деметровић за цензора српских књига. Разуме се да је први рукопис био Буквар (Алфабет, Азбука) за основне школе, о коме се расправљало на седници Илирске дворске депутације од 16 дец. 1770. Набрзо су написане и две граматике. Стефан Вујановски је предао на оцену свој превод Госедијеве немачке граматике, те је о њој реферисано 17 авг. 1772 царици Марији Терезији, а у октобру идуће године приспео је рукопис илирског тумача Саве Лазаревића: Граматика, преведена са немачког и удешена за српски језик и за учење немачког језика. Покрај ове две граматике приспели су и многи други рукописи за школску и црквену употребу као буквар, часловац, псалтир, катихизис, зборник, требник и други. Лазаревић је у септембру 1774 молио Дворску депутацију да му као награду за израду граматике повиси плату.

Крајем 1774 дат је на оцену и набрзо потом штампан је нов буквар, написан од коректора Курцбекове штампарије Адама Черновића. Средином 1775 предложио је цензор Деметровић и Илирска дворска депутација је 17 авг. 1775 усвојила његов предлог, да се не дозволи штампање два ћирилска рукописа новосадског грађанина Теодора Димитријевића, од којих један говори о учењу читања, а други даје поуке о вери.

На препоруку митрополита Мојсија Путника, да се израда упутстава за учење српског и румунског језика повери Захарији Орфелину, наложила је Илирска дворска депутација 7 окт. 1776 митрополиту, да се споразуме са Орфелином у овом предмету,

те нека Орфелин према немачком уводу напише правила за српски и румунски језик и састави примере писања и по том нека се цео рукопис и листови за резање у бакар заједно са трошковима поднесу Илирској дворској депутацији. У исто доба је издат налог митрополиту, да повери једном лицу своје вере израду румунске Азбуке по примеру српске.¹⁾

Митрополит Путник је почетком 1777 предао Илирској дворској депутацији тако зване Илирске прописе (*Illyrische Vorschriften*), као упутство за учење српског језика. На ове Прописе ставио је Теодор Јанковић-Миријевски, директор православних школа у темишварском Банату, 11 фебруара 1777, своје замерке. Илирска дворска депутација је на то 13 фебруара донела одлуку, да Јанковић састави једно ваљано упутство у писању српским језиком за православне тривијалне школе, изостављајући све излишне додатке и украсе, које ће онда Орфелин спремити за опште издање.²⁾ У јуну ове године били су и Јанковић и Орфелин готови са својим радом. О калиграфији Орфелиновој изразио се повољно директор Бечке сликарске академије Шмуцер (1 јула 1777), те је Дворска депутација 17 јула поднела царици Марији Терезији Орфелинову Калиграфију за православне српске тривијалне школе, коју је царица одобрила и одредила је 31 јуна 100 дуката као награду Захарији Орфелину за његов труд.³⁾

1) О овоме је под 7 окт. 1776 забележено у протоколу Илирске Дворске Депутације: „Decret an den Metropolit, wird anbefohlen, sich mit dem von ihm hier angegebenen Orphelin einzuvernehmen und diesen dahin zu verhalten, womit er nach der hierortigen deutschen Anleitung auch die Illyrisch und Wallachische Sprache in Regeln bringe, die Aufsätze der Schriften entwerfe, wo sodann der gesamte Aufsatz und Stich Blätter samt Betrag der Unkosten anhero eingeschicket werden solle. — Decret an den Metropolit, solle einem Subjecto sui ritus die Verfertigung eines wallachischen Abcdarii nach der Norma der Illyrischen auftragen und den Entwurf anhero einsenden“.

2) У протоколу о седницама Илирске дворске депутације под 13. фебр. 1777 пише: „Decret an den nicht unirten temeswarer Schul Director Jankovich, derselbe solle eine ordentliche Anweisung zum Schreiben für die nicht unirte Trivial-Schulen in slawonischer Sprache so wohl des allgemeinen als Literar Characters mit Hinweglassung aller überflüssigen Zusätzen und Verzierungen verfassen und auf das einfacheste einleiten, sodann anhero überreichen, um selbe durch den Zacharias Orphelin zur allgemeinen Auflage bringen zu lassen“.

3) У протоколу под 17 јулом 1777 пише: „Vortrag, womit die für die nicht unirte Illyrische Trivial-Schulen entworfene Calligraphie der höchsten Entscheidung vorgeleget wird“, а под датумом 31 јуна 1777 стоји: „An die k. k. Hof Kamer. Wird ersuchet, die dem Zacharias Orphelin für die in slavo-

II

Године 1779 издао је Јосиф II, замењујући своју матер царицу Марију Терезију у државним пословима, одлуку, да се само црквене књиге могу штампати ћирилским словима, а остале школске и световне књиге да морају бити штампане латинским словима.¹⁾ Цар Јосиф је већ у то доба стављао темеље својој влади привредног и духовног напретка али и строгог апсолутизма и централизма. Да би спровео своје централистичке планове, настојао је да прошири немачки језик на све аустриске народе. Пошто је латиница била погоднија за ширење немачког језика, донео је споменуту одлуку, да се ћирилица истисне из употребе, али да се то изврши постепено, а у први мах да се само отежава штампање нових књига ћирилицом. Под утицајем ових царевих планова није ни Орфелинова Калиграфија пуштена у промет. Та је Калиграфија током 1778 изрезана у бакру, па је модел бакрореза предат Илирској дворској депутацији, која је баш тада укинута.²⁾

Кр. уг. намесништво издало је 16 авг. 1781 налог митрополиту Путнику, да се ћирилска слова избаце из српских школа и да се место њих заведе латиница. Митрополит Путник је одговорио 26 новембра и поновио је 13 дец. 1781 да је немогуће спровести ову наредбу и изнео је многе разлоге, који се томе

---

nischer und wallachischer Sprache entworfene Calligraphie bewilligte Remuneration per 100 Duggaten anzuweisen. — Item an den Erzbischofen und Metropolitien, dann den Zacharias Orphelin. — Ligt bey die Auskunft des Academie Directors Schmutzer de dato 1. July a. c. sub. A.“ Под датумом 21 авг. пише: „Von der Hof Kammer die beschehene Anweisung der dem Zacharias Orphelin für den verfasten Entwurf der slavonischen Calligraphie bewilligte Remuneration per 100 Dugaten betreffend“.

1) У једном спису из 1784 пише за Јосифа II „quod anno adhuc 1779. emanaverit benigna resolutio, ut characteres cyrilliaci et illyrica lingua lithurgica in libris solum ad religionis institutiones pertinentibus adhibeatur, alii vero libri scholastici et profani dialecto illyrica cultiori et characteribus sclavonicis seu latinis typis excudantur“ (Кр. уг. анцеларија 1784, бр. 6953).

2) У поднеску Теодора Јанковића Кр. уг. дворској канцеларији из децембра 1781 бр. 5830 пише: „Die Anleitung zum Schönschreiben sammt den Vorschriften bereits im Jahre 1778. im Kupfer gestochen und die Platten hievon an die gewesene Illyrische Hof Deputation abgeliefert worden sind, so habe hierwegen allerunterthänigst zu melden, dass es höchstnöthig seye, solche Anleitung und Vorschriften so bald möglich zu Stande zu bringen, um sie unter die Jugend vertheilen zu können“.

противе. На то се Литерарна комисија Кр. уг. намесништва обрати директору школа у Банату Теодору Јанковићу-Миријевском и затражи од њега мишљење у овом предмету. Јанковић се у децембру 1781 бавио у Бечу, где је поднео Уг. дворској канцеларији предлог, како да се побољша стање српских и румунских школа у темишварском Банату.¹⁾ На захтев споменуте Комисије поднео је из Пожуна 22 марта 1782 елаборат о потреби да се ћирилица и даље задржи не само у црквеној употреби него и у школама и у световним књигама.

Од овог доба кроз пуних десет година водила се на седницама Кр. угарске дворске канцеларије, Кр. угарског намесништва и Илирске дворске канцеларије борба око питања, да ли да се укине ћирилица. Нарочито су жучне расправе о овом предмету вођене 1784 и 1785 године, а у свима овим дебатама током свих десет година непрестано се спомињао елаборат Теодора Јанковића и цитирани су разлози које је он изнео у свом елаборату. Услед овога је Јанковићев елаборат добио нарочити значај, те је заслужио да се издвоји из остале грађе за историју науке о нашем језику и да се посебно штампа.

І Беч, 11 фебр. 1777.

Извештај Теодора Јанковића Илирској дворској канцеларији.

Bey den von dem Karlowitzer Herrn Erzbischofen und Metropoliteneingesendeten und hiemit in Unterthänigkeit ruckfolgenden Illyrischen Vorschriften unterfange mich ehrfürchtsvollest zu bemerken, dass

1. auf dem zweyten Blatte derselben die Anleitung zum Federschneiden nebst dem dazu gehörigen Muster und
2. auf dem dritten Blatte die Grundstriche bis auf den Buchstaben G mit der weiteren Erinnerung des Verfassers angeführet worden, wasgestalten er der Meinung seye, die Buchstaben s, w̄, w, ſ, ſ,

¹⁾ У горњем поднеску Теодора Јанковића говори се и о новом буквару овим речима: „Weil die alten illyrischen und wallachischen a. b. c. Büchlein nicht nach der Normal-Lehrart verfasst und abgetheilet, folgsam sie nicht mit der Normal-Methode übereinstimmend waren, so hat mich dieser Umstand bewogen, ein neues hier allerunterthänigst beygebogenes A. B. C. Büchlein in der Illyrischen und Wallachischen Sprache zu verfassen, so in dem gegenwärtigen Jahre zu Drucke befördert worden ist“.

ψ, ς und v, aus der Ursache, weil anstatt derselben у, от, о, кс, пс, т, und и, in der Civil-Sprachlehre gebraucht werden, gänzlich weglassen, welche er

3. auf dem vierten Blatte, allwo das Alphabeth mit den Grundstrichen in kleinen Kurrentbuchstaben erscheint, wirklich ausgelassen, mithin

4. das Alphabeth auf dem fünften Blatte mit mehreren nebeneinander stehenden Buchstaben gleicher Gattung wiederholet hat. Wobey aber

5. und 6. befunden habe, dass die auf dem 6. und 7. Blatte vorhandenen Sylben theils aus einem stummen und einem lauten, theils aber aus doppelten stummen und einem lauten bestehen, sodann

7. auf dem achten Blatte die grossen Kurrentbuchstaben mit ihren Grundstrichen und hierauf

8. dieselbe als Anfangs Buchstaben der ganzen Wörter auf dem neunten Blatte, nach diesen aber

9. auf dem zehnten Blatte die kleinen Kurrentbuchstaben in einer aus zween Sätzen bestehenden Vorschrift und solche

10. noch einmal auf dem eilften Blatte in einer ähnlichen jedoch mit veränderten Zügen aufgesetzten Vorschrift, mithin selbe

11. auf dem zwölften Blatte in gleicher Verkleidung, jedoch etwas kleiner vorkommen; hernach aber

12. auf dem dreyzehnten Blatte die Canzleybuchstaben, dann

13. auf dem vierzehnten Blatte eine mit derley Buchstaben angeschriebene Periode und endlich

14. auf dem fünfzehnten Blatte die Fracturbuchstaben sowohl im Alphabeth als auch einem abgeschriebenen Satze erscheinen: wozu noch ein kleines aus zween Zeilen bestehendes Sätzlein beygefüget ist.

Da nun die wesentlichen Theile der gegenwärtigen Illyrischen Vorschriften nach der Ordnung auseinander gesetzt sind, so erübriget mir nichts anders als hierüber folgendes unterthänigst anzumerken:

1. was das Federschneiden betrifft, finde meines wenigen Ortes die gegebene Vorschrift des Verfassers statt zu haben wohingegen

2. seiner, auf die Hinweglassung der Buchstaben ς, ω, ω, ς, ψ, ς und v zielenden Erinnerung um so weniger meinen Beyfall geben kann, als es eine ausgemachte Sache ist, dass die erstberührten Buchstaben zu Unterscheidungszeichen der Orthographie, besonders aber ς, ς, ψ und ω, welche als Kirchenzahlen betrachtet, 9, 60, 700 und 800 bedeuten, unentbehrlich seyen. Weiters also

3. nehme mir die ehrerbiethigste Freyheit anzumerken, dass die auf dem vierten Blatte vorkommenden Grundstriche bey ein und anderen Buchstaben zwar richtig angezeigt, jedoch auch bey vielen sehr fehlerhaft angeschrieben seyen. Zu mehrerem Beweise dieser meinen Anmerkung unterfange mich nur den einzigen Buchstaben л anzuführen, für welchen der Verfasser die Grundstriche S und ı festgesetzt und ihm hiemit die Figur λ gegeben, folgsam denselben in die Reyhe der oberlängigen Buchstaben, unrichtig und falsch versehet hat. Mit derley Fehlern sind nun

4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 und 11 alle bis zum zwölften Blatte vorkommende Vorschriften überhäufet, wovon nur einer bey dem auf dem zwölften Blatte in der letzten Zeile unterstrichenen Worte *учиџи* zum Beweise dienen kan. Da das y ein unterlängiger Buchstab ist und das u weder zu den ober — noch der unterlängigen Buchstaben gehöret: so ist es sehr unrichtig, dass der Buchstab y und alle beede u mit den oberlängigen angeschrieben seyen; welchem Fehler keine schicklichere Gleichheit finden kan, als die Anschreibung des deutschen Wortes *gönnen* auf diese Art yöbbuh.

Ausser dem finde noch unterthänigst zu bemerken, dass die auf dem 10. und 12. Blatte vorfindigen Anfangsbuchstaben B und E, sich in derley Schul-Vorschriften keinesweges schicken, da man die Nachahmung solcher Buchstaben von Kindern nicht fordern kan, weil sie dergleichen Zügen in den vorhergehenden Vorschriften nicht gesehen und man überhaupt an dem seyn soll, den Kindern in Trivial-Schulen ganz einfache und nicht mit derley unnöthigen und zeitverderbenden Zügen eingekleidete Buchstaben beyzubringen.

Meine unterthänigste unmaassgebige Meinung wäre also eine regelmässige Anleitung zum Schönschreiben für die nicht unirten Illyrischen Schulen der k. k. Erbländer um so mehr zu verfassen, als von derselben ohnehin in dem XI Hauptst. 11 Theil. des Illyrischen Handbuches erwähnt worden. Womit in tiefster Erniedrigung zu ersterben die Gnade habe

Euer Excellenz und Gnaden unterthänigst gehorsamster Theodor Jankovics von Miryevo, Illyrischer Schul-Director in Temesvarer Banat.

Wien, den 11. Februar 1777.

Оригинал. Сјиси Илурске дворске дејуџације 1777 № 59. На џо је донесена одлука од 13. фебруара 1777. „ergehet anmit an ihn Schuldirektorn die Auflage, dass er eine ordentliche Anweisung

zum Schreiben für die nicht unirte Illyrische Trivial Schulen in slawonischer Sprache sowohl des allgemeinen als literar Charakters verlassen, diese Anweisung mit Hinweglassung aller überflüssigen Zusätzen und Verzierungen auf das einfachste einleiten und lediglich dem practischen Gebrauch der Menschen, so wie nemlichen das Schreiben im gemeinen Leben der niedrigen Klasse der Menschen nöthig und nützlich, folglichen der eigentlichen Bestimmung der Trivial Schulen angemessen seyn will, anschicken und diese Anweisung sowohl in der Wesenheit der Sache selbst als auch in der Einkleidung und Förmlichkeit also vorlegen solle, wie solche sodann dem Orphelin um sie zur allgemeinen Auflage zu bringen, übergeben werden mag.“

II Пожун, 22 марта 1782.

Елабораш Теодора Јанковића Миријевског о српској азбуци и орџографију.

Anhang zu dem untern 6. December 1781. Seiner Majestät von dem Jankovics de Myrievo zur Emporbringung des illyrischen und wallachischen Schulwesens allerunterthänigst eingereichte Entwürfe.

1. Mit was für Buchstaben dörfen die illyrischen und wallachischen Bücher für die nicht unirten griechischen Schulen in k. k. Erbländern zu Drucke beförderet werden.

A. Man hat den Vorschlag gemacht, ob nicht etwa die bis nun zu gebräuchlich gewesenenen slawonischen Buchstaben abgeschaffet und statt deren die lateinischen eingeführet werden könnten. Es kömt also hierorts zu erörtern, ob nämlich diese Abschaffung a) dem Staate überhaupt, b) der Handlung und c) der Schuljugend nützlich ist.

§ 1.

Ob die Abschaffung der slawonischen Buchstaben dem Staate nützlich ist?

Die gleichgültige Figur eines Buchstabens würcket überhaupt auf die allgemeine Wohlfahrt des Staates in mindesten nicht, sie mag auf diese oder jene Art beschaffen seyn, wenn sie uns angenommen ist und wenn man hiemit unsere Bedürfnisse bezeichnen und unsere Gedanken einander mittheilen kann, jedoch nehme ich mir die Freyheit mit aller Zuversicht den Satz zu behaupten, dass unserer Staat einen ungemein grossen Schaden leiden würde, in Falle die slawonischen Buchstaben abgeschaffet und statt deren die lateinischen eingeführet

werden sollten. Die Erfahrung lehret uns, dass sich die ganze illyrische und wallachische Nation auf den türkischen Gränzen befindet und sich in der Nachbarschaft der Wallachey, Moldau, Serbien, Bulgarien, Bosnien und Dalmatien aussbreitet, worinnen alle Inwohner, Christen, der griechischen nicht unirten Religion zugethan sind und sich bis zur Stunde der nämlichen slawonischen Buchstaben bedienen. Sollten nun die von uns bereits vor einigen Jahrhunderten gleichsam mit der Religion¹⁾ angenommenen Buchstaben gänzlich oder zum Theile abgeschaffet werden; so ist es ganz richtig, dass die obberührten angränzenden Länder es als eine Kränkung in unseren Schul und Religionsachen ansehen und anstatt des durch die allerhöchst-verwilligte Religions Freyheit schon angeflamten süssen Verlangens nach der Bottmässigkeit des allerdurchlauchtigsten Erzhauses von Österreich, sie ganz gewiss auf andere ungleiche Gedancken gerathen werden. Damit also jeder Argwohn, der die allerhöchste Verordnung entweder verdächtig oder zweydeutig machet, besonders auswärtigen Völckern, welche in unserer Nachbarschaft sind und in deren Herzen wir unser vollkommenes Zutrauen einflössen müssen, aus dem Wege geräumt; hingegen alle Anstalten, so viel möglich auf eine solche Art eingerichtet würden, dass wir die Liebe zu unserer Regierung in Herzen fremder Unterthanen, vorzüglich aber deren auf unseren Gränzen befindlichen slawonischen Völcker einprägen können: so glaube ich meiner unterthänigst unmassgebigen Meinung nach kein grösseres Kennzeichen von dem Beweise unseres aufrichtigen Betragens ihnen geben zu können, als bey dermaligen Umständen die slawonischen Buchstaben beyzubehalten: massen es auch die Klugheit erforderet; ansonsten würden alle gute Versicherungen in dem Munde auch eines beredsamen Directors eine Satyre sein.

§ 2.

Ob die Abschaffung der slawonischen Buchstaben für die Handlung vorthellhatt ist?

Wenn man die Illyrier und Wallachen als eine handelnde Nation betrachtet: so findet man, dass sie entweder mit den deutschen Er-

---

¹⁾ Im neunten Jahrhunderte nach Christi Geburth zogen die zwey berühmten Männer Cyrillus und Methodius in die slawonischen Länder und bekehrten viele unter ihnen zu Christo; damit aber die neugepflanzten Gemeinden durch das Wort Gottes im Glauben immer mehr und mehr wachsen möchten, so übersezten Sie unterschiedene Bücher der heil. Schrift in die slawonische Sprache (Aen. Sylv. Historia Bohem. cap. 13).

bländern oder mit den türckischen Provinzen im Zusammenhange stehen. Nun zu deutschen Briefwechsel bedienen sie sich der deutschen Buchstaben; zu jenem für die türckischen Provinczen aber können sie ja keine andere brauchen als die slawonischen oder die griechischen; da in allen anstossenden türckischen Bezirken, diese Gattung Buchstaben und keine andere in Schwunge ist. Sollten nun bey uns die slawonischen Buchstaben abgeschafft werden, so würde der Briefwechsel, gleichsam die Seele der auswärtigen Handlung, aufhören müssen.

§ 3.

Ob es der Schuljugend nützlich ist ?

Es ist zwar für die Jugend in so weit nützlich, als es ihre Kenntnisse erweiteret, dass Sie um einen Buchstaben mehr kennet. Es ist aber die Frage, ob es nicht zur Last der Schüller und der Schulmeister seye? ihnen eine dreifache Arbeit aufzulegen, zugleich die slawonischen, lateinischen und deutschen Buchstaben beyzubringen. Da der Zweck der Normal-Schule dahin gehet, die Lehrgegenstände, in die Gemüther der Jugend einzupregen, ihr Herz zu bilden und ihren Willen zum Lernen und zur Ausübung des Erlernten geneigt zu machen: so glaube ich unnöthig zu sein, dass Gedächtnis der Schüler mit überflüssigen Buchstaben zu beschwehren. Dass die Jugend aber in ihrem Leben öfters die Gelegenheit haben werde, auch die weltlichen Gegenstände mit den slawonischen Buchstaben abzuhandeln, führet mich zu dessen Behauptung dieser Umstand an, dass die Erzpriester und sämtliche Geistliche, auch alle weltliche Personen in ihrem Briefwechsel und sonstigen häusslichen Bedürfnissen, ja unsere Erz- und Bischöflichen Kanzleien und Consistorial Gerichten, nicht nur in Kirchen Sachen, sondern auch in den weltlichen Gegenständen sich der slawonischen Buchstaben bis zur Stunde bedienen.

Sollte man auch die wallachischen Bücher nicht mit den bereits angenommenen slawonischen sondern mit den lateinischen Buchstaben drucken lassen: so würde hieraus eine noch grössere Verwirrung und eine unerträgliche Last für Kinder und Lehrer entstehen. Ein sechsjähriger Schüler müste nur in der Aussprache der Buchstaben und des Doppellautes etliche Monathe zubringen, weil die von Samuel Klein de Szad entworfenen und nun im Jahre 1780. in Wien im Drucke erschienenen Anfangsgründe beweisen, dass bei Annehmung der lateinischen Buchstaben die Wörter der wallachischen Sprache eben so, wie es in den französischen und englischen Mundarten üblich ist, anders

ausgesprochen werden müssen, als es der natürliche von des Buchstabens mit sich bringet, welches ich mit dem nebenfindigen Buche: *Elementa linguae daco-romanae sive walachicae* von 1—9 Seite zu erweisen mir die ehrerbiethigste Freyheit nehme. — Diess sind die Beweggründe, welche die Beybehaltung des bis nun zu sowohl von Illyriern als auch von Wallachen angenommenen slawonischen Buchstaben anrathen.

II. In was für einer Mundart dürften die Bücher für die nicht unirten illyrischen und wallachischen Schulen aufgelegt werden.

B. Es ist bekannt, dass dreyerley Mundarten bey dem illyrischen Volcke im Schwunge seyen: a) die Kirchenmundart, b) die Civilsprache und c) die gemeine Mundart, derer sich der Pöbel bedienet.

§ 1.

Von der Kirchenmundart.

Ich weiss, dass die Kirchenmundart eine alte slawonische Sprache ist, in welche die heilige Schrift und alle Kirchenbücher, deren sich die nicht unirten griechischen Christen heutigen Tages bedienen, aus der Erfahrung bekannt, dass es viele von den nicht unirten Geistlichen giebt, die diese Kirchensprache nicht vollkommen verstehen, allein die Ursache hievon mag wohl diese sein, dass bis nun zu keine öffentliche Schulen im Lande waren, worinnen sie sich sowohl in der Sprachlehre als auch in anderen nützlichen Kenntnissen hätten unterrichten lassen. Ich lasse es zu, dass die slawonische Kirchensprache gegen die grobe gemeine Mundart, die unser Pöbel spricht, so beschaffen sei, als es ungefehr die alte griechische Mundart in Gegeneinanderhaltung der itzigen griechischen Pöbelsprache ist: allein diese Mundart hat immer noch ihren Sitz bey uns und sie ist einem rechtschaffenen geistlichen und weltlichen Manne unumgänglich nöthig, der die heilige Schrift zu lesen und die Kirchenväter zu verstehen sich bestrebet; ich als Kenner dieser Kirchensprache kann mit Zuversicht betheuren, dass nicht so sehr die Wörter sondern vielmehr die besonderen Abwandlungen derselben und die Redesarten, welche aus dem griechischen buchstäblich übersetzt sind, die Kirchenbücher mit vielen Graecismis überhäufet und auf diese Art die Mundart selbst aus in etwas unverständlich gemacht haben, wovon die unten angeführten Beyspiele uns ein mehreres Licht geben werden. Inzwischen kann ich nicht umhin, die Stelle des Gregorius Nissenus ad Cant. Canticl. orat. 2 hierorts zu setzen, das von der griechischen Übersetzung aus den

hebräischen handelt und nicht unschicklich auf unsere slavonische Übersetzung angewendet werden kann. Er redet also: Wenn nach den Worten an diesem Orte nicht alles wohl an einander hängt, so ist solches der Schwachheit derjenigen bezumessen, welche das Hebräische ins Griechische übersetzt haben... allein, weil die Beschaffenheit unserer Sprache den Nachdruck des hebräischen Textes nicht ausdrücken kann, so entsteht einige Verwirrung bey denen, welche bloss auf die Worte sehen. Eine Bekänniss des Gregorius Nyssenus, da er siehet, dass in der griechischen Biebel der Anfang des hohen Liedes Salamonis nicht wohl übersetzt seye. — Gleichwie es traurig, ja! für die gelehrte Welt sehr schädlich wäre, die Wercke eines Homers, eines Pindars und eines Demosthenes umzuschmelzen und sie in der griechischen Pöbel Sprache auflegen zu lassen, um sie den izigen Griechen verständlicher zu machen, oder die Sprache eines Bourdalove, eines Mosheims, eines Gellerts auf die Lothringische oder Schwäbische gemeine Mundarten herunter zu setzen: so wäre es auch der nämliche Fall mit der slavonischen Sprache, deren Spuren noch in unseren Kirchen und Religions-Büchern anzutreffen sind, wenn sie gänzlich verbannet und gleichsam ersticket würde. Ein Schritt der uns slavonischen Völkern bey dem itzigen aufgeklärten Jahrhunderte wenig Ehre machen würde.

§ 2.

Von der Civil Sprache.

Die slawonische Civil-Sprache ist eine Gattung der Mundart, derer sich der vernünftigere Theil der Nationalisten, dass ist: die artigern und feinern Männer, die in der Sprachlehre bewandert sind, sowohl im Reden als auch im Schreiben zu bedienen pflegen. Diese Mundart haben unsere Erz- und Bischöfliche Kanzeleyen, ihre Consistorial Gerichte und überhaupt alle aufgeklärtere geistliche und weltliche Personen in ihrem gemeinschaftlichen Briefwechsel angenommen. Sie ist reiner als die Pöbelsprache, gleich auch einfacher und deutlicher als die Kirchensprache, dessen Wahrheit die im dritten Paragrapho angeführten Beyspiele des mehreren darzuthun können.

§ 3.

Von der gemeinen Pöbelsprache.

Die slawonische Pöbel-Sprache ist eine solche Mundart, die der Pöbel, der gemeine Mann redet, ich will nicht erwähnen, dass auch diese Mundart sich nach der Laage der Bezircke veränderet und in

Ausprachen in vielen, einem anderen Zweigen des slawonischen Volckes, unbekanten Wörtern ausartet, als die an Küsten des venetianischen Dalmatiens habe viele Italienische, an Gränzen des Königreiches Hungarn hingegen eine Menge hungarischer und jene, die in der Nachbarschaft der Türckei wohnen, sehr viele türkische Wörter in ihrem gemeinschaftlichen Umgange angenommen. Ich will uns zeigen, dass ihr Abstand von der Kirchensprache ungefehr so gross seye, als es die in Siebenbürgen gewöhnliche gemeine sächsische gegen die reine sächsische Sprache oder die Lothringische in Gegeneinander-Haltung mit der reinen französischen Mundart beträgt. Mit der Civil-Sprache aber kann ich sie nicht anders als mit dem verhältnissmässigen Unterschiede zwischen der österreichischen gemeinen Mundart und der reinen deutschen Sprache vergleichen.

Damit also der Unterschied dieser dreyerlei Mundart desto leichter in die Augen fallen könne, so nehme ich mir die Freyheit es mit diesen 2 Sätzen zu erläutern:

1. Damit Gott die Stimme unserer Fürbitte, erhöre und sich unserer erbarme

die Übersetzung hievon lautet also:

a) in der Kirchenmundart:

O jexe uszlischati bogu glasz molenija naschego i pomilovati ni.

b) In der Civil Sprache:

Da bi Bog glasz moljenja naschego uszlischal i nasz pomiloval.

c) In der Pöbel-Sprache:

Da bi Bog glasz naschega molenyja csuo i nasz pomilovao.

2. Seelig seid ihr, wenn auch die Menschen um meinet willen schmähren und verfolgen und reden allerley übel wider auch so sie dazu lügen.

Man hat diesen Satz also übersetzt:

a) in der Kirchenmundart:

Blazeni jeszte, jegda ponoszyat Vam i izxenut i rekut oszyak zol glagol na vi l'xusche mene radi.

b) In der Civil-Sprache:

Blazeni jeszte kogda vas goniti i na vasz hulu i vszyako zlo mene radi loxno govoriti budu.

c) In der Pöbel-Sprache:

Blazeni szte vi, koje budu mene radi gonili i na vas hulu i szvako zlo lazno govorili.

Man siehet also aus den Übersetzungen klar, das die Civil-Sprache verständlich seye und dass sie nur in den Endungen der Abwandlung der Zeitwörter und in der Reinigkeit der Wörter und der Aussprache von der gemeinen Pöbelmundart abgehe, hingegen die Deutlichkeit der Kirchensprache von der Übersetzung und von den einigen alten slawonischen Wörtern einigermassen verduncklet seye.

§ 4.

Die Bewegungsgründe zur Beybehaltung des Psalters und Cszoszlov oder sogenannten Horologii in den nicht unirten Illyrischen und Wallachischen Schulen.

Ich finde es meiner reinsten Pflichten zu seyn, meine unterthänigste unmassgebige Meinung dahin zu geben, dass man der Illyrischen und Wallachischen Schuljugend Bücher in der Kirchensprache, vorzüglich aber den Psalter und das Horologium oder Cszoszlov, wie es bis nun zu gebräuchlich war, auch künftighin zu lesen erlaube und zwar aus nachfolgenden Bewegungsgründen.

1. Da es sich öfters ereignet, dass die Eltern in der Kirche seyen, wenn ihre Kinder bey dem öffentlichen Gottesdienste laut aus dem Psalter oder dem Cszoszlov lesen, so werden sie hiedurch der Freude und des Vergnügens über die Fertigkeit derselben öffentlich theilhaftig und um so mehr zur Schickung ihrer Kinder in die Schule angeeifert. Ein Mittel, welches auch vielen anderen zum Sporne dienet, um einstens dass gleiche Vergnügen zu erleben, dass ihre Söhne sich in derley öffentlichen Versammlungen zeigen können.

2. Die Schüler erlangen durch solches öffentliches Lesen in der Kirche nach und nach eine edle Unerschrockenheit sich vor Leuten sehen zu lassen und eine Fertigkeit im Lesen.

3. Die Geistlichen haben das Vergnügen die Früchte des gemachten guten Fortganges zu bemercken und die Schule der Lehrer und die Lehrgegenstände der Gemeinde anzuempfehlen und angenehm zu machen. Endlich

4. Die Lehrer haben die Gelegenheit die etwa im Lesen vorkommenden Fehler dieses oder jenes Schülers zu bemerken und die noch vorhandenen Mängel gleichsam mit einem Blicke zu übersehen, welches Sie in den Stand setzt, derselben in der Folge der Zeit entgegen zu arbeiten.

§ 5.

Die Meinung, in welcher Mundart die Schulbücher aufgelegt werden dürften.

Man dürfte die übrigen Schulbücher nicht in der gemeinen unreinen Mundart sondern wohl in der reinen Civil-Sprache drucken und einen kurzen Auszug der Sprachlehre verfassen lassen, damit die Kinder zur Erlernung der Sprache nach den festgesetzten Regeln angeführt werden könnten.

Es kommt aber hiebey zu bemerken, dass da bey der gesamten Illyrischen und Wallachischen Nation, die sich zur griechischen nicht unirten Religion bekennet, keine höhere Schulen a's nur die untersten zwei Klassen der National Schulen bestehen, mithin dieselben als Dorf oder kleine Trivial-Schulen angesehen werden; in Betref dieser Gattung Schulen aber die brevis instructio pro iis, qui nationalibus seu vernaculis scholis praesunt § VIII in fine folgende Anordnung getroffen hat „in lingua germanica, si magister eam calleat, ii duntaxat privatis horis instituendi erunt, qui eam discere desideraverint: so folget hieraus ganz natürlich, dass man diesen Umstand bei der Auflage der Schulbücher näher in Betrachtung nehmen möchte. Sollten

1. die höheren zwei Klassen bey der Illyrischen und Wallachischen Nation in Städten und grösseren Märckten eingeführet werden; so ist der Unterricht in der deutschen Sprache nach der Vorschrift der allerhöchsten Verordnungen erforderlich — es wird aber hiezu noch erforderlich, dass die für die oberen zwei Klassen vorgeschriebenen Normal-Bücher auch in die slawonische Sprache übersetzet und mit Beisetzung des deutschen Textes angelegt würden.

Nachdem aber

2. dermalen nur die kleinen Trivial Dorf-Schulen bey den Illyriern und Wallachen bestehen: so ist meine unterthänigste unmassgebige Meinung, dass man Bücher für Sie nach dem in brevi Instruktion § VIII. gegebenen Fingerzeige mit Hinweglassung des deutschen Textes, mithin für die Illyrier nur illyrisch, für die Wallachen aber nur wallachisch zu Drucke befördern liesse. Im Falle aber ein oder der andere Dorfschüler die Lust hätte die deutsche Sprache zu erlernen (dass ich mich des förmlichen Ausdruckes bedienen dürfte: qui eam discere desideraverint) und der Lehrer zur Beybringung derselben geschickt wäre: so könnte es mit den Deutschen zu dem Ende schon aufgelegten Büchern unternommen werden, ansonsten würde die Beyfügung der deutschen Sprache zu derley Trivial-Bücher eine Theuerung der Bücher

selbsten verursachen. Ich habe also die zu Ende des vorigen Jahres herausgekommenen Illyrischen und Wallachischen A. B. C. Büchlein, wovon ein Stück gebunden 4 Kreuzer kostet, nach diesem Geleise eingerichtet.

§ 6.

Die Beschaffenheit des Illyrischen und wallachischen A. B. C. Büchleins.

Damit aber eine löbliche königliche Commission von der Beschaffenheit der zum Gebrauche der Illyrischen und Wallachischen Schuljugend gedruckten und von mir meinem Entwurfe beygelegten A. B. C. Büchlein die nähere Kenntniss haben könne; so nehme ich mir die Freyheit unterthänigst zu bemerken, dass sie dem Schul-Sistem ganz angemessen und folgende nach der Anleitung des Illyrischen Methodenbuches vorgeschriebenen Gegenstände als:

1) in den I § das Alphabet aus verschiedenen Arten der Buchstaben, nämlich aus kleinen und grossen Druckbuchstaben und kleinen und grossen Currentbuchstaben, wie sie in Handschriften vorkommen und

2) in dem II § № 1, 2, 3, 4, 5 und 6 die Sylben, so aus einem stummen und lauten, hernach aus einem lauten und stummen, aus einem stummen und doppellauten, aus verdoppelten stummen und einem lauten, aus drey stummen und einem lauten oder doppellauten zusammengesetzt sind und endlich die einsylbigen Wörter, dann

3) den III § № 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 und § IV № 1, 2 und 3 sowohl einfache als auch zusammengesetzte Wörter in sich enthalten, welche zum Beyspiele des in der Tabelle vom Buchstabiren vorhandenen Regeln angeführt sind, damit man bey der Abhandlung des Buchstabirens die Beyspiele mit den Regeln verbinden und es pracktisch ausüben könne. Hiebey sind

4) dem V § die Aussprache der Buchstaben und dem VI § die Verschiedenheit der Zeichen, die sowohl bey Wörtern als auch bey Sätzen vorkommen, eingeschaltet. Worauf dann

5) § VII die nachstehenden mit ihren ganzen Inhalte beygerückten Sittenlehren folgen, nämlich

a) „Mein Kind! Halte dich an Gott und weiche nicht von ihm, vertraue ihm und er wird dir aushelfen, gehorche deinen Eltern, wer seine Eltern ehret, der wird desto länger leben, allein ehre deinen Vater und deine Mutter mit der That und mit Worten, auf dass ihr Seegen über dich komme; denn des Vaters Seegen wird dein Haus bauen, aber der Mutterfluch wird es niederreissen. Pflege deines Vaters

im Alter und betrübe ihn nicht, so lang er lebet. Wer seinen Vater verläst, der wird verachtet und der seine Mutter betrübet, der ist verflucht von Herrn. Wende deine Augen nicht von dem armen, die Bitte des Elenden schlage nicht ab, auf das er nicht über dich klage“.

b) „Mein Kind! Fürchte Gott und liebe ihn, sey deinem Landesfürsten getreu und erweise ihm alle Hochachtung und guten Willen. — Preise Gott wegen seiner ausserordentlichen Menschenliebe, unaussprechlichen Barmherzigkeit und wunderbaren Gerechtigkeit. Ehre deinen Landes-Fürsten als ein gesalbtes Haupt, weil es Gott befiehlt und diene ihm aus deinem ganzen Herzen ohne Murren, es mögen deine Verdienste belohnet oder unbelohnet seyn. Es giebt viele Leute in der Welt, die das Geboth Gottes übertreten und sich dem Laster ergeben, meide ihren Umgang, um dich mit ihrem Gifte nicht anzupesten“.

c) „Fürchte Gott, thue recht, scheue niemanden. Sey nicht faul sondern verrichte deine Arbeit mit allem Fleisse. Lerne nicht von andern böses zu thun. Wer viel redet muss viel wissen oder viel lügen. Wer den Fehler bereuet, dem verzeiht man gerne. Ehre das Alter; dann du kanst auch alt werden. Schweig von demjenigen, was du nicht recht weisst. Sey nicht stolz, wenn du glücklich bist. Versprich nicht, was du nicht halten kanst; einen faulen Menschen verachtet jederman. Man muss nicht böses mit bösen vergelten. Einen dummen Menschen mag niemand haben. Wer einmal gelogen hat, dem glaubet man selten wieder. Gesundheit ist besser als Reichtum. Es kann nicht jeder schöne Kleider haben, aber reinlich kann jederman seyn. Wer sich über das Glück seines Nächsten betrübet, der zeigt ein böses Herz. Wer in seiner Jugend nichts gelernet hat, der beklagt es im Alter. Wer andere Leute gerne verklaget, der ist kein Menschenfreund. Wer dem andern eine Grube gräbt, fällt leicht selbst hinein. Urtheile nie ehe du die Sache recht gehöret hast und lass die Leute ausreden“.

Wobey auch das aufrichtige Kind, der kleine Dieb, der Hehler und das allzuviel ist ungesund, mit den Sittenlehren angeführet sind und da

6) nach dem Muster des deutschen Alphabetbuches die Einschaltung einiger kurzen Erzehlungen erforderlich war, so habe ich mir zum Stofe derley Erzehlungen, die National-Vorurtheile gewählet und sie § VIII so eingekleidet, dass die Kinder in ihren zarten Jahren noch das Irrige und Schädliche der National-Missbräuche einsehen und verabscheuen können, so in folgenden Stücken bestehen:

a) Vom Aberglauben (Erzählungen).

Es lagen in einem Dorfe viele Leute darnieder und giengen auch viele plötzlich mit Tode ab. Nun war das Schrecken allgemein, man sann den Hülfsmitteln nach, einer schlug dieses, der andere jenes Mittel vor. Hier fiel ein betagter Greiss in die Rede ein und sprach: Brüder! ihr wisset wohl, dass Jacob unlängst begraben worden ist, er war ein gesunder und starker Mann, er muss gewiss ein Vampir sein, er schleichet bey der Nacht aus seinem Grabe heraus und gehet unsere Häuser ab, uns zu erwürgen, allein ich weis schon ein Mittel dafür. Es ist nur ein starcker Pfahl; der soll aber von keinem andern Holze, als von einem Weissdorne seyn, mit dem würde ich den Jacobs Körper zerstummeln und dann stehe ich ihnen gut dafür, dass er seine Grube nicht verlassen werde, nur morgen soll er aussgegraben werden. Alles gesellte sich zu dem Greisse; der Tag war hiezu bestimmt und gieng auch der kleine Joseph mit seinem Vater auf den Gottesacker auss; als er aber den Tag darauf von dem Lehrer befraget wurde, warum er gestern nicht in die Schule kam, so sagte er, wo er war und was sich mit dem todten Körper auf dem Gottes-Acker zugetragen hat. Hierauf sprach der Lehrer zu seinen Schülern: Meine Lieben Kinder! Lasset euch nicht von dem Aberglauben der Unsinnigen verführen; glaubet nicht, dass ein tödter Körper ein Vampir werden und uns einen Schaden machen könne. Es ereignet sich in einigen Örtern, dass wenn die todten Körper ausgegraben werden, man darinnen das Blut so frisch antreffe, als wenn er im Leibe eines lebendigen Menschen wäre; allein die Ursache davon ist die Erde, worinnen der Körper begraben wird. Es ist bekannt, dass man in vielen Orten Freydhöfe auf einem fetten Erdboden, der voll Schwefels ist, angeleget hat; und es geschiehet öfters, dass wenn sich der Schwefel von vielen Gewässern auflöset, sich in das zusammengeronnene Blut des todten Körpers einschleiche und es erfrische und dergleichen todten Körper sind es, die das unwissende Volck glaubet Vampir zu seyn; wenn man aber genauer betrachtet, warum sich die Krankheiten und plötzliche Todfälle ereignen, so findet man, dass die Laster und Ausschweifungen, das übermässige Saufen und unser unordentliches Leben daran Schuld seyen und unsere Tage verkürzen. So endigte der Lehrer seine Rede und die Schüler danckten ihm, dass er sie vom Aberglauben befreyet hat.

b) Von der Beuchte.

Als Paul zum Pfarrer kam, seine Beuchte zu verrichten, so sprach der Beichtvatter zu ihm: mein Liebes Kind, du sollst vor Gott rein bekennen, was du in deinem Leben gesündigt hast? Hierauf

erweiterte Paul: ach mein geistlicher Herr; ich habe eine grosse Sünde begangen, einmal nur in meinem Leben habe ich am Freytag ein Ey gegessen. Ich dachte, es seye der Donnerstag, ich bereue aber meine Sünde und gelobe die Fassttage hinfüro rein zu halten. Nun schwieg der Beichtvater dabey und wartete lange noch, ob er etwa mehrere Sünden nach der Reyhe erzählen wird. Paul aber blieb vor dem Pfarrer stehen und sprach kein Wort mehr, hier unterbrach der Beichtvater sein Stillschweigen und befragte ihn: Hast du doch nicht mein lieber Paul in deinem Leben jemanden beleidiget, getödtet, aussgeplündert, besstohlen oder gemordbrennet, oder ein falsches Zeugnis gegeben oder ein Mädchen geraubet, diess sollst du mir auch aufrichtig gestehen. Hierauf sprach derselbe, dass er auch alles dieses in seinem Leben öfters begangen hat. — Nun fragte ihn der Beichtvater: Warum hast du den nicht gleich anfangs nur diese Sünden gesagt? Paul aber gab ihm zum Antwort: Weil ich der Meinung war, dass die Übertretung der Fasttäge eine weit grössere Sünde seye, als jemanden zu bestehlen oder ein anderes Verbrechen zu begehen. Und überhaupt dass Fasten lernete ich von meinen Eltern, wann ich aber ein Ei stahl oder ein fremdes Lamm auf dem Felde schlachtete und es nach Hause brachte, so haben mir meine Eltern nicht ein geringstes Wort gesagt, dass es ein Übel seye. Allein der Beichtvater sprach zu ihm: Mein liebes Kind! Mercke du dir wohl, und sage es auch deinen Kindern: das Fasten gründet sich auf guten Wercken, es hilft dir also weder das Fasten, noch das Gebeth, wenn du tödten, stehlen, mordbrennen wirst, plündern und die Mädchen rauben — dies sind sehr schwere Sünden, die uns um unsere Seele und unseren Leib bringen. Dencke nicht das allein die Fastspeisen dich zum guten Christen machen, sondern stehle nicht, mordbrenne nicht, hure nicht, raube keine Mädchen und gebe kein falsches Zeignis, seye deinen Landesfürsten getreu und halte deine Fasten rein, alsdan wirst du ein guter Christ werden und deine Fasten gemässig erfüllen.

c) Von der Molba.

Ein Kind merkte, dass sein Vater an einem Morgen auszugehen willens war und fragte ihn: „Vater! wo wollen Sie denn hingehen?“ Der Vater antwortete ihm: „mein Sohn! Ich muss zu unseren Griechen auf die Molba gehen“. Das Kind fuhr weiter fort seinen Vater zu befragen: „Papa! Was ist den das, was man Molba nennet?“ Der Vater sprach: „Mein Kind! Wenn wir an gewissen Tügen vor unser Haus nicht arbeiten dürfen, so gehen wir andern zur Arbeit — allein nicht ums Geld sondern nur das Essen und Trincken dafür zu bekommen;

und das heist die Molba“. Das Kind sprach: „Ey Papa, wenn Sie für ihr eigenes armes Haus nicht arbeiten dürfen, wie können sie es für einen anderen thun, der doch ein reicher Mann ist? Wenn Sie einem Fremden erndten dürfen, warum Sie es auch auf ihren Feldern nicht verrichten dürften? Mir scheint es gleichviel zu seyn, entweder für mich selbst oder für jemand anderen zu erndten, denn die Erndte da oder dort ist doch die nämliche Arbeit. Und es nicht genug, dass Sie allein für sich zu essen und zu trincken haben — Sie sind ja schuldig auch uns alle zu versorgen“. Als der Vater hörte, dass das Kind vernünftig sprachet, so gieng er auf seine eigene Erndte aus.

d) Von dem Irrthume.

Paul fragte seinen Vater: „Warum feyern die gemeinen Leute die Donnerstage von Ostern bis Pfingsten?“ Der Vater sprach zu ihm: „darum, weil es ein Gebrauch ist“. Das Kind war aber vernünftig und fieng an so zu reden: „Vater, warum nähet den der Grieche im unseren Orte? Warum kaufen und verkaufen die Kaufleute, gehen auf die Märckte und laden ihre Waaren aus an diesen Donnerstagen? Das heist auch arbeiten. Mir scheint es das dieser Gebrauch nicht löblich seye!“ Hier sprach des Pauls Bruder: „ich weis den Ursprung dieses Gebrauches. Mir hat es einsmals mein Lehrer gesagt: die gemeinen Leute feyern diese Donnerstage zur Abwendung des Donnerwetters, damit es ihnen nicht schaden könne“. Paul aber fragte seinen Bruder und warum feyern Sie eben den Donnerstag und nicht einen anderen Tag. Nun sprach sein Bruder: „Es hat mir auch mein Lehrer gesagt, dass bey Heyden der Gott des Donners Jupiter hiess, dessen Namen von den Lateinern dem Donnerstage beygelegt wurde. Vielleicht wird es die Ursache sein, dass diese Donnerstage gefeuert werden um die Donner - Witterungen, so sich gemeinlich von Ostern bis Pfingsten ereignen, abzuwenden“. Hier rief der kleine Paul aus: „O, wie gross ist unserer Irrthum! Nein, Mein lieber Bruder. Wenn einstens die Hausswirthschaft in unsere Hände geräth, so werden wir uns und unsere Felder dem Schutze des Allmächtigen überlassen und in Wercktagen frey und ohne Zweifel arbeiten, uns aber vor die Sünden hütten, welche allein die Plagen über uns und unsere Felder verhängen“.

Endlich ist auch ein fleissiges Kind angeführet worden. Wobey ich

7) § IX die Tabelle von Erkenntniss der Buchstaben § X die Tabelle von Buchstabiren und § XI die Tabelle vom Lesen, sodann § XII die griechischen, arabischen und lateinischen Zahlen nebst dem Einmaleins diesem A. B. C. Büchlein einverleibet habe.

Es sind also die obberührten Gegenstände als Bestandtheile des für die Illyrischen und Wallachischen Trivial - Schulen aufgelegten Alphabetbuches von mir angeführet worden, die ich der hohen Einsicht einer löblichen königlichen Commission gehorsamst anheimzustellen und mit vollkommener Ehrerbietigkeit zu seyn mir die Freyheit nehme.

Pressburg, den 22. Martii 1782. Theodor Jankovich von Miryevo, kön. illyrischer Schul - Director, m. p.

С поља ише: Anhang zu dem, untern 6. Decembris 1781. Seiner Mayestät von dem Jankovics de Miryevo zur Emporbringung des Illyrischen und Wallachischen Schwesens allerunterthänigst eingereichten Entwürfe. Pressburg, den 22. Martii 1782.

Препис. Сјиси Илрске дворске канцеларије 1792-8-159.

Др. Алекса Ивић

1. Još o razvoju $\check{e} > a$ u srpsko-hrvatskom jeziku.

P. Skok u članku „Iz slovenačke toponomastike“¹⁾ izneo je nekoliko primera koji, po njegovu mišljenju, „nesumnjivo dokazuju da su se današnji refleksi za $\check{e}$ ... razvili iz zajedničkoga južnoslov. $\check{i}a$ “. Ja ću na prvom mestu njegove primere popuniti srpskohrvatskim dijalektološkim materijalom, pa ću se onda potruditi da odredim bliže prirodu tog južnoslov. $\check{e}$, kao i uslove pod kojim se ono zadržalo do danas u obliku a na srpskohrvatskoj, a delimice i na slovenačkoj teritoriji.

1. *gnijezdo*. Primer razvoja $a < \check{e}$ bez ikakvih konsonantskih promena (osim palatalizacije $n > \acute{n}$ u grupi *gn-*) imam iz sela Mune Male u Čićariji (severna Istra) i to *gñazdo*; na Pagu (u gradu) u vezi sa čakavizmom imamo *gñazđd*; na Sušaku (otoku, tal. Sansigo) zabeležio sam *glaznđ* i *glazlđ*; inače beležio sam ovu reč sa razvojem grupe *gn-* $\rightarrow$ $\acute{n}$ - u sledećim istarskim selima: Garžinići i Šumber *nāzld*, Kožljak: *nāzld*, Grobnik, Kranjsko Selo i Mošćenica: *nāzlo*. Svi su ovi gore navedeni primeri iz ekavskih ili ekavsko-ikavskih dijalekata; naravno i kod ekavaca (čakavaca) nalazio sam i $\check{e} > 'e$ na pr. *gñezdo* u Pasjaku ili *gñezda* f. u Rakitovcu, a u ekavsko-ikavskim govorima takođe $\check{e} > 'i$ na pr. *gñizdđ* u Zareču; kod ikavaca stalno $\check{e} > i$ na pr. *gñizda* f. u Prodolu ili *gñizdo* u Barbanu. Kod ikavaca u Istri nikad nisam našao $\check{e} > a$, a imam preko trideset primera za reč *gnijezdo* iz štokavskih i štokavsko-čakavskih govora²⁾.

Što se tiče promene *gn-* $\rightarrow$ $\acute{n}$ - ne može se nikako primiti Skokovo tvrđenje o uticaju talijanske ortografije, jer, po mome mišljenju, ovde imamo posla, s jedne strane, sa poznatom palatalizacijom grupa *gn-*, *kn-*³⁾ (obično ispred vokala prednjeg reda, nekad bez obzira na sledeći

¹⁾ Časopis za slovenski jezik itd. VIII (1931) 118—125.

²⁾ Za pedelu istarskih govora v. moj Pregled istarskih slov. govora, Kraków 1930.

³⁾ Isto opažamo i kod grupe *gl-*, *kl-*, koje prelaze u *gl'-*, *kl'-*, a u daljem razvoju kod čakavaca vrlo često $>$ *gj-*, *kj-* u vezi sa razvojem $l' > j$.

vokal na pr. *gnioj*) > *gn-*, *kn-*, a s druge strane, sa disimilacijom *gn-* ili *gn-* > *γn-* > *n-*; o palatalizaciji *n* u grupama *kn-*, *gn-*, *hn-* v. sada Fr. Trávníček, Slovans. *gnetq* || *gñetq* Prace filologiczne XV 2, 163—70; o prelazu *gd-* > *γd-* u poljskom jeziku pisala je A. Obrębska, Polskie *γ* rodzime, Prace filologiczne XIV, 498—511.

2. *njedra*. Ovde ne ulazim u pitanje šta u ovom i sledećim primerima ostali slovenski jezici dopuštaju: etimološko *ě* ili *a*, pošto je za mene glavno da srpskohrv. dijalekti upućuju na *ě* (na pr. ekavizam u jednom, ikavizam u drugim govorima). Oblik *nãdra* zabeležio sam u Istri u sledećim selima: Garžinići, Jašići, Milotić Breg, Šumber i Vlašići; *nãdra* u Afliču i Kožljaku; na Pagu: *nãdra*. Oblik *nã'dra* na otoku Sušaku, u Istri: *nãdra* u M. Munama, *nãdra* u Bermu i Zareču. Oblik *nãdra* ili *nãdra* imamo, dakle, u ekavskim ili ekavsko-ikavskim govorima; kod ikavaca u Istri stalno je *nĩdra* ili *nĩdra*; a kod ekavaca *nẽdra*. U Crnoj Gori zabeležio sam samo: *nẽdra* na pr. *iž nẽdãrã* (Štitari).

3. *jedro*. U ekavskim i ikav.-ekavskim govorima Istre zabeležio sam stalno *jãdra*, *jãdrit* itd.; primere imam iz sledećih sela: Grobnik, Milotić Breg, Kožljak, Kranjsko Selo, Poljaki, Vlašići. Garžinići: *jãdra*; Šumber: *jãdro*. Kod istarskih ikavaca obično *jĩdro*, *smo jĩdrili* itd., zabeležio sam još *jãdro* i u Krnici, Mrčani i Prodolu (ikavski govori). Na Sušaku i Pagu *jĩdro*.

4. *jad*, *jadan* itd. Oblik *jadan*, *jadit se*... zabeležio sam u sledećim istarskim selima: Divšić, Garžinići, Gračiče, Grdo Selo, Grobnik, Kercina, Kožljak, Kranjsko Selo, Milotić Breg, Montril, Mošćenica, Mrčana, Mune M., Podgaće, Tinjan, Vlašić, Zamašk, Zareče. Na Sušaku: *jĩdit se*.

5. *jesti*. Ovu reč zabeležio sam stalno u Istri u obliku *je-* ili *ji-* u preko sedamdeset zabeleženih primera. Samo u Omišlju na Krku zabeležio sam *on je ja*, *ona je jala*.

6. *orah*. Ovu reč u obliku *orãh*, *orãg*, *orãγ* itd. uvek sa *a* zabeležio sam stalno u Crnoj Gori i u onim govorima koje sam sâm ispitao i u onim koje sam ispitivao zajedno sa g. R. Boškovićem, upor. Sprawozdanie Pol. Akad. Um. Kraków, styczeń 1932. r. U ikavskim i ekav.-ikavskim govorima Istre stalno *orĩh*, kod ekavaca *orẽh*, isp. Archivum Neophilologicum I (Kraków 1929—30) 22.

7. *ćlan*. Razvoj sekundarnog *ě* > *a* imamo u reči *ćlan*. Lehr-Splawiński u članku: O mieszanju prasłowiańskich połączeń *telt z tolt* w językach północno-słowiańskich, Prace filologiczne XV 2, 345—361 kaže da ovde ne može biti govora o razvoju *ě* > *a*, jer bismo tada

„morali imati *čljan, a ne član“. On misli, dakle, da primere *član*, *žladq* treba smatrati u južnoslov. jezicima kao pozajmice iz zapadno-slovenske jezičke grupe. Ali to nije tačno. Dosta je pogledati u Rječnik Jugosl. Akad. pa da se uverimo da oblik *član* ne treba pisati sa zvezdicom. Oblik *član*, *čkl'an*, *škl'an* itd. javlja se, i u starim rečnicima, i kod nekih pisaca XVI—XVIII v. i u današnjim dijalektima. U Crnoj Gori zabeležio sam nekoliko puta *škl'anac* 'članak u noge', na pr. *škl'anac* u Krugu (kod Cuca). U istarskim govorima *člən*, *čljən* ili *čkljən* isp. Archiv. Neophil. I 18.

Dosadašnji materijal za pitanje razvoja *ě > a* još je dosta oskudan; ali nadam se da će se moći u buduće još nešto popuniti; traže se dakle dalji primeri!

Iz gore navedenih, kao i drugih primera koje citira Skok u pomenutom članku, vidimo da razvoj *ě > a* nalazimo uglavnom onda kada je prethodni konsonant još sada palatalan ili je nekada bio takav. Imamo, dakle, pozicije: a) posle *j-*: *jad*, *-an*, *jala*, *jaaro*; neki primeri nisu na žalost sasvim sigurni; b) posle *(g)ń-*: *ghazdo*, *(g)ńad* ≤ **gnědъ*; i najzad: c) posle *r*, koje je, kao što je poznato, dosta dugo ostalo meko (*orah*, *praskva*, *prama*, *svirala*).

Primeri razvoja *ě > a* nesumnjivo svedoče da je prarspskohrvatsko *ě* bilo vrlo široko; ja ga ne bih beležio, kao što to čini Skok, sa *ja*, jer je onda dosta teško razumeti dijalekatski razvoj *ě* na srpskohrvatskoj teritoriji, već držim da je prarspsko *ě* bilo neka vrsta nepotpunog diftonga, recimo *ĭā* (*ā* = vrlo široko *e*) koji je u izvesnoj poziciji (posle palatalnih suglasnika) davao čisto 'a (pošto glasa *ā* nije bilo u fonetskoj sistemi), a u drugim pozicijama normalne srpskohrvatske refleksije.

Kraków

Mieczysław Matecki

2. Самогласничко л.

У области српскохрватског језика самогласничко л (*l*) чува се у граничним дијалектима: на југу, у мијачком, на истоку, у тимочком и делимично на западу, на острву Крку (Рисика)¹⁾. У свима осталим дијалектима нашим *l* је прешло мањим делом у *лу*, у већини говора у *у*, које се тако развило нарочито у т. зв. новоштокавским говорима. Тај прелаз праслов. **l̥* у *у* сматра се као

¹⁾ Б е л и ћ, Станојевић, Енци. СХС IV, 397.

једна од карактеристичних црта и српскохрватског књижевног језика.¹⁾ Тај појав је тако обичан, да је на пр. Вуку Караџићу изгледало чак чудновато чување тога *д* и у самом српско-словенском црквеном језику.²⁾

Караџић са својим еклектицизмом, који се особито јасно огледа у увођењу сугласника *х* из архаичнијих говора, учинио је да наш књижевни језик добије оно обележје које, у мањој или већој мери, има сваки књижевни језик. Нема никакве сумње да данас српскохрватски књижевни језик у писму није у свему идентичан са нормалним књижевним изговором. Тако би, на пример, само у претераном угледању на писану реч били могући овакви разговори: „Питам те, *хоћеш* ли *хлеба* или *хрена*?“, „Не знаш, *бих* ли то *хшео*?“ Према томе, јасно је да ортографија и код нас данас више не значи исто што и ортофонија.

То је један од случајева када писани језик не утиче на промену у фонетици разговорног језика, као што је, с друге стране, обичан појав да особине живог, динамичког говора не могу брзо да се приме и у претежно статичком писму, односно правопису.

Догађа се, међутим, да граматичка структура књижевног језика, и писаног и говорног, једнако отступа у извесном погледу од традиционалног „кодификованог“ књижевног језика, тако да на пр. у фонетској системи могу постојати особине које су граматичари, па чак и фонетичари могли да превиде. К. Нич је то лепо показао на гласовима *t' d'* у пољскоме књижевном језику³⁾.

Нешто слично има и у данашњем сх. књижевном језику. Занимљиво је да у нашим дескриптивним граматикама никако нема говора о самогласничком *л*, ма да оно несумњиво постоји у нашем књижевном језику. То се, дакако, не односи на праслов.* *ъ! њ!* или *лъ љ*, где му је по етимологији место, као код сугласника *х*, јер је оно у свима речима прешло у *у*. И не само то. Ако су дати услови да се образује ново *д*, оно се на разне начине избегавало (исп. *шойао - шойал* према прасл.* *topľъ*). То се врло лепо види и у примању новијих позајмица из немачког језика, у коме је такво *л* доста обично. Оно је у нашем језику или сасвим ишчезло, као у речи *порец*⁴⁾ нем. *Brezel*, или се налази непостојано *а*:

¹⁾ Маретић, *Gramatika i stilistika*², 21.

²⁾ Ђорђевић, *Богословље* VI, 244.

³⁾ Nitsch, *Przyczyńki do wymowy polszczyzny kulturalnej*, *Prace fil.* XII, 252 и д.

⁴⁾ За саму принципску страну фонетске адаптације свеједно је да ли та и остале наведене речи улазе у „високи стил“ или не улазе.

никал – *Nickel*, или је немачка реч добила обичнији срп.хрв. завршетак: *цила* – *der Ziegel*, *шницла* – *das Schnitzel* (дакле, без обзира на род у нем. језику), *циркле* – *der Zirkel*.

То је само доказ како се наш језик ипак отимао самогласнику *џ*. Али се то није могло извршити у потпуности. Сама различност у начину да се избегне *џ* показује како је тешко било извести јединствену, паралелну замену, као што је има на пр. за немачко *ö*, које се свагда просто замењује у нашем језику са *e*. Зато је то самогласничко *џ* готово по неопходности ушло у наш књижевни језик и тиме постало и саставни део његове фонетске системе. То *џ*, које у сваком случају показује да је реч са *џ* страног или књижевног порекла, може да потиче и из наших дијалеката који још и данас имају тај самогласник. Такво *џ* се у писму не бележи посебним знаком, као ни самогласничко *р*. Имамо га у именима места, која су и у државни језик ушла у своје изворном облику. Њих има неколико. То су: *Влковија*¹⁾, општина каменичка, срез царибродски; *Дла*, о. орашачка, с. жеглиговски (Куманово); *Жлне*, о. жлничка, с. заглавски (Књажевац); *Слџ*, о. слпска, с. велешки.

У осталим случајевима *џ* смо добили из различитих страних језика у којима је то *џ* пун самогласник (*l*) или непотпун (*la*, *al*). На пример из бугарског: *Влков* (*Вџлковџ*), *Влнарџ*; из чешког: *Влџава*, *Влчек*, *Лџшомишл*, *Плзењ*, (*Vltava*, *Viček*, *Litomyšl*, *Plzeň*); из пољског: *Пшемисл*, (*Przemyśl*);²⁾ из француског: *ансамбл*, *Гренобл*, *дирижабл*, *серкл* (*ensemble*, *Grenoble*, *dirigeable*, *cercle*); из енглеског: *џентлмен* (*gentleman*), а највише, дакако, из немачког. Ту имамо и нарочити случај где је страна специјална графија утицала и на наш изговор, односно писање. Тако је у овим случајевима: *Ганџл*, барон *Гизџл*, *Грасџл*, *Ерџл*, *Ишџл*, *Хондџл*, *Швелџл* према графији *Gangl*, *Giesl*, *Grassl*, *Ertl* итд., али пишемо и изговарамо *Базџл*, *Вендџл*, *Винкџлман*, *Мемџл*, *фон Хасџл* према графији *Basel*, *Wendel*, *Winkelmann* итд. Б е л и ћ у Правопису³⁾ и у том случају има *џ*: *Хегџл*, *Хекџл*, исп. *Hegel*, *Häckel*. Затим имамо *џ* и у општим именима: *верџл*, *кабџл*, *моноџл*, *моџоџикџл*, *нобџл*, *ресџл*.

Самогласнички карактер тога *џ* директно показује нагла-сак који може да стоји на њему: *Влџава* и индиректно, слу-

1) Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Rečnik mesta, Zemun 1927.

2) У пољском је у том случају неслоговно мукло *l*. Венпи, Fonetyka opisowa (Gram. zbiorowa), 22.

3) Б е л и ћ, Правопис српскохрв. књижевног језика², 89, 160.

чајеви као у примеру *нобл*¹⁾, где узлазни акценат захтева два слога.

Као што се из наведених примера види, самогласнички карактер гласа *ǰ* зависи од положаја. Оно је самогласник онда када у једној речи стоји између два сугласника (*Влџава*) и на апсолутном крају речи иза сугласника (*нобл*)²⁾. Пред самогласником *ǰ* постаје сугласник: *ресџлови*, у *Греноблу*, од *Ганла*.

Из свега овога излази да у српскохрватском језику поред сугласничког *л* потенцијално и стварно постоји и самогласничко *л*. Оно у књижевни језик није дошло из оних дијалеката у којима је старо *ǰ* још у општој употреби, као што не може бити ни знак познате конзервативности књижевног језика.

Самогласничко *л* је, дакле, скорашњег, углавном, књижевног порекла, али зато оно ипак не значи неко насиље на фонетској системи културног дијалекта. То показују и наведени облици са *ǰ* који данас у нормалном књижевном изговору не претстављају никакву аномалију.

П. Ђорђевић

1) Ристић-Кангрга, Речник српскохрв. и немачког језика II, 543.

2) Исп. у чешком ново *ǰ* у истом положају: *mysl. Smetánka*, Čsl. hláskosloví I, 291 (литогр.).

1. — DIELS PAUL: Altkirchenslavische Grammatik mit einer Auswahl von Texten und einem Wörterbuch. 1. Teil: Grammatik. Heidelberg 1932, 307 + XVI.

Ускоро после ван-Вејкове старословенске граматике¹⁾ изашла је једна књига истог садржаја — на немачком језику — од познатог немачког научника Дилса, и то досада први део - граматика; као што се види из наслова, други ће део бити читанка са речником.

У граматичи писац се ограничио на фонетику и морфологију, — два дела која су највише обрађена у научној литератури. Поред исцрпног излагања питања ст.-сл. граматике писац говори и о прасловенским појавима, али укратко, позивајући се на дотичну научну литературу.

Једна од спољашњих особина граматике Дилсове је у томе што напомене штампане ситним словима и сувише преовлађују над основним текстом, тако да је управо заморно читати књигу, али то, наравно, не смањује вредност нове старословенске граматике. Може се рећи да је писац у пуној мери на висини научног знања, да је врло добро проучио свој предмет и да је искористио важнију научну литературу. У спорним питањима старословенске и прасловенске граматике проф. Дилс се држи обично резервисано, тако да се може рећи да је опрезност његова добра особина. Ипак има случајева, као што ћемо видети, када писац отступа од тога свога похвалног обичаја, те износи претпоставке које нису довољно образложене, а има и случајева када, обрнуто, показује претеран скептицизам.

Нећу се много задржавати на питањима уводне природе. Као што се види из наслова Дилсове књиге, он претпоставља, као и ван Вејк, за старословенски језик термин „ст.-црквенословенски“, али поред тога признаје као тачан и термин „старобугарски“, позивајући се на групе шт, жд, — опет као ван Вејк. О том питању терминологије нећу овде говорити, јер сам се изјаснио о њему више пута, последњи пут у оцени ван-Вејкове ст.-словенске граматике у ч. Slavia; из истих разлога нећу го-

---

1) В. моју оцену која ће изаћи у ч. Slavia.

ворити о томе где је писано Маријино јеванђеље: по пишчеву мишљењу, оно је поникло у северној Македонији (стр. 15—16). Како се већи број спорних питања односи на фонетику, баш овај део књиге изазива највише примедба. Те се примедбе тичу готово увек питања старословенских гласова, јер је писац нарочито резервисан у питањима прасловенских гласовних појава; али по каткад и ту се може приметити нешто: тако, на пример, тешко је сложити се са пишчевом тврдњом да прасловенско -Ѡм, -Ѡп даје у прасловенском у (ѡ), док се -āт, -āп мења у ѿ; ово је мишљење тешко довести у склад с наставком 1 sing. praes. ѿ: ма како објашњавали порекло тог наставка,¹⁾ не може бити сумње да се он своди на старо Ѡм.

У питању судбине прасл. *jь* писац сумња у прасл. порекло *i < jь* без довољног образложења: сматрам да није довољно рећи — „da andere slavische Sprachen auch andere Entwicklungen von jь aufweisen“; примери које писац има на уму, не дају довољно разлога за пишчеве сумње, исп. код мене *Le vieux slave* стр. 137.

Уз табелу глагољице и ћирилице (стр. 22—23) писац даје напомене о гласовној вредности словенских слова; с појединим од тих напомена тешко је сложити се; тако *з* писац објашњава као „d + франц. Z“ — ова формула не показује да је словенско *з* африката; није јасно одређена гласовна вредност нарочитог глагољског слова *м* речима „j mit starkem Reibungsgeräusch“²⁾; слово *ѡ*, по пишчеву мишљењу, одговара енглеском *th*, у што се (у смислу словенског изговора овог слова) може сумњати; *ѡ* и *ѡ*, један и други вокал, писац одређује подједнако као „unbestimmter Vocal“. Ова дефиниција не даје ништа; боље би било рећи „ — в. стр. 24“³⁾. Није потпуно тачна дефиниција ст.-словенских *ѡ*, *ѡ*: *ѡ* писац одређује као француско *in* у речи *mien*, а *ѡ* као *ion* у франц. речи *gepion*; међутим такву гласовну вредност ст.-словенска слова *ѡ*, *ѡ* имају само на почетку слога, док иза сугласника обележавају дотични носни вокал и у исто време умекшаност претходног сугласника.

¹⁾ Исп. у последње време Белића „Словенски инјунктив“, Глас CXLVIII (1932 г.) 23 стр.

²⁾ На страни 24 вели о том гласу „gesprochen wohl j, doch anders als das aksl. j in ѡ = jь, usw.“.

³⁾ На стр. 24 писац тврди да нема за те вокале бољег назива од назива „полугласник“; ја бих рекао да је бољи термин „редуцирани вокали“.

Кад писац говори о словима за вокале у глагољици и ћирилицы, он претставља однос глагољских слова *ѣ* и *ѥ* као паралелан односу ћирилских слова *Ѧ* и *ѧ*; међутим није гласовна вредност наведених ћирилских слова *Ѧ* и *ѧ* подједнака у свим старим ћирилским споменицима, као што то добро зна и сам проф. Дилс, да не говоримо о томе да има споменика који не знају за *Ѧ*, већ место њега употребљавају слово *Ѧ*.

У разматрању питања о полугласницима проф. Дилс је сачувао своју опрезност скоро у свему; ипак је можда од ње отступио кад се одлучио тврдити да се губљење полугласника под извесним условима извршило „најкасније у X веку“; ово он тврди (стр. 36) на основу тога што се то губљење *ѣ* и *ѥ* опажа у свима рукописима који су писани на словенском југу; али пошто ни један од тих рукописа не може са поузданошћу бити увршћен у X век, не може ни тврдња пишчева бити поуздана.

Сматрам да писац није имао довољно разлога да отступи од своје уобичајене резервисаности и у питању природе старословенског *ѣ* (стр. 39—40): аргумент који он истиче у корист хипотезе о дифтоншкој природи старословенског *ѣ* није нов: „*doch gebe ich zu, dass der Schriftschöpfer für einen völlig einheitlichen Laut wohl auch ein einheitliches Zeichen gefunden haben würde, mit dem Doppelzeichen also wohl wirklich eher einen Diphthongen gemeint hat*“; не треба заборавити да је Константин имао већ пред собом неку азбуку, иако неуређену, кад је замислио да дâ словенски превод Св. писма, — уп. Храброве речи: *нѣждаѣѣ сѣ римскимѣ и грѣцскимѣ писменѣи словѣнскимѣ рѣчь безѣ оустроениѣи*; он је, дакле, могао сачувати у својој азбуци начин обележавања гласа *ѣ* који је ушао у употребу код Словена пре њега.

Није било довољно разлога да се отступи од уобичајених погледа у питању вокалног *ѣ*, *ѥ* у дијалекту Ћирила и Методија: писац (стр. 97) мисли да је још у језику словенских апостола владало стање које није одговарало старим разликама „*ѣ* и *ѥ*“ у групама *ѣѣ—ѣѣ*, тј. разликама између *ѣ*, *ѥ* тврде и палаталне боје. Поред тога што се у корист оваквог мишљења не могу навести аргументи озбиљне природе, овом схватању противрече подаци Кијевског мисала; писац то зна, али одговара да је број примера Кијевског мисала незнатан, и да тај споменик претставља један нарочито стари дијалекат у погледу вокалног *ѣ*, *ѥ*. Међутим тринаест примера правилног правописа у групама *ѣѣ*, *ѣѣ*, *ѣѣ*, *ѣѣ* (ниједног примера отступања!) не могу бити пуки случај; сем тога,

ако је могао постојати још крајем X века толико архаичан дијалекат, тим више можемо претпоставити такво архаично стање за дијалекат Ћирила и Методија — друге половине IX века; најзад, откуда су се појавили примери правилне употребе **ѡ** и **ѣ** у дотичним групама у најстаријим преписима јеванђеља, ако код Ћирила и Методија није више било разлике између *r*, *l* вокалног тврде и палаталне боје? Вероватно у вези са овим погледом на ствари писац у целој својој књизи употребљава као нормализован правопис **рѡ** место **рѣ**: **врѡжѡ**, **врѡзоѡ**, **чрѡпѡ**, **трѡсати**, **мрѡцати** итд., што свакако није правилно.

У складу с погледима на судбину вокалног *r*, *l* у дијалекту Ћир. и Мет. налази се оно што писац говори о полугласницима на 104 страни: да није теориски искључено да полугласници чак у језику словенских апостола нису били чврсти на појединим местима („an einer oder der anderen Stelle bereits unfest geworden waren“); теориски је све могућно, али је цела ствар у томе што немамо никаквих доказа за такву претпоставку; шта више, опет баш Кијевски мисал сведочи против те претпоставке.

Облици **сѡтон**, **вѡен**, **вѡжен** и сл. обично се тумаче као облици аналошког порекла. Проф. Дилс у својој граматичи даје друго схватање: редуцирано **ѡ**, **и** у јаким положајима у извесним јужнословенским дијалектима дали су фонетским путем **ѡ**, **ѣ**; немогуће је доказати, вели писац, да облик **крѡиѡ** води своје порекло од ***кѡгѡ**, а против обичног објашњења облика на **-и** писац наводи то да кратки облик типа ***блиѡѡ** код већине речи сличног образовања у старословенском не постоји; утицај од стране других придева типа **ништѡ** за писца није довољан, јер таквих придева није било много; претпоставка да је **ѡ** продро у облик **вѡѡи** из зависних падежа, а у облик **сѡтвѡѡи** и сл. из кратког облика **сѡтвѡѡѡ**, чини се писцу невероватна. Ова је последња замерка аналошком објашњењу субјективна; ипак је могућно да су облици типа **ништѡи** утицали, те су се могли појавити облици **вѡиѡѡи** и сл. Проф. Дилс би доказао да је његова хипотеза тачна кад би навео примере за наставак **-и** код заменице **чи** (и **чи**, на пр. у Мар. јев.) поред које није постојао облик **чѡ**, — уп. **сѡи** поред **сѡ**. Сем тога тешко је одвајати облике зап. нач. **ви**, **пи** од руских облика **бѡи**, **ѡѡи** у којима **ѡ** води порекло од редуцираног **ѡ**; међутим ст.-сл. ***ви**, ***пи** не постоји.

Једно ново објашњење предлаже писац за облике инстр. јед. ж. р. са наставком **-ѡѡ**, који се налазе, као што је познато, само

у неким споменицима: у овом -жж писац види графички израз дугог носног вокала (стр. 94). Тако исто наставак ген. јед. м. р. и дат. јед. м. р. сложене придевске деклинације -аго, -оуоуоу писац тумачи као -āgo, -ūti. Ово је објашњење несумњиво оригинално, али се тешко може примити, јер остаје неразумљиво зашто је преписивач сматрао за потребно да само у та два-три случаја обележи дужину вокала, док тога обележавања нема у више других случајева: може се мислити да је у другој половини IX века разлика међу дугим и кратким вокалима још постојала.

Познато је да се речи алкати, алдин и сл. јављају у ст.-словенским споменицима и као алзкати, алздин, односно ал'кати, ал'ддин. Сматрао сам увек да је старији облик ових речи алзкати, алздин и сл.; проф. Дилс (стр. 59—60) мисли да нема разлога сматрати ове облике као најстарије; мени се чини да је довољан разлог — закон отвореног слога, који је владао у старо доба у словенском изговору; с тачке гледишта овога гласовног закона алкати је било немогућно; оно се могло јавити само онда када је закон отвореног слога престао важити, тј. у X—XI в.

Ми смо навели неколико примера када је писац отступио од свог обичног, резервисаног и опрезног, начина излагања научних питања, али таквих отступања нема много. Каткад, обрнуто, наилазимо код проф. Дилса на претерани скептицизам и хиперкритицизам. Тако, разматрајући примере у којима находимо уметање полугласника у сугласничким групама у страним речима (стр. 39), писац сумња у фонетичку вредност овог полугласника: „die Annahme eines wirklich gesprochenen Vokals wäre notwendig, wenn die Schreibung анџџа die der Slavenapostole wäre. Dies ist jedoch unerweislich. Gegen einen wirklich gesprochenen Vokal zeugen wohl die Schreibungen wie манџна, da ein griech. vv (gedehntes oder vielleicht schon einfaches n kaum Anlass zum Einschub eines Vokals sein konnte.....“ По моме мишљењу, ове су пишчеве сумње претеране; у извесним случајевима полугласник је уметнут у каснијој епоси графички, али већина примера претставља фонетску чињеницу, што се огледа не само у случајевима вокализације новог полугласника (игүпетџ, псаломџ и сл.), већ тако исто у томе што се нови полугласник не налази у сугласничким групама које су обичне у словенским речима, уп. кринџ, үпокритџ, авраамџ и сл.

Други пример хиперкритицизма находимо код писца у § 26 (стр. 99): писац оспорава гласовну вредност примера са ж м. њ у Синајском псалтиру, и то стога „што се ж јавља м. њ само онда

када се у суседном слогу тако исто находи ж, на пр. сѣбоѣж“; али кад би у таквим случајевима била грешка под утицајем ѣж у последњем слогу, ми бисмо имали сѣбоѣж, а не сѣбоѣж (ѣе а не ѣс)! уз то треба приметити да је слово ѣ у другом слогу одржавало исто слово у првом слогу. Слични су примери подж мноѣж, тѣѣж, тоѣѣж, мнѣѣж; претпоставка пишчева да се под -ѣѣж крио прост вокал и то можда дуг, посве је невероватна.

Завршујући примедбе које се односе на фонетику, остаје нам да поменемо још две-три ситнице. На стр. 75 своје књиге, кад говори о употреби ѣ м. ѣ у почетку речи у Савиној књизи, писац износи мишљење да се ова употреба најбоље објашњава претпоставком да је тај рукопис препис са глагољског оригинала; али како иначе нема поузданих доказа за ту хипотезу, коју је у своје време изнео покојни Шчепкин, боље би било објашњавати ствар утицајем глагољског правописа на правопис најстаријих ћирилских споменика: ѣ м. ѣ могло је бити пренесено у Савину књигу из њена ћирилског оригинала, а у томе ћирилском оригиналу та особина била је последица утицаја глагољског правописа; овде ћу напоменути узгред да није правилно што проф. Дилс пише (стр. 211) ѣтерѣж: подаци Супрасалског кодекса, Остромирова јеванђеља и руских старих преписа ст.-словенских оригинала сложено сведоче у корист облика ѣтерѣж без ј у почетку речи (уп. чланак Дурнова, Slavia III, 225 и д.).

На стр. 102 (§ 28, нап. 5) писац наводи облик т'чнѣж у Супрасл. кодексу у којем облику не бисмо очекивали изостављање полугласника, јер се налазио у затвореном слогу (испред редуцираног и у слабом положају); писац објашњава овај облик претпоставком да преписивач није знао за ту реч, па је обележио ж свога оригинала апострофом; овакво објашњење није баш срећно формулисано, јер т'жчнѣж је речничка одлика каснијих ст.-словенских споменика, а у том броју и Супрасал. кодекса: у старијим рукописима налазимо као старију лексичку варијанту тѣжѣмо.

Прелазимо на морфологију. У погледу именичне деklinације проф. Дилс је отступио од досадашњег начина излагања у томе што су поједини типови деklinације у парадигмама груписани по принципу граматичког рода, а не по основама као што је код Лескина, Вондрака и ван-Вејка. И ја сам у француском, чешком и српском издању своје ст.-словенске граматике груписао типове именичне деklinације на првоме месту према граматичком роду, из тога разлога што се узајамно стапање деklinација различних

основа огледа већ у нашим ст.-сл. споменицима, те ми је мило што је проф. Дилс прихватио мој начин груписања. Али групишући овако по граматичком роду различне типове ст.-словенске именичне деклинације, ја сам тежио да се што јасније обележе у границама граматичког рода и старе разлике основа. Међутим проф. Дилс није увек у довољној мери те старе разлике истакао у парадигмама. Наиме, његове парадигме именица мушког рода више одговарају стању језика преписивача наших споменика неголи стању језика њихових оригинала и језика Ђирила и Методија: права претстава о том старијем стању добија се тек онда када читалац пажљиво проучи пишчеве напомене о именичној деклинацији. У прегледу деклинације именица мушког рода не налазимо парадигме основа на *-и* која би се у довољној мери одвајала од парадигме основа на *-о*, јер за генит. јед. именице *сѣинѣ* даје се на првом месту облик *сѣина* и само у загради облик *сѣиноу*, у дат. једн. — на првом месту облик *сѣиноу* и тек на другом месту облик *сѣиновѣ*, у акуз. јед. на првом месту *сѣина*, а тек на другом *сѣинѣ*, у вокативу *сѣине*, а на другом месту *сѣиноу* итд. Међутим стара деклинација основа на **-и* може се лако реконструисати скоро у свим падежима, изузев инстр. јед., дат. мн. и лок. мн., у којима налазимо наставке *-омѣ, -омѣ, -оуѣ* (са вокализацијом полугласника). Писац је могао мирне душе оставити на страну облик ном. мн. *сѣинѣ*, који се налази врло ретко, као и ген. мн. *сѣинѣ*, који је тако исто редак у нашим старим споменицима; он их пак ставља на прво место, иако у загради.

Као образац мењања основа на *-л* писац узима *дѣнѣ*; боље би било узети именицу *камѣ* која је сачувала старији облик ном. јед. и уопште у мањој мери подлегла утицају деклинације основа на *-ѣ*. И у овој парадигми не огледа се код писца старије стање језика, јер за инстр. јед. налазимо *дѣнемѣ*, за дат. мн. *дѣнемѣ*, за лок. мн. *дѣнѣхѣ* (уп. код основа на *-ѣ* *голѣбѣмѣ, голѣбѣмѣ, голѣбѣхѣ*); међутим у споменицима налазимо старије облике *каменѣмѣ, каменѣмѣ, каменѣхѣ*; ако и преовлађују облици са вокализацијом *ѣ > ѣ*, то није разлог да се у парадигму уведу облици са *ѣ*, и то искључиво ти облици.

Слика старијег стања именичне деклинације у ст.-словенским споменицима још се више замрачује тиме што писац уводи у парадигме деклинацију именице *гражданинѣ* као нарочиту деклинацију „основа на *-ан*“ и деклинацију именице *дѣлатѣлѣ* као нарочиту деклинацију „основа на *-tel*“, као да су то неке нарочите основе поред

основа на сугласник. Очевидно је да су то именице које се мењају у једнини као основе на *-o*, односно *-jo*, а у множини као основе на сугласник, што је писцу добро познато. За ген. мн. писац даје у парадигми за основе на *-tel'* облик *дѣлатѣль* и поред њега у загради старији облик *дѣлатѣлѣ*, али за инстр. мн. обрнуто — „*дѣлатѣлѣ(-ли)*“; за лок. мн. писац је увео у парадигму облик *дѣлатѣлихѣ*; овим се ствара утисак да је наставак *-ихѣ* у лок. мн. исконска особина деklinације „основа на *-tel'*“; међутим то је каснији облик који сам писац датира јединим примером *дѣлатѣлихѣ* у Син. пс.; старији облик по основама на сугласник *дѣлатѣлѣхѣ пуким случајем није сачуван, али ја бих га увео у парадигму са звездом пре него облик на *-ихѣ*. У парадигми именица ср. р. са основом на *-s* налазимо код писца за инстр. јед. *словесѣмѣ* што није правилно, јер је старији наставак тога падежа *-ѣмѣ* очуван у облику *чюдѣсѣмѣ* Супрасалског кодекса. То исто се може рећи за инстр. јед. именица ср. р. са основом на *-л*: код писца налазимо у парадигми *сѣменѣмѣ*, међутим у Сав. књизи имамо старији облик *имѣнѣмѣ* (са заменом крајњег *ѣ* са *ѣ*). Даље, у парадигми налазимо у ном. ак.—вок. двојине облик *словесѣ*, *сѣменѣ*, међутим у Супрасалском кодексу налазимо старије облике имени *тѣлѣси*, који нам дају право претпоставити такође *сѣмени*, *словѣси*. И у деklinацији именица женског рода са основом на *-i* налазимо у парадигми облике дат. мн. *вѣсѣмѣ*, а у локат. мн. *вѣсѣхѣ*, међутим старији наставци *-ѣмѣ*, *-ѣхѣ* очувани су у нашим споменицима, као што се види из грађе коју находимо код самог писца.

Уопште може се рећи да се тачнија претстава о ст.-словенској именичној деklinацији добија тек при проучавању многобројних пишчевих напомена, а не при упознавању са парадигмама.

И у одељку заменичне и сложене придевне деklinације по нешто изазива ситне напомене, на пр. не могу да се сложим с писцем кад за нормални облик дат. и лок. једн. заменице I лица узима *мѣнѣ*, а не *мѣнѣ* (стр. 240); мишљења сам (као и ван Вејк, *Geschichte d. altk. Spr.*, с. 197) да је старији облик са *ѣ*, а да је *мѣнѣ* последица мењања полугласника по Јагићеву правилу.

У питању зашто се старији облик *чѣсо* променио у *чѣсо* (с. 210) огледа се пишчев еклеktизам: истичући на првоме месту узрок фонетске природе, писац у исто време допушта утицај облика *чѣто* (в. о томе моју оцену ван-Вејкове *Gesch. d. altk. Spr., Slavia*).

За дат. и лок. броја *четѣриѣ* боље би било узети облик *четѣриѣмѣ*, *четѣриѣхѣ*, макар и са звездом, неголи *четѣриѣмѣ*, *-ѣхѣ*.

Облик лок. јед. сложене придевне деκлинације са наставком **-ѣѣмь** који се налази у Супр. рукопису обично објашњавају асимилацијом (**-ѣѣмь > ѣѣмь**); писац допушта да се писало **-ѣѣмь** м. **-ѣмь** по угледу на **-ааго** у ген., **-оуоуоу** у дат., у вези са овим писац одбацује Вондраково објашњење облика са наставком **-ѣамь** од **-ѣѣмь**; али пошто писац не предлаже друго објашњење које би било боље, морамо се ипак држати код претпоставке да се **-ѣѣмь** променило у **-ѣамь** дисимилацијом.

Групишући ст.-словенске глаголе проф. Дилс се придружује оним научницима који на првом месту као принцип деобе узимају инфинитивну основу, а тек на другом месту презенатску. Тако зване атематске глаголе, или како их зове Вондрак, консонантске презенатске основе, проф. Дилс ставља у седму врсту глагола коју он карактерише, углавном, као групу неправилних глагола. Груписање ст.-словенских глагола у којем се на првом месту узима у обзир инфинитивна основа, по моме мишљењу, претставља више незгода неголи оно друго груписање, Лескиново. Атематски глаголи са Лескинове тачке гледишта претстављају једну целину као група, јер имају заједничку карактеристику, док са Дилсове тачке гледишта они такве карактеристике немају, јер се јако разликују по инфинитивној основи: **нсмь** – **бѣти**, **дамь** – **дати**, **имь** – **исти**, **вѣмь** – **вѣдѣти**; па зато они и не претстављају код проф. Дилса неку групу, него улазе у врсту неправилних глагола. Лескиново груписање још и стога је згодније неголи Вондраково и Дилсово што презент претставља систем од девет облика, док инфинитивну основу налазимо само у инфинитиву и у супину; облици аориста у томе погледу нису згодни: уп. **нѣсѣ**, поред инфинитива **нѣсти**, **рѣхѣ** поред инфинитива **рѣшти**, **вѣсѣ** поред инфинитива **вѣсти**, **жѣхѣ** поред инфинитива **жѣшти** и сл.

Извесне мане груписања проф. Дилса виде се у даљој подели глагола по презенатској основи: у првој врсти глагола, вели проф. Дилс, презенатска основа углавном је једнака инфинитивној основи; из практичних разлога разликују се у првој врсти глагола три групе: I_1 заједничка основа завршује се консонантом (**нѣсти** – **нѣсѣ**), I_2 исто тако, али се консонант у презенатској основи јавља са јотацијом (**клати** – **кољѣ**); I_3 заједничка основа инфинитива и презента свршава се на вокал (**крѣти** – **крѣѣ**). Као што видимо, утврђујући у првој врсти глагола три мање групе, писац узима у обзир облик првог лица једине презенте, што му даје могућности да говори о заједничкој основи

инфинитива и презента; међутим, у ствари, те заједничке основе нема, јер се не може у облику 2, 3 лица итд. — *несеши, несетъ* сматрати као основа *нес-*, него ће основа бити *несе-*, и то не само са генетичке тачке гледишта, него и са практичке, јер се поређењем облика *несеши, знаши* и *молиши* јасно издваја наставак за друго лице *-ши*, дакле и основе *несе-*, *зна-*, *моли-*.

Даље писац каже да је у I_2 групи заједничка основа инфинитива и презента, само што ће задњи сугласник бити јотован; у ствари са практичког гледишта λ (палатално) није исти сугласник што и λ , и, најзад, са практичке тачке гледишта („aus praktischen Gründen“), с које писац разликује у I врсти три групе, инфинитивна основа није једнака са основом презента (*кла-* : *коѡ-*), те писац мора заменити основу инфинитива *кла-* хипотетском прасловенском **kol-*. Ту, дакле, писац меша генетичку тачку гледишта са практичком: пошто је писац одредио презенатску основу *коѡ-* као основу која се свршава јотованим сугласником, и пошто је заменио ст.-словенску основу *кла-* прасловенском **kol-*, нема разлога разликовати I_2 и I_3 , тј. ст.-словенско *коѡѡ* и *крѡѡ*.

У другој врсти глагола (основа инфинитива *-нѡ-*) писац без стварне потребе разликује II_1 — глаголе чији се аорист и партицип прошлог времена формира као код глагола прве врсте (*вѡдвнѡ*) и II_2 — глаголе чији се аорист формира од основе на *-нѡ-* (*отѡри-нѡѡ*); довољно је било само напоменути да се уз понеке глаголе друге врсте аорист гради од корена на сугласник без наставка *-нѡ-*.

Глаголе *воѡти сѡ, вѡжати, слѡшати, маѡчати* проф. Дилс увршћује у III_1 врсту (глаголи са основом инфинитива на *-ѡ* и основом презента на *-и*), тј. руководи се генетичким принципом. другим речима, узима у обзир старије прасловенске облике *vojęti se, *slychēti итд. Али пошто се већ у прасловенском језику извршила промена тих облика у облике *vojati se, *slyšati итд., било би правилније ове глаголе уврстити у пету Дилсову врсту као нарочиту групу са основом инфинитива на *-а*, а основом презента на *-и*. Тако исто у Лескиновој подели ови глаголи могли би сачињавати нарочиту групу глагола IV врсте; у ову групу глагола (са основом инфинитива на *-а*, а основом презента на *-и*) иде и глагол *сѡпати* — *сѡплѡ*, који је Дилс ставио у неправилне глаголе.

Једно од најинтересантнијих, али и најтежих питања ст.-словенске конјугације питање је наставак трећег лица јед. и мн. презента; писац је у излагању овог питања нарочито кратак и резервисан (стр. 227); он је скептички расположен према хипотези да

наставак -тѣ води порекло од старијега -тъ („wohl nicht anzunehmen“), што се може одобрити. Чак се може рећи да је писац могао бити у овом случају одлучнији; хипотеза да је -тъ поникло од старијега -тъ не само што није доказана, него чак и невероватна: тачно вели Белић (Глас CXLVIII, стр. 11) да се фонетски прелаз -тъ у -тѣ може допустити само утолико уколико би то услови sandhi-а тражили по Јагићеву правилу, а да такво правило у слоговима на крају речи није могло дати крупније резултате који би могли пореметити старе односе; шта више, примећује Белић, баш поменуте прилике sandhi-а могле су пре утицати да се њ у наставку задржи — исп. многобројне случајеве где се -тъ на крају речи находило пред повратним сљ. Што се тиче облика трећег лица презента без икаквог наставка — не може бити сумње да ти облици воде порекло од облика са секундарним наставком -т.

Можда је још теже питање о пореклу ст.-словенског или боље рећи прасловенског имперфекта. У овом питању баш би писац имао право да буде врло резервисан, чак би могао да просто каже „non liquet“, али он је баш у том питању одважан: „Noch immer hat die Ansicht das meiste für sich, die im ersten Teil (nesě-, děla- usw.) eine Stammform des Verbums auf -*ē oder -*ā und im zweiten eine Vergangenheitsform des Stammes idg. -*es- 'sein' (§ 134) sieht“... Међутим ова хипотеза наилази на тако велике тешкоће, да се мора одбацити: прво, пошто такве облике имперфекта находимо само у словенским језицима, не можемо претпоставити да је постао срастањем, а друго: како се може објаснити зашто се нису сачували облици имперфекта са старијим сугласником -s, кад су се сачували такви облици аориста, утолико пре што би облици имперфекта имали увек -s, и то би могла бити њихова одлика према неким облицима аориста.

Сш. Куљбакин

2. — НОВА ПАЛЕОГРАФСКА ГРАЂА ИЗ ПРЕСЛАВА. Кр. Мијатев, Эпиграфическіе матеріалы изъ Преслава. Byzantinoslavica III 2, 382-403 (1931).

Мијатев је већ раније наштампао чланак под насловом „Симеоновата църква и нейниятъ епиграф. материалъ“ у часопису Бълг. Прегледъ I (1929), 100-124, али како уз тај чланак није могао дати репродукције фотографских снимака са натписа, то је посветио истом предмету нов чланак под горњим насловом у часопису Byzantinoslavica.

Први чланак Мијатева приказао је М. Weingart (*Byzantinoslavica* II 1, 166-168),¹⁾ али је тај приказ врло кратак и резервисан : „Последња реч о палеографској страни ових преславских ископавања може се рећи, вели Weingart, тек по свршетку археолошког рада, и кад буду издати бољи снимци него што су они којима располажемо у чланку Мијатева“.

Сада имамо могућности да се послужимо добрим снимцима у новом чланку Мијатева — у часопису *Byzantinoslavica* III 2, те да видимо шта даје науци нова палеографска грађа. Узећемо у обзир само словенске натписе, а не и грчке.

Сам Мијатев приписује новој палеографској грађи велику вредност; могло би се одмах рећи чак и сувише велику вредност, кад у почетку свога чланка вели: „Правда, новый эпиграфический материал не имѣетъ монументальнаго характера и не отличается богатыми историческими и языковыми данными, но всетаки онъ не можетъ быть оставленъ безъ вниманія, тѣмъ болѣе, что найдены надписи съ глаголицей и кириллицей болѣе старой, чѣмъ на Самуиловой плитѣ изъ Преспы. Благодаря этой особенности надписи могутъ бросить нѣкоторый свѣтъ на вопросъ о началѣ болгарской письменности“.

Ја не налазим у новој палеографској грађи ништа нарочито старо, и мислим да и после ових преславских открића Самуилов натпис остаје најстарији споменик ћирилице.

Али да пређемо на систематски преглед нове епиграфске грађе.

I. Натписи на зидовима округле цркве. Ова је црква, по мишљењу Мијатева, с краја IX или с почетка X века; другим речима, из епохе цара Симеуна (893—927). Један је натпис глагољски, а други ћирилски. Већ је проф. Weingart у наведеном приказу (*Byzantinoslavica* II 1, стр. 167) напоменуо да није, пре свега, поуздано да је црква зидана за време цара Симеуна, а да није тако исто поуздано да су натписи на зидовима цркве из оног времена кад је црква зидана. Палеографска пак анализа ових натписа никако не води закључку да натписи спадају у епоху цара Симеуна. Глагољски натпис састоји се из пет слова: шесто је слово на крају речи нејасно, али је то било вероватно слово за полугласник: оно што се може прочитати јесте реч *тигивъ*, — можда какво име. Облик слова *т, и, г, в* не претставља ништа нарочито у погледу

¹⁾ Мијатев наводи још чланак М. Н. Сперанског о истом предмету: Из славјанској епиграфики, Доклады академии наук СССР, 1930, 51-57, али ја нисам имао могућности да дођем до тог чланка; в. такође белешку проф. Вајса, *Slavia* IX, 218-220 (без довољно критике).

старине. Сам Мијатев пореди слово т са истим словом у Асеманову јеванђељу, Зографском јев., Маријину јев., Македонском глаг. листићу. Слово и: Ѡ скоро је изгубило свој стубић, тако да можемо рећи да није ни мало старинско, — у Кијевском мисалу тај стубић још није редуциран. Писац примећује да се стубић почиње да смањује већ у Клочеву зборнику, у Зограф. и у Маријину јеванђељу, али су то споменици XI века, па и подаци Кијевског мисала сведоче да наш натпис стоји врло далеко од Симеунове епохе. За слово г Мијатев вели да се облик тога слова не може упоредити са обликом истог слова у рукописима, али се може извести из облика који то слово има у Асеманову јеванђ., Зограф јев. и Македонском глагољском листићу: могло би се једноставније рећи да је у нашем натпису облик тога слова деформиран; ова деформација свакако не говори у прилог мишљењу да је натпис врло стар. Најзад и слово в нема у себи ништа нарочито старинско.

На тај начин палеографска анализа преславског глагољског натписа не води закључку да је тај натпис много стар. По моме мишљењу, натпис нема никакве везе са епохом цара Симеуна. Сама чињеница да се глагољица у Преславу јавља поред ћирилице не даје никаквих података хронолошке врсте, јер се не може тврдити да је глагољицом писао какав Преславац, а не случајни гост из Македоније. Само по себи се разуме, није искључено да се у Преславу некада знало и за глагољицу, али се то не може доказати овим глагољским тигњем. У овом погледу можемо се сетити глагољских натписа на старим зидовима руске Софијине саборне цркве у Новгороду: и ти глагољски натписи нимало не доказују да је глагољица у старо доба употребљавана у Русији.

II. Ћирилски натпис на зидовима преславске округле цркве даје више палеографске грађе неголи глагољски. Тај натпис гласи:

цѣркы свѣтаго иоана дѣлави.....

пауломъ хартофѣлаѣомъ.

Мијатев је толико занесен овим натписом да вели: „као најстарији споменик ћирилице досада се сматрао натпис цара Самуила (993), који је нађен у селу Герману на Преспанском језеру. Наш натпис одузима Самуиловом натпису првенство, јер спада, као што ћемо видети даље, у много старију епоху“.

Хартофилак Павле, вели даље Мијатев, „помиње се у Цариграду у вези са осмим црквеним сабором (809), али нема много разлога да се мисли на овог Павла у вези са зидањем преславске

цркве. Пре би се могло допустити да је бугарска самостална црква врло рано, и то још пре него што је добила патријарха, примила византиски систем црквене администрације, а с тим заједно и звање хартофилакса“.

Али обратимо се самоме натпису. У лингвистичком погледу подаци су његови и сувише оскудни. 1) Место **църкы** очекивали бисмо **цркъм**; ово отступање од ст.-словенске правописне норме свакако не говори о великој старини натписа, јер се може претпоставити да се у правописној норми наших рукописа X—XI века огледа врло стара правописна традиција; у бољем би се случају правопис **църкы** дао оправдати претпоставком да се у њему огледа народни начин писања невезан са књижевном традицијом. 2) Пошто се натпис састоји само из два реда, тешко је одлучити да ли је полугласник **ь** употребљен три пута правилно због тога што се добро осећа његова гласовна вредност, или, напротив, да је писац натписа знао за употребу само једног полугласника, а то не би било више обележје старине; у корист ове друге претпоставке сведочи слово **ы са ь** у првом делу. 3) Облик **сѣтаго** није најстарији облик сложене придевске деклинације. Једном речи, језикна страна натписа не говори у прилог мисли да је он старији од Самуилова натписа, а још мање се може тврдити ово на основу палеографских особина.

Ево шта вели о палеографској страни овог преславског натписа Мијатев: „Натпис је писан полууставом, неправилним и кривим словима, чији облик има својих паралела у грчкој књижевности IX—X века, у бугарским рукописима XI века и, што је од нарочите важности, у грчким натписима бугарских ханова прве половине IX века. Сличност нашег натписа са овим бугарским споменицима у погледу општег карактера и облика појединих слова је толико велика, да смо приморани допустити једну непрекидну графичку традицију код Бугара“. Мишљења сам да је методолошки погрешно поредити наш натпис истовремено са старословенским рукописима XI века, и са грчким IX—X века, и са грчким натписима бугарских ханова прве половине IX века: кад би натпис отступао својим палеографским особинама од словенских споменика XI века, па би изгледало да је старији од њих и требало би потражити паралела у грчкој палеографској грађи; онако, као што је сада, нема смисла ово чинити, јер откуд у нашем натпису сличности са особинама словенских рукописа XI века, ако је натпис старији од тих рукописа.

Заиста у натпису нема скоро ничега, у палеографском погледу, што се не би могло објаснити његовим пореклом из XI века, и то можда чак с краја XI века. Једино нам слово **ѡ** у речи **сѡтааго** није познато из словенске палеографске грађе. Мијатев налази паралелу овом облику **-ѡ** у Омуртаговим и Маламировим натписима. Као што и сам Мијатев признаје, намеће се питање: зашто аутор натписа који је добро познавао књижевно писмо, па и грчки минускул, — зашто он, узевши облике многих својих слова из рукописа, није потражио у тим рукописима и слово за **ѡ** (**ѡ**); на ово питање писац одговара: „наш је натпис писан у врло старо доба, када се ћирилица тек уређивала, и када још у њој није постојао знак за **ѡ**“. Цела палеографска слика коју претставља наш натпис говори против овакве претпоставке. Упоредно проучавање старословенских споменика писаних ћирилицом неминовно води закључку да старија ћирилица није имала слово **ѡ**, — ово се слово јавило тек касније у постепеном усавршавању ћирилице. Међутим у нашем натпису налазимо **ѡ**, што је тешко довести у сагласност са пишчевом претпоставком да је натпис писан у врло старој епоси — када се ћирилица тек уређивала. Тако исто тешко је замислити да је у овој епоси постојало слово **ѡ** место **ѡ**. Нема сумње да је првобитна ћирилица била под утицајем глагољског правописа, а глагољица наших ст.-словенских споменика зна само за **ѡ**, а не за **ѡ**; према томе нема сумње да је **ѡ** у ћирици новија црта; ову особину налазимо каткада у ћирилским споменицима XI века, али може се мислити да старија ћирилица, а поготову у доба када се она тек уређивала, није имала **ѡ**, а још мање се може претпоставити употреба тог слова у епоси када се ћирилица уређивала, — у варијанти **ѡ**, тј. са цртицом која везује први део слова са другим; ова је цртица још каснија особина ћирилице, која је у своје старијем облику знала за такву цртицу само код слова **ѡ** и **ѡ** (слова **ѡ**, **ѡ**, **ѡ** није још било).

Овome се може додати још нешто: слово **ѡ** у нашем натпису не личи много на старији облик тога слова, који се налази у Самуиловом натпису и старијим ћирилским споменицима XI века: разлика је у положају петље према косој црти, а и у форми те петље; у преславском натпису та је петља често округла.

Ову је разлику у форми петље приметио Мијатев, али је он објашњава, са свог гледишта, као врло стару црту којој паралелу тражи у грчким рукописима IX века; ја бих пак упоредио преславско слово **ѡ** са истим словом у одломцима Ундољског. Остала

слова нису противна претпоставци да је натпис из XI века : слова ц, ѓ, налазимо у истом облику у старословенским рукописима тога века. Слова к, р, с, г, д, л, п, м, х, ф немају у себи ништа што не би одговарало таквој претпоставци. Узимајући у обзир целу палеографску карактеристику нашег натписа, а нарочито оно што смо рекли о словима и и ѡ, морамо претпоставити да је слово а случајна грешка, а не знак позајмљен од Омуртагових натписа: аутор натписа је хтео да напише а, а није га довршио.

Што се слово сѡтааго пише у натпису као сѡтааго без скраћења заиста није нешто обично, али ја не знам зашто то мора бити нешто нарочито старо.

III. Близу првог и другог натписа налазе се два слова од којих је прво несумњиво глагољско м, за друго слово није јасно шта је: Мијатев узима ово слово за глагољску лигатуру („вероватно лигатура“), али каква је то лигатура, он не каже. У ствари то и није никаква глагољска лигатура; можда је то изопачено глагољско ѕ: троугао је преврнут¹⁾

IV. Даље налазимо натписе на керамичким плочицама облоге зидова. Већином су нови керамички фрагменти грчки натписи, али међу њима налази се један ћирилски фрагмент; у њему налазимо свега десет ћирилских слова: у првом реду нѓ:, у другом реду нт: н, у трећем реду ц, є, мѡ. По мишљењу о. Ивана Гошева²⁾ ово је одломак великог натписа који претставља цитат из јеванђеља од Луке IV 18; тај цитат, по мишљењу о. Гошева, био је објашњење слике Крштења; Мијатев ово оспорава и допушта да је то био натпис уз слику пророка Исаије: јеванђељски текст Луке IV 18 претставља цитат из пророка Исаије (глава 61, 1). Ма како било, натпис је доста стар. Мијатев се о тој старини изјашњава овако: „Слова су уставна у духу грчког унцијалног писма IX и X века. Најближа су та слова Самуилову натпису (ц, и, н, ѡ) и Супрасалском рукопису“. Поређење са грчким писмом IX и X века излишно је чим се натпис може упоредити са словенском палеографском грађом; свакако није тачно поређење слова н нашег натписа са истим словом у Самуилову натпису: у овом последњем три пута се пише н и то подједнако — цртица између оба стубића почиње у средини левог стубића, те се упире у десни стубић ниже његове средине (једанпут је слово н у Самуилову натпису деформирано), али је тачно да се н у нашем фрагменту

¹⁾ Проф. Вајс (Slavia, IX 218 и д.) мисли да је то глагољско ѓ (Ǧ), али ја не видим сличности између једног и другог.

²⁾ Бълг. прегледъ I, 416—420.

пише као у Супрасалском кодексу: средња цртица почиње од горњег краја левог стубића и спушта се према доњем крају десног стубића. Остала слова: **ѣ**, **н**, **т**, **и**, **ц**, **ѣ**, **м**, **ѡ** потпуно одговарају облицима тих слова у старословенским рукописима XI века. Дакле, не може бити говора о IX ни о X веку кад се одређује старина овог преславског фрагмента.

V. При проучавању околине преславске цркве г. 1930 нађена су још два натписа. Први је натпис надгробни на кречној плочи; лева му је страна одломљена.

Ево како се чита тај натпис (у загради Мијатев даје оно што се претпоставља).

1. [тг](р)ѡѡ · ѡсм
2. [т]ѡѡ · до · рѡ ·
3. [р](а) · ѡѡ · ѡѡж
4. [н](а) · ѡт · ка · м
5. [ѣ](н)ѣ · се · го
6. [· ·] · ла · кте ·
7. [н · до](с)тѣ · ѡѡ

Делови слова: **р** у почетку првог реда, **а** у почетку трећег реда, **а** у почетку четвртог реда, **н** у почетку петог, **с** у почетку седмог реда још се виде. Испред **ла**, као што правилно претпоставља Мијатев, могла су бити два слова у бројној вредности; тако исто је могуће сложити се с Мијатевом кад претпоставља у почетку седмог реда слово **н** као завршетак облика генитива множине **лактѡн**.

Мијатев се о старини овог натписа изражава овако: „Слова нашег натписа имају потпуно старински карактер, и могу се палеографски поредити са словима најстаријих ћирилских натписа и рукописа“. Улазећи у појединости, Мијатев пореди слово **а** са истим словом у натписима Омуртага и Маламира, у грчком уставном писму IX—X века, а од ћирилских споменика у горе наведеном натпису Павла хартофилакса (в. под II), у Самуилову натпису, Савиној књизи, Супрасалском кодексу, Хилендарским одломцима и др. Одмах се може приметити да **а** у натпису Павла хартофилакса претставља млађи облик него ли **а** ове надгробне плоче, и да је поређење са рукописима XI века на своме месту, док је поређење са натписима Омуртага и грчким рукописима сувишно. Слова **ѡ**, **ж**, **л** надгробне плоче Мијатев правилно пореди са истим словима у Самуилову натпису, а и у Супр. и Сав. Није потпуно тачно поређење слова **н** са истим словом у Самуи-

лову натпису: више сличности има то слово са Супр. Необичан облик има слово **ѣ**; Мијатев га пореди са **ѣ** Погодинових ћирилско-глагољских одломака XII века.

Као резултат целокупне палеографске анализе преславске плоче могло би се рећи да она иде у XI век, а не „у X или XI век“, као што вели Мијатев. Ево зашто: место старијега **ѣ** три пута налазимо **ѡ**, и то само тај знак, — за XI век можемо га одредити (Супр., Мак. л.), али не и за X, — то је прво; друго — на нашој плочи три пута наилазимо на изостављање полугласника на крају речи: **гров**, **нсм** (по моме мишљењу на плочи нема места за **ѣ** на крају реда), **от**; напомена Мијатева, да се у старим споменицима каткада јављају предлози без полугласника на крају, не вреди много, јер се предлог **от** као такав пише по правилу са **ѣ** на крају; али је поуздано да изостављање **ѣ** у том предлогу за X век није доказано. Треће, — у корист XI века сведочи **н** у речи **нсм**. Четврто: тешко је везати са X веком облик **лакѣн** ген. мн. са губљењем **ѣ** између **к** и **т** и вокализацијом **ѡ** у **ѣ**.

VI. Најзад, у једном гробу у јужном правцу од цркве нађен је г. 1930 натпис на плочици од печене земље; натпис је писан на обадве стране плоче оштрим оруђем, пола грчки — пола словенски.

Словенски део чита се овако: на првој страни у првом реду на **ѡѡѡѡ**, у четвртом реду на **вѣчѣрѣн**; на другој страни у првом реду [**сѡѡѡѡ**]**ѣ** **вѣчѣрѣ**, у трећем реду [**пѡнѣдѣ**]**лѣѣѣѣ** **вѣч**, у петом реду — [**вѣѡѡѡѣ**]**ѣ** **вѣчѣрѣ**, у седмом реду — [**срѣдѣ** **вѣ**]**чѣрѣ**, у деветом реду — [**чѣтѣ**]**ѡртѣѣѣ**, у једанаестом реду — [**пѡтѣѣ**]**ѡ** **вѣчѣрѣ** (речи и слова у загради Мијатев претпоставља). Овај је натпис, као што претпоставља Мијатев, једна врста књиге за забелешке, у којој је неки Бугарин бележио шта се чита у цркви извесних дана.

Узимајући у обзир да се црквена чтења бележе грчки, а дани — словенски, а и „старински“ облик слова, Мијатев замишља да је овај натпис из доба када бугарска црква још није била уређена и један део богослужбених књига још није био преведен на словенски језик: то је друга половина деветог, а најкасније почетак десетог века. По моме мишљењу, овај натпис не може бити старији од XI века; облици појединих слова потпуно одговарају овом времену, а неправилна употреба полугласника налази се у противречности са закључком Мијатева: у трећем реду у речи [**пѡнѣдѣ**]**лѣѣѣѣ** налазимо **ѣ** иза **л** место **ѡ**, у једанаестом реду [**пѡтѣѣ**]**ѡ** — **ѡ** место **ѣ** иза **к** (Мијатев је наштампао [**пѡтѣѣ**]**ѣ**, али се на снимку јасно види **ѡ**).

Св. Куљбакин

3. — MILAN REŠETAR: Djela Marina Držića. Drugo izdanje (sa dvije table). Stari pisci hrvatski VII². Zagreb 1930.

Од појаве првог издања Држићевих дела (St. pis. hrv. VII), које је приредио Ф. Петрачић 1875 год., прошло је већ више од пола века. Стога је сасвим разумљиво да се већ од дуже времена осећала потреба да се дође до нова издања тако важна и у сваком погледу занимљива писца; у исто време да се дође и до издања које би више одговарало савременим погледима на начин како треба издавати дела старе књижевности. У такву би издању било могуће искористити сва досадашња искуства и применити све значајне резултате које је стекла јужнословенска филологија у току задњих деценија, а нарочито на пољу проучавања дубровачке књижевности, било са обзиром на њен садржај, било пак са обзиром на језичку страну појединих дела.

Друго издање дела М. Држића, које је Југослав. академија поверила ванредно спремноме, искусноме и неуморном раднику на том пољу, г. проф. М. Решетару, служи у пуном смислу те речи на част своје приређивачу, а уједно обележава и значајан датум у развиту јужнословенске филолошке науке. Поређење Решетарова издања са Петрачићевим — а оно нам се намеће само по себи готово на сваком кораку — даје најочитије сведочанство о великом напретку који је био постигнут у овој научној грани, уверава нас да је ту истрајни и свестрани рад био упућен у добром правцу и обећава најбоље резултате и у даљој будућности.

Ново издање има обиман увод на CXLVII страна,¹⁾ текст песникових дела на 552 стране и две табле, од којих прва представља репродукцију 51^a листа најважнијег рукописа А, а друга оглед Држићева рукописа — свршетак и потпис његова писма од 2 јула 1566 год.

Увод сам дели се на шест поглавља о којима ћемо овде појединачно говорити.

I. *Što je ušlo u ovo izdanje* (I—VI).

Г. Решетар најпре само укратко спомиње да је Петрачић — највише с непознавања старог дубровачкога дијалекта — доста слабо издао најважније Држићеве ствари, тј. његове комедије у прози, и да се стога његово издање никако не може сматрати за

¹⁾ Код Петрачића обухватио је увод непуних XI страна.

критичко; али он уједно и каже да се у овом свом издању неће обазирати на многа места где је П. текст или нетачно прочитао или рђаво разумео. И стварно, кад поредимо П-ево издање са Р-овим уређењем текста и са његовим критичким апаратом, јасно видимо на колико се места П. или дао завести штампарским погрешкама у млетачким издањима неких од Држићевих дела, или како је без икаква разумевања, готово са неком наивношћу, прештампаво погрешно, а често само оптички схваћене речи рукописа, те је на тај начин врло често дао текст који је без сваког смисла. Стога мислимо да неће бити на одмет, ако наведемо бар нека таква места као мален оглед многобројних случајева на које смо наишли поредећи текст оба издања. На првом месту наводимо текст првог издања, а после цртице читање г. Р-ово:

Pjesni љuvene. 1₁₄: *ne milos u milos* која се створила — *nemilos* itd.; 12₁₈: у коме *samu* смрт добива *nemilos* — *za mi* смрт itd.; 24₆₀: *i od kud mu* сјевери — *i od kud dnu* itd.; 26₁₁₈: *unjeći*... *meden glas* — *u njeći* itd.

Venere. Стих 57: *o pločku ulicu* — *u Pločku*; 62: *nu ti mos* — ... *mõz*; 72: *kopice* — *kopjice*.

Stanac. Стих 18: *Ispod mirja* — *Iz Podmirja*; 274: *u cti* — *udri*; 305: *Odzdala i od svara* (од суара' изд. С од 1630 год.) — ... *odzgara*.

Tirena. Стих 79: *na* своју драгу *vil* — *da* своју itd.; 83: *satir će udarit stienom za svu моћ* — ... *sa* *svu моћ*. Овом бисмо приликом обратили пажњу на малу недоследност у нашем издању. Док се г. Р. на овом месту одлучује за писање *sa svu моћ* (а могло би бити и *za s. m.*, пошто ни ркп. А ни издања В, С не разликују у писму гласове *s* и *z*, него их бележе подједнако, ркп. А словом *s*, изд. В, С знаком *s* или *f*) — он у Хекуби на два места штампа *za*; упор. *Hek.* 781: *za svu vlas, i svu моћ*, 2037: *zle bičem sliditi od pravde za svu моћ*. Уосталом, питање да ли је ту по среди предлог *za* са акузативом, или пак предлог *sa* са неправилним акузативом место инструментала, још увек остаје отворено за ову фразу којој у талијанскоме одговарају изрази као *con forza, con tutta la forza, con tutte le forze; di tutta sua (mia есс.) forza; a tutta forza*, а која у старом срп.-хрв. језику показује читав низ варијанти: *vrh* своје све моћи (Ц. Држић 21₆₆), *nada svu своју моћ* (Ц. Држић, Златарић); *po svu пашу* (моју) моћ (Мопит. croat. из XV (XVI) века); *u svu моћ* (Наљешковић 123₆, али исп. Решетар, *Rad* 119, 23); *sa sve моћи* (Хекторовић); *sa*

sve moći i kriposti¹⁾ (Чубрановић, Јеђупка 536), *sa svu moć* (Наљешковић — али може бити и *za*,²⁾ Рањина — пре *sa* но *za*, Луцић — сигурно *sa*), *sa svom moći* (моћју) (Хекторовић, Гундулић, Палмотић, Кашић, Бачић; исту фразу наводи и тумачи Делабела: *con tutto potere*, а Стулић: *omni vi, velis remisque*), *za se moći* (Бараковић) — а, на крају крајева, и *za svu moć*. Г. Маретић (I. c.) напомињеда би у свим таквим примерима можда требало место *za* читати *ca*, с разлога који смо већ изнели (*s*, *z* = *s* или *f*), и наводи један пример из Менчетића, а по два из Ветранића, Димитровића и С. Гучетића. Код двојице првих дубров. песника, Менчетића и Џ. Држића, имамо доста примера ове фразе, а В. Јагић у издању Рањинина канционера од 1507 год. (St. p. hrv. II) свуда у таквим случајевима штампа *za*; на пр. *za svu moć* — Менч. III 95₅, VI 31₁₅, VI 34₈₈; Џ. Држ. 26₅₂, 84₄; *za svu moć i kripos* — Менч. I 35₅, II 49₁₈, 49₁₅, 92₁₀, III 28₅, IV 93₃₈, V 22₁₅₀, VI 23₇₇; Џ. Држ. 39₅, 40₄, 49₁₀; овамо иду и два примера аналогичне фразе *za svu nje (mū) usilos* — Џ. Држ. 24₈ (61₈₀). Да ли је, дакле, Јагић имао право што је свуда пред акузативом читао *za* или је можда и овде требало читати *ca*? Јасно је да Менчетић, који свуда брижљиво чува споредну цезуру у својим дванаестерцима,³⁾ никако није могао употребити у њима правилни облик *sa svom moći*, док то не би готово сметало Џ. Држићу који споредну цезуру често занемарује, и чији дванаестерци нису састављени искључиво од тросложних, већ и од двосложних стопа.

Према томе могли бисмо помислити да је Менчетић, по потреби свога метра, а угледајући се уједно и на оригиналну талијанску фразу *con tutta la forza*, стварно употребио у таквим случајевима предлог *ca* са акузативом место са инструменталом. Али опет ту има извесне, и то врло знатне тешкоће. Менчетић и Џ. Држић стављају, додуше, често акузатив место локатива или инструментала после предлога који ишту некада један, некада опет други падеж (најчешће после предлога *у*, *меу*, ређе после

¹⁾ Тако је у RJA VI, 880^b s. v. *moć d) dd* — али г. Р. у својој *Анџологији дубров. лирике* 140 штампа: *za sve моћи* итд., а тумачи у напомени: *са свим силама*.

²⁾ „*jer su dubrovački pisci obično istijem slovom pisali s i z^a* (г. Маретић RJA I. c.). — У чланку „*Ispravci i dodaci tekstu st. pisaca dubr.*“ (Rad 199, 1-31) поправља и допуњава г. Решетар Жепићево издање песама Н. Наљешковића (St. pis. hrv. VII) и наводи из Павловићева рукописа и ове стихове: *Do smrti do moje žalicu sa svu moć* (стр. 21); *to li ju sa svu moć ja ljubih i krjepos* (стр. 27).

³⁾ Исп. на пр. Решетар, *Slavia* VIII, 624-5.

на, *под*) — али после предлога *с* налазимо код њих увек само правилни инструментал. Уколико нам је познато, има у том правцу једно једино отступање, а оно је опет врло значајно: *Potekoh s veći moć per jedin iz uze* (Менч. V 22²⁰²). Овај би се пример могао сматрати као доказ да је тачно читање *sa svi moć*, али, можда, ствар стоји ипак донекле друкчије. Чињеница да код Наљешковића (St. p. hrv. VIII) поред *u svi moć* (једанпут), *sa (za?) svi moć* (петнаест пута), *sa (za?) svi moć i krjepos* (шест пута) имамо и *sa (za?) svi moć i sa svom krjeposti* (три пута: 16₂, 17₁₈, 125₃) добро, мислимо, показује да се фраза *sa (za) svi moć* просто окаменила у песничкој употреби у готово већ прилошком значењу, и да је ту, можда, по среди већ старија контаминација два израза *sa svom moći* и *za svi moć*, коју је контаминацију потпомагао у неку руку подједнаки начин означавања гласова *с* и *з*. На такав је начин можда и постао чисто књижевни, за употребу у дванаестерцу подеснији израз *sa svi moć*, који је, у синтактичком погледу, остао потпуно осамљен пошто се његов склоп противио општем језичком узусу и духу језика, а који је баш стога био напуштен, као што смо видели, од каснијих писаца: Гундулића, Палмотића и др., којима за њихов метар (осмерац) тросложни израз више није био потребан нити згодан, и који су се опет вратили првобитном *sa svom moći*. Само по себи није искључено да је израз *za svi moć* стварно и постојао; он се могао развити напореда са изразом *sa svom moći* на исти начин као што у талијанском имамо поред *con tutta la forza* и *di, a tutta la forza*. Извесна разлика у значењу се ту, додуше, не може порећи: *con tutta la forza* (= *sa svom moći*) изражава начин, док *per forza* — и томе би управо одговарала фраза *za svi moć* — првобитно „*dipinge più direttamente forza come m e z o*“¹⁾, али једно значење ипак није од другог бог зна како удаљено. И без обзира на то, да ли смо тачно протумачили постанак израза *sa svi moć*, једно је ипак ван сваке сумње, а, наиме, да сад претресано питање неминовно за собом повлачи и питање о писању допусне свезе *zasveda* или *za sve er* која тачно одговара талијанској свези *contuttochè*²⁾ — упор. на пр. само у нашем издању

¹⁾ N. Tommaseo — B. Bellini: *Dizionario della lingua italiana* II, I. s. v. *forza* 59. — Исту фразу употребљава и М. Држић; на пр.: *Oršu, bratjo, da per forza uljzemo u kuću* (191); *Hoću da uljzemo per forza u Laure* (387); *što t' ne more bit per amor, zašto hoć per forza?* (389).

²⁾ Исп. P. Budmani: *Grammatica della lingua Serbo-Croata* § 506 где се наводи *za sve da*, али *sa svijem da*. — Истог је порекла и друга допусна свеза у ст. дубр. језику *dobro da = benchè*. Будмани (RJA II 497 s. v. *dobar*)

(стр. 66) у посвети М. Водопије: *zasveda slovinski jezik itd.* и на стр. СХХХVIII у првом Држићеву политичком писму: *có tutto che qs'to ess.* Чим се, наиме, одлучимо за читање *sa svu moć = con tutta la forza*, требало би управо да читамо и *sasveda = contuttochè*, а не *zasveda* — а тако исто и обрнуто.

После овога екскурса којим се покушало да реши једно питање, а можда само отворило ново, наставићемо навођење разлика између првог и другог издања.

Tirena. Стих 430: *ne pristava zovem — ne pristav a zovem* (адверсат. свеза *a* је овде уметнута у саму реченицу као често код М. Држића); 586: *prilično toj sluje — prilično to oslu je.* П. је у свом издању верно, а уједно и сасвим неразумљиво прештампао текст издања *B, C*: *toj sluie'*. Исправка г. Решетара може се примити, пошто и реч *osao* није Држићу непозната¹⁾ и стапање вокала на крају једне и на почетку друге речи, као што овде метар захтева, обичан је код њега појав. Али можда би ипак било умесно узети више у обзир текст старих издања, те у сагласности с њиме читати: *prilično toj zlu je*, тј. приказ који Радат види „личи му на неко зло“, јер и он сам одмах после тога каже Миљенку да га је *nesrića i bieda* (591) завела у воду да тамо потражи изгубљену вилу. Графика издања *B, C* где се гласови *s* и *z* неразликују, допушта ово наше читање; сем тога Држић после придева *priličan* употребљава не само предлог *k* с дативом (*Nijeste prilične k nam ništa! Tir.* 870), него и прости датив: *Je li voda vodi prilična, mlijeko mlijeku?* тако и они jedan drugome prilikuju (стр. 454); 635: *obraz gi godi — ... kigodi*; 725 и 742: *nektiju' — ne ktiv*²⁾; 805: *o časti sve goje — očasti svê goje*; 863: *vragu t' ta zuba — vraguta zuba.*

каже, додуше, да „није потребно помислити на тал. *benchè*“, али је довољно да видимо код којих се писаца може ова свеза наћи, а главно, да упоредимо у Рањинину канционеру (*Sl. p. hrv. II 500*) превод сонета од Серафина Чиминелија (*Serafino de' Ciminelli dall' Aquila, 1466—1500*), у којем трећем стиху оригинала: *Eenchè eri tu da lei più presto ornato* — сасвим одговара стих непознатог преводиоца: *a dobro da s' od nje ti ures prie imal*; упор. П. Крековић, *Nast. vjes.* XVI, 251. У споменутом канционеру налазимо исту свезу још два пута: Менч. VI 60₃ и Ц. Држић 43₃ — сва та три примера РЈА не наводи. Код М. Држића в. *Hek.* 1385-6: *Starče moj, kaž' meni, dobro da radosti | znam ere čuti ni neg gorke žalosti.*

¹⁾ На пр. *Stan.* 192, 241; стр. 141, 206, 257. Израз *magare* в. *Tir.* 629.

²⁾ Ова погрешка П-ева лепо документује оно што је Будмани (*Dubrovački dijalekat*, Rad LXV, § 109) казао за постанак облика *gledauši, imauši* и за „ужасну ријеч“ *bjuši* (м. *bivši*, писано *biuši*).

Пређимо сада на комедије у прози. Први број значи страну П-ева издања, а други страну Р-ова издања.

Grižula. 122/128: *kud je... lovio... činio — kudije... lovimo ... činimo*; 129/136: *čud čiste dvore — čuva'* (2. л. императ.); 129/136: *vodi našu volju — ... na svu* (насуу' ркп. А); 133/149: *kup vodjine — kup' voña*; 137/144: *gdje no su medju crjevvari i prieki medju polače — gdjeno su Među crjevvari i Prijeki i Među polače*; 139,147: *da zamuknem dot', dakle mi ti ne rečeš — ... dokle...;*

Mande. 162/172: *er me lju — puja amor — er me ju — quia amor*; 167/176: *neću ni u lat goru — ... ni ula[zi]t goru*; 167/177: *u stucu uhitit — u stu[pi]cu...;*

Skup. 193/204: *ni u bilj ni u kal — ... ušal*; 196/207: *ubog sam kao Usuš — kao uš* (ркп. А ту има ,us usc', али је већ Матијашевић у своме изводу, којим се и П. служио, тачно прочитао *uš*); 210/222: *tu je služba čas — ... has*; 210 222: *koju munita u vrtu ima — ... vrtu* (тј. моћ, снагу, од тал. *virtù*; ркп. А ,u uartu', са двоструким *u* (= *v*) испред сугласника на почетку речи)¹⁾; 217/231: *piesi krt na sebi jutros učinio* (иако сам у напомени каже да у Матијашевићеву изводу пише *krš*) — ... *kr[s]t ...;* 226/241: *kako maloslaca — ... malo zlaca*; 234/249: *i[z] zakna u svilu — i[z] sukna...;*

Dundo Maroje. 264/288: *njega štica se — nije ga*, itd.; 264/283: *Pojmi duše, ustavi se, kobraf[t] te je sniela — Pojmi ... kolora te je smela*; 267/287: *ako je u zlica onie, moj brače, već je izgubljen — ... u zlica, on je... ,veće*; 269/288: *gdi vam nie lice na čeljadi, na našega* itd. — *gdi vam nije Luce, na čeladina našega* itd.; 280/301: *on je misser kako uš — ... mizer* (упор. *ubog gore Skup 196/207*); 335/360: *znanjenje — zlamenje*;

Arkulín. 368/397: *i vas tedio moj, zločesti pridavam — ... tedio moj zlo' česti* (тј. *zloj*, без -*j* као често у дат. и локат. придева ж. р.)²⁾

Наведени примери довољно показују колика је разлика између првог и другог издања и како је заслугом г. Решетара сада олакшан рад свима онима који буду хтели проучавати Држићева дела у којем било циљу. Али је г. Р. још и у другом правцу много

¹⁾ Исп. ,*uuriechizu'* (=врјећцу) у напом. 2 на стр. 163, ,*uurageljčiči'* (=вragулиčićи) у напом. 3 на стр. 201. О овој графичкој особини говори г. Р. стр. XXXVIII; упор. Т. Maretić, *Ist. pravop.* 365, А. Vaillant, *Les Piesni razlike* 17.

²⁾ Исп. дат *zlo' česti dušu* (243); у *veliko' smo tuzi* (202); на мојој *lijepo' tovijerni* (267); *zločesto' starosti* (313); к мојој *domačo'* (350); тој кћери *negovo'* (359).

допринео воспостављању правилног и првобитног облика Држићева текста тиме што је свуда увео тачну интерпункцију. И у том је погледу требало много штошта поправити у првом издању, као што ћемо показати са неколико примера; на првом месту опет наводимо П-ев текст, а на другом текст новог издања:

Pjesni [uv. 8₁₁₋₁₂: Stvoren sam, vidju ja, letušte naravi, | ka na plam gre; er sja gdi život ostavi. — ka na plam gre er sja, gdi itd. *Venere* 187: I Gjove s bogovi govor što im drago — i Ćove s bogovi? Govor' itd.

Grižula. 133/139: Zla došla gospo, velim: crjevjar je zahvalio. A ona meni: na čem? Brižna na trtari. Na kojoj trtari? Gdje si je poniela, ružna vazda? U crjevjara kako mi si rekla. Nie u Sentalje, brižna, pošla i sjetna vazda čeka u Šile; — Zla došla! „Gospo, velim, crjevjar je zahvalio“; a ona meni: „Na čem, brižna?“ — „Na tartari“. — „Na kojoj tartari?! gdje si je ponijela, ružna vazda?“ — „U crev-jara, kako mi si rekla.“ — „Nije! u Sentalije! brižna pošla i sjetna vazda! čeka! u Šile!“; 177/155: A govori plakir: ima Plakir, od Plakira koji ima žudjenje. Otac moj kad itd. — *Plakir sam govori*: Plakir ima plakir od Plakira koji ima. Žuđenje, otac moj, kad itd.; 149/157: Dobrovoljno, božice, plako od sužanstva Plakirova, da i vile plakir imaju; — 1. V[ILA]: Dobrovoljno, božice! PLAKO: Od sužanstva Plakirova itd.

Skup. 203/219: Gdje si ti, Variva, koja ne pristaješ cancajući susjedami. Da sam kćeri obećao prćiju, znaj i govori itd. — ... [s] susjedami da sam... prćiju? Znaj itd.; 216/230: i ako hoću, pokrit tezoro trjeba da itd. — i ako hoću pokrit tezoro, trjeba da itd.; 229/244: i ne plakat kćeri ili sinovi. Bog ih dava itd. — i ne plakat; ili kćeri ili sinovi — bog ih dava itd.

Dundo Maroje. 267/286: A koliko mi je za vratit se u grad! Bolje, nesrećna ja itd. — ... u grad, boje itd.; 267/286: tuge sada brojiš; pokli 'e stvar učinjena; nastojimo na što smo došli, a da se... vratimo itd. — ... brojiš pokli je stvar učinjena; nastojmo... došli. A da itd.; 344/370: gdje ljudi svi šu parlajušu pšu, da itd. — ... svi „šu“ parlaju, „šu-pšu“, da itd.

На такав је начин спровео г. Р. правилну интерпункцију и поделу речи у реченицама кроз цео текст и тиме је поправио многобројна места која су у првом издању била или нејасна, или просто неразумљива, или су пак давала сасвим други, изопачен смисао као што се добро види већ из оних примера које смо ту изнели.

Овом бисмо приликом хтели скренути пажњу на *Hek.* 85—87:

Nie sumñit, i Jes to, prem je moj ćačko mnil
od shrane u mjesto da me je postavil
nepř'jatel, od Troje ki mire rvaše,
desnice gđi svoje prostriet ne mogaše,

где се у ст. 86 неопходно мора ставити запета после речи *postavil*.

Што се пак тиче васпостављања правилног облика појединих речи у реченици, мислимо да би требало мало променити реченицу: *Chiena* кућа твоја *lari*?, с којом се Грк Албанез обраћа Аркулину (424, ред 8 одоздо). Албанез који говори унакарађеним талијанским језиком, поготову сваку реченицу (укупно двадесет и седам пута) почиње речцом *chie* (м. *che*) — али шта би то било *chiena*? Према томе би, ваљда, и ову реченицу требало штампати овако: *Chie* на кућа твоја (тј. у твојој кући, према тал. *alla casa tua lari*?)

*

Два се наша издања Држићевих дела не разликују само по правилности и тачности текста, већ и по садржају. Г. Р., наиме, није узео у своје издање ни пастирску игру *Porod Jezusov*, ни приказање *Posvetilište Abramovo*, иако се ове драме налазе у најстаријем ркп. А уз остале Држићеве драме, па су му их — по свој прилици баш због тога — и приписивали старији дубровачки књижевни историчари. Стога их је П. штампао у своме издању, али Г. Р., ослањајући се у главном на метричка испитивања М. Мединија (*Rad* 176, 1909, 158—160) и П. Колендића, сматра их за дела Мавра Ветранића¹).

Насупрот томе се Г. Р. не слаже са мишљењем М. Мединија који је (*Rad* 176, 155—158) посумњао, да *Tirena* можда није сасвим оригинално дело М. Држића, већ да је то у ствари прерада и делимична допуна (нарочито у IV и V чину) старијег дела Ветранићева.²) Сем познате чињенице да су Држића

¹) Првобитно је и М. Медини оба споменута приказања приписивао М. Држићу; исп. његову *Povjest hrv. knjiž.* I, 1902, стр. 287, 288 и д. Истор је мишљења и Б. Водник (*Povijest hrv. knjiž.* I, 1913, 161—162) који, с обзиром на каснија Мединова испитивања у *Radu*, каже за *Porod Jezusov*: *Misli se, ali bez valjanil razloga, da ovo prikazanje pripada Vetraniciu.*

²) *Kako naprotiv u Tireni nema ništa, po čemu bi se moglo zaključiti, da je Vetraniceva, mogli bi glasovi o plagiatstvu značiti samo to, da je Držić obrađio na svoj način predmet, koji je bio već Vetranic upotrebio i opjevao (Medini l. c. 156—157).*

већ његови савременици оптуживали због плагијата,¹⁾ повод за такво мишљење дала су Мединију нека неслагања у појединим чиновима драме, а нарочито та околност што *Драгић* у III и V чину говори као одрастао човек, док је по своме говору и понашању мален дечак у IV чину. Ову је несагласност хтео П. Колендић (*Južnosl. Njiva I*, 35) објаснити на тај начин што је претпостављао да је песник можда *Tirenu* за другу претставу донекле променио и прерадио, те је том приликом и две, првобитно различите, улоге поверио једином лицу, али је заборавио да изглади несагласност до које је услед тога дошло. Г. Р. не дели ни ово мишљење Колендићево и разлози које наводи против Колендића (стр. С) — доиста су убедљиви. Али упркос томе морамо рећи да је несагласност у двострукој улози човека и детета Драгића врло важна и да још увек тражи потребно објашњење, које нам г. Р., бар досада, није још дао.

Док, дакле, она два приказања више не налазимо у новом издању, ушао је, као дело Држићево, превод Долчеове *Hekube* који је већ оштампан у IV књ. збирке *St. pis. hrv.* као ствар Ветранићева. Да превод *Hekube* не потиче од Ветранића, већ да га је, по свој прилици, извршио баш М. Држић, доказивали су у своје време већ П. Колендић и М. Медини (I. с.), и на њихова се испитивања г. Р. и позива.²⁾ Медини, који је проучио језичке и метричке особине превода, сматра (I. с. 147) да „u upotrebljavanju elizije i srokova, po ikavštini i miješanju oblika imeničkih, pa po dočecima na *-ma* i dostavku *-e* prevodilac „Hekube“ drži se načina Marina Držića“.

И Медини (I. с. 155) и Водник (о. с. 173) покушали су да објасне зашто се све доскора *Hekuba* сматрала за рад М. Ветранића. Медини, полазећи од криве претпоставке да је Долчеов оригинал био штампан тек 1566 год., дакле само годину дана пред Држићеву смрт, сматра за лако могуће „da je Držić dao dramu na ogled Vetraniću, a u toliko ga je zatekla smrt. Poslije je ona ostala kod Vetranića, te se našla u njegovoj ostavštini, pa su je s toga ljudi držali njegovom.“ Водник, додуше, наводи да је Дол-

¹⁾ Исп. Држићеву *Pjesan 24* где се брани од таквих приговора, и Ветранићеву *Pjesancu Marinu Držiću u pomoć* (*St. p. hrv.* III, 208). Цело ово питање претреса г. Р. на стр. ХСVII и д.

²⁾ У својој *Povjesti hrv. knjiž.* 297 Медини још сматра Ветранића за преводиоца, док Б. Водник (о. с. 173) превод Долчеове драме већ приписује М. Држићу.

чеова *Hekuba* изашла први пут већ 1543 год., а 1549 год. и други пут, али иначе објашњава ствар на сличан начин као Медини, само што мисли „да је Držić zadnjih godina svoga života, valjda za boravka u Mlecima, upoznavši se i lično sa Dolce-om... preveo ovo djelo,“ па је онда можда послао превод старцу Мавру итд. Г. Р. се уопште не осврће на наведена тумачења те им, по свој прилици, и не придаје великог значаја, јер на стр. XIX у чуду се пита, зашто Држић није унео и *Hekubi* у своје издање од 1551 год.? Али, ако би према томе требало закључити да је *Hekuba* постала не под крај Држићева живота, већ у његовим млађим годинама — како онда да објаснимо што то дело није било признато, па уопште ни познато као његово, већ да се, напротив, увек приписивало Ветранићу?

М. Медини је узео у разматрање (I. с.) пре свега сликове које налазимо у *Hekubi* и који се ни у чему не противе Држићеву узусу у том погледу. Ми смо обратили пажњу на другу метричку особину, те смо испитали на који се начин преводилац *Hekube* понаша према споредној цезури у дванаестерцу. У том смо правцу дошли до ових резултата.

У *Hekubi* (укупно 1.796 дванаест.) занемарена је споредна цезура после трећег и деветог слога укупно у 85 случајева; ако одбијемо примере у којима вишесложна имена лица (19 случ.) или више него тросложне речи (24 случ.) не допуштају правилан распоред речи у тросложним стопама, остају нам свега 42 случаја занемарене споредне цезуре.

Ако са *Hekubom* упоредимо *Tireni* која јој је најближа по броју дванаестераца (укупно 1.594 дванаест.), видимо у њој сасвим друге односе. Иако *Tirena* има за 202 дванаестерца мање од *Hekube*, налазимо у њој укупно 215 примера занемарене споредне цезуре; ако одбијемо, као што смо горе учинили, имена лица (4) и вишесложне речи (28), ипак нам остаје сразмерно велик број таквих случајева — 183!

Према томе, у том је погледу знатна разлика између *Hekube*, која може бити Држићева, и између *Tirene* која и јесте Држићева. До сличних бисмо резултата дошли кад бисмо обе драме упоредили с обзиром на енклитике после споредних цезура, у 4 или 10 слогу. Док у *Hekubi* имамо врло мало таквих случајева (свега 4), у *Tireni* сразмерно доста често налазимо заменичке (*mi, te, tu, ih, si, se*) или глаголске (*će, su*) енклитике у наведеним слоговима, укупно у 32 случаја, дакле осам пута више.

Можемо ли сада, на основу ових разлика, штогод закључити у погледу питања да ли је *Hekuba* стварно Држићева? Мислимо да због тога никако не можемо посумњати да можда Држић и није преводилац *Hekube*, пошто нам све оне знатне и интересантне разлике у ритмичком склопу дванаестераца једног и другог Држићевог дела лепо могу објаснити односи које налазимо у *Pjesn. Ĵuven.* Имамо у њима укупно 762 дванаестерца, од којих 154 стиха иду у други пролог *Tirene* (наше изд. стр. 22 и д.). У том прологу налазимо 30 случајева занемарене споредне цезуре и 3 енклитике (*te, je bis*) у 4 или 10 слогу, док у 608 стихова осталих песама занемарена је споредна цезура само у 27 случајева. Према томе видимо да се Држић различно понашао према според. цезури у дванаестерцу: у *Pjesn. Ĵuven.* и у *Hekubi* чувао ју је доста пажљиво, а много чешће ју је занемаривао у својим комедијама у стиховима. Уосталом, већ сам начин на који су случајеви занемарене цезуре распоређени и у самој *Tireni*, врло је интересантан и он само потврђује нашу претпоставку. У прологу комедије имамо у 127 стихова чак 35 таквих случајева — овде говоре Власи Вукота и Обрад; у I чину у 320 стих. имамо само 20 случајева — већи део тог чина говоре Тирена и Љубмир, сасвим у духу и стилу старије љубавне поезије Менчетићеве и Држићеве¹⁾; у II чину где се опет појављују се-

¹⁾ Или „трубадурске“ лирике, као што кажу неки, који — в. на пр. г. М. Мурка у *Rešetarovu zborniku iz dubrov. starine* 233 — још увек чине не баш тачне закључке из сасвим тачних опажања и исто тако јасних речи В. Јагића (*Rad IX, 202—233*). Они се штавише чуде што и други (Решетар, Водник) не иду истим, а по нашем мишљењу, несигурним путем. Јагић, наиме, никако није тврдио да су Менчетић и Држић били „трубадур“, већ је стално показивао и примерима потврђивао да се при тумачењу њихових песама треба осврнути „на лирџку талијанску, *Danta i P. trarku i ĉitavu legiju tako zvanijeh Petrarkista*“ (215). Он је сматрао да се може лако доказати „*da su naši pjesnici najglavnije svoje prispodobe uzajimali iz kruga pjesnika Petrarkine škole, paĉe i iz samoga Petrarke*“ (232) и констатовоао је „*da model ideala te ... Ĵjepote je i opet uzajmljen sa strane od Talijana, naroĉito od Petrarke i njegove škole*“ (231). Уколико Јагић Менчетића и Држића упоређује са трубадурима, он то чини само зато да би нагласио да Менч. и Држ. у развиту „obilato prosvale lirike hrvatske“ заузимају такво место какво имају трубадурџи у развиту средњевековне уметничке лирике уопште — једни и други, по његовим речима, „*kolo vode*“, али у две засебне области. Једино и искључиво такав смисао имају речи којима завршава своју студију: „*Menĉetiĉ i Držić to su naši* (ту би реч требало два пута подвући!) *trubaduri, od njih su nauĉili svi potonji dalmatinsko-dubrovaĉki pjesnici pjevati sladkim glasom o ljubavi; kao što je od provenĉalskih trubadura nauĉila Ĵjuvenu dvorbu sva sredovjeĉna romansko-germanska lirika.*“ Те су Ја-

љази Миљенко, Радат и Миљенкова мати Стојна, одмах се број случајева пење на 67 у 406 стих., у IV чину, где су главна лица Радат и син му Драгић, у 218 стих. опет имамо знатан број случајева — 35.

По свему томе се, дакле, чини да је Држић у правој љубавној поезији и у лирским партијама комедија добро пазио на споредне цезуре, док их је у „народским“ сценама својих комедија врло лако занемаривао. Можемо ли сада ићи даље и казати да се тако, у другом случају, угледао на ритмички склоп стиха у народној поезији (шестосложни стих, састављен већином од двосложних, „трохејских“ стопа), док је, у првом случају, више употребљавао књижевни, уметнички и дотеранији стих од тросложних „дактилских“ стопа? Али то су питања која већ сасвим

гићеве речи, мислимо, потпуно јасне, те је сасвим излишно давати им други смисао него што имају. — Споменути чланак г. Мурка занимљив је још и у другом погледу. Г. М. на пр. сматра да је Џ. Држић био уопште већи уметник од Ш. Менчетића, особито што се тиче поетичких облика, и за то наводи као доказ „da se među njegovim pjesmama (St. p. hrv. II, 413, br. 77) nalazi i prva bugarštica srpskohrvatske književnosti, koja je dakle za kakvih 70 godina starija od prvih štampanih u Hektorovića“ (I. с. 240). Међутим, ово тврђење — које донекле потсећа на мишљење г. А. Вајана (*RES* IV, 244) по којему „la poésie 77 de Držić... est une *bugarštica* à refrain“ — неће, по свој прилици, бити тачно! Није ту, наиме, по среди песма „po obliku drugih bugarštica u šesnaestercima i s istim pripjevkom poslije sedam (?) disuha“, већ ту имамо обичне осмерце, повезане у строфе од 4 стиха са сликом *abbc*, од којих се четврти стих увек свршава речима „*moja vilo*“; тобожњи пак „*pripjev*“ (*odiljam se*) није ништа друго до рефрен, опет од 2 осмерца, који је после прве и последње строфе у ркп. исписан у целини: *odiljam se, a ne vijem, | komu ostavljam ličce bijelo* — док је после осталих строфа само назначен помоћу почетних двеју речи, као што је то обичај и у талијанским и у француским канционерима. Тако је облик пес. 77 већ пре четрдесет година сасвим тачно протумачио П. Крековић, *Vienac* XXV, 111 — чему, по свој прилици, г. М. некако није поклатио пажњу. Ми бисмо са своје стране додали још и то, да врло лепу паралелу песми 77 пружа Наљешковићева пес. 138^b (= 141 ркп. А) коју је г. Р. оштампао у својој већ споменутој студији у *Radu* 119, 24. Док је пес. 77 састављена од строфа од по 6 осмераца са сликовима *abbcdc*, Наљешковићева песма има прву строфу, која је, по свој прилици, у почетку крња, од 5 осмераца (слик *abbaa*), а осталих седам строфа од по 7 осмераца са сликовима *ababbc*; претпоследњи се осмерец у свакој строфи свршава речју „*pođe*“, а после њега долази као рефрен први стих целе песме „*Ostaj s bogom, ma gospođe*“. Ток појединих мисли у Наљешковићевој песми тако се слаже са садржајем песме 77 да ту имамо управо две варијанте истог мотива и његове обраде, само што је Наљешковићева варијанта више уметничка и по форми дотеранија од песме 77 — за коју, уосталом, никако није сигурно да је Држићева.

прелазе оквир једног реферата, а ми се надамо да ћемо имати прилике да на другом месту о њима говоримо.

Осим *Hekube*, нова је најзад у нашем издању још и песма за сестрину свадбу (*Pjes. љув. 27*) коју је већ г. Р. штампао у *Građi* 9,64 по рукопису Ђ. Ферића.

Дела М. Држића штампана су у издању овим редом:

а) песме које је сам Држић издао — *Pjesni љувене, Venere, Stanac, Tirena*.

б) драме у прози које су после њега остале у рукопису А — *Grižula* (код Петрачића „Komediја prikazana u Vlahа Srkočevićа na piru“, код Водника 162 „Plakir“), *Mande* (код П. „Komediја bez natpisa“, код Водника 169 „Tripče de Utoiče“), *Skup, Dundo Maroje, Arkulin, Ćuho Kerpeta, Pjerin*.

в) *Hekuba*.

*

II. Izvori (VII—XXXVI).

У овом поглављу говори г. Р. о главним изворима за Држићева дела. То су на првом месту ркп. А и млетачка издања неких Држићевих дела.

Ркп. А је првобитно припадао Дум Ђуру Матијашевићу (*Mattei*), после тога био је својина Пуџића у Дубровнику¹⁾, и најзад је био у Решетаровој „Bibliotheca Rhagusina“. С њоме је пре две године доспео у Праг, где се сада чува у Словенској библиотеци Министарства иностраних дела (Праг - I, Клементи-нум). Садржи готово сва Држићева дела — нема ту само *Pjes. љув., Tir.* и *Hek.* — и његова је важност нарочито у томе, што су се само у њему сачувале Држићеве комедије у прози. Ркп. је на жалост, доста оштећен; крњ је у почетку и при крају па и у средини на неколико места. На почетку има 23 листа на којима су Матијашевићеви изводи из неких Држићевих комедија. Онда иду комедије у прози овим редом: комедија без натписа која се по главном лицу може звати *Grižula*, а којој при крају недостаје само неколико речи; друга комедија без почетка, па стога и без натписа, може се звати *Mande*; њој недостаје у почетку цео први чин и један део другогачина; трећа је по реду комедија *Skup* која је при самом крају окрњена; на четвртном је месту комедија *Dundo Maroje*, и она је осакаћена при крају; на петом — *Arkulin* без

¹⁾ Петрачић који се тим рукописом служио приређујући прво издање од 1875 год., стога га и зове „rukopis Pucićev“ (St. p. hrv. VII, стр. X).

пролога и већег дела првога чина, и последња је *Komedija de Ćuho Kerpeta e de Hlad*, од које се у ркп. сачувао само непотпун пролог. После комедија долазе оба тобож Држићева приказања *Porod Jezusov* и *Posvetilište Abramovo*, а после њих *Venere* и *Novela od Stanca*. На крају рукописа су још две Наљешковићеве комедије и Кривоносићева *Intromedija*, и она крња при крају.

Г. Р. потанко описује тај важни рукопис за који сматра да је постао око половине XVI века¹⁾, што и доказује на основу облика његова писма и водених знака његове хартије (стр. XV).

Што се тиче г р а ф и к е у ркп. А, она се, по г. Р. (стр. XVI), углавном слаже са начином на који су писали стари Дубровчани пре Гундулића: не разликује се *c* од *z*, већ се пише без разлике знак *s* за оба гласа, знацима *i*, *u* обележавају се гласови *u* и *j*, *u* и *v*, а за *u* има врло често и *j*, и то редовно на крају речи: *pitj*, *slauitj* тј. славити; донекле се разликују гласови *ш* и *ж*, који се, додуше, често без разлике бележе знаком *x*, али опет имамо *ту* и знак *sc* (*sc*), и то редовно само за *ш*. Ркп. сасвим добро разликује *ћ* (знак *ch*) од *ч* (знак *c*, *ci*), док то што гласове *ђ* и *џ* (у речима талијан. порекла) бележи подједнако знаком *g*, доказ је његове старине. Ркп. покатакд удвајањем слова бележи квантитет слогова и пише удвојени вокал за дуг вокал, а дво-струки консонант после кратког вокала. Али за утврђивање квантитета старог дубровачког говора ркп. А је нарочито важан стога, што врло често има изнад вокала акут и њиме, уз извесна отступања, означава дужину вокала. Најзад, дуго *u* се у ркп. А бележи и као *u* (*c* једном или са две тачке), тј. управо као *ij*.

Сем ркп. А најважнији су извори стара млетачка издања неких Д-их дела, која г. Р. означава као *B* (изд. од 1607 год.) и *C* (изд. од 1630 год.). У њима су *Tir.*, *Pjes. љuv.*, *Venere* и *Stanac*, дакле љубавне лирске песме и драме у стиховима осим *Hekube*. Од првог издања, које је приредио сам песник 1551 год., није нам се сачувао ни један примерак, али по свему судећи, то се издање није ни у чему разликовало од изд. *B*, од којег имамо само један примерак, и то још окрњен у почетку и при крају, са чим се текстом опет потпуно слаже изд. *C* од којег су нам се сачувала два потпуна примерка. О тим издањима, о њихову узајамном односу, о односу изд. *B* према ркп. А, о његовој гра-

¹⁾ „kada је ovaj rukopis postao, o tom se ne zna ništa“ — каже укратко Петрачић (стр. X).

фици¹⁾ и слич. — г. Р. опширно говори на стр. XIX—XXIV. Он наводи даље и неке млађе рукописе и новија издања неких Д-евих дела, а на стр. XXXVI износи прегледан списак свих извора којима се служио при приређивању свога издања.

*

III. *Novo izdanje* (XXXVI—XL).

Ово је поглавље од нарочитог интереса, пошто у њему излаже г. Р. којим се изворима служио као главном основицом за поједина дела свога издања и како је према својим изворима удесио текст.

За *Pjes. juv., Veneru* и *Stanca* узео је као главни извор издање *B* (1607 год.), попуњено при крају, где је крње, издањем *C* (1630 год.).

За *комедије у џози* био му је на расположењу као једини извор ркп. *A*, док је текст *Hekube* удесио углавном према најстаријем и најбољем ркп. *Be* (в. о њему стр. XXXIV). У критичким напоменама наводи из *A, B, C* и *Be* сваку варијанту, чак и штампарске и преписивачке погрешке које су често од великог значаја за утврђивање филијације млађих извора. Из осталих пак рукописа навео је само оне варијанте које се тичу текста и језика и које би могле бити Д-еве, али не узима у обзир оне промене у гласовима или у облицима које су млађи преписивачи уносили у Д-ев текст према особинама свог, донекле већ промењеног говора (то су на пр. јекавски облици млађих рукописа место икавских у старијим изворима или облици као *veseļe, čiñeñe* место старијег *veselje, čiñenje* и слич.).

А сада да пређемо на уређење самога текста. Г. Р. је заменио стару *графику* нашом садашњом, али никако није дирао у *орфографију* извора, само што је свуда извршио разликовање гласова *i, u, ā, s* и *š* од *j, v, ġ* (на пр. *ġil*), *š* и *ž* и тамо где их извори, као што смо видели, не разликују. И овде бисмо хтели истаћи једну разлику од I издања. У нашем се тексту врло често, и то великом већином у главним реченицама, налазе првобитно трајни глаголи са префиксом *уз-*, који не само што мења њихов глагол. вид у перфективни, већ врло често уједно и јаче

¹⁾ Графика у *B* је готово иста као у *A*, само што *B* врло добро разликује *ш* (знак *sc* или *ſc*) од *ж* (знак *x*); за *i* и *j* нема никада ни *j* ни *у*, већ само *i*; на почетку речи пише за *и* и *у* по правилу *у*, док у средини речи један и други глас бележи знаком *и*. В. стр. XXII, XXIII.

истиче почетни моменат глагол. радње¹⁾. Од таквих глагола у највише примера сусрећемо глагол *uzaznati* = *сзнати*, нарочито у прози²⁾. На свим тим местима штампао је П. у I изд. *usaznati*, пошто је сматрао да ту префикс *уз-*, асимилиран у *ус-*, стоји испред перфект. глаг. *сзнати* (*us-saznati* > *usaznati*). Међутим, г. Р. свуда ту чита *uzaznati*, полазећи сасвим тачно од трај. глаг. *знати*, испред којег се у префиксу *уза* (*vъz-*) развило ново, секундарно *-а-* на исти начин као на пр. у *разазнати*³⁾.

У слоговима, у којима је било старо ђ, штампа г. Р. његове рефлексе на троструки начин: а) у кратким слоговима свуда има *је*; б) у дугим слоговима у стиховима, ако их треба читати као један слог, има *је*; в) најзад, у дугим слоговима у прози и у ретким случајевима где и у стиховима треба читати двосложно, има *је*. Али иако г. Р. у дугим слоговима у прози редовно штампа *је*, то ипак још не значи да се ту у Д-ево доба свуда дуго *ѣ* редовно и изговарало као двосложно *је* — упор. у том погледу излагања г. Решетара у *Radu* 233, 162—163 и у *Slavii* VIII, 635.

Графику ркп. А требало је највише мењати у погледу група где данас пишемо једно или два *i* у вези са једним или са два *j*, пошто ркп. А читав низ различитих варијанти које се ту могу појавити бележи подједнако и пише ту редовно само једно слово: или *i*, или ређе *j*, или врло често *y*, ако је слог дуг. Тако једно од та три слова може да значи не само наше једноставно *i* или *j*, но и ове групе: 1. *ij* (на пр. у *skrij*); 2. *ji* (*mojih*); 3. *iji* (*stariji*); 4. *jij* (*mojijeh*); 5. *ijij* (*starijijeh*); 6. *i+j* (*tebi je*); 7. *j+j* (*moj je*); 8. *ju+j* (*koji je*). Овакав и сувише упрошћени начин древне графике добро показује како је тешко, или управо немогуће показати у модерној транскрипцији за сваку поједину реч како је она у оригиналу написана. Али осим тога, тај начин са своје многозначности лако може изазвати погрешку већ и код старог преписивача, или пак код данашњег приређивача текста. Једна таква погрешка, мислимо, увукла се и у наше издање. У *Mandi* (стр. 181) позива Анисулина служавка Катџа да уђе у кућу да би тамо преварила заљубљеног Лона де Заулиго, који очекује Трипчетову жену Манду, не слутећи каква му се превара спрема.

¹⁾ На пр. *Tir.* 164: *uzsluŝaju* = почну слушати, 784: *usplaču* = почну плакати, 785: *usprose* = почну просити, 860: *uspsuŝe* = почне псовати; стр. 235: *uzrade* = почну радити.

²⁾ На пр. стр. 174, 190, 207, 235, 290, 321, 334, 335, 343, 346, 363, 376.

³⁾ Исп. Вук *H. зав. Мат.* 5₁₁: ако вас *узасрамоте* и *успрогонете*.

Служавка говори Кати: „Uzidi gori, da Krise — da te ne poznaju u obraz“. Тако је у П-еву издању, па тако штампа и г. Р., који курзивним словом означава да је у А дотични вокал обележен као дуг, најчешће помоћу акута, а који „specijalno za његово (тј. рукописа А) у (s jednom ili s dvije tačke nad њим) što redovno стоји на крају riječi, a где и sredini, за дуго *i*, пише kurzivno *i*, на пр. *mír* = *myr*“ (стр. XXXVIII—XXXIX). А ипак нема сумње да је ту погрешка и да ту треба читати: „Uzidi gori, da (= али, као често) *krij se* itd. За ово своје мишљење наводимо следеће разлоге: а) није никако на месту да се ту, и то још некако у генитиву, спомиње име Кресе, „meštra od škole“ и несудењог љубавника Мандина; б) кад Анисула (стр. 176) обећава Лону љубавни састанак тобож са Мандом, место које хоће да му подметне њену служавку Катку, опомиње га да у соби не отвара прозоре, „er neće da ju poznаш“, и да је не зове именом; в) графика ркп. А како смо је горе описали, сасвим лепо допушта да рукописно „kryse“ читамо као *krij se*; упор. „скругто“ = *skrijmo* (387, напом. 2) или „рокруг“ = *pokrij* (406, напом. 2); г) сем тога, име *Krisa*, које се у ркп. А налази укупно шеснаест пута, само још на једном месту (177) има дуго *i*, док десет пута имамо *Krisa* (167, 171 bis, 177, 185, 191 bis), а четири пута чак *Krisa* (187, 192 bis, 193), где курзивно, тј. у ркп. А двоструко *s*, обележава краткоћу претходног *i*.

У својој је, дакле, транскрипцији означио г. Р. и квантитет вокала према ркп. А, и то помоћу курзивних слова. Он штампа, пре свега, курзивно слово за двоструки консонант којим се у А редовно обележава краткоћа претходног вокала (на пр. „selo“ = „sello“ у ркп.). На исти начин штампа и вокале код којих је дужина у А обележена акутом (на пр. „dar“ = *dár* у ркп.); курзивно пак слово са акутом штампа тамо где се у А — ређе, и то само на крају речи — употребљава за обележавање дужине удвојени вокал (на пр. „jâ“ = „iaa“ у ркп.). Најзад, курзивним *i* штампа рукописно *ј*, тј. *ī* и слич., као што смо видели мало пре.

Али се у ркп. А у неким случајевима које г. Р. наводи у критичким напоменама дуг вокал, тј. вокал са акутом, пише — као што се у први мах чини — место два иста вокала од којих је један на крају једне речи, а други на почетку друге, на пр. „sauanciat“, тј. *za avancat* (стр. 300, напом. 2), „dobjeda“, тј. *do objeda* (225) или „sopjesieta“, тј. *so onjezijeta* (311). За прва два случаја г. Р. сматра да овакав начин писања никако не претставља уједно и стваран изговор, већ да је писар ркп. А два

етимолошка вокала просто механички саставио у један вокал са акутом (*Rad* 233, 195); стога и штампа у свом издању: z[a] *avanca*t, d[o] *objeda* или p[o] *oga*ñ (стр. 207) где у *A* пише „*o*gagn“. Није нам довољно јасно зашто Г. Р. означава у речима *o*bjed и *o*gañ почетно *o* још увек као дуго, иако је већ рукопис. *o*, које је по његову мишљењу чисто графичко, раставио на његове саставне делове -*o o*-, а зашто штампа кратко *a*- у речи *avanca*t. Али сем тога, мислимо да је писар ркп. *A* по свој прилици ипак на овај начин забележио стварни изговор, тј. дуг вокал који је ту постао сажимањем два иста вокала. Г. Р. сам је констатовоао (*Rad* 233, 189) слично стапање -*oo*-> -*o*- у речи „*crnok*“ (145) место *crnook*, где у *A* пише „*ciarnók*“ и где је П. (138) штампао *črnok*. Можемо даље навести још један случај који, мислимо, добро потврђује нашу претпоставку да наведени примери претстављају не просто графички, већ прави фонетски појав; на стр. 141 и 293 налазимо, наиме, прилошки израз *pobjed*,¹⁾ тј. по обједу, у којему опет -*o o*-> -*o*-. У ркп. *A* није у овом случају означена дужина, што не треба да нас изненађује, пошто се у њему квантитет означава, додуше, тачно и готово без погрешака, али не и у сваком случају (*Rad* 233, 157). — Слични фонетски појав може се констатовати и у стчеш. споменицима (Gebauer, *Hist. mluv.* I, § 178 b), у којима исто тако налазимо *poobiedie*, тј. *po obědě*; графика -*oo*- означава овде *o*, из којег се даље развијало *uo* и најзад *u*, када је дошло, тако да кажемо, под удар закона о проширивању, што лепо показују примери *puobyedye* и *pübědni* (*ibid.*).

Друкчије опет стоји ствар са трећим примером „*sonjesiema*“. Г. Р. мисли да писање са дугим *o* ни ту не одговара стварном изговору, тј. да се ту није изговарао дуги вокал, већ да је писар ркп. *A* опет сасвим механички саставио два иста вокала у своје *o*, или, другим речима, да је то чисто графичка ствар. Али се овај случај разликује од претходних случајева тиме што ту немамо два етимолошка вокала, већ само један, наиме, други. За први пак вокал, као што се чини на први поглед, био је некако проширен сугласнички предлог *c* > *co*.

Ово је веома занимљив појав у нашем рукопису па стога бисмо хтели да о њему проговоримо мало опширније. Као што је

¹⁾ *ujutro i pobjed* (141); а сад *pobjed*, како сам пиуо, параš ми лјерša (293). — Mate Tentor (*Rešet. zbornik* 452) наводи исти израз из данашњег дубр. говора и упоређује га са *pobede* на Цресу.

г. Р. већ другом приликом (*Rad* 233, 194) показао,¹⁾ писар ркп. А, кад предлози *k* и *s* стоје испред речи која почиње вокалом, покатакд их тим истим вокалом проширује; на пр. *su* ušima (150), *sa* anđeli (168), *so* onjezijem (171), *so* onjezim (197), *so* ovom (223), *si* iñoranti (338). У оваком начину писања није доследан, јер понекад оставља сугласнички предлог и у таквом положају без икакве промене; на пр. *s* onjezijem (174), *s* ovizijem (281), *k* осу (341), *s* ovizijem (349), *s* ove tri tisuće (352), *s* istinom (361), *s* astutijem čovjekom (374), *s* ulice (385), *s* ovizijem (388). То су дакле два различна начина писања, од којих први има опет још две даље варијанте: писар, наиме, а) покатакд означава први од удвојених вокала као да је дуг, помоћу акута; на пр. *ko* ogñu (177; у ркп. „kó ogñiu“), *sa* amanti (317; у ркп. „šáamantj“) — б) или, и тако је у већини случајева, пише вокал само један, али га зато акутом означава као дуг, „premda је иначе, i u ñega i sada kratak“ каже г. Р. (I. с.); на пр. *s* očima (159, 259), *s* imenom (210), *s* oružjem (192, 358, 388, 389, 408), *s* ovom (206, 258), *s* ubozijem (215), *k* ubogu (218), *s* oholasti (243), *s* otvorenijem čelom (308), *s* onjezijema (311), *s* ovizijem (398), *k* осу (327, 352 bis), *s* ocem (348), *s* očiju (412).

На овај појав који је карактеристичан за ркп. А свратио је пажњу већ Петрачић, тако да писање као на пр. *so oniemi* м. *s oniemi*²⁾ убраја (стр. X) у неколико случајева који „ili su od manje vriednosti ili uprav pogrješke nastale s nedostatka pravopisnoga sustava“.

Како сада да разумемо и како да протумачимо овакав начин писања који је у нашим старим споменицима врло редак, али опет ипак није ограничен само на ркп. А? Да ли је ту по среди само ортографски појав, неки нарочити узус писара као што сматра г. Р., или пак треба ту да помишљамо на фонетски појав, тј. на дуљење почетног вокала речи испред које стоје предлози *k* и *s*, као што би се то могло закључити према писању на пр. *so* onjezim, *ko* ogñu или *s* onjezijema?

Г. Р. је исту особину утврдио у Лекционару Никше Рањине (од 1508 год.) и говори о њој у *Radu* 134, 103. И Рањина, са врло ретким изузецима (*k* otaru, *k* idolom), пише редовно на пр. *ki* Ivanu, *ki* Isusu, *ko* ovcam, *ku* ubogomu; *sa* Azarijom, *si* Isukrstom, *so* ovijem, *so* oružjem, *so* očiju, *su* učenici itd. Он чак

¹⁾ Бројеви страна које тамо г. Р. наводи односе се, наравно, још на П-ево издање — ми овде износимо наше примере већ према новоме издању г. Решетара.

²⁾ Али баш тај пример, уколико нам је познато, не постоји у ркп. А!

пoкaткaд пишe и *ki* Jezusu, *ki* Jordanu, *ku* vladao^{ce}m и слич.¹⁾ Г. Р. oвaј пoјaв тумaчe кaкo oсoбину кoјa „parovski нijе glasovna, već samo ortografska“, a нa другoм мeстy (*Rad* 233, 194) oбјaшњaвa пoстaнaк oвe oсoбинe тимe штo јe „Н. Рањина, oднoснo писaр њeгoвe мaтицe, мислиo дa пријeдлoг нe мoжe бити бeз вoкaлa²⁾ (тaкoгa нeчeг нeмa ни у тaлијaнскoм ни у лaтинскoм јeзикy), пa јe узимao уз кoнсонантски пријeдлoг слeдeћи вoкaл“. Прoтив oвoгa oбјaшњeњa мoгли бисмo нaвeсти дa јe, прe свeгa, и Рањина, кaкo штo нaлaзи из примeрa и излaгaњa сaмoг г. Р. (*Rad* 134, 1. с.), чeстo писao прoстo *k* — г. Р. истичe дa сe у тoм пoглeду слaжe сa Бeрнaрдинoвим лекциoнaрoм кoји „рeдoвнo пишe *k* и прeд *k-i*“; пa oндa дaљe, дa јe знao и зa прeдлoгe сa пoкрeтним *a*, пoштo пoрeд нaвeдeнoг *ku* vladao^{ce}m пишe и *ka* vladao^{ce}m, или пoрeд нaвeдeнoг *ki* Isusu (122, 131) дaлeкo чeшћe пишe и *ka* Isusu (укупнo сeдaм путa). Прeмa тoмe, и кaд би Рањина ствaрнo мислиo дa прeдлoг нe мoжe бити бeз вoкaлa, имao јe у нoрмaлнo прoширeнoм прeдлoгу *ka* дoвoљнo, врлo прoстo и згoднo срeдствo кaкo дa избeгнe прoстe суглaс. прeдлoгe, a нijе му никaкo билo пoтрeбнo дa сe у свaкoм случaју пoнaсoб oдлучујe, дa ли дa пишe *ki* или *ke* или *ko* или *ku* — сeм aкo oвaј нaчин писaњa ипaк нe трaжи другo oбјaшњeњe нeгo штo му гa дaјe г. Р. Oсим тoгa нe би трeбaлo дa сeтeмo с умa дa јe исти нaш Никшa Рањина 1507 гoд. пoчeо дa пишe свoј кaнциoнeр и дa јe тaј свoј рaд нaстaвљao дужe врeмeнa у истo дoбa кaдa јe рaдиo нa свoм лекциoнaрy. Нeбрoјeни случaјeви прoстих суглaсничких прeдлoгa *k*, *s* нa кoјe јe нaилaзиo у пeсмaмa Мeнчeтићa, Држићa и других, врлo су тeшкo, мислимo,

¹⁾ Aнaлoгију oвим случaјeвимa у кoјимa збoг пoдјeднaкoг писaњa дoлaзи дo мeшaњa суглaсникa *j* и *v* сa вoкaлимa *i* и *u* — пружaју нaм у стихoвимa нeки примeри синeрeзe кoјa сe врши, тaкo дa кaжeмo, сaмo oптички, или прeкo *j* (писaнoг кaкo *i*) или прeкo *v* (писaнoг кaкo *u*); нa пр. *Tir.* 1658: *i vjerenika* (4 слoгa), у ркп. „*i uierenika*“; *Stanac* 52: *se javimo* (3 слoгa); стр. 136: *da varkami* (3 слoгa), у ркп. „*duarkami*“ м. *da uarkami*. — Зaнимљивa јe синeрeзa прeкo *h*, oдмaх у слeдeћeм стиху: *proč jadu damo jad, proč himbi himbu damo*.

²⁾ Нeштo сличнo јe зaистa мислиo o кoнсонантским прeдлoзимa — *Ardelio della Bella*; oн, нaимe, у свoјим „*alcuni Avvertimenti per iscrivere, e con facilità maggiore leggere le voci Illiriche, scritte con Caratteri Italiani*“ кoјe јe стaвиo у пoчeтaк свoгa „*Dizionario italiano, latino, illirico*“ (Млeци 1728 гoд.), кaжe у oдeљкy „*Dell' Apostrofe*“: *Le particelle ka e sa si scrivono con l' Apostrofe. V. G. Invece di scriversi: ka meni, si scrive k' meni, k' Petru ecc.; similmente invece di scrivere e pronunziare sa drjevom, si pronunzia s' drjevom, sa priategljem, s' priategljem.*

допуштали да се у њему роди икаква сумња да у његову матерњем језику не би могли постојати предлози без вокала.

Г. Р. (*Rad* 134, 103) спомиње да му је П. Будмани скренуо пажњу на то, да се иста особина налази и код М. Дивковића. То је истакао и Ђ. С. Ђорђевић који је у својој студији о Дивковићу¹⁾ саопштио, да Дивковић „предлозима *k* и *s* често додаје самогласник којим почиње друга реч, уз коју стоје“ (*Глас* LIII, 45), и наводи примере: *ke* Ефежианом, *ku* умарлому, *си* Исукарстом, *со* овом поглавицом.

Из огледа текста Дивковићевих „Бесједа“ од 1616 год. стр. 122—133, који је Ђорђевић оштампао у Гласу LIII, 121—133, можемо навести још и ове сличне примере: *си* Исукарстом, з блаженом дивцом Маријом и *са* свиѐми светиѐм (123); *со* ова свиѐта (125); *со* овога свиѐта (126 bis).²⁾ Иначе употребљава Дивковић — као што уосталом лепо показује наш први пример (*си*, *з*, *са*) — сугласничке предлоге на уобичајени начин: *с* већиѐм трудом (123); *с* правиѐм сарцем (125), *k* виѐћиѐму веселиу (127); *з* дошастој слави (*ib.*) итд.

Али Ђорђевић није обратио довољну пажњу на другу једну особину која је од велике важности по питање којим се бавимо: Дивковић, наиме, покатакд означава дужину слога удвојеним вокалом, и то, управо као писар ркп. А, само на крају речи. У истом тексту наишли смо на ове примере: осам данаа (121), греха и залаа (124), злаа (*ib.*), сто мукаа (126), кораа (127), гриехаа (130 bis), добреѐ (асс. рлг. 129), добреѐ и правовиѐрне (асс. рл. 131), све устаиуѐѐѐ (асс. рл. 131), мнозиѐ (пот. рл. 126). боѐљеѐ (123), ђеѐ (3 л. множ., 123 quater³⁾, 126, 128, 131).

Могло би се с правом питати одакле Дивковићу овакав начин писања? Нећемо, ваљда, погрешити ако претпоставимо да се Дивковић који је свој *Науk* писао „ѐзиком Словинскиѐм, слови сарпскиѐми“, и то опет „за народ пуока словинскога“, упознао

¹⁾ Др. Ђорђе С. Ђорђевић: *Машија Дивковић*. Принос историји српске књижевности XVII века. Глас Срп. краљ. акад. LII 1896, 30—130; LII 1898, 1—135.

²⁾ Исп. и *со* оѐѐм (Наук 150^б), *со* оружѐѐм (у посвети Бесида), али и *с* овом малом тарговином (Злам. 4^б).

³⁾ На тој је страни два пута наштампано *ђе е*, као да је то *ђе је*, али није, већ је опет *ђеѐ* (3. рл.); упор. напротив: човиѐк хође (3. sing., 123). — Сличне примере за генет. множ. има и *Науk карсђиански* од 1611 године зламѐниаа (XI^б), словаа (XIII), ствариѐѐ (XIV^а), сабораа... научитеђлаа (43^а), кђлиучаа (262^а), грехаа 268^б), ствариѐѐ... крепостиѐѐ (286^а).

са обе наведене особине своје графике баш у дубровачким рукописима, пошто су његове везе са старијом дубровачком и далматинском књижевношћу ван сваког спора.¹⁾

Али сада да већ резимирамо: а) Н. Рањина који врло правилно и конзеквентно (Решетар, *Rad* 134, 150) означава дуге сло­гове двоструким вокалом — пише два вокала и тамо где после предлога *c*, *k* иде реч са почетним вокалом; б) писар ркп. А који дуге вокале или удваја или, и то много чешће, обележава акутом — удваја почетни вокал или, и то је код њега редовно, обележава га акутом и после *c*, *k*; в) најзад, и Дивковић који бар у неким случајевима удваја дуг вокал — удваја га и после *c*, *k*. Ако пак узмемо у обзир ову троструку паралелност у означавању вокала у обе категорије, да ли се већ сам по себи не намеће закључак да је у једном и другом случају по среди иста ствар, тј. дуг изговор дотичних вокала?

Г. Р. је добро приметио да се са његовим мишљењем о чисто графичкој природи овога појава највише не слаже узус писара ркп. А, који пише на пр. „sóčima“, „kúbogu“, на исти начин као речи са дугим вокалима, на пр.: „múž“, „nós“, „dóm“, „spúž“, „gós“. Стога је и покушао (*Rad* 233, 195) да и ову ствар објасни у складу са својим мишљењем, и то тако што је претпоставио да је ркп. А можда преписан „s matice gdje je i u tim prilikama; i uorce gdje se je biježila dužina vokala, bio napisan dvostruki vokal“, али да је писар ркп. А одабрао други, нов начин означавања, тј. само један вокал, а са акутом. Али, ако је већ и матица означавала обе категорије подједнако, и даље, ако је наш писар одабрао, додуше, друго, али опет заједничко и истоветно средство за њихово означавање — зар то управо не показује лепо да је и матици и нашем писару стајало до тога да буде на један начин означена и иста ствар, тј. дуг изговор вокала?

Г. Р. (I. с. 194) спомиње да нешто слично има у старочешком језику, а ми мислимо да баш у нашем случају треба поклонити што већу пажњу сведочанству стчеш. споменика који

¹⁾ Већ је г. Маретић (Јагићев *Archiv* VII, 415) доказао да су његови „Абрамови верши“ проста прерада оне варијанте Ветранићева „Posvetilišta Абрамова“, која се доскора приписивала М. Држићу и која се сачувала баш у ркп. А. Исп. даље што каже Ђ. С. Ђорђевић о изворима Дивковићевих дела (*Глас* LIII, 45—71), и нарочито о његову препису превода лат. песме *Dies irae, dies illa*, који је штампао са натписом „Пиесан на дан мартвиех“ у своме малом *Науку* од 1616 год., стр. 186—188.

у периоду од XIV до XVI века показују не само нешто слично, већ и пружају потпуну аналогију случајевима које сусрећемо у неким споменицима срп.-хрв. језика. И у њима налазимо примере:

а) kaapostolom, kaabramoui, ka Agabarovi, kaadamantynu; saapostoly (Gebauer, *Hist. mluv.* § 94, c);

б) z e^lamiczka, z eegipta, w eegyptye, we Egyptie, ze Egipta (ib. § 126, c);

в) од многобројних примера које Гебауер (о. с. стр. 233—235) наводи за дуго почетно *o* после сугласничких предлога, износимо само понеке примере из неколико група: *oba* — *ſ oobú ſtranu*, *ſ óbú ſtranú*, *ſ uobu ſtranu*, *ſ vobu* (тј. *s uobu*) *ſtranu*, *s úbú ſtran*; *oko* — *ko^oku*, *k uocžuma*, *ſ uoczy*, *okem w uoko*, *w uoczce*, *w uoczy*, *z uoczi*; *otec* — *k uotcy*, *k utczy*, *ſ ótzem*, *ſ ótzi svatými*, *ſ uotczem*, *ſ uotczy*, *w ootczy*, *w uotczye atd.*; *ovcě*: *w ówcie*, *z oowci mých*, *z uwecz* (о. с. § 178, c).

Док би се с обзиром на примере под а) и б) још и могло мислити да ту имамо само ортографски, или боље, само графички појав, примери под в) потпуно искључују свако такво тумачење, те никако не допуштају да сумњамо у стварно дуг изговор удвојених вокала. Јер дуго *-ō-* које се првобитно писало као *-oo-*, не само што се ту после правописне реформе Јана Хуса писало као *-ó-*, већ оно је подлегло и свим фонетским променама као свако друго етимолошко *-ó-*, те се под утицајем закона о проширивању мењало у изговору, па и у писму најпре у *uo*, па онда у *ú*. Преостатке таква дуљења као и промена које је оно изазвало показује и данашњи чешки језик у прилошким, односно предлошким изразима *vůbec* (=уопште; *v obec* > *vóbec* > *vuobec* > *vůbec*), *vůkol* (=унаоколо; *v okol* > *vókol atd.*), *vůči* (=према; *v oči* > *vóči atd.*) и у глагол. *zůstati* (*z-ostati* > *zóstati atd.* поред простог глаг. *ostati*). Иначе су се све дужине овога порекла изгубиле у новочешком језику. Њихов нестанак објашњава Гебауер утицајем аналогије: према *otec* почело се опет говорити и *k otci*, место старијег *k ótci*, *k uotci*, *k ũtci*. Зашто се та аналогија¹⁾ није проширила и на три наведена прилошка израза лако се може разумети, с обзиром на нарочиту природу прилога уопште.

¹⁾ Место „аналогијом“ би, можда, ко други тај појав објашњавао или утицајем системе или тиме што морфема *otec* чува свој првобитни облик и њиме поново продире и тамо одакле је био истиснут — све би то била само различита терминологија која се, додуше, мења у току и у духу времена, али која, на крају крајева, означава исти процес.

г) на пр. *ucho* — w úcho, w úfi, wúffy, wu vffy, vwuffy, ku vffyma (о. с. § 193, с). И овде је дужина почетног вокала у таквом положају несумњиво доказана променама које је изазвао закон о проширивању: $\bar{u} > au$ (а касније, у новочеш. *ou*). Упор. *zaufsy* (тј. $z-au\acute{s}i < z-\acute{u}\acute{s}i < z-u\acute{s}i$) или *z uuher*, али и *z Auher* и *w Auhrzjch* (ibid.).

Старочешки језик, дакле, даје нам непобитне доказе да је заиста у њему постајао дуг изговор почетних вокала после сугласничких предлога *k*, *s*, *v* и *z*. Али не само с тога разлога, него већ са обзиром на саму природу аналогичног појава у неким срп.-хрв. изворима како смо га покушали објаснити, сматрамо да ту није по среди само графички или ортографски узус којему би било врло тешко наћи оправдања или објашњења, већ напротив мислимо да је писар ркп. А својим начином писања и у овим случајевима тачно означавао стварни изговор дугих почетних вокала после предлога *k* и *s*. Према томе, сматрамо даље да не би требало да се у тексту нашег издања чини разлика на пр. између „so ovom“ (у ркп. удвојен вокал) и „s ovom“ (у ркп. један вокал, а са акутом), већ да би било сасвим оправдано да се штампа „s ovom“ и у првом случају; а задатак је историске граматике срп.-хрв. језика да овај појав узме у разматрање и да му да потребно објашњење.¹⁾

Под крај III поглавља (стр. XXXIX) напомиње још г. Р. да све што је он сам додао, штампано је у тексту у угластим заградама. Такви су додаци доста разноврсни као што то показују примери из *Tirene*: *ne[r]* tvoje liposti (318), *bez kog[a]* (1064), *psuje [i] vika* (1220)²⁾ — овде су махом додата слова која су била изостављена при штампању млетачког издања. У другим је случајевима г. Р. додавао слова која нису била штампана услед упрошћене или сувише фонетске графике извора: *mo[j]* je stan (445), *s drazim* me (956), *[s] seřankam* (1015), *[s] snom* (1990), *[s] susjedom* (1219), *ku[d]* čeř (1225, 1229, 1239), *[s] satirom* (проза испред 1393, 1537), *[s] životom* (1448, 1484). Као што видимо, врло често требало је допунити предлог *s* испред речи које почињу са *s*, *z*, *sh* или *ž*, јер се предлог у таквом положају не бележи ни у изд. В, С ни у ркп. А. То је г. Р. спровео кроз цео Држићев текст, за разлику од Петрачића који на то није обраћао пажњу те је штампао на пр.: *svojim drazim* м. *[s] svo'im drazim* (*Pjes.*

¹⁾ Исп. у том погледу Гебауера о. с. 92, 235 где се помишља на утицај полугласа (сѣ, кѣ) и акцента.

²⁾ Или, можда, било би боље: *sve psuje, vika [te] domote*.

Јув. 19₁₀), s pjevaoci m. [s] spievaoci (ib. 26₁₂₇) итд. Али су ипак, по нашем мишљењу, остала у тексту понека места којима би требало на исти начин додати предлог *c*: *Pjes. Јув. 16₇*: Raj [s] svitlim zvjezdami tvo[j] je ures i dika; *Tir. 1206*: ter bih ga [s] zlom srićom domome poslao tja; стр. 133: [s] smijehom reče mi; 157: Љubav večeras hoće združiti Vlaha Sarkočevića [s] svojom vjerenicom.

У *Pjes. Јув. 6₃₋₄*: Ње¹⁾ ures izbrani, zlati pram [i] kosi,
prilike komu ni, svim srce zanosi;

није г. Р. згодно попунио свезом *i* слог који је у другом полустиху недостајао. То већ показује цело место, а нарочито заменица *komu* која се односи на реч *pram*, тако да ту треба допунити не свезу *i*, већ предлог [od] kosi. Упор.: Ње prami od kosi (*Pjes. Јув. 3₅*); ka prami od kosi (+ zanosi, ib. 7₃); Vežem te od kosi mo'im pramom zlatime (*Ven. 304—305*).

У реченици: *toj te poslje[d]ñe čuh (Skup 233)* опет је г. Р. помоћу заграда означио да је у рукописном „posljeñe“ допунио слово *d*. Мислимо да је требало овај случај некако издвојити из категорије осталих додатака којима је пре свега сврха да се помоћу њих или допуни оно што је било у изворима с непажње изостављено или да се графика извора доведе у склад са данашњим правилима. Ево зашто! Облик *posljeñe* како пише у ркп. *A*, не претставља само графичку особину, нити је у њему писар непажњом пропустио слово *d*, већ је он стварно у старом језику постојао. Г. Р. (*Rad 136, 119*) саопштава да у Задарском лекционару „*može katkada i od dñ ispasti d*“, наводи примере: *posliñu (bis), posliñe, najposliña* (поред *najposlidñi*), али уједно каже да Бернардинов и Рањинин лекционар имају само *poslédñi*. Према томе могло би се, можда, помислити да та реч у облику без *d* није била у оно доба позната у Дубровнику. Међутим баш исти Никша Рањина написао је у своме канционеру два пута ту реч без *d*: Менч. III 29₈, Држ. 48₇, а в. и 43₁. То се, додуше, не види на први поглед ни из текста Јагићева издања (St. р. hrv. II, 133, 379, 384) нити из његових напомена, чија је главна мана што Јагић у њима већином не наводи како пише у ркп., већ износи као писање рукописа поједине речи у оном облику како је он мислио да их треба читати. У том је погледу доста често грешно или поступао недоследно, па тако је било и у нашем случају. На првом од наведених места Јагић штампа у тексту „*poslidñji*“ (тј. „*poslidñi*“ по данашњој транскрипцији) и у напмени каже да у оба

¹⁾ У тексту штампар. погрешка *Ne* м. *Ñe*.

рукописа, тј. у Рањинину канционеру и у акад. ркп., пише „posligni“ — али то никако није „poslidni“, већ једино *poslini*. На другом месту (Држ. 43₁) Јагић није био доследан, те штампа у тексту „poslidnji“, иако у напмени каже да ту ркп. фрањ. библиотеке бр. 17 има „poslidnji“, — али ту наводи управо своје нетачно читање, јер у ркп. пише опет „posligni“, тј. *poslini*, као што смо утврдили проучавајући тај ркп., па исто тако пише и у ркп. некада Пуцићеву (сада у Прагу), из којег је ркп. фрањ. библиотеке¹⁾ директно преписан (и за то смо нашли јасне доказе), а који Јагић није имао у рукама. На последњем пак месту (Држ. 48₇) опет имамо у тексту „poslidnje“, али Јагићева напомена: *poslogne, cit. poslidjuje* — не даје смисла већ услед две штампарске погрешке (о м. *i* у првој, и м. *n* у другој речи). Тек кад их поправимо, и кад узмемо у обзир што за наше место износи А. Кронија²⁾ 67 који, као своју транскрипцију писања у ркп., наводи „poslinje“ — онда видимо да је Рањина и на овом месту написао „poslignje“, тј. опет *poslinje*.

Према томе што смо такве облике могли констатовати и у Дубровнику у првој половини XVI века, мислимо да би било много боље да је г. Р. штампао реч *posljednje* у тексту без икаква знака, а да је навео у напмени рукописни облик (без *d*) као што је то учинио у другим случајевима где отступа од рукописа. Или пак, кад већ штампа (*Tir.* 1102) према ркп., а без икакве напомене реч „gdiо“ (тј. *dio* = *dělъ) која је тако ретка,³⁾ онда је могао и овде примити у текст облик *posljeđe*.

Што се пак тиче облика *posljeđi* и слич. које г. Р. тумачи тако да је ту испало *d* од *dñ*, довољно је познато да се и данас у неким дијалектима губи *d* у групи *dn*: *jèna* м. *jedna*, *jàna* м. *jadna* у Дубровнику, Сарајеву и Ужицу, *gřna* м. *grdna* у Прчању (упор. М. Rešetar: *Der štokavische Dialekt* § 71, стр. 151),⁴⁾ или *gřna*

1) Ркп. фрањ. библиотеке бр. 17 није, уосталом, рукопис један као што је мислио Јагић, већ су то два засебна фрагмента која су из заједничке матице, тј. из Пуцићева рукописа, преписала два писара од којих сваки има своју засебну графику, иако им је писмо на први поглед доста слично.

2) Arturo Cronia: *Il Canzoniere Raguseo del 1507*. Zara 1927. Pubblicazioni della Società dalmata di storia patria. Serie II, fasc. I.

3) Будмани (RJA s. v. *gdjeti*) нетачно наводи да се налази само у Белину и Стулићеву речнику. Али упор. на пр. и код Наљешковића (St. p. hrv. VIII): *kako se gd'je* (?) *ljubav, kamo naš razgovor* (105₇), где треба, можда, читати: *kamo se gdjě ljubav itd.* Али исп. и г. Р., *Rad* 119, 20.

4) Wo aber eine dentale Explosiva vor einem *n* steht, da kann die Explosion ausbleiben, so dass dann die Gruppe den akustischen Eindruck eines langen (doppelten) *n* macht.

м. *grdna*, *jenđ* м. *jedna* (али ипак *jādan*: *jādnā*) на отоку Рабу (упор. М. Кушаг: *Rapski dijalekat*, *Rad* 118, 7). Иако г. Р. (I. с.) говори само о групи *dn*, ипак наводи из Прчања и *bđňak* м. *badňak*, *nājzañi* м. *najzadñi*, те би према томе и група *đñ* губила тамо покаткад своје *d*. Али можда би се специјално за наш случај — који у старим споменицима остаје потпуно осамљен — могло примити и друго тумачење. Као што се, наиме, не губи *m* из групе *mñ* у речи *potoñi* м. *potomii*, већ је облик *potoñi* образован аналогички према *pokoñi* (из *pokonñi*) — исто тако, мислимо, није сасвим искључено да и у облику *posljeñi* имамо опет аналогичко образовање према односу *sada*, *tada*, *njekada*, *svagda*: *sadañi*, *tadañi* itd. = *poslě*: *poslě-ñi*.

*

Следећа два поглавља, IV. *Život Marina Držića* (XL—LXXV) и V. *Književni rad Marina Držića* (LXXV—CXIX) — претстављају две сјајне, богато документоване студије из области историје књижевности, које неминовно захтевају да буду приказане засебно (а ми се надамо да ћемо то моћи учинити на другом месту), да би се на тај начин могло по заслуги оценити све оно чиме је г. Р. допринео бољем познавању и Држићева живота и његове делатности, и да би се могло исцрпније проговорити о многобројним проблемима које ту г. Р претреса, а које решава не само на основу критичког процењивања познатих већ података, него и ослањајући се на многе нове чињенице које је сам открио и марљивим архивским радом прикупио. Па опет, и нехотице морамо поредити савесни и замашни рад г. Р. — и то не само у погледу мноштва изнесених факата, већ пре свега у погледу метода научног истраживања — са оним што је о Држићеву животу дао у своме издању Петрачић који почиње речима: „Godina koje se je rodio Marin Držić, nije poznata. Kukuljević piše itd., износи у 21 врсти све што се онда о животу нашега песника знало, и завршава: „Umro je oko g. 1580. kako je zabilježeno na kraju povele od Stanca u rukopisu Rucićevu“ (стр. V). И то је било све!

Али, као што рекосмо, нећемо овде улазити у суштину излагања г. Р-ових, већ ћемо се ограничити само на неколико напомена. Добро је пре свега што је г. Р. (VII, нап. 1) скренуо пажњу на погрешку Н. Петровског који је, прештампавајући у своме делу „О сочиненіяхъ Петра Гекторовича“, Казань 1901, живот М. Држића из тако зв. „Генеалогіје Држића“ од 1603 год., погрешно прочитао „mugaio“ (тј. *зудар*) м. „musico“ (упор. CXXVII) па је тиме завео и Б. Водника, који у својој *Povijesti hrv.*

knjiž. 156 каже за нашег песника да је био и градитељ. Напротив, у почетној партији исте „Генеалогije“ коју г. Р. штампа међу Прилозима (СХХVI—СХХVII), по препису д-ра А. Халера, не слаже се текст, у неколико ситница, са нашим властитим преписом истог документа, по којему би, мислимо, требало читати: место *nota ab eterna memoria — nota al* есс.; м. *et po* аpresso — *et perciò* есс.; м. *altri sua antecessori — ... suo(i)* есс.; м. *si descrivera — si descrivera* (fut.). — Поводом причања Цријевићева да је нашем песнику био учитељ и васпитач његов стриц, песник Џоре Држић, сматра г. Р. (стр. XLVII) да је то можда Цријевић изводио из речи *Pjesni 24*₅₋₇: „poslušaj... Držića... s kim ċrći i ĥđdi njekada i Ćore“. Али такво тумачење ипак неће бити тачно, јер не можемо претпоставити да Цријевић не би разумео цело место и не би тачно увидео да се реченица „s kim ċrći“ итд. не односи на *Držića*, већ на *vile* (ст. 6) — с вилама сада М. Држић „dan vodi“, а с њима је некада „orćio i hodio“ и Џоре, па и Менчетић је с њима „izvodio tanačse“. Упор. за цело место *Tir.* 119—150.

*

Увод издања завршује поглавље VI. *Prilozi* (СХIХ—СХLVIИ) у којему, поред неколико докумената врло важних за песников живот, прештампана су и четири Држићева политичка писма која бацају интересантну светлост на сам крај живота немирног и лакомисленог песника. Из њих, наиме, излази да се наш песник у претпоследњој години свога живота упустио у врло опасну пустоловину и да је тражио од тосканског војводе Козме I моралну¹⁾ и материјалну помоћ, како би могао извршити у Дубровнику државни удар, отети власт из руку властеле и поверити је народу, те на тај начин „crear una nova Republichetta che starrìa tanto bene in quelle bande quanto si puo immaginar“ (стр. СХХIV)! Начин на који је хтео да своју демократску замисао оствари тако је био наиван, средства којима је хтео свој план да изведе тако су била недовољна (un sesanta о росо рiu di Valenthomenj (СХLIII) — тражио је од тосканског војводе!), да је цела ствар морала изгледати врло неозбиљна, те није никакво чудо што су његова врло учтива писма и понизне молбе за потпору остајале без одговора.²⁾

¹⁾ Или, донекле, и неморалну — он је пре свега тражио од тосканског војводе да му олакша борбу против племића на власти на тај начин, што би му противу њих добавио „una scomunica papale... o finta (II) o vera“ (стр. СХХХIХ).

²⁾ Држићева писма пронашао је у јануару 1930 г. Jean Dayre у Државном архиву у Фиренци, па их је уступио г. Решетару за његово издање (с. LXVI—LXXIV). Упор. Jean Dayre: *Marin Držić conspirant à Florence*. RES X, 1930, стр. 76—80.

*

Али сада да се опет вратимо тексту нашег издања. Хтели бисмо у општим цртама да мало исцрпније покажемо како је г. Р. свој текст и са спољашње стране опремио да буде што јаснији и читаоцу приступачнији, а да уз то дамо и неке своје напомене.

Врло често налазимо у издању поједине речи које су означене *апострофом*. Тај се знак употребљава у више разноврсних случајева од којих бисмо хтели неке да споменемо:

а) апострофом се означавају облици императива без наставка *-и* или *-j*: *požal'te*... *čuva'te* (*Pjes. љuv. 1₂*), *scien'te* (*ibid. 21*), *ustav' se* (4₄), *prid'* (10₂₅), *priklon'* (10₃₀), *ktje'* (14₁₈), *prim'* (17₆), *upus'* (тј. *upust'* 17₈), *pita'* (24₄₈), *vlada'* (27₂₈) — па исто тако је и у комедијама у стиховима и у прози. Али у *Hek. 169—170*:

*Morebit ovi dan, to mi da dobra kob,
budem ја ukopan [s] sestricom u jedan grob,*

требало је, мислимо, у првом стиху опет штампати *da'*, пошто цела ситуација захтева да ту буде императив-оптатив у 3 л. једн., а никако аорист, као што то показује већ и реч *morebit*. За императив без крајњег *-j* можемо из *Hekube* навести још и ове примере: *pogleda'te* 366, *nemo'* 881, *pušta'* 973, *da'* (+ *sada*) 1213, *da'* (3 л. једн. као у нашем случају, + *tada*) 1409, *da'* 1430, *proliva'te* 1728, *utješa'te* 1730, *da'* 1928, 2378, *ni čeka' ni gleda'* 2651.

б) истим се знаком бележи *t'* (из *tī*, датив лич. замен.) које се налази не само у стиховима, већ и у прози¹⁾ доста често, исто онако као, опет у обе категорије, налазимо окрњен облик *s'* за 2 л. једн. глаг. *биџи*. Али у *Pjes. љuv. 2₃*: *jur s' u њem odkriva | što vik ni моć izrit* — требало би *s'* да значи рефлексивну заменицу *се* са апокопованим *-е*. Ако се ова апокопа уопште игде код дубровачких песника налази, она претставља тако редак и изузетан појав²⁾ да мислимо, да би и на нашем месту требало штампати: *jur s[e]* и *њem odkriva*, а читати са простом синерезом *се* и, као што имамо на пример у *Pjes. љuv. 26₁₉*: *Nijesam, nego sad zgodī mi се upazit*.

¹⁾ Исп. већ код Цоре Држића акростих пес. 26: *Ћore t' pisa* (St. p. hrv. II, 365).

²⁾ Код Цоре Држића, на пр., имали бисмо једини случај у песми 65_{141—142}, где Јагић у издању (St. p. hrv. II, 406) штампа: *ter моćni svi s' blagom на svoj stan vratili | i zdravo s pridragom опćinom sastali*. Али цело место, већ на први поглед, није у реду. Јагићево *s'* (тобож апокоповано *се*) управо је предлог *s*, а рефлексивно *се* уопште се изгубило као што то показује већ ркл. у коме према Кронији о. с. 68 у другом стиху није *s*, већ *se* „aggiunto

Нешто слично, додуше, имамо и у *Hek.* 2339: uljezi, ni sumnit, | er Grci s' spravljaju — али овде, пре свега, ни најбољи ркп. *Ve* ни ркп. *Du* овога *s* уопште немају, а друго, ако изоставимо свезу *er*, не смета пуни облик заменице *se* правилном броју слогова. Свеза *er* није ту потребна, па је у оригиналу свакако није ни било — она је ушла у стих, по свој прилици у значењу декларат. *jer = da*, тек онда кад је писар погрешно помоћу ње повезао реч *sumnit* са следећом реченицом, пошто није осетио да ту инфинитив *sumnit* стоји апсолутно, без икакве објективне споредне реченице, просто у одговору на питање у ст. 2337. Чим је уласком у стих свезе *er* био нарушен правилни број слогова, онда су писари ркп. *Ve* и *Du* просто изоставили заменицу *se*, док ју је писар млађег ркп. *O*¹⁾ опет унео у стих, али у апокопованом облику.

в) речи као *mo'e*, *ko'e* (код Петрачића „мое“, „кое“), *tvo'e*, *svo'e*, *mo'a*, *tro'e*, *se'e*, *što'e* и слич. треба читати као један слог; слично и реч *ponavla'u* (*Pjes.* *luv.* 11₁₅; код П. „ponavljau“) важи за стих као тросложна реч. Али у *Tir.* 1207: *da* такој *ne ide | stri-
la'uci* чељад — недостајао би, кад бисмо читали као што је означено у тексту, један слог у другом полустиху. Исти би случај био и у *Hek.* 749: *Čemu* огаи | *zla smrt | s* Тројоме *u'edno*.

Реч *Dijana* штампао је П. подједнако „Diana“ и у *Pjes.* 3₄ и у *Pjes.* 5₁₈, али г. Р. штампа на првом месту *D'jana* пошто ту треба читати двосложно, а на другом пак месту, где је реч тросложна, штампа *Dijana*. На исти начин означава г. Р. и случајеве где у речи *prijatelj* треба у стиху да читамо групу *-ija-* као један слог, на пр. *pr'jateljice Stan.* 45, *pr'jateља ib.* 73, *pr'jateљski Tir.* 181, *pr'jateљska ib.* 213. Али у *Hekubi* такво означавање није спроведено до краја; док у почетку г. Р. штампа *pr'jatelj* 66, *per'jatelj* 87, *pr'jatelj* 115, или *Pr'jamovih* 69, оставља даље једну и другу реч без икаква знака. Међутим у *Hekubi* имамо још 25 примера речи

da altri“, значи, неуспели покушај да се место некако исправи. Према томе треба, по свој прилици, читати први стих овако: *ter* моћи сви *s* *blagom* на *stan se* *vratili* itd. Да ту никако не мора бити на *svoj stan*, добро показује слично место код Наљешковића 107₄₋₇ (*St. p. hrv.* VIII), где се према „у strani и туђој“ (Ц. Држ. 65₁₃₇: и туђој још strani) каже: *Došadši* пак *na stan* (тј. у завичај, кући), *kad* *ufah* роџинут itd. — Како је у том погледу код Д. Златарића, в. А. Vaillant: *La langue de Dominko Zlatarić* I, § 119, 222, 234 — и ту би био један једини случај апокопованог *se > s'*, а ни тај никако није сигуран: Il n'y a pas chez Zlatarić d'exemple sûr de la forme аросорее *s' pour se* (§ 119).

¹⁾ О рукописима *Hekube* в. стр. XXXIII—XXXIV увода.

prijatelj где треба *-ija-* читати као један слог,¹⁾ а три примера (1942, 2056, 2452) где иста група чини два слога; у имену пак *Prijam* први је случај још три пута (1173, 2251, 2506), а двосложно *-ija-* у тој речи имамо осам пута (67, 75, 86, 1074, 1343, 1494, 1562, 2614).

И група *-iji-* ако је треба читати као један слог, означена је у издању *'-ji-*; тај је случај обично у компаративу, на пр. *Pjes. љuv. 10₈₈ najvern'ji*, где млетачка изд. *B, C* имају „Naj uerni“, а П. штампа „najverni“; упор. *gorč'ji* („gorci“ *B, C*; „gorči“ Петр.) у *Pjes. 25₄₈, star'ji* (*B, C* „Stari“) у *Pjes. 26₄₈* или *slavn'fega* у *Stan. 234*.

У *Tir. 609* штампао је П. погрешно *Ub'jen sam zadosti* itd. Ф. Р. ту штампа, разуме се, *Ubjen*, исто онако као што штампа и *pjan*, на пр. *Ven. 19, 27, 37*, или *pjanico* 61 или *pjanče* 129. Али уколико се тиче баш израза *ubjen*, приметили смо извесну недоследност, и то опет у *Hekubi*. Тамо, наиме, читамо: *jes tri dni ki ubjen | tuj leži kraj mora* (10), *Bjenje* od srca, oni zli strah (467), *sinovi ubjeni*, | *kćeri odvedene* (1347), али на даља три места одједном имамо облик *ubijen*: *tko ubijen leži toj | Trojana od vaših?* (1849), *tko je od vaših sina | ovdi ubijen* takoj sad? (1851), *ubijeni* a sin tvoj, | *kako znaš, neprijatelj* (2057).

г) апострофом су даље означени и облици *part. praet. act. II* који су, и то најчешће слика ради при крају окрњени, тако да се свршавају на *-l'*; на пр. *gojil'* (+ *bosil*) м. *gojila*, *Ven. 79*; *ranil' jes* м. *ranilo*, *Tir. 172*; *n' vidil'* (+ *vil*) м. *vidilo*, *ib. 192*; *ne bi ktil'* (+ *vil*) м. *ktila*, *ib. 476*; *potlačil'* (+ *vil*) м. *potlačila*, *ib. 1558*. Али исто тако требало је означити апокоповане партиципе и у *Pjes. 4₁*: *Je li se ikada, o luzi, gdi vidil*, || *pod nebom dosada od ove ljerša vil?*, и даље у *Pjes. 6₈*: *uzdišu kim mpozī, zatravil* mene *jes* — јер је ту субјект *ljerša vil* из првог стиха, а није у функцији субјекта реч *iges* из трећег стиха, као што би се можда на први поглед могло чинити.

д) апострофовани су, најзад, и облици датива заменице *она*, која у том падежу у Држићевој прози врло често гласи или *jo'*, или *oj*, или чак и само *'o'*, и, као што смо већ видели, дативи и локативи једн. придева жен. рода који покатакд, опет у прози, долазе без крајњег *-j*, на пр.: у *veliko' smo tuzi* (стр. 202) и слич.²⁾

¹⁾ 791, 884, 958, 1127, 1827, 1902, 1938, 2043, 2057, 2060, 2084, 2090, 2324, 2243, 2468, 2501, 2555, 2595, 2597 (овде штампарска грешка *prijateļa*), 2609, 2623, 2642, 2646, 2648, 2673.

²⁾ Такве облике, а нарочито *jo'* м. *joj*, доста често налазимо и у Рањнину канционеру, иако се то довољно не види из издања (*St. p. hrv. II*), пошто је Јагић у таквим случајевима већином просто штампао *joj*.

Најзад треба споменути и то да је г. Р. много олакшао брже и тачније разумевање текста тиме што је понеке речи снабдео акцентом или знаком дужине; он на пр. доследно разликује *nī* (= није) од *nì* (= ни, нити), *prī* (= прије) од *pri* (предлог), *čās* (= част) од *čās* и слич.; он даље штампа *jāk* (= као), *ne mnì* (3 л. императ.), *đstavi* (2 л. једн. аор.), *đpći* и *hđdi*, *izvodi* (3 л. једн. аор.), *mladić fī* (= тај), *zđlěni* (вокат. од *zělēn*, -i f.), *đvo* (= ево) и слич. И краћи облици присвојних заменица свуда су означени, на пр. *mđ* (= моје) *gospoје* итд. Само нам није довољно јасно, зашто је г. Р. означио дужину у речи *nalipā* (*Pjes.* 11₂₀) — зар треба ту да буде баш генитив множине, а не може бити генитив једине, што би било много обичније или, можда, једино тачно?

На крају бисмо хтели истаћи још две три ствари: код *Pjesni* 25 (*Tužba Ľubmira od komedije Tirenе*) ставио је г. Р. напомену: *isp. u Tireni stih. 949—984*, што је очигледно омашка, пошто *Pjesni* 25 одговарају у *Tireni* једино стихови 259—362, а никако ст. 949—984 у којима Љубмир очајно јадикује због тога што му је Сатир уграбио Тирену. Стога и напомена уз стихове 949—984: *isp. Pjesan br. 25*, требало би да дође на стр. 77 уз стихове 259—362.

Venere 167—8: O luzi zeleni, mним da prī do danas

meu *nami* čuven nī božice tužan glas;

Не само г. Р. него и П. штампа овде „meu *nami*“, али ипак нема никакве сумње да ту треба да буде „meu *vami*“, пошто ту „*Venera božica... tužeći se govori*“ и у своме се говору обраћа зеленим луговима. Ова погрешка сигурно потиче већ из издања или из ркп. *A — v* које се писало као *u* лако се могло заменити са *n*.

Tir. 284: *kako sam od sebe*, Миљенко, *nie te stid?* Могло би се мислити да је ту требало штампати „*sama od sebe*“ и читати са обичном синерезом.¹⁾ Али, можда је ту по среди и друга ствар; није, наиме, искључено да је реч *sam* у честим везама са рефлексивном заменицом у различитим падежима (*sam sebi*, *sam себе*, *sam sobom*, *sam od себе*, *sam за себе*, *sam po sebi*) постајала у песничкој пракси у неку руку, тако да кажемо, *indeclinabile*.²⁾

¹⁾ Исп. А. Vaillant: *La langue* § 234 о *sam od себе* у А² 1130.

²⁾ У Џоре Држића, на пр., налазимо ове случајеве: а) у песмама које су сигурно његове: *sam себе prikori* (10₉), *ter viruj sam sebi* (45₁₀), *Rekoh tuј sam sebi* (49₇). *Sam sebi ја rekoh* (49₂₇), *sam себе kunući* (50₈) *sam sebi zavidim* (61₃); б) у другим песмама које су под његовим именом у Јагићеву издању (*St. p. hrv. II*): *sam sebi govore* (57₁₅), *sam себе kunući* (64₈), *koliko sam себе* (69₈), *sam u sebi* (73₉), *sam po sebi* (73₈₂), i *kupu sam себе* (101₄). — Утицајем аналогije таквих правилних веза, а не апокопом, тумачимо пак и: *Gdi može sunačse sam себе razdvojiti* (33₈₁), где је Јагић (стр. 372) штампао *sam себе*.

Ibid. 1066: Zao ti je došao dan, ni *ovaj* bez jada! — Нема сумње да ту место *ovaj* треба да буде *ovoj*; упор. Što može bit *ovoj*? (1070); što je *ovoj* vaj meni? (1071).

У овом је случају, по свој прилици, само штампарска погрешка која би требало да уђе у исправке које износи г. Р. у засебном списку испред свог „Uvoda“. Тај би се списак могао и проширити још на друге ситне грешке које ће, додуше, и сам читалац лако моћи да поправи. Овамо иде на пр. *jeđnako* (XXII, ред. 8 одоздо), *složenjn* (м. *složenju*, XXXIII, р. 14 одоздо), *ěiñeñe* (м. *čičeñe*, XXXVII, р. 12 одоздо); *đimidio* (м. *dimidio*, LXIII, напоm.), *Mažibrudić* (LXIV, р. 6 одозго), *vašcga* (м. *vašega*, LXXVIII сред.), *Vednik* (м. *Vodnik*, LXXXVIII сред.), *inaèe* (м. *inače*, CIII, р. 14 одоздо), *Gona* (м. *Ġona*, CIX сред.), *đelle* (м. *delle*, CXXVII, р. 8 одозго), *de* (м. *de*, *ibid.* р. 9); *eose* (м. *cose*, CXLIII, р. 8 одоздо), *Ne* (м. *Ñe*, *Pjes.* 6₂), *m* (м. *mâ*, *Tir.* 944), *tnžna* (м. *tužna*, 129, р. 10 одоздо), *a toje* (м. *a to je*, 136, р. 8 одоздо), *ped* (м. *pod*, 311, р. 5 одозго), *p Rim* (м. *u Rim*, 317, р. 1 одозго), *Hjedbude* (м. *Htjedbude*, 359, р. 5 одоздо — *Hjedbude* и у П.), *ehe* (м. *che*, 391, р. 9 одоздо), *u tuzi* (м. *tuzi*, *Hek.* 206), *iue* (м. *ine*, *Hek.* 1451).

*

После свог у сваком погледу савршеног издања дела И. Бурђевића (Ињата Џорџи) дао нам је, ево, г. Решетар друго, са истом марљивошћу и савесношћу обрађено издање дела Држићевих, једног од најважнијих, а уједно и најинтересантнијих споменика дубровачке књижевности. Више је него сигурно да нам није пошло за руком да у свом приказу у довољној мери истакнемо, колико нас је г. Решетар задужио овим првим критичким издањем Држића, који је, захваљујући његову усрдном заузимању, престао да буде књига која је читаоца просто бунила услед многобројних нејасних, загонетних или неразумљивих места у своме тексту. Међутим потпуно смо уверени да ће свако ко буде имао прилике да се бави проучавањем дела Марина Држића моћи и сам по заслуги да оцени велику услугу коју је г. Решетар учинио нашој науци, и да ће осетити према њему искрену захвалност на његову великом и примерном труду који је подједнако и у ово издање уложио.

Ошкар Колман

4. — FRANK WOLLMAN: *Njegošuv deseterec* (Засебан отисак из часоп. *Slavia* IX, 1931; 55 страна).

Аутор који је досада марљиво радио у области историје словенских књижевности, па се и сам активно књижевношћу

бавио, нарочито као драмски писац (в. списак његових радова на крају засеб. отиска), прешао је неочекивано на ново, сасвим друго поље. Он је у горњој студији покушао да објасни и протумачи ритмички склоп Његошева десетерца. Полази од познатог већ факта да у Његошеву десетерцу — за разлику од десетераца народних песама — чешће налазимо на крају стиха двосложну реч са кратким првим слогом, критички разматра и негативно оцењује мишљења која су досада била изнесена у намери да се објасни Његошев ритам, и, најзад, даје своју властиту теорију. Та се теорија ослања пре свега на претпоставку да је Његош говорио старијом штокавском, непренесеном акцентуацијом, тако да је његов говор имао претежно јампски карактер који је његов „српски језик приближавао рускоме“ (стр. 51). Ова је претпоставка била потребна писцу због тога што сматра да је Његош у погледу ритмичког склопа својих десетераца у *Гор. вијенцу* стајао под утицајем — Пушкина, и то нарочито под утицајем његова *Бориса Годунова*, који је писан у јампском пентаметру, а „који је неоспорно први драмски узор за Његоша“ (стр. 52). Идеја да се Н. угледао на Пушкина доиста је сасвим нова и, разуме се, врло оригинална — штета само, што се ту писац морао задовољити простим тврђењем без икаквих стварних доказа.

Да је Њ. заиста говорио непренесеном још акцентуацијом, у то, мислимо, не треба да се сумња, али сасвим је другог карактера питање да ли је ова акцентуација имала тако важну улогу и у ритмичком склопу његових десетераца као што претпоставља писац. Г. В. је у то чврсто уверен,¹⁾ и то пре свега стога што је онај јампски карактер Њ-евих стихова приметио и у рецитовању *Г. вијенца* на Цетињу. Начин на који су Њ-еве десетерце рецитовали неки Црногорци, а нарочито цетињски учитељ Милутин Поповић, друга је, наиме, основа ауторове теорије и управо њен камен темељац на којем је саграђена. Слушајући, дакле, како Поповић и други декламују *Г. в.*, г. В. је најпре утврдио да сваки Њ-ев десетерац има три члана, од којих први обухвата почетна четири слога испред редовне цезуре, док граница између другог и трећег члана није везана за одређено место. Ово је опажање, разуме се, тачно, јер на исти начин, ако хоћемо, можемо поделити сваки десетерац и у народној песми, те сз Њ-ев уметнички десетерац у том погледу ни у чему не разликује од

¹⁾ „У Његошеву десетерцу, то јест у његову ритму, акцентуација је фактор од великог значаја“ (стр. 19).

хиљада и хиљада народних десетераца, у којима нарочито цезура после четвртог слога претставља правило од којег нема отступања. Али г. В., у сагласности са својом пушкинском теоријом, не тражи разлог овој цезури код Његоша једино тамо где јој се одмах може наћи објашњење, тј. у народној песми, већ види и ту утицај Пушкинов, пошто је „сигурно да су највише цезуре Пушкинова пентаметра изазвале оно строго чување цезуре после 4 слога у Његошеву десетерцу“, јер је „Његош сигурно свој десетерац покатакд упоређивао са Пушкиновим јампским стихом од пет стопа“ (стр. 52).

Али г. В. иде сада даље. Он сматра да је открио „праву суштину Његошева ритма“ у звучном таласању које је у декламацији примећивао као „пењање акценатских елемената“ (пењање, које је „пре хроматично, но интензивно“, стр. 26) на почетку стиха („плима“), а као постепено опадање у његова два даља члана; у почетку потоњег стиха обрне се то таласање, па се опет постепено пење све до краја стиха, да би у даљем, трећем стиху опет постепено опадало. Покатакд иде звучно таласање у обрнутом правцу: на почетку ритмичког одељка имамо степен најнижи („осека“), таласи се постепено пењу у првом стиху, постепено опадају у другом, а опет се пењу у трећем (стр. 25). Г. В., констатује у *Г. в.* још даљу трочланост: Његош — тако бар г. В. каже — везује у један ритмички одељак обично по три десетерца (*ibid.*), те на тај начин образује извесне „ритмичке терцине“, (стр. 44), а при том — „терцине Дантове *Божанствене комедије* биле су по свој прилици песнику на уму“!! Г. В., додуше, и на другом месту (стр. 49) каже да је „силабичка верзификација талијанска сигурно много допринела да се очува спољашни чврст оквир десетерца“,¹⁾ али свакако неће својом аргументацијом придобити никога ко би с њиме хтео поверовати у споменути утицај Дантових терцина! И то утолико пре, што већ из његове, уосталом врло замршене, ритмичке анализе почетка *Г. в.* (стих 1—50) на стр. 20—24 и стихова 1400—1420 на стр. 31—32 сасвим јасно излази да ова друга трочланост није нимало обична, већ напротив врло ретка, пошто је сасвим случајна.

¹⁾ Иначе о Њ-еву десетерцу износи г. В. два сасвим супротна мишљења: „Број од 10 слогова је овде споредна ствар и покатакд је само на хартији; при грађењу ритма није био Његошу закон, па стога није закон ни у живој декламацији“ (стр. 29). — „Од овога востоковско-пушкинског стиха разликује се Његошев десетерац тиме, што се у њему строго чува број од десет слогова и цезура после четвртог слога, а то у стиху „Песама“ није правило“ (стр. 52).

Оба места која је подвргао својој анализи прештампао је г. В. и са акцентима из антологије Karl H. Meyer und A. Stojićević: *Serbo-kroatisches Lesebuch* (Göttingen 1927, стр. 2 и 6) — али он то нигде ни једном речи не спомиње, него чак и наводи (стр. 20) да у анализованом тексту „изнад речи је акцентуација новоштокавска, како је у изолованим речима (енклиза и проклиза је, разуме се, обележена отприлике у београдском размеру)“. Овај заиста чудноват поступак лако би у неупућена читаоца могао побудити мишљење да је, прво, г. В. сам снабдео Њ-ев текст новоштокавским акцентима,¹⁾ а друго, да се г. В. збиља сам потрудио да утврди како је са енклизом и проклизом у београдском говору. Али једно и друго мишљење било би неоправдано—г. В. је све то, лепо и готово, у неку руку узео на послугу од проф. Стојићевића! Међутим ми смо очекивали да ће г. В., када је већ констатовао да је Његош говорио непренесеном акцентуацијом, и када је чинио закључке на основу читања *Г. в.* учитеља Поповића, изнети према *Шоме* читању и текст Његошева *Г. в.* Овако нам он говори о *Г. в.* на основу једног читања, а сам текст наводи према савременом читању *Г. в.* проф. Стојићевића!

Али г. В., све у знаку магичног тројства, иде још даље! Његош је, по његову мишљењу, појачао ритмичко дејство почетка *Г. в.* још и тиме што је тобожњи ритмички одељак од три десетерца *Шри пуша* поновио! (стр. 25) — после „осеке“ у 3 стиху долази „плима“ која достиже свој врхунац у 4 стиху, док се у 7 стиху таласи опет повлаче. Али према ауторској анализи, ритмички се члан свршава већ у 8 стиху и не обухвата више 9 стих, као што бисмо очекивали према ауторову излагању! Уопште, што се тиче теорије „плиме и осеке“, никако не верујемо да би њоме била изражена „права суштина Његошева ритма“. Оно „звучно таласање“ које је г. В. опажао у декламацији учитеља Поповића, рецитатора и глумца-дилетанта у позоришним претставама *Г. в.*, није било очигледно ништа друго но безазлена манира декламатора из народа, који једноставно тражи начина како би својој декламацији дао више живота, полета и свечаног тона. Могли бисмо ту упоредити познату маниру сталног пењања и падања гласа, како у нашим школама понеки неспретни ученици декламују ма коју песму, тако да наставник често муку мучи да

¹⁾ Али зашто би то управо чинио, кад при својим испитивањима на Цетињу „није показивао интерес“ (стр. 18) за декламаторе са новоштокавском акцентуацијом, пошто је њихов изговор сматрао за неоригиналан или чак донекле покварен утицајем школе?

би из њихова декламовања избацио баш оно „звучно таласање“, на које г. В. толико полаже код свог декламатора Поповића. А у томе он чак иде тако далеко да, углавном, на основу свог ритмичког принципа, одлучује „да је Г. в. ипак драма“ (стр. 55) и да је уверен да ће се овај „ритмички закон Његошев“ згодно моћи употребити и за интерпретацију текста и за његово издавање (стр. 31). Али примери које за то наводи показују управо нешто сасвим друго. Он, наиме, својој теорији за љубав, ставља тачку после стиха 20 и после стиха 1417, пошто се тамо свршава тобожњи ритмички члан. Али са овом се интерпункцијом не може сложити нико ко иоле узима у обзир логичку везу и граматички, синтактички склоп песникових мисли на наведеним местима.¹⁾ Дакле, већ и овако неслагање између теорије и стварности јасно показује да ту није по среди некакав „ритмички закон Његошев“, него проста декламаторска манира. Али штети на основу такве манире како се она данас јавља правити закључке о ритмичким принципима песника који је преминуо пре осамдесет година — то је, без сумње, покушај не само смео, него и потпуно неуместан, па зато и узалудан. Надамо се, уосталом, да ће се неки од јужнословенских стручњака примити задатка да, с већим правом него ми овде, прикаже ауторова излагања и да праведно оцени резултате његових испитивања²⁾. А тај задатак неће бити прост ни лак, пошто се г. В. местимице изражава доста загоњетно и пошто са извесном чудноватом неумереношћу, а често, како се бар нама чини, и без стварне потребе, додирује сваковрсна питања која се односе на ритмику, метрику, мелос и оркестрику у српској народној поезији, као и на фонетску страну, акценат и квантитет српског језика и његова цетињског наречја у прошлости и садашности.

На крају нашег приказа још бисмо само желели да обратимо пажњу на неке омашке чисто формалног карактера које смо приметили у студији г. Волмана:

1) Српско име *Драгиша* мушко је име, иако би својим обликом могло — у извесним, разум се, случајевима — да буде узрок

¹⁾ Опет ритмичким принципом, и то појавом секундарних акцената хтео би г. В. тумачити и развитак познатог *-x* у генит. плур. именица у црногорским говорима (стр. 14, нап. 2)!! Без обзира на то да је ово питање већ давно, а на сасвим другој бази решено — који би чудотворни ритмички принципи или акценатски односи могли објаснити исти појав у прашком и средњечешком говору (на пр. у *takevejch hodnejch pápučh, hromada práznejch láhvich; v tom hustým vobilim*)?

²⁾ Док је наш приказ био у штампи, изашао је већ реферат г. М. Решетара у *Прилозима* XII, 135—138.

малој забуни. Стога није тачно кад говори г. В. о пок. проф. Драгиши Лапчевићу, писцу познате *Теорије књижевности*, као о — жени (с. 2).

2) На неколико места наводи г. В. у српском оригиналу речи појединих лица са којима је дошао у додир на Цетињу и у његовој околини. И то чини не само ради тога (као што би се можда могло некеме у први мах учинити) да, уплећући овде онде по коју српску реч, дода своме раду понешто угодна и интересантна шаренила, већ чини то нарочито онда, када хоће да *ipsissimis verbis* дотичног лица потврди тачност својих опажања. Иако не сумњамо у компетентност ауторових објеката или саветодаваца, ипак никако не верујемо да је стварно „домаћи човек, из Доњег краја“ потврдио некакво ауторово опажање чудноватим „Е, чини *се ми*“ (стр. 14). Или је можда, с урођеног Црногорцима кавалерства, хотимице употребио *чешки* ред енклитика? Уосталом, мало је сумњив и српски цитат из уста Ђ. Пејовића на стр. 17: *Кшо* га нечита итд. На крају крајева, Пејовић је стар човек од својих осамдесет година, па је можда, нарочито за једног странца, и мало неразговорно изговарао — али израз „пјевање уз *гусала*“ г. В. свакако није чуо ни од кога од својих црногорских саветодаваца! А ипак тако пише на стр. 19 нап. 2, а поново на стр. 36.

3) На стр. 45 пише г. В. „преносење“; његови Црногорци иако говоре јужним наречјем, употребљавају облик „песма“ (стр. 46 bis); на истој страни пише г. В. „изпјевао“, а правописних грешака (нечита, неможе) има и на стр. 14.

4) Срп. глаголу *мешати* редовно одговара чеш. *klásti* или *stavěti*, а готово никада чеш. *metati* (= бацати). Ако пак г. В. у цитату из Маретића (стр. 4) „преводи“ израз *мешао је* тобожњим синонимом „*házel*“ (= бацао је), он даје Маретићевој мисли сасвим другу боју и нетачно значење, пошто у њу уноси израз који г. Маретић не би никад ту употребио.

Као што рекосмо, наведене омашке су чисто формалне природе, односе се само на ауторово познавање српског језика, те можда и нису од бог зна каква значаја за оцењивање тачности ауторових опажања или резултата до којих је дошао¹⁾; али и без тога ти резултати необично изненађују, као што смо видели, својом и сувишном — оригиналношћу, која покатакд прелази у извесну наивност или произвољност.

Ошакар Колман.

¹⁾ Уосталом, Сиверсова школа, а нарочито П. Верије (*P. Verrier: Essai sur les principes de la métrique anglaise I, x*) чак и препоручује да се врши ритмичка анализа стихова на сасвим непознатом језику. Упор. *R. Jakobson. Základy čes. verše. Praha 1926, стр. 27.*

5. — Д-р ДИМ. ЂУРОВИЋ, Руски књижевни језик. Београд 1931 (Српска манастирска штампарија, Ср. Карловци 1930) с. 1—137.

Д-р Д. Ђуровић, хонорарни наставник за руски и црквено-словенски језик на Богословском факултету у Београду; написао је књигу која и по своме писцу и по предмету који је у њој обрађен заслужује да не остане занавек незапажена у нашој научној делатности. Д-р Ђуровић већ неких двадесет година ради на словенској филологији. Још пре рата он је објавио досада своје највеће дело: *Говори общесловјанскога језика* I, 1913, с. 153+V. „Руски књижевни језик“ јесте после дуге паузе његово друго опширније дело из језика. Та књига обухвата ове делове: Увод 3—9, фонетику 13—33, морфологију 37—99, из синтаксе 103—117, додатак (текстови) 121—130, литературу предмета 131, исправке 132, садржај 133—137.

Изнети садржај те књиге довољно показује шта је писац обрадио у тој својој књизи. Судаћи по тим насловима, ми унапред наилазимо и на њене недостатке, а то је несразмерност у обради фонетске и морфолошке стране руског књижевног језика. Размер је 1 : 3. Таква несразмерност протеже се кроз целу књигу. Писац се задржава и сувише дуго и без потребе на стварима које заправо и немају непосредне везе са предметом или је покатак одвећ кратак, али не и концизан, а уз то и врло нејасан тамо где бисмо очекивали да је самог предмета ради требало опширније проговорити. Та неједнакост у обради могла би се тумачити тиме што је писац намерно брзо прелазио преко ствари које су или опште познате или научно већ утврђене, а да је зато документовано објаснио она питања која нису била досада предмет специјалних студија. Д-р Ђуровић није, међутим, дао ништа ново. То још не би значило да је његова књига због тога рђава и непотребна као практичан уџбеник. Велика је штета што писац није више посветио пажње тој практичној сврси, него је задржао прилично непопуларан начин излагања, тако да се добија утисак као да је писац имао и виших намера. Али у томе он није успео.

Ја се нећу задржавати на ономе шта је требало да се у такву делу опширније обради, а шта да се изостави. То би готово значило написати сасвим нову књигу. Оно што нам је сам писац дао у својој књизи пружа већ довољно материјала и за једну опширнију оцену него што је овај приказ.

Књига д-ра Ђуровића има, по моме мишљењу, неколико слабих страна. То је већ споменута нејасност у излагању, што врло отежава читање и просто умара нашу пажњу. Зато не би било занимљиво када бих редом изнео она многобројна места у тој књизи која вређају наше језичко осећање. Довољно је да наведем само овакве рђаво састављене и мало књижевне реченице: Фонетика језика проучава само готову израду органа, акустичка перципирања проучава гласовна спајања (13); гласовне промене полазе од личности и шире се у друштвеној средини, обустимајући је сву, или њен један део, или, најзад, налази отпор, обусловљен неспремношћу састава оруђа речи у тој околини (15). Претстава о гласу постаје већ тада гласовном претставом, кад је ова готова у нашим оруђима говора услед трајности перципирања слуха (15). Морфологија је наука о облицима појединих речи, које ове добивају у саставу израза при слагању подмета и прирока и његових додатака (37). Сви остали облици речи, који не спадају у мењања ових, зову се облици стварања речи (39). Именице средњег рода на *-о* имају падежне наставке или флексије као и именице мушког рода прве тврде промене, сем именица на *-ко*, које у пот. рл. имају флексију *-а*, а именице на *-ко* имају *-и-яблоко-яблок-и, ...* (46). Глаголи су се разликовали и стварањем речи и значењем облика коњугирања (80). Основе претстава везују се у акту размишљања ради саопштења другима састава речи (103). Облик 3 лица рл. има главни положај у једним спајањима, обележавајући спајање неодређеног лица у множини с глаголским обележјем, у другим — спајање зависне речи (у спајању с подметом) (104).

Ту нејасност још више појачава веома велик број различитих штампарских грешака. Писац је додуше унео у своју књигу *исцрпке* (132), али ни коректура њихова није пажљиво извршена. Те грешке врло често сметају да се ствар тачно разуме, те није увек лако погодити шта је заправо сам писац хтео да каже. На пр. у оваквој реченици: књижевност, која је дубоко ушла у решавање социјално-економских питања и у тајне човечје душе, тражећи искру божју ради стварања света, за којим чезне човечанство (3); или ово: Овакво дуго *ж* постаје када у изговору при стицању два *ж* или групе *шж, сж, зж*, где се врше једначења због чега се изговарају два *жж* (24). Понекад се може наћи прави смисао по контексту као: *огонь горити* треба: *огонь не горити* (28). Или: На исти начин је — *ся ошврдило и исцред -й*, а треба: *ся је ошврдо и иза -й*

(30), руски нагласак је већином узлазан м. узлазан и низлазан (32). Именица *дишя* добива у gen., dat., instr. и loc. sing. нарастак (?) — суфикс *-яш*, у српскохрв. *-еш*, а у множини га одбацују и мењају (ко мења?) у корену *е* (*ѣ*) на *-и*; а треба: *-и-* на *-е-* (*-ѣ-*) (52). Од *нейрелазног* глаголског облика стварало се трпно и повратно стање (80) м.: Од прелазног. — ... али 1 и 2 л. множине [од глагола *дам*] као и код глагола *итать* (83) м. *ѣть*: исп. *едим* и *дадим*, али *имеем* Abl. облик се употребљава при облицима глагола *бышь* других глагола м.: *бышь* и других глагола (112). Код глагола *несвршеног* типа (88) м. *свршеног*, тј. садашњи партиципи (*привдуцій* и др.).

Мањих грешака има скоро на свакој страни: наречију (13), у сложницама (17), прилог м. прирок (91), пророк м. прирок (107), изазива *прешставку* множине (112), сложне реченице м. сложене (113). Чак су и многи примери из руског језика остали неисправљени: на пр. ничево м. ничего (27), гордской м. городской (29), немножо м. немножко (98), гнишеъ м. гниешь (95), под старост м. под старость (111), месецев м. месяцев (111), тепер м. теперь (114), поидем м. пойдём (114), сели бы м. если бы (115), отогд м. оттого (12), Тјучева (у наслову!) м. Тјучева (126).

Уопште читалац мора бити врло пажљив и опрезан. То све ипак није доста. Треба познавати унапред све оно о чему д-р Ђуровић расправља у својој књизи. То је на пример акценат у руских речи. Не само што је готово већи део речи руског језика остављен без акцената, него има случајева где је акценат нетачно обележен. На пр. облик *дишя* има кроз целу јединицу погрешан акценат: *дишяши* ... м. *дишяши* (53), лекаръ м. лекарь (45), мдей м. мдей (97). И фонетска транскрипција није без замерке, па и тамо где није у питању техничка немогућност да се тачно обележи изговор: на пр. пад'ѡвкъ (19) и пад'ѣѡѳка (28) м. у оба случаја *пад'ѡѳкѡ*; *в'с'јо* (20) поред *ѳсеѹда* место *ѳ'с'о ѳ'с'еѹда*, *з'в'ѡзды* м. *з'в'ѡзды*, *шр'јох* м. *шр'ох*, *ѡшыр'јох* м. *ѡшыр'ѡх*, *шр'ем'ја* м. *шр'ем'ја* итд. (73), *п'ед'ес'јаш* *шезде'јаш* — *п'ѡд'ес'аш* *шз'д'ес'аш* (75), *пзд ѡблакѡми* (3), али *ападнѡм* (72) м. *абаднѡм*.

Када је све то тако, онда неће бити одвећ чудно што има грешака и ван српскохрватског и руског језика. На пр. из прасловенског: *рѣпѣ* м. *рѣпѣ* (17), *вѣси* м. *вѣси* (37), *ѡгѡ* м. *ѡѡѡ* (25), *сѣть* (67) м. *сѣть*, е, г м. *l, r* (90), помоћу додавања суфикса *-t-* м. *-l-*, ишчезавали испред *-t-* м. *-l-* (91). Или уопште у словенским језицима: у словеначком *пеј* (у суперлативу) м. *пај* (63), бугарски

язъ м. азъ (65), пољски *perszy* м. *pierwszy* (76), чешки *kedi* м. *kdy* (96). Тако и даље: умекшавање опште балтичких *ð*, *k* м. *g*, *k* (17), литав. *geltas* м. *geltonas*, *sūnūs* м. *sūnūs* (16), грчки *ματῆρ* м. дорски *ματῆρ* (19), латински *ispse* м. *ipse* (69).

Сматрам да је све то довољно да покаже какви су формални недостаци књиге д-ра Ђуровића. Ти недостаци у коректури могли су постати и независно од самог писца. Међутим тешко је опростити грубе грешке у српскохрватском језику уваженог писца. Пре сам навео рђаво склопљене реченице. Али није лако градити јасну и беспрекорну реченицу када сама речничка грађа није сигурна.

На пр.: Реформисање правописа састоји се у следећем м. Реформа... (7). Правопис се јавио... као опште примљени начин *сликања* речи на *писму* (5—6). Писци 19 века не само да су обогатили књижевни језик обласним изразима и створеним у духу *народне етимологије* (5). На основу детаљног проучавања функција органа *изговора* класифицирају се гласови м. говора (13). Изговара се и у са *пошкраћеном* јачином изговора (24); јачина се не поткрађује! Зависне речи, које се *усличавају* по облику главним или основним (105).

Нарочито смета да се све правилно разуме пишчева оригинална терминологија. Да наведем само овакве случајеве: Место термина редакција или рецензија писац воли да то зове: графика или начин обележавања ћириловским словима руских речи, као и српских и бугарских (5); Физиологија гласова помаже проучавању дијалектологије м. дијалеката (13), *о* (м. *о*) *е* су прешли у *јасне* гласове у и *а* (м. *'а*) (15); мекани, узани самогласници (19); африката тј. *саставни* глас (25). Писати *присјавке* из воз м. префиксе (7); обично се име састоји из корена и неког *присјавка* или *суфикса* (37); именица дитя добива... *нарасјак-суфикс* -јат (52). Именице средњег рода на -о имају падежне наставке или *флексије* (46); непроменљива *узречица* бы (86). Ради ознаке *покрејшне* (?) или узајамне радње (86); *неучесјани* (тип) воскреснутъ (87). Прирок... стоји обично у *пот. падежу* (107); у реченицама *сличносћи* (108); падеж *производсјва* радње (113); *циљне* или намерне реченице (115); *сливене* реченице (116).

Такви изрази не треба да нас много изненађују, јер на крају крајева наш писац толико несигурно влада српскохрватским језиком да није увек у стању да разликује руски израз од српскохрватског. Исп. ове, мање обичне и непотребне русизме као: при чему се крајичак језика налази у *обласћи* горњих зуба (27); из-

двојене основе сасвим *ошсусѣвују* у савременом изговору („драв“) (38), Genit. partit. означава назив *вешшасѣвен*, чији неодређени део се налази под *дејсѣвом* субјекта (111); да се изрази степен *увереносѣи* (116).

Недопуштене су особито овакве грубе повреде нашег језика: зависно од *месносѣи* Русије (5); из запажања рада тих органа *речи* (м. говора) при перципирању гласова језика (13); гласови *ж, ш, џ* били су више предњенепчаног карактера..., зато и *сѣјање их* на писму... — Али се свуда види *закономерносѣи* језичких промена (15); језик додирује при врху испупченост изнад *неба* (26); *количесѣво* (!!) гласа се зове *крашкосѣи* или дужина његова у изговору (30); слог има две *вршине* (31); у Остромировом и Архан. (sic) *Јеванђељима* (67); Accus. објекта показује, да је овај *исѣишао на себе* дејство глаголске радње без ограничења (112). Ако додам још и руски прилог: *Вмесѣо* кто-нибудь, что-нибудь употребљавају се и изрази... (72) и чисто руску конструкцију и облик: јер се *кѣшемашам* (!!) додају наставци или облици (37), та несигурност у нашем језику код д-ра Ђуровића постаје још очигледнија. Имајући пред собом такав начин писања намеће се и нехотице поређење са оним кристално чистим нашим језиком свих уџбеника за руски језик које нам је дао проф. Кошутић. У његовим Примерима књижевног језика руског I², с. X стоји овако написано: „Код нас је досада било већином овако: ко учи туђ језик, квари свој, навикавајући се и нехотице на синтаксу која није српска, а ко учи руски језик може свој сасвим покварити“. Проф. Кошутић није навео конкретан пример за своје тврђење. Ја бих без оклевања предложио за то књигу д-ра Ђуровића.

Сви досада изнети случајеви тичу се углавном формалних, спољашњих недостатака. Толике омашке биле би саме довољне да се исказе неповољан суд о тој књизи. Негативне особине постају још веће када се изнесу и веома многи стварни недостаци. У књизи д-ра Ђуровића није проведена једна, одређена метода у обради питања која се у тој књизи расправљају. Поред мање или више научног излагања наилазимо и на популарно, односно површно тумачење. На пр.: незгодне за изговор групе... је жив изговор упроштио *избацивањем* или стапањем сугласника (29). Кад је нагласак на основи, онда самогласник *-и*, или *-е* (*ѣ*) у наставцима [у императиву] у већини случајева *исѣада* (86); откуда онда облици *сѣдѣ*, *будѣ* са меким сугласником *-д'*, одн. *-ѣ'* и сл.? Или: *ѣдинѣ*, откуда је руско *один* путем губљења *ознаке јошације* испред *ѣ* и појаве *-о* (72).

Има и нетачних, застарелих идеја. Писац на пр. говори о томе да су Словени у доба своје етнографске целине имали заједничко име *Slovēne* (3). То већ спада у романтику. Када набраја словенске језике, писац једноставно почиње са руским, и даље наводи пољски с кашупским, чешки са словачким итд. (3), а после: Руси се деле на три језичне групе — Великорусе, Малорусе и Белорусе (4). Нејасно би било из тога какав је генетички однос у руској групи: један руски језик (као што стоји на стр. 3) или три језика, „језичне групе“? Међутим одмах затим читамо: Кијев је био политичко и културно средиште Руса. То „сверуско“ расположење нашег писца огледа се и онда када он сматра да је Москва постала политичко и културно средиште најпре свих оних Руса, који су се јављали као потомци кијевских колонизатора некадашњих области Москве, Рјазањи (sic), Владимира и других области (4). Верује, дакле, и данас у неуспелу хипотезу Погодина-Собољевског.

Исто тако слаба је одбрана старог писања *mir* место новог *мир* на овај начин: Слово *i* такође је могло остати у извесним условима у правопису ради обележавања значења речи: *mir* „васиона“ и *мир* „мир“ (8) (д-р Ђуровић каже да је сам „своје-времено учествовао у научним споровима (sic) о тим словима“ тј. о *ѣ* и *i*). Како мало вреди таква аргументација доказује сам писац: Прво, што је руско *mir* превео са *васиона*, место да је ставио право значење *свеш*, али то дакако не би ишло у прилог његовој теорији (*свеш* = 1. *mundus*, 2. *sanctus*). На другом месту читамо Али се у језику пази и на смисао, на значење гласовних речи, а не само на гласове, јер често не одговара свакоме гласу или групи гласова само једно одређено значење: на пример „коса“ (14). Јасно је, дакле, да није било потребе обележавати нарочитим знаком ни реч „миръ“.

Није тачно тврђење да су аналогјом у *inst. pl.* место некадашњег наставка *-и* (sic, м. њ) све речи (sic) без изузетка добиле наставак *-ами* (15). Ни саме именице немају само једини такав завршетак, исп. *людѣми*, *лошадѣми* и др.

Нарочито је писац несигуран у прасловенском, на пр.: *ѣ* и *ь* су у прасловенском били полугласни самогласници (?), а постали су *ѣ* из *й*, *ь* из *ї* (м. *і*): поѣь (!), лит. *paktis* (16), умекшавање општебалтичких *đ*, *k* (тј. *g*, *k*) у *ж*, *ч* (у старословенском *жълѣтѣ* м. *жълѣтѣ*, *чрънѣ*). На основу таквог формулисања могло би се мислити да се старословенски језик развио из балтичког. Нејасно је и непотпуно

излагање: аналогijом наведених именица (на „умекшану основу“) у gen. sg. и nom. и ac. pl. јавио се наставак *-и* место некадашњег *ѣ* или староруског *-ѣ* (ѣ) (48); облик **dobrějši < *dobrějši* (где је *-ši* преко *ch* из *-si*, треба рећи из *-[ь] si*) (61). „Бројеви триста и четýреста постали су путем додавања броју **sъta(n)*, у облику множине бројева **tri* и *četyri*“ (75). Писац је, сигурно, помешао ариско *šatam* и прасловенско **sъto*. Руски облик *тысяча* изводи из „**tysęšta* ac. (?) *tysęšta*, цркв. слов. *тысѣшта* и *тысѣшта*“ (ib.). Ту је очито мешање прасловенског **tysę(ѣ)ѣa* и стсл. облика; рус. „второй (тј. второй) вторая вторая од корена **utor-* (76). Откуда је такав корен? И онда, шта има да значи „сутки... постало је од **sę-tykěť*“ (78)? Да писац није начисто шта је прасловенски а шта старословенски показује и овај случај: „Према томе би се могло закључити, да су у прасловенском језику **glagolъ* **glagolěti* (sic) **slovo-sloviti* имали значење говорити“ (79).

Некритичних места има и иначе. На пр.: Повратна заменица себя може се у руском језику скраћивати, као и у српскохрватском (30). Ту, међутим, не постоји исти однос. Интересантно је напоменути и овакво мишљење: У српскохрватском језику карактеристична је музикална страна нагласка; за то се овај језик сматра у том смислу са претерано музикалним нагласком. Музикалан узлазан нагласак је у њему на другом или кратком слогу, док је експираторан низлазан на кратком слогу (32). Шта то треба да значи?

Писац није нарочито јак у етимологији. На стр. 80 читамо: „Облик прирочности (!), тј. облик, којим се показује време (= **рокъ*, откуд је српхрв. израз прирок)“. То је, заправо, она народна етимологија „по превасходству“ коју д-р Ђуровић употребљава у рђавом значењу. Сх. „прирок“ је буквалан превод лат. *praedicatus* и ништа више.

Писац исто тако погрешно тумачи српхрв. дијалектично *џа* ($\leq$ **џь*) када га ставља поред пољског и чешког *со*, које је, међутим, постало из *čso* $\leq$ gen. sg. **čъso*.

Рђав утисак чине и многа некритична тумачења из руског језика. На пр. за т. зв. друго „полногласије“ наводи писац само два примера *горд ѡлн* (17), и то овај други погрешно м. *ѡлон*. Затим одмах (иако је *ѡлон* из **рѡлпъ*, исп. лит. *pilnas*) тврди да су се из *ѡг ѡл ѡл ѡл* развили *-ор -ол -ер -ел* (!) (17). Даље говори о т. зв. првом „полногласију“ (писац то назива „пуногласност“)

и даје ова четири примера: борода, голова, берег, пелена (!) (18); да реч *йелена* не спада у ту групу показују лепо остали слов. језици, у првом реду сх. *йелене* (нисмо ваљда и њих позајмили од Руса). Или оваква омашка: Такав правац стварања трпног стања [говори се о прошастом трпном придеву] сачувао је данашњи руски језик, тј. додаје се основи неодређеног начина суфикс -н, -на, -но или -т, -та, -то. Кад глаголски придев не означава одређен предмет или лице, и помоћу додавања наведеним суфиксима заменичких облика -ый, -ая, -ое, ако се има у виду одређено лице или предмет (90). Међутим то је требало рећи сасвим друкчије. Сложени се облик употребљава само у атрибутској служби, а несложени или прости у предикативној.

Таквих и сличних некритичних места нашло би се и више. Наводити сва таква места не би много помогло. Књига д-ра Ђуровића не би тиме постала употребљива и корисна. Другим речима, та књига има толико слабих страна, да би било боље и по њена писца и његове ученике да се уопште није ни појављивала у нашој школској литератури.

Тузла, 3-X-1931.

П. Ђорђевић

БИБЛИОГРАФИЈА

Библиографија за 1931 г.

расправа и дела из словенске и индоевропске филологије
која су изашла у Југославији

Скраћенице

- Бог Богословље VI (1931).
Венац Венац, књижевни омладински лист XVI и XVII (1931).
ВСЦ Весник српске цркве XXXVI (1931).
Гај Гајрет. Лист Гајрета, Друштва за културно и економско подизање муслимана XII (1931).
ГИДНС Гласник Историског друштва у Новом Саду IV (1931).
ГМВН Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini XLII (1931).
ГСГД Гласник Српског географског друштва XVII (1931).
ГСкНД Гласник Скопског научног друштва IX и X (1931).
ГлЕМ Гласник Етнолошког музеја у Београду VI (1931).
ГлПД Гласник Професорског друштва XI (1931).
ГлСПП Гласник Српске православне патријаршије XII (1931).
Глас Глас Српске краљевске академије CXLIV, CXLVIII (1931).
ГодНЧ Годишњица Николе Чупића XL (1931).
GMS Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XII (1931).
ГПГ Годишњак наставника Подгоричке гимназије II (1931).
DS Dom in svet XLIII (1931).
ЖОН Живот и обичаји народни 20 (СЕЗ6 XLVIII) (1931).
ЖР Живот и рад VII, VIII и IX (1931).
Зап Записи, часопис за науку и књижевност. Цетиње VIII и IX (1931).
ZbNŽ Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena XXVIII 1 (1931).
ŽIS Življenje in svet. Ljubljana X (1931).
E Etnolog. Glasnik Kraljevskog etnografskog muzeja v Ljubljani V (1931).
JV Jadranska vila, obiteljski list za književnost i kulturu. Omiš IV (1931).
JStr Jadranska straža. Zagreb VII (1931).
Jsl Jugoslovan (dnevnik) (1931).
ЈФ Јужнословенски филолог X св. 1—3 (1931).
KS Književni sever. Subotica VII (1931).
CrS Croatia sacra. Arkiv za crkvenu povijest Hrvata 1 и 2 (1931).
ЛМС Летопис Матице српске. Нови Сад 326—330 (1931).
Lovec. Slovenski lovec XVIII (1931).
LjZ Ljubljanski zvon. Ljubljana LI (1931).
Мис Мисао. Књижевно-политички часопис. Београд XXXV—XXXVIII (1931).

MI	Mladika XII (1931).
NVj	Nastavni vjesnik XXXVIII—XL (1931).
HE	Нова Европа XXIII—XXIV (1931).
NR	Nova revija. Makarska X (1931).
PV	Planinski vestnik. Ljubljana XXXI (1931).
Прил	Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор XI (1931).
Rad	Rad Jugoslavenske akademije 240 (1931).
СКГл	Српски књижевни гласник. Београд XXXI—XXXIV (1931).
S	Slovenec (dnevnik) Ljubljana (1931).
Спом	Споменик. Београд (Акад.) LXXI и LXXII (1931).
SC	Sveta Cecilija. Smotra za crkvenu glazbu s glazbenim prilogom. Glasilo Cecilijina društva u Zagrebu XXV (1931).
Čas.	Čas, znanstvena revija. Ljubljana XXV и XXVI (1931).
ČZN	Časopis za zgodovino in narodopisje. Maribor XXV (1931).
ČJKZ	Časopis za slovenski jezik, knjiž in zgodovino. Ljubljana IX (1931).

I Филозофија и језик

1. Белић А. Фонолошка конференција у Прагу од 18 до 21 децембра 1930 год. ЈФ X св. 1—3 (1931) 186—190.

Писац, који је био учесник на овој конференцији, говори о организацији и раду конференције и износи своје мишљење, које је доста песимистичко, о овој новој грани наше науке. Р. А.

2. Mayer Antun, Оцена бр. 3. NVj XL (1931) 82—85.

Истиче научну спрему пишеву и његову критичност у излагању спорних питања. Р. А.

3. Tentor d-r Mate, Pismo i postanak alfabeta. Sa 40 slika i tablom. Zagreb 1931. Стр. VI + 117.

Намењена широј читалачкој публици, ова књига претставља леп покушај да се у кратким цртама и на популаран начин прикаже постанак и развитак писма од најстаријих времена до данас, а на основу научне литературе. Писац се задржао и на писму код Словена (стр. 106—114). Приложен је и факсимил писма које је Никола Зрињски писао немачком аристократи курзивном глагољицом год. 1554 у Озљу. Р. А.

II О прасловенском и словенским језицима

4. Белић А. Словенски инјунктив у вези с постанком словенског глаголског вида. Глас CXLVIII (1931). Стр. 38.

Врло интересантна и важна за упоредну граматику словенских језика расправа; у њој се разматра питање односа словенског перфективног презента и индоевропског инјунктива, а у вези с тим питање личних наставака; цело питање добија ново осветљење. С. К.

5. Dujmušić d-r J. O glasovima slovjenških jezika od A. Mayera. NVJ XXXIX (1931) 232—233.

Саме похвале које Мајерова расправа не заслужује. В. оцену под бр. 8. Р. А.

6. Д. Н. Оцена: Д-р Дим. Буровић, Руски књижевни језик (Издање књижарнице Геце Кона, 1931 г.). ВСЦ XXXVI (1931) 1268—1269.

Кратак реферат, писан нестручно. Исп. критику у овом броју ЈФ, стр. 279—286. П. Ђ.

7. ИВКОВИЋ М. Оцена: Единството на българския езикъ въ него-вѣтъ наречия, отъ проф. д-ръ Л. Милетичъ [Български прѣгледъ, София 1929. Год. I, кн. I, стр. 3—21]. ЈФ X св. 1—3 (1931) 244—252.

Рецензент тврди да се језичко јединство буг. јез. не исказује у син-таксичким облицима, као што сматра Милетић који хоће „да прошири буг. језик на словенском земљишту преко и изван његових природних граница које су обележене гласовном системом“. И. се нарочито зауставља на гласовним особинама македонских говора (рефлекси прасл. *tj *dj, њ > e, њ > o) који „чине нарочиту групу јужнословенских говора, а никако не улазе у бугарско јединство“. То показује и т. зв. секундарна вокализација старог ж која није обухватила и макед. говоре, ма да М. и то узима као заједничку буг. црту. Најзад ни губљење деклинације није специјално буг. особина, јер ту није у питању падежни синкретизам, као што стално држи М., него је аналитичка деклинација туђег порекла (румунског и новогрчког). П. Ђ.

8. Мајер Антун, Гласовно стање словенских језика за сеобе Слове-на на Балканско Полуострво. ГПГ II (1931) 17—49.

Кратак преглед прасловенских гласова и гласовних појава без удубљивања у поједине научне проблеме. Са понеким тврдњама и формулисањима тешко је сложити се: на пр. „да је вокатив кнеже грађен по аналогiji“ (22 с.); „ст.-сл. аѣу-умба“; „неки су руски дијалекти у ненаглашеној позицији још задржали тај стари а“ (28 с.): т. зв. акање није стар појав; српско а из полугласника писац налази код попа Дукљанина (Ciaslavus) 33 с.; — ст.-сл. љ „се приближавао донекле нем. љ...“ (33 с.); ... „tec'i (ст.-сл. tešti) инфинитив од теѣа“ (43 с. -ткж!) и др. С. Н.

9. Malecki M. Onomastika u Poljskoj. Прил XI (1931) 223—226.

Написано поводом расправе В. Ташицког: Najdawniejsze polskie imiona osobowe, Kraków 1926, стр. 124. Rozprawy Akademji, Tom LXII. — Помиње најпре расправе из топономастике и ономастике које су издате пре рада Т., а затим даје приказ и неколико примедба формалног карактера расправи Ташицког. Р. А.

10. Милетић Б. Оцена: Ekblom R. Zur Entstehung und Entwicklung der slavo-baltischen und der nordischen Akzentarten. Skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. 26:2. ЈФ X св. 1—3 (1931) 237—244.

На основу објављеног материјала оспорава М. тачност Егблумове хипотезе о паралелном развиту првобитног акута и циркумфлекса у словенским и балтским језицима, а не слаже се ни са њеном применом на нордиским језике. — И другој Егблумовој хипотези: развиту балтиско-словенског / и ˘ из првобитно једног акцента, услед разлике у квантитету, одриче писац реалну основу, према садањем стању науке о акценту. Р. А.

III Етимологије, историја речи, тумачење речи, збирке речи

11. Bartoli Matteo, *Le Tre Basolche di Ragusa e la coppia basilica ed ecclesia*. RZb (1931) 413—429.

Полазећи од дубров. месног назива *Tri crkve*, који у најстаријим документима гласи *Tres Basilicae*, *Tre Basolche*, а у каснијим *Tres Ecclesiae*, *Tre Chiese*, аутор хоће да утврди хронолошки однос између два синонима *basilica* и *ecclesia*, у значењу „зграда у којој се врши служба божја“. На основу лингвистичке географије констатује, пре свега, да се термин *basilica* (у стдубр. *basolca*, у енгад. *baselgia* и у рум. *biserică*) очувао на највише удаљеној периферији романске области, док је у централној области преовладао израз *ecclesia* (франц. *église*, шпан. *iglesia*, тал. *chiesa*). Сличан се однос може констатовати у целом низу других парова синонима; *ub r — mamilla, incipere — initiare, intellegere — capire, potum — fructus, prope — vicinus* итд., за које се може показати, да су се слично као *basilica*, и изрази *uber, incipere, intellegere* итд. проширили из Италије, као из централне области, у перифериске покрајине (Rezia, Dacia), а овде су се — разуме се, *mutatis mutandis* са обзиром на даљи развитак тамошњих говора — и сачували, док су у самој Италији били истиснути од новијих израза *ecclesia, mamilla, initiare, capire* итд. На основу својих занимљивих и убедљивих излагања аутор износи ове закључке: како у Дубровнику тако и у другим местима где је живео латински, а касније романски елеменат, термин *basilica* (= богомоља) старији је од израза *ecclesia*, па се у извесној епоси проширио по готово читавом латинском свету. Новији израз *ecclesia* који је првобитно значео само *заједницу верника, верску организацију*, добио је касније (по свој прилици под утицајем семитског језика) исто значење као *basilica*, почео се у том значењу ширити из приморских градова пунске Африке, обухватио је целу централну област латинског језика, продирао је у току времена донекле и на њену периферију (на пр. у Дубровник), а у Дацију уопште није допро.

О. К.

12. Bonino Antonio, *Il Maluntum Raguseo*. RZb (1931) 441—443.

У низ топономастичких паралела у области Средоземног Мора иду, по ауторову мишљењу, и месни називи дубров. *Maluntum* и лат. *Mal(e)ventum* итд, првобитно име града *Veneventum*. У једном и другом називу види аутор као саставни део базу *mal-*, која се налази у многобројним именима планина или планинских места, и чија је семазиолошка вредност потврђена у албан. *mal'* = *брдо*. С обзиром на географски положај *Malunta* на мору, треба претпоставити да база *mal-* поред „брдо“ може значити и „обала“, као што је то у румунскоме (исп. срп. *брџи* „брдо“ и руски *бѣрегъ* „обала“).

О. К.

13. Bosanac d-r S. Критичне паромене. NVJ XL (1931) 202—203.

Исправља своје тумачење, изнето у NVJ XXXVII 219 стиха Ј. Палмотића: Тројанских *sred tabora*, бојну *čeljad bijegom plaši*. *Bijegom plaši boјnu čeljad*, вели сада писац, не значи „*tjerati ih, da bježe (bez obzira)*“, него „својим „*bijegom*“ плаши их“.

Р. А.

14. Будимир д-р М. Тауринум—Земун. ГИДС IV (1931) 188—194.

Тауринум није прозван по имену илирских становника у горњем Срему — Тауриста, него је самостално образовање од исте основе (*t/dauro*) и значи

на „брегу-рту“. Тако се и ово име може и по свом радикалном елементу *taur* — као и по суфиксу *штит* сматрати илирским. Р. А.

15. Vukasović Vuletić Vid, *Imena i prezimena zlatara u Dubrovniku XV v.* RZb (1931) 67—73.

Наводи 91 име и презиме; имена и презимена су скоро искључиво словенска, јер су златари понајвише људи из народа. Б. М.

16. Иљински Г. Ноја, *Lero, Dolerije!* RZb (1931) 459—463.

Насупрот општераширеном мишљењу да *Хоја, Леро* и *Долерије* претстављају митолошка имена, покушава писац да, на основу сличних рефрена у руским и пољским народним песмама, да једну нову етимологију. *Хоја* је 2 лице императива од глагола **hojati* „љуљати се“; *леро* (постало дисимилацијом од **lelo*) је исти облик глагола **lelati* „зибати или, још вероватније, вос. sing. од праслов. **lela* „љубимица, драга“; најпосле, *долерије* је по свој прилици настало сливањем предлога *do* са gen. sing. *лерије*, које је опет настало дисимилацијом од **relije*, које се са своје стране своди на праслов. **rēleja* и стоји у вези са рус. *рель* „љуљашка“. Значење рефрена било би дакле: „љуљај се, мила, при љуљашци“. Мало вероватно. Б. М.

17. Antonio Colombis, *Gravosa e Grūž.* RZb (1931) 443—445.

А. *Bajan* (RES IX 271—272) покушао је да протумачи постанак месног назива *Gruž*, па онда и *Gravosa*, од тал. *Santa Croce* („le port de la Sainte-Croix“). Али против таквог тумачења: *croce* > **kruž* па онда, услед промене групе *kr-* у *gr-*, *grūž* — Коломбис полемиче и претпоставља да треба полазити од облика *Gravosium*, из којег се касније развио тал. облик *Gravosa*, па онда, опет из њега, и слов. *Gruž*. Основа *grav-*, по његову мишљењу, прероманског је порекла; можда је ту по среди келт. *grava* „стена“, или пак, и то још пре, илир. **grabh* „дуб“ — тако да би управо назив *Gravosium* првобитно значео шуму око Дубровника. О. Н.

18. Коркут Дервиш М. Оцена: С. Тројановић, *Ватра* у обичајима и животу српског народа. Зап VIII (1931) 112—115.

Приказ и напомене: писац је преопширно обрадио неке крајеве (Србију и перифериске делове нашег језичког подручја), а друге готово сумарно, нарочито Босну; код имена србијанских села писац често не назначује крај, па се читалац не може снаћи у гомили географских назива; језик је и превише „народски“, и онде где томе нема места. Рецензент наводи и нека дела која би требало да Т. простудира пре него изда II књигу свога дела: Антун Хангај, *Живош и обичаји Мухамедоваца у Босни и Херцеговини*, Стефан М. Верковић, *Народне песме македонских Бугара* (Београд, 1860) и дело *Веда Словенах* (С. Петербург, 1881). Р. А.

19. Kuzmić Martin, *Povijesne crtice.* NVj XXXIX (1931) 219—226 i NVj XL (1931) 51—60 и 196—202.

Windi < Venetus, Veneti (e = i, t = d, Venet - : Winid -), Ven - eti = својта, племици; *Pupori* је gen. pupory: ženy; „od pupory sine plemeniti“ значи „plemići od cice, od maternjega mlijeka, od rođenja, dakle isto što bi imala značiti umjetna „pupkorizina“; ΚΛΟΥΚΑΣ < squel-: sq-[qo-s; | = ul = њ; према томе κλουκ > kľk- > kuk; κλουκ је, дакле, првобитно (κλουκας = „ткалац“); *Obilić* < арап. qabīl, ‚vrst‘ ‚rod‘: hrv. kōpīl; арап. qabīle ‚pleme‘: hrv. kōpile. „Po tome bi kōpīl, kōpile, Kobil-ić znači‘o: rođak, plemenik, član roda, plemena. В u

Kobilic bilo bi prvobitno, a *p* u ostalim riječima preko ngrč. gdje je *b* = *v*, pa je *b* ostalo kao *p*.“ — Ово тврђење, као што и сам писац вели, требало би доказати. *Hlijevno* < got. hláiw, гроб (као исконска словенска реч морала би гласити kļoivos = slěvъ, kļoivom = slěvo). Назив овога места у Босни нису, вели писац, донели Хрвати већ они Словени који су с источним Готима били и по Балкану се скитали; *Templana* < Dem-plana < Delm-plana < Dalmae-plāna (Дувањско Поље); *Iliri* < In-lur-ii, људи у отворима, јамари; *Jajce* = Ὠρόν = Село схваћено као φόιν и преведено као Јајце. Р. А.

20. Migliorini Bruno: *Di alcuni vocaboli derivati dal nome di Ragusa*. RZb (1931) 435—441.

Аутор обраћа пажњу на ст. тал. *ra(g)useo* = *зеленаш* и на франц. *raguser* = *издашћ*. Показује да од два облика *Raguseo* и *Ragusino* старији је облик први, који је поникао под византским утицајем (грч. Ῥαουσαίος), док млађи облик *Ragusinus* већ показује утицај Млетака под чијом је врховном влашћу био Дубровник од 1205 — 1358 год. Што се тиче израза *raguseo* или *rauceo* који још и данданас има у тал. дијалектима различито, а махом погрдно значење (*живахан, окрећан, рђав, шкрш, зеленаш* итд.), аутор доводи развитак његова значења у томе правцу у везу са појачаним трговинским везама између Дубровника и Италије у току XV века — оно што се код дубровачких трговаца похвално наглашавало као раденост, умешност и смисао за штедњу, врло се лако могло са друге стране схватити, а према томе и носиоцима таквих особина замерити, као претерана и безобзирна тежња за добити, као тврдичлук, нарочито ако се дода и лако схватљив моменат ксенофибије. Француски пак изрази *raguser* (= преварити, издати) и *coup de Raguse* (превара, издајство) можда су били у некој, данас не доста јасној вези са начином на који су Французи почетком XIX века заузели Дубровник и учинили крај републици Св. Влада. О. Н.

21. Мићовић В. М. О хемијској номенклатури. Посебан отисак из „Гласника Хемиског друштва Краљевине Југославије“, књига 2., свеска 4., 1931 год. Београд 1931 год. Стр. 225—246. 8°.

Писац је показао здрав смисао за питања ове врсте; ма да се ми не можемо сложити са свима његовим предлозима. А. Б.

22. Skok P. Iz dubrovačkog vokabulara. RZb (1931) 429—433.

Терминологија која се односи на ношњу удате жене била је у Дубровнику још половином XV века двојезична: словенска и романска. Доказују то ови изрази код Де Диверзиса: 1) ром. *cercellos* = слов. *обоци* „наушнице“; 2) ром. *riguletum* = слов. *кличак* „једне врсти поцулица, коју су носиле удате племените Дубровкиње“. Етимологије: 1) *обоци* је пот. pl. од *ободац*; *кличак* < кљъ, дакле првобитно; „оно што стрши, што наличи на клин“ итд.; ром. *circellus* претставља лат. деминутив *circelus* за *circulus*; *riguletum* = дубров.-романски деминутив од лат. *regula*. Б. М.

23. Станојевић Маринко, Зборник прилога за познавање Тимочке Крајине. Књ. III (1931). Стр. 116.

У Зборнику су за нас од интереса чланци: *Прилози речнику Тимочког говора* (91—89), *Комка. Црквена шерминологија у народном говору* (98—100), *Народне пословице у Заграђу* (100—106), *Црна Река. Аустрогеографски прилози* (45—75), *Баја-Цора* (у 22 приповетке) (75—88), и *Како су се изгубили шрвџи у Тимоку?* (88—91). Р. А.

24. Strašek d-r M. Tuđe riječi za imena mjeseci u starim hrvatskim i srpskim ispravama. NVj XXXIX (1931) 164—167.

Наводи називе за поједине месеце који се налазе у нашим старим исправама, без ознаке исправе. Од народних речи за имена месеци наводи само три: *свибањ* (у глаг. исправи из г. 1472), *сијечањ* и *просинац* (у каснијем додатку Пољичког статута). На питање: зашто у нашим старим исправама готово нема народних имена месеци писац одговара обрнуто Маретићу (Narodna imena mjeseci NVj V 241—253): „Народна имена месеци, бар у неким деловима простога народа, била су добро позната, али су писмени људи за та имена слабо марили, јер су у исказивању датума одвећ стајали под туђим утицајем“. Мислим да је С. одговор на ово питање тачнији од Маретићева.

Р. А.

25. Šegvić Kerubin, Hrvat, Got, Slav. NVj XL (1931) 18—25.

Противно тврђењу Мартина Кузмића (NVj XXXIX, 10 —), писац вели да Тома Сплићанин у своме делу зове Хрвате не само Склавима, него и Готима. На крају се осврће на Хронику Попа Дукљанина и каже да „свећеник дукљански не мијеша нити истовјетује Готе с Хрватима нити име Хрват с именом Гот, али име Гот замјењује се именом Слав, а Слав именом Хрват“.

Р. А.

26. Šimčik Ante, Dojak, dojka, m. NVj XXXIX (1931) 226—228.

Наводи неколико босанских народних песама из којих се види да они коси падежи речи *odjak*, *odjka* које је Вук у своме речнику навео, а према њему и П. Будмани у речнику који издаје Југославенска академија у Загребу (II 581 в), потичу од ном. *odjak*.

Р. А.

IV Несловенски језици

27. Barić d-r Henrik, Uporodne jezičke studije. I Jermenski refleksi jevr. o. Rad 24) (1931) 204—226.

Аутор критички претреса цео познати материјал о томе питању. Износи и старија тумачења (Де Сосир—Бартоломе) и новија (Меје—Педерсен—Гинтерт) и не прима теорију о двојакном рефлексу иевр. *o* у јерменском. Јерм. *a* < иевр. *o (без апофоније) своди или на правилну замену **a*₁ које алтернује са *ā*, или развитком иевр. *a > *an* *ɾ > *ar*, или аналогичном, или, најзад, налази и примере са апофонијом. Допушта специјалан случај јерм. рефлекса *u* < иевр. *o + назал, модификујући на тај начин тумачења Остхофа—Лидена—Кикерса. Противно Гинтерту, јерм. *ur* изводи из степена *vɹddhi* *or*, не из *ɾ* (*or*).

П. Ђ.

28. Јовановић Епаминонда, О настави живих језика у нашој школи. ГлПД XI (1931) 269—273.

Препоручује директну методу при предавању живих језика и обраду граматичких правила уз штиво.

Р. А.

29. Mayer Antun, Staroilirske studije. NVj XL (1931) 27—47.

1. *Ilirski skard* —. Утврђује да је у староилрском постојала реч *skardā* (skarda) < индоевр. кор. *s-qer-* ‚hrid‘. Прелаз *sk* у *h* у арбанашком извршен је доцније, али раније од позајмица латинских. 2. *Skarp-*, *krep-*. И ове две речи постојале су у староилрском; и оне су од индоевр. кор. *s-qer-* и значе

исто што и *skard-* ‚hrid‘. 3. *Daranto* треба изводити од индоевр. кор. *dar-* (гр. *δέρω*, старослов. *derp*, гот. *ga-dis-talan*, англос. *teran*, ствнем. *zeran*, лит. *dirù, dirti*, све у значењу ‚тргати‘ ‚дерати‘, старонинд. *dṛnāti*, ‚луца, цепа‘, ствнем. *zorn* ‚срџба‘, па и старонинд. *darā-, darī* ‚рупа‘ и старонорд. *tjornī* ‚језерце‘). „*Darand-*, *darant-* значило би, дакле, ријеку или поток, који силом тече и дере“. 4. *Plagenti* < индоевроп. кор. *plág-, plég-* ‚udarati‘- грч. *πλάσσω*, аог. *pass.* *ἐκλήγην*, „место изложено ударцима мора“, ст. нем. *flec* (од *plég-*) *fleccho* ‚udarac, mrlja, komad zemlje“, од *pelā* ‚plosnat‘ итд. 5. *Vrmac* < индоевр. кор. *цег* ‚uzvišeno mjesto (u polju i na koži)“ из којег потиче грч. реч *έρμα*, старије *Герсма* ‚hrid, podmorska peščana klupa, brežuljak“ и старонинд. *váršman* ‚vis brežuljak“. 6. *Arguvium* не припада индоевроп. корену *ак’г „оштар“, већ корену *агр- „поље“.

Р. А.

V Старословенски језик и црквенословенски

30. Ђорђевић П. О старословенским трпним придевима. ЈФ XI (1931) 89—173.

Монографија о старословенским трпним придевима. Писац најпре претреса материјал старословенских граматика, а затим говори о образовању трпних придева и развоју њихова значења и о њиховој синтаксичкој употреби у старословенском, са нарочитим обзиром на српскохрватски језик. Р. А.

31. Ђорђевић П. Оцена: *O. Grünenthal*, *Das Eugenius-Psalterfragment mit Erläuterungen* (Sammlung slavischer Lehr- und Handbücher. III Reihe: Texte und Untersuchungen), Heidelberg 1930, 47 стр. ЈФ X св. 1—3 (1931) 222—224.

Рецензент сумња да „издање овакво како га је приредио проф. Гринентал може са великим успехом послужити као неки увод у старословенски језик; оно још мање може да задовољи строго научне захтеве“.

32. Куљбакин С. Оцена. *Лавров Акад. Пеџро*. Кирило та Методиј в давньо-слов’янському письменстві. У Київі. 1928. 421 стр. ЈФ X св. 1—3 (1931) 225—237.

К. износи исправке и допуне које се односе на моравизме у панонским биографијама. Даје списак лексичких и морфолошких архаизама са познијим варијантима. Слаже се са Л. у свима главнијим питањима. То је: веродостојност панон. биографија; учешће Ђирила у изасланству које је расправљало са Сараценима; аутентичност Хадријанове буле; израз „роськми“ из Ђирил. биогр. односи се на *гошски* превод јеванђ. и псалтира (Иљински тумачи са *фрушкми*, Огијенко — руски = украјински); глаголица је прерада грчког курсива; глаголица није млађа од ћирилице (Собољевски); Методијеви ђаци из Моравске понели су са собом и словенске књиге у Бугарску (противно тврди Златарски). Поп Упир под називом „коуриловица“ разумео је глаголицу. Рецензент, углавном, одбија Лавровљево мишљење само о крштењу пољског кнеза, кога ипак није крстио Методије.

П. Ђ.

33. Куљбакин Ст. Оцена: *Paul Diels*, *Altkirchenslavische Grammatik. Mit einer Auswahl von Texten und einem Wörterbuch. I Teil: Grammatik*. Heidelberg, 1931. Стр. XVI + 307. ЈФ XI (1931) стр. 223—233.

Оцена углавном повољна. Рецензент са похвалом истиче пишчеву опрезност и резервисаност у већини спорних питања из старословенске и

прасловенске граматике. Ситније замерке односе се већим делом на фонетику, мање на морфологију. Важније пишчеве поставке, које се по мишљењу К. не могу примити или разумети, јесу ове: глаголско $M = „j mit starkem Reibungsgeräusch“$, $\Phi =$ енгл. *th*, $\Psi =$ фрц. *mien, reuñion*, глаг. $\Phi \text{ э} =$ ћир. $\Delta \blacktriangle$; хронологија губљења јерова (најкасније у X в.); дифтоншка природа Ψ , неразликовање Γ | тврде и палаталне боје већ у дијалекту Ћ. и М. итд. Главна замерка у морфологији јесте у томе што Д. у деklinацији, у парадигмама, наводи стсл. облике који су постојали у самом језику преписивача, а не у доба постанка словенске писмености. У конјугацији К. је против Дилсове поделе глагола по инфинитивној основи, која нема увек ни практичну ни историско-генетичку вредност. На крају К. одбија стару хипотезу о постанку имперфекта које се и Д. држи (основа на $-\acute{e}/a +$ неко прошло време од глаг. $*es-$).

П. Ђ.

34. Куљбакин Ст. Оцена: Нова палеографска грађа из Преслава. Кр. Мијатеv, Эпиграфическе материјале изъ Преслава. *Byzantinoslavica* III 2 (1931) 383—403. ЈФ XI (1931) 233—240.

„Ја не налазим у новој палеографској грађи ништа нарочито старо, и мислим да и после ових преславских открића Самуилов натпис остаје најстарији споменик ћирилице“.

Р. А.

35. Šegvić Kerubin, Jeronimska tradicija u djelu Hrabana Maura. *ВЈ XXXIX* (1931) 189—196.

У заштиту Јеронимске традиције наводи се белешка Храбана Маура (776—856 г.) *De inventione linguarum*, у којој се говори о писменима Етика филозофа која је блажени Јероним „све до нас привео тумачећи их заједно са његовим“. Ова доста нејасна реченица води писца предалеким закључцима, да није св. Ђирил створио глагољицу и да „početak staroslovenskog ili hrvatskog bogoslužja moramo tražiti i naći u počecima kršćanske vjere među njima, a to je u drugoj polovici VII vijeka“ ...

С. Н.

VI Српскохрватски језик

а) Граматика и граматичка питања

36. Dujmušić d-r JOSO, Najnovije gramatike za srednje škole. *ВЈ XXXIX* (1931) 123—136.

Говори о граматикама С. Мусулина (грам. за I, II и III разред.) За прву граматику Д. вели: „Све у свем узевши ова књига није ништа згоднија за први разред од Маретићеве, већ сигурно много неповољнија због конфузности, кад је све испрплетено: наука о изреци с конјугацијом и деklinацијом, а последије сви глаголски начини, те ђак не зна, ни колико је деklinација уопће ни колико је мањих именичких деklinација ни колико начина има хрватски глагол“. Граматика за други разред није ништа боља од ове, јер се и у њој налазе „све погрешке иза погрешке, да не знаш просудити, која је неукуснија и нелогичнија“. И граматика за III разред има много „недостатака и кривих тврдњи“. Из приказа, који је иначе доста дуг, нарочито о првој граматизи, види се да оцењивач овај посао не разуме, те, према томе, његова оцена није меродавна; рецензент је и необјективан.

Р. А.

36a. Dujmušić d-r Jozo, O podjeli hrvatskih glagola na vrste. NVJ XL (1931) 182—84.

Предлаже неке измене у старој подели глагола на врсте. Чланак је уопште без значаја. Занимљив је само утолико што показује пишећево непознавање ствари о којима пише (за облик *kujet* тамо се на пр. каже: „treba između korjena *kz* i nastavka *-m* umeinuti spojni vokal *-e*, dakle *kz-et*, sad se њ pretvori i glas *-u* i radi zijeва umetne *J*, te imamo odlik *ku-je-m*“).

Р. Б.

37. Plešić d-r Fran, O podučavanju hrvatskosrpskog jezika na srednjim školama sa slovenačkim nastavnim jezikom. ГлПД XI (1931) 377—392.

Препоручује *диференцијалну* методу при предавању српскохрватског језика у средњим школама са словеначким наставним језиком.

Р. А.

38. Prof. L. T. Maretić, Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika. Drugo popravljeno izdanje. U Zagrebu 1931. Naklada Jugoslavenskog nakladnog d. d. „Obnova“. 631 стр. + Sadržaj (две стране). Popravci (две стране).

Граматика је Маретићева и у овом издању остала иста, са свима добрим странама и недостацима Јог издања. Истина, он је црпао грађу сада и из Ивковићевих „Живота светаца“, Љубибратићева Корана, неких приповедака М. Ђ. Милићевића и М. Шапчанина и Хисторија Н. Нодила. Могло би се запитати, зашто је узео баш ове писце, а не друге, боље и изворније; тако исто могло би се запитати, зашто је остао при старом правопису и интерпункцији; могло би се ставити још много других питања. Али и поред тога и свега другог што би се могло и овом издању замерити, несумњиво је да је Маретићева књига и у овом издању својом богатом и добро пробраном грађом, својом поузданошћу у бележењу и оцени материјала један од најдрагоценијих извора за познавање савременог књижевног и народног језика нашег. Али, наравно, нова граматика обухвата само један део целокупне грађе. Тако је треба схватити и тако се треба њоме служити.

А. Б.

39. Musić d-r A. Budući da. ЈФ XI (1931) 173—179.

Приказује развој употребе *budući* без *da* и с њим и показује како је *budući da* добило стално значење узрочне свезе; *budući da* постало је кауз. свеза, према тумачењу М., у реченицама као: *budući da* kiša pada (= kad (jer) kiša pada) и сл., тј. у реченицама у којима се уз *budući da* налазио финитни облик. На питање, зашто *budući da* као свеза долази само у кауз. смислу, док *budući*, кад није свеза, може имати „и темпоралан или каузалан или концесиван смисао“ писац одговара: „*Budući* је апозитиван партицип. Код тога пак партиципа одношај између изричаја с партиципом и онога с главним глаголом чини се да је првобитно темпоралан. Али темпоралан је одношај често и каузалан, тако да изричај са парт. показује повод ономе што главни глагол значи. Зато темпор. везници могу служити и као каузални на пр. српскохрв. *kad uoшišo*, грч. ἐπει, лат. *cum*, нем. *weil*.“

Р. А.

40. Поповић Богдан, Распород речи у једном преводу Петра Будмани. RZb (1931) 481—487.

Говори, с тачке гледишта теориске стилистике, о распореду речи у Будмановој књижици *Пет приповиједака* (Pet pripovijedaka — iz sanskrita preveo Petar Budmani, u Dubrovniku, 1867). Као мерило за оцену правилности

или неправилности распореда речи писац је узео два начела теориске стилистике: а) *начело удруживања, груписања* и б) *начело реда, слеђење, сукцесије*. Пошто је испитао распоред речи у Будманову преводу, писац каже да је распоред речи код Будманија „у сваком погледу изведен изврсно“. Р. А.

41. Павловић д-р Миливој, Настава српскохрватског језика. ГлПД XII (1931) 289—302.

Овде је штампан само *увод* (I Циљ наставе народног књижевног језика, II Поглед на развитак наставе српскохрватског језика) и *први део*: основни принципи (III Јединство наставе, IV Развојни поступак). Има још неколико делова да дође. Оцену ћемо дати када буде цела расправа објављена.

Р. А.

42. Strašek d-r Milan, Оцена бр. 38. NVj XL (1931/32) 327—332. Кратак приказ и неколико ситнијих напомена, махом оправданих.

Р. А.

б) Савремени књижевни језик

43. Белић Александар, О нашем књижевном језику. СКГ XXXIV (1931) 598.

Иако се у последње време доста пише о књижевном језику, налази писац да већина питања која се том приликом потрзају, у ствари, и не улазе у *право* питање о књиж. језику; она су само последица недостатка опште културе и рђаве организације рада; њих ће нестати чим се поменути недостаци уклоне. Данас је, по пишеву мишљењу, код нас најважније питање како треба разумети правилност и чистоћу књиж. језика, у чему је она управо.

Правилном просуђивању овог питања можемо приступити тек онда кад схватимо у чему је основица, дух нашега језика; тај дух, који излази из засебна развитка сваког књиж. језика, у различитим језицима је врло различит. *Дух нашег језика је у слагању народног језика са књижевним.* Добри су писци код нас првенствено они којима је књижевни језик уједно и матерњи; они су — не угледајући се много на друге — развијали наш књижевни језик, дајући му ону гипкост и способност исказивања којом се он данас одликује.

Упоредо са овим радом књижевника ишао је и рад граматичара; њима је била дужност да, на основу унутрашње правилности језика, утврде његов спољашни граматичко-правописни облик. Између претставника једне и друге групе, књижевника и граматичара, долазило је каткада и до сукоба; с једне стране због тога што су књижевници, уздајући се и сувише у своје језичко осећање, грешили против основних правила граматичко-правописног „канона“ нашег језика, а, с друге стране, због тога што су се граматичари слепо држали Вукова језика, не водећи довољно рачуна о томе да се наш књиж. језик непрестано развија; за последње пола века тај развитак је врло велик.

Нарочито се много грешило против правилности и чистоће књиж. језика после рата. Грешке које се чине могу се, углавном, свести на ово троје: 1) на недовољно познавање духа језика (код писаца чије се домаће наречје не подударало са књиж. језиком); 2) на потчињеност туђинском језичком утицају и 3) на недостатке у самом уметничком језичком стварању (сувишно лопуштање афекту).

Б. М.

44. Вуксан Душан Д. Ка изучавању Његоша. Прил XI (1931) 147—152.

Саопштава допуне које је испевао кнез Никола Посвети Горског вијенца и један кратак необјављен и непознат епитаф Његошев. Р. А.

44а. Esih d-r Ivan, Kultura književnog jezika. NVJ XL (1931) 191—196.

Писац предлаже да се — по угледу на остале словенске народе — оснује друштво које ће радити на ширењу љубави према хрватском језику и чувању његове чистоте. Засада је објавио „десет стварних језичких заповиједи“, које ће, као опште признате и одавно познате, свако прихватити. Слажемо се потпуно и са његовим захтевом да средња школа треба да пружа бар елементарно познавање историје језика: само се надамо да у том случају ни писац „заповиједи“ неће пропустити прилику, већ да ће допунити своје познавање предмета које је несумњиво доста површно. Б. М.

45. Ивић д-р Алекса, Теодор Јанковић-Миријевски у одбрану ћирилице. ЈФ XI (1931) 197—216

Објављује *Извештај* који је 11 фебруара 1777 год. поднео Т. Јанковић-Миријевски Илирској дворској канцеларији о *ујушсџву за учење српскога језика* — т. зв. Илирски прописи (Illyrische Vorschriften) — које је поч. 1777 год. предао Илирској дворској депутацији митрополит Путник и „Елабораш о српској азбуци и орфографији“ који је Т. Јанковић-Миријевски поднео, из Пожуна 22 марта 1782, Литерарној комисији Краљ. угар. намесништва. У свом елаборату Т. Јанковић-Миријевски, директор православне школе у темишварском Банату, истиче потребу „да се ћирилица и даље (после одлуке Јосифа II од 1779 да се само цркв. књ. могу штампати ћир. словима и Краљ. уг. намесништва 16 авг. 1781 да се ћир. избаци из српских школа и да се место ње уведе латиница) задржи не само у црквеној употреби, него и у школама и у световним књигама“. Р. А.

46. Јовановић Гаврило, Велики значај српске цркве за постанак наше народности и књижевног језика. ВСЦ XXXVI (1931) 1222—1232.

Популарно излагање већ познатих ствари са много непотребних екскурза у област филозофије и природних наука које немају праве везе са означеним предметом. П. Ђ.

47. Ђорђевић Мита, Две словенске буквице. ЛМС 327 (1931) 150—154.

Написано поводом чланка Ф. Малина „За једно писмо“ (ЛМС 326 (1930) 181—188.

Употреба обе азбуке у књижевности не може бити никаква сметња нашем јединству, а да ли ће и када једна од њих преовладати — може решити само „решето времена“. Р. А.

48. Ђорђић П. Самогласничко л. ЈФ XI (1931) 219—222.

У извесним речима савременог књижевног језика, особито у речима из различитих страних језика, поред сугласничког л постоји и самогласничко л, на пр. у речима: *Влковија, Дла, Жле, Плзењ, Влшава, Гренобл, серкл, нобл, вергл, монокл* итд. Р. А.

49. Ђорђић П. Карактеристика савременог изговора нашег црквеног језика. Бог VI (1931) 236—245.

Назив „рускословенски“ може се с правом односити само на језик у црквеним, богослужбеним књигама, на „мртво слово“. Али чим се на њему људи Богу моле, онда он природно престаје бити само мртав језик... Постоји просечни изговор као специјално наш или српска редакција рускословенског језика.

П. Ђ.

50. Ivšić Jelka, † u senjskom govoru. ЈФ Х св. 1—3 (1931) 171—178.

Материјал који нам писац овде даје узет је из сењских исправа 15 века (писаних у оригиналу глагољцом, а доцније, 1898 год., издатих ћирилицом — Ђ. Шурмин, Хрватски споменици I) и данашњег сењског говора. Грађа је посматрана и груписана према познатом правилу проф. Јакубинског о замени † у новљанском говору. Из материјала се види да сењски говор претставља у овом правцу, у погледу замене † вокалима *e* и *u*, врло сличне односе са новљанским говором. Онима који буду радили на решавању овог интересантног појава послужиће овај материјал врло корисно.

Р. А.

51. Pešić Fr. Jedna stilistička primedba. ЈФ Х св. 1—3 (1931) 179—182.

Примерима узетим из Плетершниковог речника и речника Ивековића и Броза доказује да глагол *јесам*, *биши* може значити и *шреба*, *ваља* [мора (се)], односно: *не шреба*, *није могуће* и да, према томе, није неправилно говорити и писати *Spis je vrniti* како је то закључио д-р Ј. Пипенбахер у својој расправи *Gramatične drobtinice* објављеној у ГлПД Х 694—705.

Р. А.

52. Л(атковић) В. Оцена: Данило Вушовић, Прилози проучавању Његошевог језика (в. ЈФ Х бр. 86). Зап VIII (1931) 255. Белешка.

Р. А.

53. Медич Мојо, Да ли „врбаски“ или „врбашки“? ЈФ Х св. 1—3 (1931) 182—185.

Писац не даје директна одговора на постављено питање, али се из његова излагања види да би желео, ма и по цену двојакних облика, да се не одбаци онај облик који у народу постоји. Директан одговор на горње питање и правило којег се треба држати и у овом и у свим сличним случајевима даје међутим А. Б. у примедби коју је додао овоме М. чланку: „од именице Врбас, Велес, Вис — правилни би придеви били *врбаски*, *велески*, *виски* (= *врбасьски = *врбаски* = *врбаски*); али под утицајем аналогije именица *Врбашанин*, *Велешанин*, *Вишанин* и сл. добили смо придевске облике *врбашки* итд. Питање је сада да ли треба употребљавати *врбашки* или *врбаски*, јер се не може допустити да се оба облика употребљавају, ако једног од њих у народа дотичнога краја нема. Одговор на то питање може бити само један. Имена места, називи становника места и придеви од њих изведени *морају* се употребљавати онако како се употребљавају у месту којег се тичу“.

Р. А.

54. Vatroslav Rožić, Prefiksi „sa“ i „su“ u hrvatskom jeziku. NVJ XXXIX (1931) 205—219.

Расправу је написао да би доказао погрешну употребу преф. *sa-* у речима као: *сарађиваши*, *сарадник*, *савременик*, *саучесник*, *сагласиши се* и сл. Сматра да су то новији облици, „београдизми“, и место њих треба говорити: *сурађиваши*, *сурадник*, *сувременик*, *суучесник* и сл. Материјалом из речника Броз-Ивековића доказује да у народу нема примера са таквом употребом преф. *sa*. Несумњиво је да су те речи код нас новије и да су већином дошле из рус. јез. (исп. р. современникъ, соучестникъ, согласный и др.); али су оне,

као и многи други русизми, постале обичне, тако да их је тешко гонити из нашег језика. С друге стране префикси *са* и *су* диференцирали су се већ у значењу, те немају исто значење ни у датим речима. *Сарадник* значи један од радника на истом послу, а *сударник* помагач раднику; *саучесник* значи један од учесника, а *сручесник* помагач учеснику итд. Д. В.

55. Rožić Vatroslav, Svašta i koješta s jezičkog polja. NVJ XL (1931) 169—182.

Одговара, прво, на замерке које је учинио М. Кузмић његову чланку „Префикси *са* и *су*“... (в. бр. 54) у чланку објављеном у Јутарњем листу под насловом „*Nove knjige i časopisi*“ (2. XII, 1931, стр. 11), а затим говори о речима *Шужиоштво* и *начелство*. Ове су две речи, вели писац, праве „језичне наказе“: место *Шужилац* („без обзира да ли та именица значи или не значи лице“) и *начелништво*. Напоследку писац наводи неколико нових „барбарама“, поред неколико других о којима је већ говорено: *дневан*, *двоје*, *троје* итд., *изискивати*, „каменита врата“, *котареви*, *лежи*, *научењак*, *начин*, *некуд*, *одговарати*, *оковратник*, овај — тај — онај, *подморница*, *потстрек*, *подвући*, *поправка*, *посредством*, *пун* — *потпун*, *пута*, *раније*, *расположен*, *случај*, *стоји* — *постоји*, *трезвен*, у циљу, *улогу играти*, *вратију* — *зубију* — *плећију*, *земљин*, *да га се држи*, именице ж. р. на *ица*: *чланица* и сл., *сетило се сваки дан*; 2) *случај*, *поборник*, *пошто*, *музички*, *физик*, *погански*, *гласи* (3. л. јед. през.) *доприносе*, *изгледају*, *удовољити*, *најчишћег*, *ни-у* (3. л. мн. през.), *пружати*, *прослов*. Р. А.

56. Стошић Полексија Т. Неколико речи о потреби једног писма. ЛМС 327 (1931) 154—159.

„Општи национални интереси захтевају употребу једног писма, јер једно писмо чини потпуним наше јединство.“

Ћирилицу, као једино наше писмо, треба употребљавати и зато, што је највећи и најдрагоценији део југословенске књижевности написан ћирилицом, којом се и данас највише пише у најмодернијој југослов. књижевности, а то све не значи деградацију наше културе, јер упрошћеност не значи некултуру, већ напротив смисао за највећа дела културе и цивилизације“. Р. А.

57. Тривунац д-р Милош, Ћирилица или латиница. Београд 1931.

У овој својој расправи Т. нам укратко даје преглед досадашњих настојања у нашој земљи за једну азбуку: ћирилицу или латиницу. У том погледу Т. се нарочито задржава на анкети у СКГл 1914: О јуж. или источном наречју и на чланку Ј. Скерлића: Источно или јужно наречје, пошто се у њима поред наречја додирује и питање наше азбуке, ћирилице или латинице. Размотривши сва досада изнесена мишљења о ћир. или латин., од којих је највећи део у прилог друге, писац затим прелази на одбрану ћир. и завршава мишљењем: да треба задржати и одомаћити оба писма у целој земљи. Р. А.

58. Ђурчић Ј. Како се у Војводини негује српски језик. ГлПД XI (1931) 117—127.

Показује, наводећи текст неких молби, писама, позива, формулара и одлука власти, колико је у озом крају наше земље „запостављена писменост и колико се мало негује наш језик“ и износи своју жељу да би требало порадити на сузбијању кварења нашег језика у Војводини. Р. А.

в) Дијалекти

59. Banović Stjepan, Pet težakih ljekarija od bolesti zuba (Makarska u Dalmaciji). ZbNZ XXVIII 1 (1931) 239—240.

На народном, чакавско-икавском говору. Неакцентовано. Р. А.

60. Белић А. Оцена: *Karl H. Meyer, Untersuchungen zur Čakavština der Insel Krk. von —. Mit einer Karte in Rodardruck. 1928. Leipzig. H. Haessel Verlag. 135. 8°. ЈФ X св. 1—3 (1931) 214—222.*

Најглавнији део књиге М., друга глава, у којој је М. изнео свој дијалекатски материјал и своје груписање локалних крчких говора не задовољава нас ни својом теориском страном ни материјалом. Мајер, пре свега, није претходно одредио које су црте карактеристичне за груписање ових говора, а то је, истиче А. Б., требало да му буде први задатак. Али и тако недовољно карактеристичним особинама М. је одредио нетачно значај: „1) особинама од 1—3 требало је дати другу дефиницију; 2) особинама под 4 и 5 требало је дати други значај; 3) за особине под 7 ваљало је са више критичности про-брати примере; 4) особине под 8 и 9 није ваљало уопште узимати у обзир и 5) акценатске особине ваљало је друкчије пробрати и тачно дефинисати“. Уз све то он је, Мајер, или уопште нетачно фиксирао дијалекатске особине или нетачно их је унео у ред црта које нешто за ове дијалекте значе, тако да се нигде, без нарочитог проверавања, не можемо ослонити на његов материјал. Остали одељци ове књиге, вели А. Б., још су много слабији.

Р. А.

61. Белић А. Оцена: *Mieczysław Matecki, Przegląd słowiańskich gwar Istriji (z 6 parami). W Krakowie 1930. 160. 8°. ЈФ X св. 1—3 (1931) 197—207.*

Излаже садржину дела и, на више места, исправља и допуњава излагање Малецког. На крају оцене даје овај закључак: „Малецки се трудио да уђе у суштину дијалеката Истре и да их претстави на карти. Иако, по суштини, за нас нема сасвим нових ствари код њега, ипак је Малецки знатно *проширио* наша знања о говорима Истре... Истина, да се могадне наша наука свестрано користити материјалом ових говора, да се могу удубити питања о постанку многих црта њихових и да се њихов материјал може унети у систематику факата нашег језика, потребна су нова, још исцрпнија испитивања. Али докле се то не уради, ова ће књига корисно послужити и за познавање ових говора по главним особинама њиховим и као увод у њихово даље проучавање“.

Р. А.

62. Белић А. Оцена: *Mieczysław Matecki, O podział gwar Krku ЈФ X св. 1—3 (1931) 207—212.*

Право груписање ових говора, говора острва Крка, и правилан суд о њима М. није дао, али је он, вели А. Б., ипак дао бољу поделу него иједан од досадашњих испитивача крчких говора (Милчећић, Ј. Вајс, Мајер). Р. А.

63. Бошковић Р. О природи, развитуку и заменицима гласа х у говорима Црне Горе. ЈФ XI (1931) 179—196.

Овде је објављен само први део ове расправе; други део изаћи ће у XII књ. ЈФ.

64. Vuković Fra Vice, Kako čeljade može postati vukom (Sinjska Krajina). ZbNŽ XXVIII 1 (1931) 239.

Текст на народном, штокавско-икавском говору. Неакцентовано. Р. А.

65. Małeckci Mieczysław, Još o razvoju *ě* > *a* u srpskohrvatskom jeziku. ЈФ XI (1931) 217—219.

Допуњује топономастичку грађу Скокову (ČJKZ VIII 118—125) материјалом из српскохрв. дијалеката (*gnijezdo*, *njedra*, *jedro*, *jad-jadan*, *jesti*, *orah*, *član*) и одређује фонетску вредност прасрпског *ě*, модификујући тврђење С. утолико што сматра да је то *ě* било нека врста непотпуног дифтонга (*ĭā*), а не *ĭa*. Р. А.

66. Cetinić-Tale Franko, Ljubavna pjesma (Blato na Korčuli). ZbNŽ XXVIII 1 (1931) 240.

На народном, чакавско-икавском дијалекту. Неакцентовано. Р. А.

67. Širola d-r Božidar, Etnografski zapisi s otoka Raba. Sa 58 slika. ZbNŽ XXVIII (1931) 113—159.

Расправа о животу народа острва Раба и свему што је с тим „обичним“ животом у вези.

Има и нешто текста „попијевки“.

Р. А.

г) Текстови стари и нови, издања; њихова критика, порекло итд.

68. Ђорђевић д-р Тих. Р. Оцена: Новица Шаулић, Српске народне песме. Књига I, св. 1. Београд 1929, стр. XLVIII + 917^о (в. ЈФ IX, бр. 119). Прил XI (1931) 243—250.

Шаулићева збирка садржи песме које су, углавном, варијанте већ познатих песама. Има у њој доста песама у којима има елемената који не одговарају времену њихових догађаја и личности. Шаулић нигде није означио од кога је песме бележио, а о локалности његових песама има само оволико: „Особито у крајевима етнографске Херцеговине, одакле су и ове наше песме у збирци, пјесничка подобност је и наших дана правило и тек је наступило доба кад се она почиње губити и слабити“. Најзад, вели рецензент, требало би да г. Ш. припази на језик. Р. А.

69. Елезовић Гл. Турско-српски споменици Дубровачког архива. ЈФ XI (1931) 7—89.

У овој збирци Турско-српских споменика Дубровачког архива објављују се први пут ћирилицом писани на срп. језику три турска фермана и једно писмо. Први ферман је султана Бајазита II, друга два су од султана Селима I.

Из Дубровачког архива објављују се овде и осам старих преписа и превода турских званичних исправа на говор Дубровчана онога времена.

Најзад, у овој збирци дубровачких докумената први се пут појављује једна група турских докумената — 15 на броју — фермана, бујурулдија са њиховим факсимилним снимцима и са паралелним њиховим старим преводима дубровачке канцеларије и преводом састављача ове збирке. Р. А.

70. Ивковић д-р Милош, О натпису на окуву руке св. Јована Претече у Сиени. Прил XI (1931) 154.

На основу преписа објављеног у „Новое время“ и Куњонијева цртежа добија се следећи текст тога натписа :

† прѣдѣтчева десница иванова
 † помини ми саву архиеписко
 па срѣбскога.

P. A.

71. Ivšić d-r Stjepan, Hrvatski glagolski apokrif o Melhisedekovu rođenju i spasenju za općega potopa. NVJ XXXIX (1931) 101—109.

Писац штампа глагољски текст легенде о Мелхиседеку из рукописа 17 века са напоменама. У почетку чланка говори се о односу глагољског текста према ћирилским преписима руске редакције које је штампао Тихонравов; писац утврђује „да је наш глагољски текст изашао из исте матице из које су изашли и руски tekstovi“.

C. K.

72. Ivšić d-r Stjepan, Iz hrvatske glagoljske književnosti. Legenda o Ivanu Zlatoustom. Прил XI (1931) 59—83.

Указује, најпре, на разлике међу глагољским текстом легенде о св. И. Златоусту (Ћтенје svetogo Ivana Zlatoustogo) који се налази у Жгомбићеву зборнику и ћирилским текстом ове легенде који се налази у „Либру од мнозијех разлога“. Што се тиче времена и места постанка глагољског текста Чшенја писац мисли да је превод могао настати сто година пре времена из кога је сачувани текст (Део Жгомбићева зборника у ком је Читенје писан је крајем XV или прве дец. XVI в.), али где је постао тешко је утврдити. На основу језика којим је написан писац мисли да га је писао Истранин. Текст ове легенде дат је овде цео, у латинској транскрипцији.

P. A.

73. Knežević Mil. V. O narodnim pesmama kod Šokaca (Prilog njihovom proučavanju). KS VII (1931) 35—38.

На основу података [објављених у „Невену“ (за год. ?) и „Даница“ (за год. 1884, 1894 и 1908) закључује да је и код Шокаца било народних песама, и то „коледарских“ и „краљичких“. Наведене су и три „коледарске“ песме Шокаца места Душника.

P. A.

74. Književni sever VII (1931). У овом троструком броју, који претставља избор штива из буњевачких народних умотворина и писаних споменика — њихову, буњевачку, хрестоматију, KS нам доноси последњи, трећи део своје грађе о Буњевцима (први део је објављен у бр. за март и април 1927 г., а други у бр. за јули октобар 1930 год. Од чланака који су у овом троброју за нас су од нарочитог интереса: Локалне узречице народног говора (са објашњењима, стр. 228—229), Специјални изрази народног говора (229), Ређе речи (229), О правопису (241), Из „Толмача“ (243—249).

P. A.

75. Колман Отакар, Оцена: Rešetar Milan, Djela Marina Držića (в. ЈФ X 1—3 бр. 78). ЈФ XI (1931) 241—273.

Опширан приказ — за приређивача издања врло похвалан — и неколико напомена: фраза са (за) сви моћ (Тирена, стих 83) претставља контаминацију два израза: *sa svot moći* и *za svu moć*; реченицу *Chiena kuća tvoja lari?* (стр. 423) треба читати *Chie* на *kuća tvoja* (тј. у твојој кући, према тал. *alla casa tua lari?*) Говорећи о садржају оба издања (Петрачићева и Решетарова) рецензент се задржава на питању: „да ли је Хекуба стварно Држићева?“ Указавши на неке метричке особине у *Хекуби*, *Тирени* и *Пј. лув.* К. истиче да не треба сумњати у то да Држић није преводилац Хекубе. Реченицу: *Izidi*

gori, da Krise — da te ne poznaju u obraz (у *Манди*, стр. 181) треба читати: Uzidi gori, da (= али) krij se итд. У примерима; „dóbjedu“, „rógagn“ вокал о је дуг: овај појав, дакле, није само графички. И примери: sópjesieta (стр. 311), ko ogñu („kó ogñiu“), su úšima и сл. не претстављају графички или ортографски узус, већ фонетски појав итд. Али и поред ових, и других, напомена К., као што је речено, истиче да друго издање дела М. Држића ... „служи, у пуном смислу те речи, на част своје приређивачу“.

Р. А.

76. Kos d-r Milko, Studija o Istarskom razvodu. Rad 240 (1931) 105—204.

Расправа садржи ова поглавља: 1. Redakcije, prijevodi i rukopisi Istarskog razvoda (105—114); 2. Literatura o Istarskom razvodu (114—121); 3. Istarski razvod po svome stvarnom sadržaju (121—144); 4. Diplomatička analiza Istarskog razvoda (144—153); 5. Kada, gdje i zašto je postao Istarski razvod? (153—185). На крају су индекси: Imena lica u Istarskom razvodu (185—191); Imena mjesta u Istarskom razvodu (191—197); Imena stvari u Istarskom razvodu 197—204). На крају првог поглавља, стр. 113—114, дат је схематички преглед српско-хрватских текстова и латинских и талијанских превода, а међу стр. 192 и 193, у индексу: Imena mjesta po istarskom razvodu дата је схематичка карта Истре на којој су обележене границе и имена места по Истарском разводу. Пишчев закључак је ово: „Анализа текста, познатог под именом IR, показала је, да је то једна фалсифицирана исправа, која је — иако на основи аутентичних докумената прије свега из доба пазинско-метличког кнеза Албрехта IV — израђена по свој прилици средином 15 стољећа (као најшири могући размак постанка IR писац узима 1374—1502 г.), у круговима пазинске Истре, и то у извјесне политичке сврхе... Аутор IR угледао се и поводи се, што се тиче стварног садржаја, међашних старина, међашне терминологије и дипломатичке форме, за сродним исправама, какве су биле у његово доба обичајне у Истри и у земљама, које с Истром границе“. О језику којим је написан IR писац каже: „написан је IR вјероватно *samo na hrvatskom jeziku*; latinski i njemački „originali“ по свој прилици nisu nikada postojali. Poznajemo samo latinske i italijanske kasnije prevode, израђене све на основи hrvatskog teksta. Upotreba hrvatskog jezika u kasnijem srednjem vijeku u diplomatske svrhe ne bi sama po sebi bila ništa neobično, ako samo pomislimo na poznatu diplomatsku i književno-literarnu upotrebu i raširenost hrvatskog jezika u Istri 14 i 15 stoljeća“ (При крају IV главе писац о овом говори мало, опширније).

Р. А.

77. Радојчић д-р Никола, О Троношком родослову. Београд 1931 (Српска краљ. акад.). Стр. 82.

Најпре кратак увод, а затим: I Рукописи и издања Троношког родослова (4—12), II Садржина Троношког родослова, његова композиција и главни извори (13—53), III Дојакошња мишљења о Троношком родослову (54—59), IV Време састављања и личност састављача Троношког родослова (60—69), V Како је приказана и схваћена српска историја у Троношком родослову? (70—79), VI Историска критика у Троношком родослову (79—82). На крају прилози: 41 страна Троношког родослова у препису Јосифа Троношца.

Р. А.

78. Соловјев д-р А. Грбаљска жупа и Грбаљски статут. ГодНЧ XL (1931) 1—42.

Претреса питање о постанку овога статута. Закључак о том даје овај: „грбаљски статут не припада 15 веку“; и он је „поставио у главном као плод мистификаторског рада Вука Врчевића“.

Р. А.

79. † Стојановић Љуб. Повеља Балше Ђурђевића. Прил XI (1931) 57—59.

Даје текст ове повеље чији се оригинал, на пергаменту, налази у Цетињском архиву. Повеља је из 1417 године.

Р. А.

80. Станојевић Маринко, Зборник прилога за познавање Тимочке крајине. Књ. III, Београд 1931. Стр. 116.

У Зборнику су за нас од интереса чланци: *Прилози речнику тимочког говора* (91—08), *Кожка. Црквена шерминологија у народном говору* (98—100), *Народне пословице у Заграђу* (100—106), *Црна Река: Антропогеографски прилози* (45—75), *Баја-Цора* (у 22 приповетке (75—88) и *Како су се изгубили Шрвељи у Тимоку?* (88—91).

Р. А.

81. Т. П. Jakob Kelemina: *Vajke in pripovedke slovenskega ljudstva*. СКГл XXXII (1931) 175. Кратка белешка.

82. Šimšičik Ante, *Jedna bugarštica*. NVj XL (1931) 184—189.

Даје текст песме, у модерној, латинској транскрипцији и „верно према рукопису Југославенске академије“: *Molitva djevojčina vidovnom bogu*, а у напоменама испод текста „различна читања Богишићева, који је пјесме „дотјеривао“ онако како се њему чинило, да ће бити боље по смислу и према схеми верса, коју је он поставио“. Дат је и текст десетерачких преда ове бугарштице — једна из збирке М. Остојића (бр. 73), а друга из збирке Матице хрватске (бр. 62) и најзад и текст чешке песме: *Zaklęta dcęra*, у којој се опева исти предмет (узета из антологије Е. Чеха, *Výbor česko-slovenské poesie lidové*, стр. 88—90).

Р. А.

д) Историја српскохрватског језика

83. А. В. Решетаров зборник из дубровачке прошлости. СКГл XXXIV (1931) 463—464. Кратка белешка.

84. Алексић Радомир, Језик Матије Антуна Рељковића (свршетак). ЈФ X св. 1—3 (1931) 91—165.

В. оцену у ЈФ X, стр. 271, бр. 85.

85. Белић А. Мисли о дубровачком књижевном и народном језику. RZb (1931) 445—448.

Иако је пучки говор у Дубровнику био у основи херцеговачки, ипак је примио много елемената и из осталих српскохрватских дијалеката који су се налазили у његовој близини; нарочито су чакавизми постојали већ у почетку његова развитака.

Слично као пучки говор показује и дубровачки књижевни језик утицај осталих српскохрватских говора са њиховом значајном кризом коју је изазвала турска поплава у XV веку. Под утицајем потпуно образована чакавско-иљавског књижевног говора у северној Далмацији — показује дубровачки књижевни језик одмах у почетку своје историје знатан број чакавизама који су били врло zgodни за песнички језик, јер су га чинили апстрактнијим, а одговарали су боље и стиху. Ослобођавајући се међутим мало по мало овог

прелазног утицаја, он постаје верна слика свих језичких струја осталих српскохрватских говора — разуме се и са променама које су се доцније у њима извршиле. Непрекидном сеобом народа из залеђа (Хума) на његову територију могло би се помислити да је улога Дубровника у развиту српскохрватског језика једнострана: као да је он само примао херцеговачке утицаје. У ствари, он је вршио јак утицај не само на језик српскохрватских књижевних центара у XVII—XVIII веку, него, у још већој мери, и на препород нашег књижевног језика у почетку XIX века и на његов развитак до данашњег дана.

Б. М.

86. André Vaillant, *L'impératif „pojđaj“ du moyen serbo-croate*. RZb (1931) 457—8.

У језику приморских лекционара јављају се тројаки императиви од глагола *поки*: 1) *pojđi-pojđimo-pojđite* (Z, B), *pođi-pođimo-pođite* (D); 2) *poj-poјmo-poјte* (Z, B); 3) *pojđaj-pojđimo-pojđite* (Z, B), *pođaj-pođajmo-pođajte* (D). И проф. Вајан мисли да су облици *pojđaj*, *poj* још једна потврда за његову хипотезу да је у прасл. код атематских глагола у једнини био стари индоевропски оптативни наставак *iž*, сачуван непосредно у чак. облицима *ovašćinijam*, *strašijam*, *zgrišijam* (исп. Sl. IX 2, 241—256). Он ове облике — *pojđaj*, *poj* — изводи из некадашње атематске императивне промене. 1 sg. **pođjāmī* дало је у чак. **pojdam*, са уопштеном основом *pojda-*, јер би иначе очекивали **poјam*. Облик *poj* за 2 и 3 sg. претпоставља такође старију атематску форму — **pođjī* (≤ **pođjēs*), што је у чак. дало **poјj* и даље *poj*. *Poj* је, према томе, као стара атематска форма сасвим у реду. Према облику **pojdam* јавило се и 2—3 sg. *pojđaj*, као дублет старијег *poj*; а није искључено да је и 3 sg: које је негда гласило **pojda* ≤ **pođjēt* имало значаја за васпостављање гласа *a*. Као што се види, и чисто теориски доста смела идеја.

Р. Б.

87. Ivšić Stjepan, *Glagol morati ‚debeo‘ i imperfekt morah ‚poteram‘*. ЈФ X св. 1—3 (1931) 166—170.

Наводи 12 примера употребе имперфекта *morah*, *morаше* (м. *možah*, *možаше*) у 15 веку — у време пре прве потврде *morati* ‚debeo‘, којим потврђује Рамовшево и своје мишљење да је инф. *morati* постао према имперфекту *morah*, *morаше*... На основу чињенице што се у шток. дијалектима место акц. *mōram*, *mōrati* (или *mōrām*, *mōrati*), како би се очекивало према чакав. *mōrān*, *mōrat*, налази *mōrām*, *mōrati* писац мисли да је *morati* у шток. кајкавизам (у њему је *mōram* и *mōrati*: *vidim*, *prāvim*), а не словенизам (у слов. *mōram* м. *mōram* и *mōrati* м. **mōrati*: чак. и шток. *dělām*).

Р. А.

88. Małeckı Mieczysław, *Znaczenie Dubrownika dla jedności językowej Serbów i Chorwatów*. RZb (1931) 477—481.

Центар хрватске књижевности био је у XVII в. у Дубровнику, чије је становништво говорило штокавски; захваљујући дугој традицији чакав. књ. (XII—XIV в.) дубровачки песници нису најпре смели да пишу својим дијалектом, него су га удешавали према чакавском књ. језику. Али је временом књ. језик дубров. потпадао под утицај народног говора дубров. и идентификовао се с њим. На тај је начин чакав. дијалекат и ушао у књ. језик хрватски и омогућио формирање заједничког књ. језика српскохрв.

У XIX в. Вук Караџић, узевши херцегов. дијалекат као основицу зајед. језика српскохрв., узео је неке фон. црте из дубровачког, а у исто време и

претставници илиризма изабрали су књ. језик дубр. за свој књ. језик. Из тога се види да је Дубровник играо врло важну улогу у стварању књижевнога језика Срба и Хрвата до данашњег дана.

Р. А.

89. Poljanec Franja, Istorija srpskohrvatskog jezika. s pregledom naših dijalekata i istorijskom čitankom. Za više razrede srednjih škola. Sastavio —, profesor I мушке realne gimnazije u Sarajevu. Izdanje, štampa i povez Izdavačkog preduzeća „Narodna prosveta“. Beograd 1931. 287 + I—V (Садржај) на крају Karta naših dijalekata po Belić-Marinkoviću.

Има четири дела: I Најстарија историја нашег језика (о језику уопште, о индоевропском прајезику, о прасловенском језику, о јужнословенском прајезику, о западној групи Јужних Словена на Балк. Полуострву, и о нашем језику до XII века, од 5—50 стр.); II Старословенски језик и његова судбина на нашем језичком подручју (Словени у историји, старословенски језик, српскохрватска редакција старословенског језика, 53—99), III Развитак нашег језика од XIII в. до данас (Доба од XIII до XV в., XVI и XVII в., XVIII в., XIX в., 103—162) IV О нашим дијалектима (165—203). — Читанка (207—278). У њој има текстова старословенских, црквеносрпских, српскохрватских и словеначких од најстаријих времена до данас; најзад, дијалекатских текстова из главних српскохрватских дијалеката и из словеначког књижевног језика.

Тешко је било израдити оваку књигу за нашу гимназију. Нарочито је тешко било израдити је као компилацију. Зато и има у овој књизи често сувише исцрпних података, а тако исто и сасвим непотребних. Међутим праве слике развита нашег језика, његових дијалеката и основних начела књижевног језика јасно и прегледно изнесених — у њој, на жалост, нема.

Како је било крајње време да се у вишу гимназију унесу основна знања о свему овоме, и ова ће књига на неки начин попуњавати празнину у нашој школској књижевности. Али њени су недостаци ипак велики. О њој ћемо и засебно проговорити у нашем часопису.

А. Б.

89a Rešetar M. Još o 1. sing. Imperativa. ЈФ XI (1931) 1—6.

Наводи још ове примере 1. синг. императива: *budijem* (StPH II, 499), *umrim* (ibidem, 305) и *hotijem* (три примера, из одломака неких молитава које су писане крајем XIV или поч. XV. в., за неки женски манастир у Дубровнику; Р. је одломке тих молитава саопштио Ф. Фанцев). Писац, остајући при свом ранијем тумачењу облика *budijem* (*budijem* је, по његову тумачењу, исто што *бодѣтъ*, Rad 136, 165), мисли да је и облик *umrim* исто тако икавски облик као што је *mozim*, а у *hotijem* да је наставак *ijem* као у *budijem*.

Што се тиче облика 1 синг. на *ijam* Р., не прима тумачење Вајаново (в. бр. 86), а не сматра сада за тачно ни своје тумачење постанка тих облика изнето у Radu 136, 166. Решетар сада вели: „и моје је тумачење сумњиво, нарочито оtkада се је нашао још један таки примјер, па зато ја питам, не би ли то могле бити наросто погрешке?... Марулићев стих треба можда читати *не згриšила Božjem sinu*, а Bernardina, gdje imamo *ne ovaščinijam* и *ne strašijam se ja*, можда је слогар оно *ja* umetnuo и *ne ovaščinim se ja* и *ne strašim se ja*“. Р. А.

90. Ружичић Гојко С. Језик Петра Зоранића. Задарски дијалекат у почетку XVI века (наставак). ЈФ X св. 1—3 (1931) 1—90.

В. оцену у ЈФ X, стр. 271—272, бр. 87.

91. Stojković Marijan, Prva Kašičeva hrvatskosrpska knjiga. RZb (1931) 465—467.

Познато је да је Кашићев покушај да створи нов књижевни језик наишао на јак отпор код Дубровчана. Разлог овом њихову нерасположењу био је потпуно оправдан, јер Кашићев језик претставља неправилну и недоследну чакавско-дубровачку мешавину. Поред многобројних трагова северно далматинских чакавских гласова и облика налазе се у њему и многе грешке у гласовима и облицима, због тога што је К. хтео да иде за Дубровчанима. Ако још додамо недовољан и недоследан правопис, мора се признати да је поменути непријатељски став Дубровчана према Кашићу потпуно разумљив.

Б. М.

92. Strohal R. Vokalizacija glasa „l“ u hrvatskom jeziku. NVJ XXXIX (1931) 228—231.

Мали чланак, свега две стране, непотпун и географски и лингвистички. Нешто више је речено о рефлексима гласа *l* на крају слога у кајкавском дијалекту нашег језика. Има нетачности и у пишчевим погледима на ствари: промена *vlk > vuk* није никакав изузетак од „орсепитог pravila“ *repel > rerep*, већ су то две различите ствари, ма да међу њима има органске везе. У првом случају је старо *l*, а у другом промена *l > o* у вези са губитком полугласника. Ни примери *bia*, *posia* и сл. нису резултат гласовне промене *l > a*, већ аналошко преношење гласа *a* из примера типа *reka-рекла-рекло*. И то није само црта нашег шт.-икавског говора, већ се срета и у чакавским и у неким шт.-екавским говорима.

Р. В.

ђ) Метрика

93. Колман Отакар, Оцена: Frank Wollman. Njegošův deseterec (Засебан отисак из часоп. *Slavia* IX, 1931; 44 стр.). ЈФ XI (1931) 274.

В. не даје стварних доказа ни за „своју пушкинску теорију“, ни за своју ритмичку теорију „плиме и осеке“. Разлог за редовну цезуру, која долази у Ђ. стиху после четвртог слога, и споредну, која није везана за одређено место треба тражити, по мишљењу К., „где јој се одмах може наћи објашњење, тј у народној песми“. „Звучно таласање“, које је В. опажао у декламовању учитеља П. „није било очигледно ништа друго но *безазлена* манира декламатора из народа...“ На крају даје неколико напомена формалног карактера.

Р. А.

94. Маретић д-р Томислав, Грађа Качићева десетерца. Глас CXLIV (1931). Стр. 38.

Пореди десетерац Качићева „Разговора“ (издање од г. 1759) са десетерцем народних песама Вукових зборника и десетерцем далматинских десетерачких песама које је издала Матица хрватска г. 1896 и 1897 (у I и II књизи). При изношењу материјала писац се држи онога реда којим је излагао метрику наших народних песама у своме раду објављеном у „Раду Југославенске академије“, књ. 160 и 170 (1907). На стр. 18—21 говори се о вокалу *ђ* у Качића.

Р. А.

95. Матић Светозар, Принципи уметничке версификације. ГодНЧ XL (1931) 51—73.

Наставак расправе истог назива из XXXIX књ. Годишњице: Песници уметници у духу народне версификације (3). В. ЈФ X св. 1—3 бр. 90. Р. А.

VII Речници стари и нови српскохрватског језика (српскохрв. и ког страног језика)

96. Berus d-r Niko, Оцена: Медић д-р Филип и Laurent Etienne, Француско-српски речник (в. ЈФ X 1—3 бр. 91). ГлПД XI (1931) 230—232.

За овај речник рецензент каже да је наш досада најопширнији речник — садржи 35.138 француских речи, које су протумачене на нашем језику најбогатије. Примећује им само да им транскрипција није консеквентна и да има штампар. ортогр. грешака. P. A.

97. Berus d-r Niko, Оцена: Al. Miličević, Rečnik galicizama. ГлПД XI (1931) 421—423.

Приказ и неколико ситнијих напомена. P. A.

98. Dukat Vladoje, Katančićeva kritika Dellabellina rječnika. RZb 473—475.

У делу *De Istro eiusque adcolis Commentatio* изнео је славонски писац М. П. Катанчић, између осталог, и своје (углавном неповољно) мишљење о Делабелину речнику. Делабели замера: 1) што наводи сувише велики број цитата; 2) што неоправдано и једнострано истиче дубровачки говор, а све остале српскохрватске говоре сматра за варварске; 3) што не наводи своје изворе и претходнике; 4) што у речнику недостају многи изрази; 5) што је речи без потребе акцентовао; 6) што му је правопис непрактичан и тежак за читање. Све ове приговоре — сем последњег — писац одбија, свдећи их на обичаје у ондашњој науци, субјективност Катанчићева суда и његово уско славонско гледиште. B. M.

99. Костић Д. Није — него. Речник колебаљности у књижевном језику и правопису. Треће издање. Прилагођено Правописном упутству Министарства просвете од 15-VI-1929. СНБр. 15142. Београд, 1931. Стр. VI + 240.

„Књижица је ова пре свега практична. За употребу и ван школе, понајпре. Удешена је стога за што брже сналажење читалаца... у случајевима колебаљности књижевног језика... Она је, у главном, речник примера, не правила; стога је обимнија али, опет зато, употребљивија, практичнија“.

Од другог издања ово се издање разликује тим што је: „прво, прилагођено озваниченом Правописном упутству...; друго, што је с тим Упутством замењен увод ранијих издања „Пре свега“ заједно са „Практичним упутствима“ који су разрађени и разређени убачени у сам речник; треће, што се у речнику не налазе само паралелни примери рђавога („није“) и доброга („него“) у језику и правопису књижевном, којима је, овде, дат обрнут ред... , него се ту налазе и многи општији упуту без тога паралелисања; четврто, што су, поред увода, изостављени и одељци: *Деоба речи на слојове и појединости о ивтерфункцији*, док је одељак *Речи које се могу ишасити уједно* убачен у речник, а одељак *Групе сугласника које се шрпе* додат Упутству...“

Правописно ујуиштво прештампано је тачно по озваниченом тексту. Повећан је само број примера уз поједине параграфе“.

P. A.

100. Московљевић д-р Милош С. Оцена: D-r phil. Светомир Ристић и Јован Кангрга: Речник српскохрватског и немачког језика (в. ЈФ IX бр. 143—4). Прил XI (1931) 200—220.

Рецензент сматра да је требало да овај речник буде само речник савременог књижевног језика, без архаизама, „који спадају у историске речнике“, без провинцијализма, „којима је место у општем речнику нашег језика“, без речи „које се можда чују у Београду и Загребу, али које још нису добиле своје место у књижевном говору“. Полазећи с таког становишта писац ове оцене замера писцима овога речника највише „што су у избору речи отишли и сувише далеко, те је испало „да овај речник, овако како је израђен, није речник савременог књижевног језика, већ непотпуна „енциклопедија значења речи, само мало историски речник, помало речник страних речи“. Уз то речник је „пун архаизама и варваризама које нико не разуме и не употребљава, пун ретких провинцијализама, који тешко да се употребљавају и у свом крају, има прилично којекаквих фамилијарних речи и израза и доста неологизама, чија је употреба врло ограничена и који се никако не могу сматрати као саставни део књижевног језика“. Али и поред учињених мера овај речнику у том правцу М. сматра, противно Маретићу, „да овај речник значи добит и у практичном и у научном смислу“.

Р. А.

101. Московљевић д-р Милош С. Оцена: Vladoje Dukač, О композицији и врелима Belostenčeva „Gazophylacum illyico-latinum“. Прил XI (1931) 220—223.

Само приказ.

Р. А.

102. Tentor Mate, О dubrovačkom jeziku s leksičke strane. RZb 449—455.

На основу речничког блага доказује писац врло старе везе између дубровачког говора и северночакавског говора: везе које нису могле настати књижевним или којим другим утицајем, које се, дакле, свODE на врло старо сродство.

М. Б.

VIII Биографије, аутобиографије и сл., грађа

103. Белић А. Антоан Меје у Београду. ЈФ X св. 1—3 (1931) 190—193. Објављује свој говор којим је претставио публици проф. А. Мејеа 13 маја 1932 год. у 6 часова по подне у свечаној сали Старог универзитета и даје резиме предавања А. Мејеа о језику и цивилизацији које је том приликом Меје одржао.

Р. А.

104. Ђ(орђић) П. Јозеф Зубати (1855—1931) ЈФ X св. 1—3 (1931) 194—196.

Некролог.

105. И. Полемика поводом „Јована Хаџића (Милоша Светића)“. Зап VIII (1931) 60—61.

Написано поводом брошуре М. Кићовића: „Једна ненаучна критика или мој одговор г. Радивоју Врховцу. Београд, стр. 8. Писац истиче да је „оцена Врховца одвећ строга и не баш основана.“

Р. А.

106. Коркут Р. Смрт Јозефа Зубатог. Зап VIII (1931) 319—320.

Некролог.

107. Кршић д-р Јован, Седамдесетогодишњица проф. Матије Мурка. СКГл XXXII (1931).

Пригодни чланак написан поводом седамдесетогодишњице живота проф. Матије Мурка, проф. Карловог универзитета у Прагу. Р. А.

108. Куљбакин С. П. А. Лавров. Прил XI (1931) 267—270.
Некролог.

109. Новаковић д-р Милета, Писма Ђуре Даничића Стојану Новаковићу. ГодГодНЧ XL (1931) 73—122.

Писма која се овде објављују из периода су од г. 1866—1868 (продужење из раније књиге). Р. А.

110. Musić д-р August, D-р Rajko Nahtigal. LjJAK 44 (1930/31) 96—101.

Биографија и библиографија.

111. Поповић Павле, Сећања на Љубомира Стојановића. Прил XI (1931) 30—45.

Износи низ својих сећања на Љуб. Стојановића — од описа Стојановића, какав је изгледао око 1888, па до последњег виђења са Стојановићем, на месец дана пред Стојановићеву смрт. Писац најпре говори о првом свом сусрету са Стојановићем, а затим о првим заједничким пословима, о разлазу који је међу њима наступио кад је покренуто „Дело“ и Недићев „Српски преглед“, о поновном заједничком раду у Српском књижевном гласнику итд. Изложени су, најзад, неки моменти и успомене везане за послератно доба: Академија наука, СКГл, Друштво за језик и књижевност, Прилози, Школски писци и др. Р. А.

112. Поповић Павле, Оцена: (Мираш Кићовић, Јован Хаџић (в.ЈФ X 1—3 бр. 107). Прил XI (1931) 184—185.

Истиче да је Кићовић у своје раду добро претставио живот и рад Хаџићев. Р. А.

113. Радојчић д-р Н. О презимену и пореклу Гаврила Стефановића Венцловића. ГИДНС IV (1931) 314—316.

Из речи Гаврила Венцловића записаних на крају „Великопосника“: „Трудомъ много грѣшнаго тобож юромонаха Гавриила Венцловића сирѣч Стеванова сына...“ изводи закључак да је Венцловић само други облик за Стефановић и да оба имена значе сасвим исто. „Гаврило је, вели писац, јамачно знао да *στέφανος* значи венац (вѣнѣць), па је једноставно превео своје презиме Стефановић у Венцловић. Према овоме писац сматра да је Гаврило пореклом Србин, а не Пољак како је то сматрао Скерлић (Српска књижевност у 18 веку). Очекивали бисмо ипак пре *Венчевић*. Р. А.

114. Решетар д-р Милан, Из писама пок. Љуб. Стојановића. Прил XI (1931) 45—54.

Приказује, на основу преписке коју је водио са Стојановићем, неке тренутке из узајамног рада. Р. А.

115. Ћоровић д-р Владимир, Љубомир Стојановић: Прил XI (1931) 1—30.

Говори најпре о непристрасности, правичности и искрености Стојановића, а затим о школовању Стојановића, почецима његова научног рада и његову преводилачком раду. Писац затим говори о главном научном раду Стојановића: раду на прибирању и објављивању записа и натписа, раду на проучавању

рада Вука Караџића. На крају расправе писац истиче огромну радну енергију Љуб. Стојановића. Р. А.

116. Џонић Урош, Љубомир Стојановић. ГодНЧ XL (1931) 170—186. Биографија и оцена научног рада Љуб. Стојановића. Р. А.

IX Библиографија

117. Библиографија за 1930 г. расправа и дела из словенске и индоевропске филологије која су изишла у Југославији. ЈФ X св. 1—3, стр. 253—283: I Филозофија и језик (254); II О прасловенском и словенским језицима (254—256); III Етимологије, историја речи, тумачење речи, збирке речи (256—260); IV Несловенски језици (260); V Старословенски језик и црквенословенски (260—261); VI Српскохрватски језик: а) граматика и граматичка питања (262—263), б) савремени књижевни језик и правопис (264—265), в) дијалекти (265—266), г) текстови стари и нови, издања; њихова критика, порекло итд. (266—271), д) историја српскохрватског језика (271—272), њ) метрика (272); VII Речници стари и нови српскохрватског језика (српскохрв. и ког страног језика) (273); VIII Биографије, аутобиографије и сл. грађа (273—275); IX Библиографија (275—276); X О становништву, насељима, њихову пореклу (276—281); XI Различно (281—282); XII Словеначки језик (282—283). Р. А.

118. Дробњаковић д-р Боривоје, Библиографија радова наших етнолога. — II Јован Ердељановић. ГлЕМ VI (1931) 141—145.

1. Књиге, расправе, чланци и прилози и 2. Уређивачки послови.

119. Ђорђевић Владимир Р. Оглед библиографије српске народне музике. ГлЕМ VI (1931) 120—126.

120. Nagy д-р Josip, Bibliografski podaci za god. 1930. CrS 2 (1931) 309—317.

Преглед дела, публикација и студија из области историје у год. 1930.

121. Петровић Петар Ж. Библиографија за 1930 год. ГлЕМ VI (1931) 130—141

Етнолошка библиографија.

122. Rešetar Milan Bibliografija (1883—1630). RZb (1931) 487—495.

Радови су поређани по годинама када су написани или довршени.

Р. А.

123. Џонић Урош, Библиографија радова Љубомира Стојановића. Прил XI (1931) 277—289.

Изнета је у овим поглављима: I Књиге и брошуре, II Издања у посебним књигама, III Издања у колекцијама, IV Реферати, V Стручне расправе и чланци, VI Полемички чланци, VII Преводи и VIII Разно. Р. А.

X О становништву, насељима, њихову пореклу

124. Динић Михаило, Средњовековни Срем. ГИДНС IV (1931) 1—13.

„Под Сремом се данас подразумева област између Дунава и доњег тока Саве, чију западну границу образује неправилна линија која почиње испод Даља а свршава се више ушћа Босне у Саву. Ова граница је новијег датума

и утврђена је тек после ослобођења од Турака и обнављања Сремске жупаније. Средњевековна жупанија Срем обухватала је, међутим, само источну половину данашње области, од линије Сусек—Лаћарак, док је западна половина спадала под Вуковску жупанију. Осим жупаније овога имена, Сремом је називана у средњем веку и област јужно од Саве, данашња Мачва и поречје Колубаре*.
Р. А.

125. Дучић Стеван, Живот и обичаји племена Куча. ЖНО 20 (1931).
Стр. 596.

Расправа о животу, обичајима и веровању кучких Срба (не само православних, него и муслимана). Има доста података и о животу, обичајима и веровању Арбанаса. За нас специјално од интереса су, јер у њима има народног текста, ова поглавља: *I Неколико ријечи о њредјелу и о сшановништву племена Куча* (3—5), *VII Обичаји*, (208—269), *VIII Празновјерице, врачане, гаишање и бајање* (269—341), *IX Забаве* (341—462) и, најзад, Регистар који је дат на крају дела.
Р. А.

126. Ердељановић д-р Јован, Напомене и одговори поводом питања о пореклу Буњеваца. KS VII (1931) 28—35.

Одговара на замерке које су учинили његовој књизи „О пореклу Буњеваца“ Л. Стипић, у приказу објављеном у KS за јули—октобар 1930 год. и неки Д, у приказу објављеном у „Ријечи“ од 15 новембра 1930 год.
Р. А.

127. Лоц Ф. Француски колонисти у Бачкој. ГИДНС IV (1931) 317—321.

Наводи имена француских колониста (према списку имена Дворског архива у Бечу, урбаријалним табелама сомборске архиве и матичних књига римокатол. црквене брестовачке општине, који су се населили „у претерезијанском, терезијанском, јозефинском и појозефинском периоду“ у бачким селима: Апатину, Паланци, Пригревци, Филипову и Новом Футогу и Бачком Брестовцу. Од тих колониста данас се може наћи само неколико досељеника у Бачком Брестовцу.
Р. А.

128. Popović D. J. Оцена: Д-р Јован Ердељановић, О пореклу Буњеваца (в. ЈФ X 1—3 бр. 113). ГИДНС IV (1931) 156.

Својим делом Е. је, вели рецензент, обухватио не само војвођанске Буњевце, него и све оне који су некада а и сада чине са данашњим војвођанским Буњевцима исту етничку целину. Он је, Ердељановић, у своме делу одговорно врло савесно и исцрпно и на сва питања о Буњевцима: на питање о њихову пореклу, имену, сеобама, а у вези са овим проучио је и њихову традицију, обичаје, народне песме и друге појаве карактеристичне за њихову етничку припадност. Гребало би још, вели П. на крају своје оцене, проучити и показати са ким су Буњевци у прошлости сарађивали и саосећали (в. о овом делу Е. оцену у ЈФ X 1—3, бр. 113).
Р. А.

129. Поповић д-р Д. О Банату у 17 веку. ГИДНС IV (1931) 194—224.

Изаже културне и друштвене прилике у Банату средином 17 века према подацима који се налазе у спису „Свети катастиг монастира светие и великине црква патриархине пекске“ (писан за време патријарха Максима (1656—1673. + 1680) и описа Баната Евлије Челебије.
Р. А.

130. Станојевић Маринко, Зборник прилога за познавање Тимочке Крајине. Књ. III, Београд 1931. Стр. 116.

У Зборнику су за нас од интереса чланци: *Прилози речнику тимочкога говора* (91—98), *Комка. Црквена шерминологија у народном говору* (98—100), *Народне пословице у Заграђу* (100—106), *Црна Река. Антропогеографски прилози* (45—75), *Баја Џора* (у 22 приповетке) (75—88), и *Како су се изубили шрвeљи у Тимоку?* (88—91). Р. А.

131. Томко М. Неколико података о животу бачванских Русина. СКГл XXXIV (1931) 73—74.

Даје неколико података о неким савременим књижевним појавама код бачванских Русина. Р. А.

132. Hauptmann Ljudmil, Konstantin Porfirogenit o porijeklu stanovništva dubrovačkog zaleđa. ZbR (1931) 17—25.

Примењујући критику текста на 30—32 главу De administrando imperio долази писац до ових закључака:

Причу о сеоби Хрвата није измислио Порфирогенит, него је у 30 глави само тачно забележио народно предање које је, из политичких и династичких разлога, прерадио у 31 глави. Да би попунио празнину у предању пренео је исту ту причу и на Србе (у 32 глави). Због тога је сведочанство Константина Порфирогенита о сеоби Срба и националној припадности Словена у јужној Далмацији без вредности: и ови Словени су пореклом из крајева око Висле, дакле, из Беле Хрватске. Б. М.

133. Хаџи-Васиљевић д-р Јов. Наши под Арбанасима и Грцима. Бр XXV (1931) 60—79.

Писац најпре показује докле су се наша насеља простирала у данашњој Грчкој и Арбанији и колико се у току векова нашега живља претопило у Арбанасе и Грке и докле се одржао траг наших насеља у номенклатури, а затим показује колико је нашега живља после балканског и светског рата остало под Арбанасима и Грцима. На крају расправе говори о судбини нашега народа под Арбанасима и Грцима од светског рата на овамо. Р. А.

134. Širola д-р Вождар, Etnografski zapisi s otoka Raba. Sa 58 slika. ZbNŽ XXVIII 1 (1931) 113—159.

Расправа о животу народа острва Раба и свему што је с тим, обичним, животом у вези.

Има и нешто текста „попијевки“.

Р. А.

XI Различно

135. Bonifačić д-р Antun, Rešetar kao historičar dubrovačke književnosti. RZb (1931) 407—411.

136. Dukat Vladoje, Vergilije kod Hrvata. O 2000 godišnjici Vergilijeva rođenja (70 pr. K. — 1931). LjJAK 44 (1930/31) 166—232.

Расправа има поглавља: I Vergilije i naši novolatinski pjesnici (166—180), II Utjecaj Vergilijev na hrvatske pjesnike (180—207), III Prevodioci Vergilija (207—228), IV Vergilije u pučkom vjerovanju (229—232). Р. А.

137. Esih д-р Ivan, Studij slavenskih jezika i književnosti u Italiji. NVJ XL (1931/32) 337—340.

Износи шта су све Талијани после рата урадили на упознавању словенских језика и књижевности. Р. А.

138. Žic Nikola, Stenografija kod južnih Slavena. NVJ XXXIX (1931).

Даје критички преглед стенографија Јужних Словена „које су рађене без особитог обзира на Габелзбергера, као изворне или преводне, по различним системима, графичким или геометриским, за поједини језик споменутих народа или за све њих заједно“. Оваквих стенографија, вели писац, нема код Бугара; код Словенаца има две: Антона Зупана и Виктора Ковача, а код Хрвата и Срба има их више: Густава Зехела (ориг. геомтр. система, 1918), Е. Бонмартинија и Скендера Комадинића (превод. стенограф. геомтр. система (по Енглезу Самуелу Тејлору, 1861), д-ра Николе Добрећића и Ивана Дутковића (по Енглезу Исаку Питнаву) и Воје Станојевића и д-ра Веље Косановића (по французима Prévost-Delaunay); ориг. стеногр. граф. система: Казимира Љубића Макаронца (1863), Ивана Ев. Кујунџића (1910) и д-ра Љубомира Шкроблина (још необјављена).

Преводне стеногр. граф. система: код Хрвата: Чеха Карла Хлаве (према Штолце-у, 1877), Маџара Халаша (према Александру Nagy-у, 1873), код Срба: Милоша Миловука (1866), Ђорђа Ђорђевића (1870), Ивана Ђаје (1870), Ристе Михајловића (1877). Р. А.

139. Mirko Matija, Nekoliko riječi o prvim dubrovačkim pjesnicima. RZb (1931) 233—245.

Утврђују се литерарни обрасци наших првих песника. Нема везе са језиком. Б. М.

140. Pilar d-r Ivo, O dualizmu u vjeri starih Slovjena i o njegovu podrijetlu i značenju. Sa 4 slike. ZbNŽ XXVIII 1 (1931) 1—86.

Полазећи од Пајскерових истраживања о остацима иранских утицаја на словенску митологију писац износи са подручја наше краљевине велики материјал за који мисли да иде у прилог Пајскерових погледа о дуализму у вери старих Словена. Р. А.

141. Čorović Vladimir, Dubrovnik u srpskim rodoslovima i letopisima. ZbR (1931) 55—59.

Прегледајући наше родослове и летописе писац је утврдио да се у њима Дубровник врло ретко — свега 3 пута — помиње, иако су везе између српске државе и Дубровника биле прилично живе. Овај на око загонетан појав писац објашњава ограниченим интересом калуђера-писара за Рашку и њену династију, а још више тиме што Дубровник никад није био поприште борбе са Турцима, које су претстављале најважније догађаје за наше летописце онога времена. Б. М.

142. Т. П. „Razprave“ Znanstveno da društva za humanistične vede v Ljubljani. СКГл XXXII (1931) 163—170.

Приказ V и VI свеске „Razprava“.

ХII Словеначки језик

(Изradio Ф. Рашов)

143. Andrejka Rudolf, Napake v slovenskem izražanju. V Ljubljani 1931. Samozaložba. 47 str. 8°.

Ref. A. Breznik, Čas XXVI, 277; — Zis X, 494 -5; — Sajovic SP XLV, 295.

144. Badjura Rudolf, *Smuška terminologija. II. pomnož. in izpopolj. izd.*, V Ljubljani 1931. Samozaložba. 18 str. M. 8°.

145. Baš Franjo, *Slovenska narodopisna bibliografija za l. 1930.* ČZN XXVI, 227—251.

146. (Breznik Anton), *Petdesetletnik: Fr. Finžgar: MI XII, 309—310.* — J. Šolar: S. 26.6. 1931. — A.B.: J 26 6 1931. — A.: Jsl 26.6. 1931.

147. Breznik Anton, *Vpliv slovenskih slovarjev na srbskohrvatske.* ČJKZ VIII, 16—67.

Avtor je zelo pazljivo in pridno preštudiral medsebojno odvisnost novjših shrv. slovarjev in njihovo razmerje do slovenskih ter tako za obilico besed dognal, kako je iz slovenskih slovarjev prišla v shrv. in kako so se nekatere besede v shrv. povsem udomačile. Ta opazovanja se tičejo shrv. slovarjev Stuliča, Mažuranič-Užareviča, Šante, Veseliča, Šuleka, Filipoviča in Parčiča ter slov. slovarjev Gutsmana, Murka, Janežiča, Cigaleta. Predvsem važen je Breznikov izsledek, da Maretič v Akad. rječ. in v Jez. savj. izposojenk ni preiskal po zgodovinskih virih, vsled česar so ondotne trditve pogosto površne in tudi napačne. Ker Akad. rječ. ne upošteva novjših slovarjev, je Breznikova razprava važna za zgodovino shrv. neologizmov.

148. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino. VIII letnik. 1—4. snopič.* Izdajajo in urejajo Fr. Kidrič, R. Nahtigal, Fr. Ramovš, Ljubljana 1931. 146 str. 8°.

Ref.: M. Jelenc, *Jutro* 1. 12. 1931.

149. *Čitanka, Slovenska, in slovnica za prvi razred srednjih in sorodnih šol.* Sestavili: A. Bajec, M. Rupel, A. Sovre, J. Šolar. Ljubljana 1931. Založila Banovinska zaloga šolskih knjig in učil. 211 + XI str. 8°.

150. *Čitanke, Slovenske, za osnovne šole.* Izdanje v petih delih. V Ljubljani. Natisnila in založila Učiteljska knjigarna. 8°.

Prvi del. (Prvo šolsko leto). Prva čitanka. Sestavil Karel Wider. Enajsta izprem. izdaja. 1931. 99. str.

Tretji del. (Tretje šolsko leto). Tretja čitanka. Sestavil L. Černež. Četrti popr. natisk. 1931. 181 str.

Četrti del. (4. in 5. šolsko leto). Četrta čitanka. Sestavil Andrej Rape. Peta popr. izdaja. 1931. 364 str.

151. Debeljak Tine, *Razprave poljskega jezikoslovca o naših jezikovnih problemih (Beseda o doc. Mečislavu Maleckem);* Čas XXV, 59—63.

152. Dolenc Metod, *Nekoliko uradnih spisov s slovenskimi jezikovnimi drobtinami iz 18. stoletja.* ČZN XXVI, 101—110.

153. Grafenauer Ivan, *Poglavje iz najstarejšega slovenskega pismenstva. I. Celovski rokopis: A. Očenaš Celovškega rokopisa (z 2 fotografskima posnetkoma); B. Zdravamarija Celovškega rokopisa; C. Vera v Celovškem rokopisu. — II. So li Frejsiški spomeniki osamljen slučaj? — III. Očitna izpoved Stiškega rokopisa. —* ČJKZ VIII, 68—117.

Avtor obravnava tri važna poglavja. V prvem dožene s kritičnim razborom besedila, da je celovski rokopis precej pogrešen prepis starejše predloge. Za očenaš dokaže, da je prirejen po nemškem tekstu, a obenem je bil upoštevan tudi latinski izvornik. Zelo zanimiva in tudi važna so izvajanja o izrazu „bo-

gastvo“ za nem. *rihhi* in *regnum*; ker je znano, da se je očenaš s to staro varianto (proti novi „Kraljestvo“) rabil še v 16. stol. (po Trubarjevem sporočilu), je pač pravilno avtorjevo sklepanje, da je najstarejši slovenski očenaš poznal prav to varianto, nastalo zato, ker slovenščina v tisti stari dobi enostavno še ni imela izraza za „regnum“, pa je prevajalec domačemu izrazu „bogastvo“ samovoljno in v zadregi vsilil še drug, nov pomen, namreč drugi pomen nem. *rihhi*, kar je mogel storiti tem laže, ker sta oba pojma (*regnum* in *divitiae*) v tedanji predstavi drug drugemu blizu. Beseda „kralj, kraljestvo“ bi torej bila iz poznejše dobe kot prvi slovenski očenaš, ki ga stavi avtor na mejo VIII. in IX. stoletja. Izvajanja o izrazu „cesarstvo“ so pa nezadovoljljiva; beseda jeziku starih Slovencev ni bila neznana, a bila je pojmovno ločena od nem. *rihhi* in lat. *regnum*; šele pozneje, ko je njena prvotna pojmovna podlaga obledela, je mogla dobiti splošen pomen, zato more v brižinskem spomeniku zaznamenovati tudi „božje kraljestvo“. — Za avmarijo sklepa avtor po izposojenkah „*gnada*“ in „*žegnana*“ na dokaj poznejši postanek slovenskega prevoda. Tudi tu zasledi, čeprav malenkostne variante med koroško in južnoslov. formulo, kar spravlja v zvezo (kakor pri očenašu) s staro cerkveno razdelitvijo slovenskega ozemlja med salcburško nadškofijo in oglejskim patriarhatom. — V zadnjem členu vere pojasni avtor izkvarjeno besedilo s premembo pomenov besed „*plt*“ in „*život*“. Oblika *martaw* za lat. *mortuus (est)* ni stvn. *toot* (tako do Notkerja) kaže na zelo star prevod, kar je z ozirom na pomen vere povsem razumljivo. Da bi pa bila kaka zveza ali kako vzporedje med besedilom te vere in pa onim v veri Evh. Sin., tega pa tako običajno slovansko izražanje „*ima priti*“ ne pravi, še manj seveda pismena napaka *seydi*; gorenjščina nima *ěi* < *ě* (na Pečarjev zapisek se ne smemo zanesti, marveč le na današnji živi govor in pa dejstvo, da razvojno v gorenjščini *ěi* < *ě* sploh ni možen), še manj koroščina. Ob primerjavi celovške vere z onim pri Trubarju in Alasii poudari avtor bistveno enotnost: vseh treh, kar mu pravi, da je izvor isti, da se širjenje ni vršilo le samo po ustni tradiciji, marveč tudi po pismu. — V drugem poglavju ponovi avtor na osnovi Vondrákovih študij vse, iz česar se dá sklepati na to, da so ohranjeni brižinski spomeniki imeli predlogo že slovensko. Bistveno ti tezi ni oporekati, četudi prav po avtorju navedene „napake“ tega ne dokazujejo: izraz „sveti Kristus“ je bil tudi v rabi; vpletanje „sveti križ“ kot razlago za „poslednje balovanje“ je odveč in tudi ničesar ne pojasni, marveč pušča *cruz* nepojmljivo; videti pa v 2. in 3. odlomku leksikalne posebnosti vzhodnih (panonskih) slovenskih dialektov IX. stoletja, temu se še verjeti ne more (samo prim. *dokonjati* v kranjskih dial. XVI. stol., *dažedo* > *dardu* v Reziji, *modliti* v koroščini, do koder in kadar ga ni izpodrinila izposojenka *žebati* itd.). Da tudi vse prisiljene Vondrákove domneve o medsebojnem vplivanju brižinskih spomenikov in stsl. tekstov v Evh. Sin. in pri Klimentu niso prepričevalne, prizna tudi Grafenauer. Kaj ostane potem za tezo, da so prvopisi bili v Panoniji? Nič drugega kot romantično razpoloženje. — V tretjem poglavju razmotriva avtor sestavo stiškega rokopisa in jo primerja s starejšimi nem. enakšnimi teksti; za rezultat se mu rodi sklep, da je za predlogo slov. tekstu služil nem. tekst iz 12.—13. stol.; obenem opozori na neke okrajšave, poljudne razširitve in na navezanje na starejše (neohranjeno, a od roda do roda ustno, pa tudi pismeno sporočeno) slov. besedilo.

154. Hribar Ivan, K imenoslovju naših gora („Krvavec“-Krivavec, „Zvoh“-Zlog, „Vasca“-Sušica), PV XXXI, 183—185.

155. Ilešič Fran, „Kalobski“ rokopis slovenskih pesmi iz leta 1651. ČZN XXVI, 223—225.

156. Jagrovski Rudi, Lovski jezik. Lovec XVIII, 428—429.

157. Kacin Anton, Esercizi per la grammatica Slovena di G. Trinko. Gorizia, Tipographia Cattolica 1931.

158. Kos Milko, K poročilom Pavla Diakona o Slovencih. ČZN XXVI, 202—216.

159. Kos Milko, Nove študije k freisinškim spomenikom (z 2. fotogr. posnetkoma). ČJKZ VIII, 126—146.

Avtor sporoča, da je roka, ki je spisala drugi in tretji odlomek brižinskih spomenikov ista, ki je napisala tudi listino o posestni zameni na zgornjem Koroškem ob reki Möll med briž. škofom Abrahamom in klerikom Ruodharijem v l. 977—981. Identičnost roke je s paleografsko primerjalno analizo in s fotografsko priobčitvijo ene strani II. odlomka ob vzporedni strani listine povsem jasno izkazana. Iz načina, kako je listina vpisana in uvrščena v briž. tradicijski kodeks, pa še sledi, da je ta listina najbrž celo originalen, vsaj pa istodoben zapis. Že ta dva izsledka sta silno važna in zato tudi nadaljna Kosova izvajanja, podana s strogo preišljenostjo, a vendar z vso rezervo, pridobe bralcâ zase; kako je možno, kako verjetno, da je bavarski klerik Ruodharij zapisal listino sam in ob drugi priliki in za drug namen (za svojo duhovniško službeno uporabo) drugi in tretji briž. odlomek! Vsi drugi momenti, ki nam jih briž. spomeniki kažejo (jezik; bavarska grafična šola; bavarski jezikovni in substitucijski pojavi; vsebina tekstov itd.), prav nič ne govore proti ti domnevi, še podpirajo jo; recimo, da moramo biti še oprezni, preden storimo končni zaključek, a reči vendar moremo, da smo tik pred njim in da se vprašanje pisca, postanka, domovine briž. spomenikov močno jasni.

160. Koštiál Ivan, Besede popotnice. Ml XII, 109—110; 151—158.

161. Koštiál Ivan, Slovniški in slovarski brus knjižne slovenščine. Drugi natisk. Založila Družba sv. Mohorja v Celju. 1931. 89 str. 16°.

Ref.: A. Breznik, Čas XXVI, 277.

162. Koštiál Ivan, O smučeh, krpľjah, krampežih in hoduljah. Žis IX. 432—433.

163. Kotnik Fran, Izviren Drabosnjakov rokopis. ČZN XXVI, 123—124.

164. Mikuš Anton, Slovenska imena na i. Žis IX. 21.

Prim. še Goli A. Dodatek Žis IX. 21.

165. (Murko Matija), Sedemdesetletnik: J. Kotnik, ČZN XXVI. 145—152; A. B. Jsl. 10. 3. 1931.; J. Glonar: S. 10. z. 1931.

166. Nemi Giuseppe, Grammatica della lingua slovena. Casa editrice Premiato stabilimente tipogr. Lodovico Lucchesi, Gorizia 1931. 239 str. 8°.

167. Orožen Janko, Materinščina v naših šolah. PZ XXVII, 120—136.

168. Pari Ante, Slovenska slovnica za Italijane. Žis X, 542—545.

169. Pavel Avgust, Odprta ognjišča v kuhinjah rabskih Slovencev. Etnolog IV. 125—145.

V članku podaja avtor tudi izčrpno in fonetsko precizno transkribirano predmetno terminologijo.

170. Polec Janko, Referat: August Pietreich, Slovenisch und Deutsch in der österreichischen Justiz. Geschichtlicher Überblick über die Einbürgerung der Slovenischen Sprache in den Gebrauch bei den Gerichten Krains, Untersteiermark und Kärntens. GMS XII, 61—64.

171. Ramovš Fran, Dialektološka karta slovenskega jezika. Ljubljana 1931. Založila Rektorat univerze kralja Aleksandra I in J. Blaznika nasl. Univerzitetna tiskarna Ljubljana. 4°. 72 str. + 1 karta (7 črtežev).

Ref.: J. Š., Slovenec 8. 11. 1931. — R. Kolarič, Jutro 17. 11. 1931. — M. Jelenc, Jugoslovan 22. 11. 1931. — Mgr.: Slovenische Dialektologie, Prager Presse 15. 11. 1931. — A. Breznik, GMS XII. 54—55. — L. Tesnière, RESI XI, 271—272; — Ivan Dornik, ČZN XXVII, 113—114. — J. Stanislav, ČMF XVIII, 194—195.

172. Rešeto, Jezikovno. Uredil Rudolf Kolarič. V Ljubljani 1931. Založila revija „Slovenski tisk“. 91 str. M 8°.

Ref.: A. D. ŽIS X. 181.

173. Rešeto. Jezikovno. Urejuje R. Kolarič. „Slovenski tisk“ II. 28—29; 42—45; 60—61.

Obravna sledeče pravopisne, izrazne itd. neustaljenosti slov. knjižnega jezika: Svit dneva. Na tem mi je. Podanik ali poddanik. Vsled = nem. in folge. Financar je umrl na kapi. Zoperstaviti se, zoperstavljati se. Je oženil princeso. Jožko ali Joško. Nepristni oziralni stavki. Rajši ali raje. Lokomotiva je iztirila, čakati. Oglasi. Maža z Niggerol oljem. Sod od strojnega olja. Prodaja domačega žganja podleži trošarini. Nežoločnik namesto veleznika. Obstojati ali obstajati. Usmrtiti, umoriti. ubiti. Verjeti, verjamem: verovati, verujem. Gospa profesor, gospodična suplent. Polčevelj. Zakuska. Za mal denar. Cestno-policijski red. Predno ali preden. Spodtakniti se ali spotakniti se. Vskipeti, vstrepetati, vsklikati Časopisni naslovi in pod.

174. Savinšek Fran, Izrazoslovje (tiskarniško). Slovenski tisk. II. 20—31; 46; 61—62.

175. Schreiner Henrik — Janko Bezjak, Slovenska jezikovna vadnica v petih zvezkih. Priredil Janko Bezjak. Tretji zvezek za četrto šolsko leto. Peta bistveno neizprem. izdaja. V Ljubljani. Založila Banovinska zaloga šol. knjig. Jugoslov. tiskarna 1931. 56 str 8°.

176. Skok Petar, Iz slovenačke toponomastike. ČJKZ VIII. 118—125.

Avtor razvija v nadaljevanje svojega polemičnega odgovora St. Mladenovu (Glas. Skop. nauč. dr.) tezo, da so današnji južnoslovanski refleksi za *ê* nastali iz prvotnega jžsl. *ja*, ki se je v ti arhaični formi le v bolgarščini dalj časa ohranil. Kakor so mu prej bili za dokaz faze z *ja* rum., alb. in novogrš. izposojenke z *ea*, *ia*, *a* < *ê*, tako navaja v tem članku novo gradivo, ki naj bo priča za eksistenco prvotnega jžsl. *ê* kot *ja* in obenem potrdilo za to, da omenjene izposojenke niso le iz bolg. jezika potekle, marveč da morejo biti tudi iz shrv., ko je ta še imela *ja* za *ê*. Ali to gradivo — kakor sploh postanek *ê* v praslovanščini — nikakor ne dopušča, da bi smeli govoriti o tem, da je prvotna južna slovansčina sploh kdaj imela *ja* za *ê*. Zapiski z *a* so le približna grafična podaja slovanskega širokega *e*-jevskega glasu po tujcih; pri postanku *ê* za lat. *ia* gre le za substitucijo, ki je pa še zdavnaj ne smemo istovetiti z razvojem dveh zapovrstnih stadijev v enem in istem jeziku; oblike kakor čak. *názlǫ* itd. so mladi dialektični disimilacijski pojavi in prav tako imamo disimilacijsko vplivanje v skupini

rĕ. Pa ne le radi vsega tega, tudi iz zgolj slovenskih (dialektičnih) ozirov, je treba na prejšnje gradivo navezано Skokovo razlago krajevnega imena Čatež < *čfatežь (to naj bi predstavljalo jžsl, formo za črētežь) zavrñiti; čfatež bi moglo dati edino le *čratež, a v slovenščini imamo edino le črete; res je, da govore nekateri lokalni dialekti tudi *urámä* < *vrēme*, a to le tam, kjer žána < ženā tj. ta *a* je mlad, ne pa star. Nasploh je treba reči, da tudi bolg. *ga* ne predstavlja neizpremenjenega starega č; ta je bil, kakor pričajo vsi stari zapiski in vsi različni jžsl. substitucijski načini, zelo odprt *e*-jevski glas (sprva v svojem začetnem delu še palatalen, a ta palatalnost se je javljala kot palatalno aficiranje spredaj stoječega konzonanta), nekak 'ä, iz česar se je razvil povsod odprti *g* in iz tega šele razni današnji odprti *e*-jevski monoftongični pa tudi diftongični refleksi v slovenskem, srbskohrvatskem in bolgarskem jeziku, drugod pa je nov izpremiñjevalni faktor, napetost jezične muskulature, rodil zoženje glasu v *g* in še dalje v *i*.

177. Slodnjak Anton, Slovarček manj znanih besed (v Frana Levstika Zbranem delu III. 397—404).

178. Steska Viktor, Imenoslovne črtice, GMS XII. 11—17.

Nekritično in diletantsko razpravljanje o nekaterih krajevnih imenih.

179. Šašel Ivan, Dolenjski pregovori in reki. MI XII. 468.

180. Šašel J. Imenoslovje koroških Karavank. PV XXXI. 16, 53—54, 80

181. Šolar Jakob, Besedni paberki. MI XII. 351.

182. Tomšič Franc, Sacrum Promptuarium in knjižna slovenščina. ČJKZ VIII. 1—15.

Иницијали на крају реферата и бележака означују писце :

А. Б. = А. Белић

Б. М. = Б. Милетић

Д. В. = Д. Вушовић

О. К. = О. Колман

П. Ђ. = П. Ђорђић

Р. А. = Р. Алексић

Р. Б. = Р. Бошковић

С. К. = Ст. Куљбакин

I Предметни регистар¹⁾

Библиографија за 1931 г.: (Скраћенице 287—288):

- I Филозофија и језик 288
- II О прасловенском и словенским језицима 288—289
- III Етимологије, историја речи, тумачење речи, збирке речи 290—293
- IV Несловенски језици 293—294
- V Старословенски језик и црквенословенски 294—295
- VI Српскохрватски језик:
  - а) Граматика и граматичка питања 295—297
  - б) Савремени књижевни језик 297—300
  - в) Дијалекти 301—302
  - г) Текстови стари и нови, издања; њихова критика, порекло итд. 302—305
  - д) Историја српскохрватског језика 305—308
  - ђ) Метрика 308
- VII Речници стари и нови српскохрв. језика (српскохрв. и ког страног језика) 309—310
- VIII Биографије, аутобиографије и сл., грађа 310—312
- IX Библиографија 312
- X О становништву, насељима, њихову пореклу 312—314
- XI Различно 314—315
- XII Словеначки језик 315—320
(Иницијали писаца реферата 320)
- Будући да 173—178
- Буњевци: порекло 313

Вид глаголски трпних придева 160
Вокализација гласа „l“ у српскохрв. језику 308

Врсте глаголске 296

Генитив јединине м.р. сложене придевске деклинације 227

Глагол старословенски: груписање 231 ид.

Глаголи II врсте прешли у IV врсту у словеначком и горњолуж. 106

Глаголи повратни: заједничка особина свих п. гл. 143

Глаголи српскохрватски: прелаз глагола из IV вр. у II вр. 106 ид.; из I вр. у II 107; из II у I врсту 107

Глаголски облици са *sg* 144 ид.

Глас *x* уговорима Црне Горе 179—196:

I Данашњи заменици овога гласа 179; хронологија уклањања гласа *x* 179 ид.

1) Три основна типа у погледу судбине гласа *x* 180 ид.:

а) Говори који чувају глас *x* 180

б) Говори са заменицима гласа *x* 180 ид.:

а) Основна вредност оног *x* које је претходило данашњим заменицима његовим 184

б) Система заменика 184 ид.

в) Говори који су *x* потпуно изгубили 189 ид.; губитак гласа *x* у неким случајевима прати промена квантитетских односа 190 ид.

¹⁾ Почевши од ове књиге имаће све даље књиге ЈФ на крају регистре; а свих ранијих десет књига (I—X) имаће заједнички регистар у засебној књизи која се штампа као четврта свеска X књиге ЈФ.

- 2) Однос између ова три типа 193
 Прва фонетска модификација гласа *x* 194
 Заменици гласа *x* према позицији у речи 195 ид.
- Гласовна вредност *ρ* место *o* у Синајском псалтиру 227 ид.
- Гласовна група *xv* 181 ид.
- Датив јединине м. р. сложене придевске деклинације 227
- Деклинација старослов. основа на *-an* 229
- Деклинација старослов. основа на *-tel'* 229
- Деклинације старослов. груписане по роду 228 ид.
- Десетерац Његошев 273—278
- Дијалекат села Зубаца у погледу развитка гласа *x* 187
- Долчеова Хекуба у Држићеву преводу 249 ид.
- Држић Марин: извори за његова дела 253 ид.
- Држић Марин: о новом, Решетарову издању Дела 241—273
- Дубровачки књижевни језик 305 ид.
- Дубровник: његово значење 306
- ѝ јужнословенски рефлекс 319
- ѝ у сењском говору 299
- ѝ > *a* у српскохрватском језику 217—219, 302
- Имена месеци 293
- Императив 1 л. једн. 1—6, 307
- Инструментал једн. ж. р. са наставком *-ρρ* 226 ид.
- Истарски развод 304
- Јерменски рефлекси идевр. *o* 293
- К: крајње *k* у говорима Црне Горе 186 ид.
- И: самогласничко *л* 219—222, 225 ид.
- Локат јед. сложене придевске деклинације са наставком *-ѝѝть* 231
- Наставак праслов. *-ѝm, -ѝn* > у; *-ѝm, -ѝn* > *o* 224
- Наставак трећег лица јед. и множ. презента 232 ид.
- Натпис надгробни на кречној плочи у Преславу 239
- Натпис на плочици од печене земље у Преславу 240
- Натписи на зидовима округле цркве у Преславу 234 ид.
- Натписи на керамичним плочама око зидова у преславској округлој цркви 238
- Номинатив апсолутни 175
- Палеографија: нова палеографска грађа из Преслава 233
- Партиципи гл. Придеви
- Пасив сложени 162—172
- Писмо и постанак алфабета 288
- Полугласник старослов. у сугласничким групама у страним речима 227
- Полугласници старословенски 225
- Потпис ћирилски на зидовима преславске округле цркве 235 ид.
- Префикси „*sa*“ и „*su*“ у хрватском језику 299
- Придев трпни: атрибуцка служба 132
- диференцијација у акценту 154 ид.
- значење 141
- образовање 94 ид.
- прошлог времена 95, 99—111: суфикс **to* 99—108; суф. **lo* 108—111
- прошлог времена 118—141: облик 118; значење 118 ид.; у старослов. 119; предикативна употреба 120 ид.; значење партиципа и придева 122 ид.; конструкција са два номинатива 123; као адвербијална ознака 124; у атрибуцкој функцији 125; има особину потпуне реченице 127; предикативност у атрибутивној употреби трпног придева 129 ид.
- основе на **r, *l* 101
- прошлог времена код глагола I 7 102; глагола II врсте 103 ид.
- прошлог времена код глагола на **-noti* 107 ид.
- садашњег времена 95, 113—118: губљење 113; основно значење 113; у старослов. и схрв. (код Вука) 114 ид.

- садашњи: замењивање прошастим трпним придевом 160—162 паралелни облици у старослов. 97 ид. порекло његова наставка 96 придевско значење 134, 138
- Придеви трпни атрибутивни (у руском) 152**
- нецеситативни 135
- потенцијални 135
- прошаста активни са *ся*: медијално значење 145
- Придеви старословенски трпни: 89—172:**
- Увод 89—91
- 1 О материјалу у граматицама старослов. језика 91—94
- 2 Облик трпних придева 94—96
- 3 Трпни глаголски придев садашњег времена 96—98
- 4 Трпни глаголски придев прошлог времена 99—111
- Општи поглед на постанак и развитак 110
- 5 Значење 111—113
- 6 Трпни придев садашњег времена 113—118
- 7 Трпни придев прошлог времена 118—141
- 8 Глаголски род трпних придева 141—149
- 9 Придевско значење трпних придева 149—160
- 10 Глаголски вид трпних придева 160
- 11 Сад. трпни придев замењује се прошастим трпним придевом 160—162
- 12 Сложени пасив 162—168
- Преглед сложених пасивних конструкција 168—172**
- Границе употребе трпних придева 142 ид. губљење 95**
- значење у старословенском 129; употреба 131; самостална особина предикације 131; слагање са именицом 132 ид.
- облик 94—96
- перфекатско значење 163
- садашњег времена у Кијевским одломцима 96
- у атрибутивној служби 146 ид.
- услови под којима се јављају трпни придеви од повратних глагола 147 ид.
- Реконструкција основног старослов. текста 89 ид.**
- Рукописи стари словеначки 316—317
- Руски књижевни језик 279—286
- Савина књига 228**
- Слабљење фрикативности 194 ид.
- Споменици турско-српски Дубровачког архива 7—88:
- Тенденциозност збирке г. Трухелке 8
- Језик у тим споменицима 25
- Речник страних и мање познатих речи 80—86
- Списак особних и месних имена која се помињу у саопштеним документима 87—88
- Српски књижевни језик 297
- Старослов. | 225
- г 225
- у (ы) 225
- Старословенски језик: документовани старослов. облици и њихов однос према априорним облицима 93
- материјал у граматицама стслов. језика 91—94
- Supplementum participii 176
- Суфикс балто-слов. *to 99, 113
- **no'eno* 99, 108—111
- Ћирилица. Теодор Јанковић-Миријевски у одбрану ћирилице 197—216**
- Фрајзински споменици (brizinski spomeniki) 318**
- Жипотеза Погодина-Собољевског о великоруском приоритету Кијевске области 284**
- Чакавски дијалекат 301**

II Регистар речи

stsl. *aldiji* 227
 stsl. *alkati* 227
 idevr. *Argurium* 294
 lat. *basilica* 290
 stsl. *běsnujemъ* 93
 shrv. imper. *bojim se* 1
 stsl. *božeji* 226
 crkv. sl. imper. *bođemъ* 1
 shrv. imper. *budijem* 1, 2
 shrv. *budući da* 173--178, 296
 rom. *cercellos* 292
 shrv. *ciĝla* 221
 shrv. *cirkle* 221
 shrv. dij. *ča* 235
 stsl. *četyre* 230
 shrv. *član* 218
 stsl. *čbo* 230
 ilir. *daranto* 294
 shrv. *Dlga* 221
 shrv. *dojak, dojka* 293
 rus. *Dolerije* 291
 psl. **dptъ* 100
 psl. **dъrtъ* 99
 lat. *ecclesia* 290
 shrv. *gnijezdo* 217
 ital. *Gravosa* 291
 shrv. *Gruž* 291
 psl. **gъnъti* 107
 rus. *Hoja* 291
 shrv. imper. *hotijem* 2
 shrv. *jad* 218
 shrv. *jadan* 218
 stsl. *jadomъ* 98
 shrv. *jedro* 218
 shrv. *jesti* 218
 stsl. *jъtъ* 99, 100
 stsl. *kletъ* 100
 gr. κλουκάς 291
 psl. **kolti* 101
 ilir. *krep-* 293
 rus. *Lero* 291
 tal. (II) *Maluntum Raguseo* 290

psl. **melti* 101
 shrv. *morati* 306
 shrv. imper. *mozimъ* 1
 shrv. imper. *mozemъ* 1
 rus. *nadmennyj* 100
 shrv. *nikal* 221
 shrv. *njedra* 218
 shrv. *Obilić* 291
 velrus. *obutyj* 99
 shrv. *orah* 218
 crkslov. imper. *otъpademъ* 1
 shrv. imper. *ovašćinijam se* 1, 4
 psl. **pelti* 101
 ilir. *plagenti* 294
 psl. **počingъti* 107
 shrv. imper. *pojđaj* 306
 psl. **porti* 101
 shrv. *pupori* 291
 ital. *Ragusa* 292
 stsl. *raspъtъ* 100
 rom. *riguletum* 292
 psl. **rokъ* 285
 ilir. *skard* 293
 ilir. *skarp* 293
 shrv. *Slp* 221
 shrv. imper. *strašijam se* 1, 4
 stsl. *svętoji* 226
 stsl. *sъtrъtъ* 101
 shrv. *šnicla* 221
 ilir. *Taurunum-Zemun* 290
 stsl. suprasl. *ŕčijъ* 228
 shrv. *topao* 220
 shrv. imper. *umrim* 2
 stsl. *veleji* 226
Venetus 291
Windi 291
 shrv. *Vlkovija* 221
 shrv. *vrbas; ški* 299
 shrv. *vrmac* 294
 stsl. *začętъ* 100
 shrv. imper. *zgrišijam* 2, 7
 shrv. *Žlne* 221

III Регистар писаца

- А. В.** 305
 Агрел С. 119, 141, 155
 Алексић Р. 288—314 *passim*, 305
 Андрејка Р. 315
Бадјура Р. 316
 Бајец А. 316
 Бановић Ст. 301
 Барић Х. 293
 Бартоли М. 290
 Баш Фр. 316
 Белић А. 111, 120, 126, 130, 182, 219,
 221, 224, 268—314 *passim*, 297, 301,
 305, 307, 310
 Белини (Bellini) Б. 224
 Бени (Benni) 221
 Берус Н. 309
 Блас Ф. 120, 162
 Бонино Ант. 290
 Бонифачић А. 314
 Босанац С. 290
 Бошковић Р. 179—196, 301, 288—314
passim
 Брезник А. 110, 315, 316, 318, 319
 Броз 188
 Бругман 118, 142
 Будмани П. 244, 245, 261, 266
 Будимир М. 290
Вајан (Vaillant) 1, 2, 3, 4, 5, 90, 246,
 252, 270, 291, 306
 Ван Вејк (van Wijk) 101, 155, 115, 223,
 Вајнгарт М. 234
 Вајс 238
 Венцловић Г. 311
 Верије (Verrier) П. 278
 Видеман 91, 94, 101
 Водник Бр. 248, 249, 251, 253, 268
 Волман (Wollman) Ф. 273—278
 Вондрак В. 93, 94, 98, 101, 105, 108
 109, 110, 118, 141, 142, 155, 163
 Востоков 89
 Врховац Р. 310
 Вујановски Ст. 197
 Вукасовић Вулетић Вид 291
 Вуковић Фра Вице 302
 Вуксан Д. 298
 Вучетић Ант. 7
 Вушовић Д. 182, 288—314 *passim*
Гартнер 106
 Гајтлер (Geitler) 15
 Гебауер 104, 105, 109, 142, 258, 263, 264
 Геров 100, 104
 Глонар Ј. А. 318
 Графенауер Ив. 316 *ид.*
 Гринентал О. 162
 Гринченко 104
 Дамборски 108
 Даничић Ђ. 1, 3, 5, 104, 133, 173
 Дебељак Тине 316
 Делабела 309
 Дер (Daure) Ј. 269'
 Дилс (Diels) П. 223—233, 294 *ид.*
 Динић М. 312
 Долени М. 316'
 Дорник Ив. 319
 Држић М. 241—273
 Дробњаковић Б. 312
 Дујмушић Ј. 289, 295, 296
 Дукат Вл. 308, 314
 Лучић Ј. 125, 126, 129, 167
 Лучић Ст. 313
Ђорђевић Вл. 312
 Ђорђевић Ђ. С. 261, 262
 Ђорђевић М. 298
 Ђорђевић Тих. 302
 Ђорђић П. 89—172, 219—222, 236,
 294, 298, 310, 283—314 *passim*
 Ђуровић Дим. 279—286, 289
Егблум (Ekbloom) Р. 289
 Елезовић Гл. 7—88, 302
 Ендзелен 105
 Ердешановић Ј. 313
 Есих Ив. 298, 314
 Естерајхер Х. 91, 104, 106, 107, 109,
 129, 142, 151, 161
Жиц Н. 315
Зубати Ј. 310
Ивић А. 293
 Ивковић М. 289, 302
 Ившић Ј. 299
 Ившић Стј. 1, 5, 303, 306
 Илешић Фр. 296, 299, 318
 Иљински Г. 291

- Јагић В. 2, 93, 112, 114, 119, 133, 243,
 251, 266, 270, 272
 Јагровски Р. 318
 Јакобзон Р. 278
 Јанковић-МиријеВСКИ Т. 197—216, 298
 Јеленц М. 316
 Јиречек К. 7, 17
 Јовановић Г. 298
 Јовановић Еп. 293
 Јорданов В. 152
 Јангрга Ј. 154, 222, 309
 Караџић В. 106, 114, 116, 117, 120, 129,
 134, 150, 154, 167, 179, 220
 Катанчић 309
 Кацин А. 318
 Келемина Јак. 305
 Кићовић М. 310
 Кнежевић М. 303
 Књижевни север 303
 Коларич Р. 319
 Колендић П. 248, 249
 Колман О. 241—278, 303, 308, 289—314
 passim
 Коломбис (Colombis) Ант. 291
 Константин Порфириогенит 314
 Копитар 89
 Коркут Дервиш М. 291
 Коркут Р. 310
 Кос Милко 304, 318
 Костић Д. 309
 Котник Ј. 318
 Котник Фр. 318
 Коштиал Ив. 318
 Кошутић Р. 98, 117, 130, 131, 154, 155,
 157, 283
 Крал 106
 Крековић П. 245, 252
 Кронија (Cronia) Арт. 266, 270
 Кршић Ј. 310
 Кузмић М. 291, 293
 Куљбакин Ст. 92, 93, 94, 102, 105, 109,
 118, 223—233, 233—240, 294—295,
 311, 288—314 passim
 Курило О. 152
 Кушар М. 267
 Лавров 294,
 Лазаревић С. 197
 Лапчевић Др. 278
 Латковић В. 299
 Лер-Сплавински 106
 Лескин 93, 99, 104, 108, 149, 173
 Лоран (Laurent) Е. 309
 Лоц Ф. 313
 Лос (Łoś) Ј. 92, 93, 101, 104, 105,
 107, 113
 Љермонтов 98
 Магр (Mágr) 319
 Мајер (Mayer) Ант. 288, 289, 293
 Мајер (Meyer) К. Х. 104, 276, 301
 Малецки М. 180, 217—219, 289, 301,
 302, 306
 Малин Ф. 298
 Маретић Т. 108, 128, 130, 142, 145,
 153, 154, 166, 168, 173, 220, 243, 246,
 262, 278, 296, 308
 Матић Св. 308
 Медини М. 248, 249
 Медић М. 299
 Медић Ф. 309
 Меје (Meillet) А. 90, 94, 112, 113, 142,
 Мијатов Кр. 233—240, 295
 Миклошић Фр. 7, 89, 92, 93, 104, 105,
 110, 118, 141, 155, 166, 167
 Микуш Ант. 318
 Милетић Б. 289, 288—314 passim
 Милетич Љ. 289
 Милчегић 1
 Миљорини (Migliorini) Бр. 292
 Мирко М. 315
 Мићовић В. М. 292
 Младенов Ст. 319
 Московљевић М. 309, 310
 Мука А. 104
 Мурко М. 251, 252, 318
 Мусић А. 173—178, 296, 311
 Мусулин С. 295
 Нађ (Nagy) Ј. 312
 Нахтигал Р. 311
 Неми Јос. 318
 Новаковић М. 311
 Новаковић Ст. 105, 130
 Њич (Nitsch) К. 220
 Обнорски 110
 Обремнска (Obreńska) А. 218
 Орожен Ј. 318
 Орфелин Захарија 197, 198, 199

Павел А. 318
Павловић М. 297
Пављук М. 108
Пари А. 318
Петрачић Ф. 241—273 *passim*
Петровић П. Ж. 312
Петровски Н. 268
Пилар Ив. 315
Полец Ј. 319
Поливка 142, 151
Пољанец Фр. 307
Поповић Б. 296
Поповић Д. Ј. 313
Поповић П. 149, 311
Пушкин 274, 275
Радојчић Н. 304, 311
Рамовш 315—320, 319
Решетар М. 1—6, 183, 185, 188, 189, 196,
 241—273, 277, 303, 307, 311, 312, 314,
Ристић Св. 154, 223, 309
Рожић В. 299, 300
Ружичић Г. 307
Рупел М. 316
Савиншек Фр. 319
Сајовиц 315
Светић М. 107
Сињавски О. 155
Скет Ј. 104
Скок П. 217, 292, 319
Слодњак Ант. 320
Слоњски Ст. 95, 117, 160
Смаљ-Стоцки 106
Сметанка 222
Собољевски 104
Совре Ант. 316
Соловјев А. 304
Срезњевски 104, 105, 110
Станислав Ј. 319
Станојевић М. 292
Станојевић Мар. 305, 314
Стеска В. 320
Стојановић Љ. 91, 113, 120, 305,
 311, 312

Стојићевић Ал. 276
Стојковић М. 307
Стошић П. 300
Страшек М. 293, 297
Строхал Р. 308
Т. П. 305, 315
Ташички В. 289
Тентор М. 258, 288, 310
Тенијер (Tesprière) Л. 319
Томазео Н. 244
Томко М. 314
Томшић Фр. 320
Травњичек Фр. 109, 218
Траутман 100
Тривунац М. 300
Тројановић С. 291
Трухелка Ћ. 7, 8, 17, 19
Тумб 118
Ћоровић Вл. 311, 315
Ћурчић Л. 300
Фанцев 2
Финжгар Фр. 316
Хавранек Б. 91, 159
Хауптман Љ. 314
Хаџи-Васиљевић Јов. 314
Хрибар Ив. 317
Џетинић-Тале Фр. 302
Цонев 106
Черновић А. 197
Џонић Урош 312
Шаулић Н. 302
Шахматов 117, 141, 145, 152, 153, 157,
Шашел Ј. 320
Шашељ Ив. 320
Шегвић К. 293, 295
Шимчик А. 293, 305
Ширила Б. 302, 314
Шлајхер (Schleicher) 92, 96, 106
Шолар Јак. 316, 319, 320
Шрајнер Х. 319
Шчепкин 110, 228

ИСПРАВКЕ

Стр. 16₁ м. Стјепан треба Стојан.

„ 111₁₃ м. 1 л. *pade-mъ (bis) треба 2 л. *pade-te (bis).

ЈФ IX, стр. 288₃₇ м. Peterssen треба Persson.

„ „ „ 293₂ и ₃ м. „чида“ треба „гуга“.

Све рукописе ваља слати проф. А. Белићу, Београд, Франкопанова 30 или једном од сталних сарадника, са ознаком да је за Јужн. филолог.

Јужнословенски филолог излази засада два пута годишње у свескама од 10—16 штампаних табака или у једној књизи од 16—25 штампаних табака.

Годишња је претплата 100 дин. како за Краљевину Југославију тако и за иностранство. Старије године (од 4 св.) — 100 дин.; свеске II и VII књиге засебно (тј. II 1—2, VII 1—2 и II 3—4, VII 3—4), свака по — 50 дин. Од прве књиге остао је мали број примерака и може се добити само када се купе све досадашње књиге (I—XI).

Претплата се шаље или редакцији, Франкопанова ул. бр. 30, или књи жарима: Геци Кону, С. Б. Цвијановићу и Ф. Баху у Београду.

Главно стовариште књига Јужнословенског филолога: књижарница Геце Кона у Београду.
